

LATSIBI

Resurreccion Maria Azkue

Iturria: *Latsibi*, Resurreccion Maria Azkue
(Mirari Alberdiren edizioa). Euskaltzaindia, 1989.

Klasikoen Gordailuan:

<http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/A/AzkueRLatsibi.htm>

Klasikoen Gordailuak egindako lanak oro dominio publikokoak dira, eta, Jabego Intelektualaren Legearen arabera jatorrizko idazlanak bestelako eskubiderik ez baleuka, nahi bezala erreproduzi daitezke.

I. Latsibi latsibitarrentzat

1. *Santi Latsibi bidez.*
2. *Sondikan eta Artxandan.*
3. *Bilbon.*

1

Nagitasun bage, egunsentiko argitasun zurbilla leioko inzirrituetan barrura sartu zaneke, yagi zan ogetik Santi Latsibi, Bilbora goizerdian eltzeko arduraz. Lenen otu ekiozan gogamenak ezagunean argitu eutsen burua. «Zabalduten asi dan egun au gautu orduko, Latsibi latsibitarrena izango joagu» ziñoan bere barrurako.

Bere erran maratzak atonduriko soiñeko, urtez zaar, irudiz barri barriak, ogazurean esegita itxirik, kortara yatsi zan Santi, murrusaka ziar-duen abereakana. 1890 garren urteko garagarrillaren irugarren egunsentia zan Latsibiko abelgorriak kortan eta abelzaiña goian iratzarri ebazana.

—Erko, bedarra gura euke? Ogeti beera egin dodan zapartada entzun aldok? Ator, ba, orra beera, lats-ondoko motara.

Ator i be, Naparra. Apala, logura? Ezalaiz lotsa, gazteena eu aizala, logura izaten? Gorri, non don ik txala? Txordo, lanerako atzerago izaten aiz i auznar egiteko baiño. Aupa seirok! neugaz batera, eguraldia be ona dakar da.

Morroilloak Santiren eskuz klak-klak eta solo-aldeko aterdiak irrirtza ta kurrink egin eben ta an yoan Santi, abereak lagun ebazala, lats-ondoko motara.

Etedago, atzetik begiratuezkero, itxusia eztan basetserik? Latsibik, orregaitiño, aurretik baizen ikusgarri zirudian motax ganetik, Santiren

begiz ikusita. Luzaro ta zurt egon zan abelzaiña, besoak auma ebazala, bere yaiotetseari adi. Mutilkotxotan ikasgura sartu baiño be lenago, aitaitari ate ataxik berak lagun egiten eutsan, zidor atantxe zear, baratzera bertara, idi ta idisko, bei ta bigantxa ataraten.

Etsagun zan aitaita, Latsibiren yaubea, Latsibiko jauna; etsagun aita; bera, Santi, yaubegei yaio zan ta yaubegei, oiñordeko, azi ta kozkortu. Ezkonduteko egoala, amaren aldeko aide batek molokot egieran, ondatu ekioezan euren ondasun guztiak; eta zorrai arpegi emoteko, yaiotetsea Simon Intxaurtiagari, Aginbakoren osaba indianuari, saldu eutsen. Etsera ta etseari begira ta aita zana irudimenez ikusten egoanartean, gurasoak iltamuan esandako itz onek gogoratu ekiozan: «Santi, esku utsean, etse bagarik naioak lurpera, neure aitaren azur-artera. Alegin osoa egik, seme, baztar onek izerdiz bigundu ta ekarkor biurtzeko. Zortzi milla dukat garbi-garbi pillotu dagiazan egunean ager adi Simonen oiñordekoakgana ta esan egioek: "Zortzi milla dukatean saldu eutsuen nire aitak Latsibi barrero erosi al izatekotan. Ona emen zortzi milla dukatak. Bere izenean indazue, arren bai arren, geure etse au ta Jaungoikoak zori oneko egin zagiezala, gaurrarte zutunik euki dozuelako". Seme, etsagun iltea yaurri badagik, Yatabeko ilerri-lurrari biguna eritxiko dautsek ire azurrak, nireak eritxiko dautsen baiño bigunagoa».

Bat-batera, gogamen onek etenda, txapela erantzi eban Santik. Mungiako txirranean laurak yota ango elizaiña daun-daun asi zan argi txilinari ots eragiten; ta bere durundiak, alboeritxoetako txilin loak artuak iratzarririk, Laukarizen ta Gatikan ta Yataben daun-daun txirrinzaiñak ots egin eben. Otoitz labur bat egindakoan, kortako atean barruna gelara yoan zan Santi, bere burua Bilborako arkolatera.

Mailletan gora yoala, erranak suetetik «Aita esan eutsan alperrekoa izango dogu. Bada-ezpada, orregaitiño, libreta eroan gero».

—Bai, Likanora, au bagarik ezkozan ezer-da.

—Oge-adarretik beera esegita dagoz yaieguneke yazkinak. Entzuuuuuun?

—Baita.

Apain-apaiñik yantzita suetera yatsi zariean mai oboki apal-apaltxo baten ganean eukan Santik erranak gerturiko ezne-zukua, ori-oria, artozatiz ondo ornidua, lurruna eriola. Zapi nabar baten barruan zerbait ekarrela ikusirik, arri ta zur eginda, begiak urtenurten ebazala, «Aita —esan eban emakumeak—, or aldaroa, or, libreta? Eta galduezkero?».

—Ez, Likanora. Emen oiñetakoak daroanadaz, Bilbon sarreran abarkak aldatuteko. Bestea kolkoan doa.

—Ortxe eroango dau gosaria be.

—Ze gosari ta gosalondo?

—Bai, aita, bideak gosetu eragiten dau ta. Berori, barriz, badakit nik nor dan; ardantegi baten burua ikusi baiño lenago gosez ibilliko litzate.

Itzok ezpanetatik eriozanartean, untzedun oiñetako lodi-ondoan gosari alazoko bat, bidaria, sartu eban etseko andreak. Gerotxoago Santi, txapela azal-azaltxorik buruan ta ezkerreko sorbaldan zarta batetik dingilizka axea artuta, soloan zirimara ziarduan semeari «Aup, gauerarte» esanaz, Likanora bide zidorreragiño lagun ebala, bizkor asi zan ibiltan. Alkarri azken-agurra egin eta gero, urruntxotik erranak, irribarrea ezpanetan erakutsita, ziñoan: «Manukori agur egin bagarik doa berau».

—Yoan nona, Likanora, agur egitera; baia angeruak zeruan lez lo yegonan ta...

—Zeruan lo egiten alda?

Ezekiala adiarazoteko, sorbaldako zarta ta zamaskoari goraldi bat eragin eutsen eta atzera begiratu be egin bagarik alde egin eban agura bizkorrak.

2

Gatikako elizaldera yo eban Santi Latsibik lenengo. Andik, Lauroeta deritxon auzotegia atzean itxita, beingo baten Sondikara eldu zan.

Sondikan, elizondoko soloetan aurkitu ebazan lugiñai «Bein edo bein geurea geuretu bear gaienduan» esateko ari-arian egon zan. Oстера, esakeratxo ori iluntzerako itxita «Aro ona e?» zirautsen.

—Ona dago. Orregaitiño, lanerako baiño dotore yantzita biderik-bidarte ibilteko ohea.

—Geure aldiak be eldu bear eban.

—Nora zoaz zeu, Santi? Bilbora edo?

—Arako bidea daroat, Bilbo orrek niretzako lagin leku izango aldau-ta.

—Alkate zarenok diputaziñora be yoan bearra izaten dozue ta ibilli beti.

—Ona zagoz, Berreteaga! Zu be bizi zara! Ez naiz alkate aspaldion be. Semea dogu ango nagosi, Pazkoetatik onakoan. Badakizu, gaur eguneke alkatekuntzan, baseritxoetan be, yakituria bear eidata nire semea nire aldean argia dala, Antonek eta aurpegira ezeusten bau esan?

—Entzutea badau, onetan bee.

—Ezeieban berak ezetara gura (egia esateko, neuk be ez, arean) bera izaterik. Oraindiñokogarren zerbaitetarakoa banintzala uste neuan; baia, eizona, Yatabe guztian etzan besterik entzuten, «Latsibi gazteak au, Latsibi gazteak ori, Latsibi gaztea langorik non baserritarra izateko?». Auxe baiño etzan besterik orduan entzuten; ta, aurra! gogoaz bestera izanarren, bertan beera itxi neuan neure arlo dubakoa ta egi-egia eztot damu, obeto bizi naiz, buruko min gitxiago.

—Santi, zuk-u... burutan alango zerbait, gorabeeraren bat edo, badarozazu.

—Bilbo lengo tokian etedagoan yakin gura dot.

—Beiren bat eroatera edo?

—Bai zera! Gu yatabetartxuok, Sondikarron lez, diruz ganezka bizi garala uste aldozu?

—Sondikan dirua! Dakustanez aitzu jatzu zuri arako esakune zaar:

*Asua ta Erandio,
Sondika ta Loiu;
Arto gitxi erein ta
gari gitxi koiu.*

Sondika! Yataberen ondoan aitatu be egitea! An eidora diruok, an, Yata-barreneko zuen basauritxoan.

—Otsak andiago an be, otsak andiago. Agur, gizonak; ekin zuok ortxe gogoz.

—Agur Santi, ondo ibili.

Artxanda-ganera eldueran, etse-ondoko burtigun baten yezarrita, Likanorak gerturiko gosaria gogoz garbitu eban Yatabeko bideztiak. Gero suetean sartu zan, egarri zala-ta. Etseko andratxo zaarragandik zazpi ta erdiak zirala yakin ebanean, pozik egoan Santi.

—Yatabetik onagiño ordu bi ta erdi! Naikoa ezalda ibilterik, arreba, irurogeta sei urteko agura batek egiteko!

—Agura, irurogeta sei urteko gizon gordiña! Gaur egunean edozein umek daukaz berrogei, berrogeta amar une. Yatabeko bertakoa zara zeu?

—Latsibin yayoa ta ain zuzen izena be Latsibi dot, Santi Latsibi.

—Orra ederto. Lenago be ikusi etezaitudalakoa daukat.

—Bai, urte-atzenez, Santu larriz ikusi nenduzun, etsearen urtesaria ugazabari emotera yoan nintzanean. Eztozu gomuta, soloan zengozala

«Aup Maripa, aro ona dago?» neuk, eta zuk orduan «Sekulakoa, Txanton» erantzunda, zelango barreak egin zenduzan?

—Aiztuta neukan. Orduan be bakarrik zintzazan?

—Ez, errana lagun artuta nentorren.

—Bilbora sarritxo zabitz zeu?

—Sarri da urtean bitxotan? Sarriago be ibiliko gintzakez gu, etsaldean zeregin gitxiago ta erbestean doako ostatuak aurkituezkero.

—*Ibilta duztia da erromeria* esaten ekian nire ama zanak.

—Nireak be baekian ori esaten, eta geuk be amaika bidar bai!

Andik urtenda ogei bat urrats egin ta beste bagarik Bilbo bere zabal-tasun osoan ekusan Santik. Bera ikusita pozak itz onek ots ta guzti ezpatetan zuzendu eutsazan:

«Ai Bilbo, Bilbo, orren zabal ta etsetsu ta gizatsu zakustan uri eder ori, ondo medarra ta mirriza ezagutu aut nik i, arako koleraurtean, Mungia baiño asko andiago ezintzala, izurriak urriturik, aren baten nor il be ezeukala bizi intzanean! Eskerrak an dagoanari». Au esanaz txapela erantzita, Begoñako Andra Mariari, inguru aretako baserritarrak Artxandara eldueran oi ebenez, *Salbe* bat isiltxorik zuzendu eutsan Santik. «Etse ederrik asko egin dauek arrezkero, Bilbo, baia zer? guztiak izen bakoak. Nik barriz, non bizi nokan etzakiadala, etxoat bizi gura, bizi be ez».

Azken-gogamentxo onek, biotzari gili eraginaz, barru-barruan gordeta eukazan izen biak barrero gomutarazo eutsazan. «Bein edo bein ziñoan bere artean, bigundu jako biotza. Latsibik latsibitarrentzat izan bear dau oraingotan. *Doala Santi Bilbora biar goizean goiz don Anbrusenera, ardurazko zerbait yakin-arazo bear dautsala-ta.* Ardurazko zer ori, besterik zer izan leite axe baiño?

Laster nozu or, don Anbrus. Belusko natorrela baderitzazu, parkatu, Likanorak errua, nik ez neban gosaririk bear-ta».

3

Bilbon sartu zanean, atari baten sartuta oiñetakoak aldatu ebazan. Zortzi ta laurenak ziran udaletseko erlojuan. Beingo baten eldu zan Anbrus Isastirenera. Otseinak, isil-misilka, ugazaba bederatziaarte etzala yagiten esan eutsan.

—Goizean goiz etorteko mandatua bialdu eutten ta...

—Bilbon bederatziake goiz da. Gerotxoago etorri zaitkeez.

Andik diruetsera yoan zan, kolkoan eukan libreta erakutsi nairik. Garbitzaile batzuk goizegi zala esan eutsen. Diruetsetik zubiondora. An alperrierian egoteaz gogaituta, batera ta bestera astiro ebillela, norbaitek atzetik garondokotxo bat emon eutsan, «Zer dozu, Santi?» esanaz.

—Zu emen, Jose Andres?

—Ni emen egotea ezta arrigarria. Zeu emen, Santi? Zek zakar onen goiz, Yatabe isilerrri baketsu atati Bilbo zaraterri astrapalatsu onetara? Zek?

—Diruetsean sartu gura izan dot; eta geroago yoateko.

—Eztakit nori entzunda dakidan, antxina surpekota ta eskumakillela zirala ondasun-ezaugarririk onenak. Gaur beintzat ez. Gaur zeatzenik ondasuna iragarten daukuenak abarkak eta akulua doguz.

—Bai! Berez zankarin eztana, gure lauzuri-laumaraikoak gorabeera ezta urrun elduko.

—Elizako tellatura zurt zengozan zeu begira. Katuren bat elaitan aldabil?

—Jose Andres, neuk eztot eguno ikusi; baeidira, orregaitino, buru biko txalak. Nire ustez buru biko txala ta torre biko elizea or or dabilz. Txilirik naikoa ezaldauke baten?

—Egia, Santi.

—Ganera, erdi bertokoa zara, diputadu zauguzan urteotan beintzat; eta, zeuk txartzat artuko ezpazeust, nik auxe esango neuskezu: uri andietan eztirala gauza guztiak beti zuzen, beti artez ibiltzen.

—Zer ba?

—Begiratu ara. Torre batean iparra da, bestean barriz zearraizea, mendebala.

—Zelan dakizu ori, Santi?

—Zelan dakidan! Zelan dakidan! Aiko an aizorrazak. Ezaldakutsuz bata Somorrostrora ta bestea Donostiara begira?

Bekosolo aldunari, Jose Andres Bekosolori, bere asmoa ostendutearren edo, eliza axe, San Nicolasena, ikusi bear ebala esan eta agur gozatsu bat eginaz barrura sartu zan Santi.

II. Santiren ibilerak Bilbon

1. *Don Anbrusenean.*

2. *Mungara bidean.*

1

Bederatzi ta erdiak Isastiren etseko mailletan ots egin eutsen Santiri. Orduko, baekian ugazabak, otseinari entzunda, nor etorkion. Arrera ona egin eta, iñoiz egin ezeutsena, bazkaltegira ugazabagana eroan eben. Zurru ta purru eragoion bertan etseko jaun Anbrusio Isasti Intxaurtiagak, erdia gora ta erdia beera, katillu andi batetik kafeznea artzen. Alkarri «Kaixio» esan eta, etseko jaunak, ordurarte beintxo egin ezeutsana, eskua emon eutsan, oiñez etorri etezan itanduaz.

—Oiñok zetarako doguz, don Anbrus?

—Nekatu be egin izango zara, e?

—Aitzurlarientzat ibiltea atsedena da. Gure nekea soloetan dago: aitzurren, layetan, ereiten, galebaten, goldaketan...

Yauna, euri-egunetan, idoietan papar zuria basatu-aginik euli-bila, tximiztea lez bizkor dabilzan enada goseberai nekatu etediran ez itandu, zer yan etedauken baiño.

—Zeu barurik alzagoz?

—Bai, barua birritan ausita! Lenen etsean, bostak aurretxoan; gero Artxandan, erranak biderako gertu daustan...

—Baukagu gaur zer esan, Santi, neure txikitako lagun zarean orrek eta biok.

—Bada gor ez gorraize ezkagoz eta asi autu ori, gura dabenean. Orain ez, Gortalde mineroari ama il jako ta nire loba legegizonak «Elizkarietara ez gero utsik egin» esan daust eta banoa.

—Elizkariok diruetsen-ondoko elizan badira, amaitu be egin aldira oraingo.

—Ez, ibaiaz beste aldeko eliztarra zan il dan ori. Gero, Santi, alkarregaz bazkalduko dogu, ementxe, biok biotara. Orain zereginik zeuk?

—Bein Bilbon nagoanezkero, atxur bat eta layak nai gurgulluren bat erosi gura neukez, ta diru etsera be... baia or, geroago egin daiteke, bero-errek baderitxo.

—Neure otsein batek lagun dagizula erospen orrek egiten. Birlobentzako andrakillaren bat nai pelota bat edo beste eztozu gura?

—Arek, yauna, mantar zar batzuk alkarri lotuta, erregiña dirala esanda sinistu egiten dabe.

—Gero amabi ta erdi-erdietan sopea maira ta eztatorrenari maibe.

Izentauriko orduan mairatu ziranean, Santik Aitearen egin eta txiki-txikitan ikasiriko otoixkoa isiltxorik egin eban. Isastik bitartean ots bagako barrea egiten ziarduan. Santik, bigarrez Aitearen eginda, burua yazo ebanean, etseko jaunak urrunetatik ekarririko biguntasunez «Gero emen bakizu, adiskide esan eutsan, eztozu zinumunurik bear; datorrena yan».

Santik bere urdail andia erdi bete ebanean Isastiri itz onek esan eutsazan:

—Gomuta dau arako, gamiztarra zala ta, Gatikako maisu gilbor-andia, Gilbor esan be egiten geutsana?

—Gomuta ez! Gaur bailitzan.

—Axe baiño lodiago egingo nintzate, onelan bizi banintz. Tamalik asko da bazkari onen ugari ta gozoa izerditan yoatea.

—Zuk esango eztozunik?

—Egia ezalda?

Don Anbrusek txikitako lagun guztiai zuketan itz egiten eutsen. Euren ezpanetatik «Berori» entzutearren alzan! Santik gerotxoago bere gogaldi onaren ezaugarri bat emon eutsan, suburu ganera begira egoala, irri-barrezka itz onek ezpaneratueran:

Don Anbrus, esan bagarik ezin nagoke gu, baserritarrok, astokillo batzuk garala, baya gure aldean ori, or erlax ganean dagoan ori...

—Nor?

—Ardi-bildotsak aurrean dabezala, ezaldakus or, surpeko ta guzti, zaldi-ganean, abelburu gaixoari akulua sartzen?

—Ori etzan artzaina, Don Quijote eizan ori, jeneral andi bat.

—Nai Bibote nai Mimote, zein jenerala, zein karabinerua, gure aldean burubako andia zan beintzat eta eztakit besterik.

Etseko jaunak bere zeresan andiak asteko tayu baarik egoala oartueran, berari itz eragitearren, «Don Anbrus zirautsan bere maisterrak—, bazkari ona, on da; baya barri onak entzutea ez bapere txarrago».

—Esaizuz beraz barri onok.

—Nik! Zetara ots egin daustan yakin arte irakiten daukat barrua.

—Kafe-ordurarte ezegoan zeri leiarik artu, baia, aurr! Nok esango eustan niri txikitan alkarregaz eskolara genbilzan biok barriro alkarregaz zerbait egin bear genduala? Santi, noiz dira urrengo elezinoak?

Santik eskuan lauortza eukan, ezkerrean ogi-zatia, biakaz okela-tato bat txikitu gurarik. Itaune au entzueran «Ori da guztia» esan gura baile-baneko arpegiaz, esku biak okotz ondoan baturik gelditu zan, don Anbrusen zamauari begira.

—Zer dozu, Santi?

—Nik etsezkoa zala uste neban oraingo dei au.

—Ze etse ta etse-ondo?

—Badaki, bada, neure aita zanak eriotzako orduan zer agindu eustan. Ementxe nekarren diruetseko libretea, zortzi mila dukatak atarateko.

—Latsibitarren leloa! Etsea gora ta etsea beera. Zuentzat etsaguntza ona bada, neuretzat bere ona da.

—Berorrek asko daukaz. Guk battxo bere ez. Geu yaio gintzazana ta guraso zaarrak itzirikoa izanarren, inoren eskuetan daukagu.

—Eta zeuon eskuetan euki!

—Bai, baia ezta bardin. Guri edozein ordutan esan dagikegu yau-beak «Santi, alde orti». Ta Santi orduxean lurpera, Latsibin bizi izan ezik, bizi be eztau gura-ta.

—Abenduan esan neutsun nekazale bati etsea saltzea eder egiten ezpadako, aberatsari itsusi egiten dakala. «Lur yo bear dau orrek» esaten da, ondasunak auzora daroazan dirudunagaiti.

—Jauna, zortzi milla dukat, gure aita zanak berorren osaba zana-gandi arturiko zortzi milla dukatak, gitxi dirala uste badau, erdi gosez bizi bear badot bere, eun bat geiago emoteko gertu nago.

—*Caracolada!* Eztala orregaiti. Ona, Santi, zetarakoa dan nire dei au. Nire loba don Teodoro Torrealdea e Isasti, Donianez an ezagutu dozuen legegizon egin-barri burutsua, diputadu izan bear dabela dirauste ta neu be orretantxe nago. Yatabeko alkate ogei urte onetan izan zaran orrek laguntasun andia onelango arazoetan...

—Agur nire poza.

—Santi, lagun zakidaz neure arlo onetan ta eztozu damu izango.

—Berba emonda daukat, jauna.

—Nori?

—Arraitz medikua (don Donato) dabilku egunokaz, minez gagozanean baiño be gogozago, ikustaldiak egiten. Eramen bat dauko izten eztabena, ezpanetan beera, ordiari adurra ta barautsa lez, beti darion esamaiña bat.

—Begik edozer, zurrut-zale bat dozue-ta.

—«Gizonak esaten dausku, elezinoetako adiskideak eta gure baso ta beresietako laranjak bardin dira».

—Berak izan gura aldau alde orretako diputadu?
 —Beretzat eztabil; orain lau urte lez Bekosolorentzat baiño. Onaxe etorri aurretxoan Jose Andres bera zubi-ondoan ikusi dot, beti-betiko txerats; berba egitera bera andi-andirik etorri jat. Ak, Mungia-alde guztian maite dabe-ta, kalte andia egin leio berorren loba orri, baita azpiratu edo... bildur bear.

—Nok nor?

—Arraitz medikuak berorren loba marota.

—Lenago Moro.

—Nok azpiratu eban orain lau urteko elezinoetan Arangoiti? Arraitz medikuak, bestek ez.

—Barriketa geitxo egin badagi, or dozue laster doako sendalari bat, geure diruz...

—Guk ba, jauna, berba emonda daukagu ta...

—*Cara... cas!* Erreteru batek ugazabarentzakoa baiño beste berbarik ez botorik eztauko.

Errezpe gogor ta bidebako ukamen au entzueran, burua makurmakur egin ekion maisterrari. Don Anbrusek, gogortasun onezaz damuturik, biguntxoago itz eginaz, biotzaren erdi-erdian ikutu eban Santi.

—Eztinozu, ba, Latsibi gura dozula?

Beste bat zirudian latsibitarrak au entzunda.

—Lan egizu orain, Santi, neure lobearen alde ta, bein diputadu dala, eskuetan darabilgun zerbait geuretu al badagigu, orduantxe edo...

—Esango dautsat semeari. A da gaur Yatabeko nagosi.

—Ea ba, Santi. Orain trenerako ordua dozu ta goazan biok. Edan beste txikerdi.

—Oinez ederto yoango naiz ni, atan orain, Latsibi urte bete barru geuretuko dogula...

—Eskuartearen darabilgun asmo batek ondo urten ezkeru.

Ordu lauren geroago Bilbotik Mungiarako gelunean, lenengoetariko orga baten barruan egozan yatabetar biak.

—Santi, txapel ori ez erantzi, elizan etzagoz-ta.

—Jauna, biar kortan bekorotz-artean eta gaur emen, aberatsen bagoian, lege eteda?

—Zabalago yoango zara.

—Orrezaz zer esanik eztago. Aurten-e, don Anbrus, neu barruan naizala, zazpi yatabetar yoan etedira gure alderantz leku eder onetan? Iru baete?

—Ezer egingo etedogu urrengo botazinoan?

—Onelango lekuetan pipa debekauta etedago?

—Erre gaur neure izenean ke obedun tabakoa.

—Ori be bai! Barre egingo dau Labartok nire ezpanetan puru eder au ikusita.

—Ez barruregi sartu, pipa kirtena bailitzan, bestela busti ta alperrik galdu egingo jatzu.

—Yauna, arrituta nago. Berori onelango aukeretan bizi, zer gura ta axe yan, eztarriak gili egiten dabeneko ardao zarra, su egingo leukeana, edan, ta aginak yausi, oiak minberatu! Nok sinistuko leuke?

Itz onek Santiren ezpanetatik barurik egon balitz etziran aterako, ta Isastik, zana zala, txartzat artuko eutsazan, ontzat artzea egoki izan ezpaltzakio.

—Zer gura dozu ba! Gero ez aitzu. Ilebete barru barriraztuko dabe diputazinoa ta nire loba lagun dodala egunen baten an nozue.

—Berorrek deritxonean. Al dagiguntxo egiteko...

—Seme alkateari be esan gero.

—Ordu bi-iru barru nire arnasaraginokoak badakiz nire semeak. Alkate izateko neu be oraindino ba, oraindinokarren-e...

—Txilinak ots egin dau ta banoa. Auzokoai be gero egin berbalditxo bat.

—Jauna, nire esanen bearreko eztago, baia uste dot ondo izango leukeala Bekosolori etsera dei egitea.

—Zetarako?

—Gaurkoa lango bazkari batek itoko leuskio diputadu izateko guraria.

—Ori baiño ezpaltiz... alegia! Aitzu etxatanean! Zoaz, utsik egin barik, zoaz estazinoti artez Berinoleagako nagosiarenera, Busturigana. Berak esango dautsu zer egin.

2

Santi Latsibik bere burua lenengoetariko organ ikusirik, birlobatxorik zirinenak etxean lez ikusgurazko umekeririk asko egin ebazan: batean aburdiko gurari atzakaz ikutu, bestean bere ganean mokorrez bunn egin, bestean leioetako errezelak gora ta beera erabili, bestean bere arpegi latza bizkarraldeko ojal legunari eutsala igortzi. Atantxe ziarduala, bere aurreko aldean untzez yositako ol bat, latoi-ola ikusi eban, yauregi andi baten irudiz ederturik.

Zer etezan yakin nairik, zutundu ta urreratu zan gure gizona ta itz onetxek, erdiok ulertu bagarik, geldika-geldika irakurri ebazan: *Hotel de la Concha, Ascensor, cocina la más esmerada, cuartos de baño, confort moderno. San Sebastián.*

«Ementxe be ez don Anbrusenean baiño obeto. Berba itsusi orretan baietz badiño, guzurra» esanda, blaust! bost edo seigarren mokorrotsa artu eban aburdiko-ganean.

Gero begi argituak txilotuaz «Onelan bizi izanda be... il egin bear» esatera yoala, txantelzaina agertu ekion eta txota sabaira musturra ebal ipinita «Latsibi —esan eutsan— aurretxoan jagok irugarrenetariko bagoi iretzakoa». Santik txapel-barrutik paper zuri bat atara eban ta ezpanetako andoil-mustur bustiari aginakaz akats bat kendu ta txu eginaz, «Baita emen barriz lenengoetariko txantela —erantzun eutsan—. Txantela baiño be andiagoo dala esan daust don Anbrusek».

Treneko gipiekoa autua luzatu nairik Santiri arpegira tinko-tinko begira luzaro egon ekion.

Onek yaramoten ezeutsala ikusirik, bakarrik itxi eban, usain ederdu keetan inguratutik. Santik orduan, norbaitegaz autuan bailiarduan, «I lango arlotetxoakaz biar berba egingo doat» esan eban. Mungiako geltokian geltokizainak Santi bere orgatik urten eta zigarro baltz ederra eskuan ebal ikusi ebanean, txota burutik erantzita «Don Santiago, arrasti don dakarrela esan eutsan. Bakarrik dator? *Mayordomua* non dau?». Santik bere aldetik, «Lagun zaarra, urtean beintxo elezinoren bat ezpagendu ezlitza-kigu agoti lapikokosunda eguno kenduko. A izan dok bazkaria!».

—Nor datorku?

—Igarri badagik, puru-erdikin au euretaz, Labarto, izango dok. Obarik eztok iñoiz ikusi be egin izango, gizagaiso orrek.

—Etxakiat ba. Izten.

Izten esan-orduko, gelunezainak txanteltegira eroanaz, agopean eraso eutsan Santiri bere zadorra.

—Aginbakoren loba, arako Morrosko esaten dautsena.

—Aginbako esan dok, Aginbako? Luki zaarra beti goiztar.

III. Erromarrak Mungian

1. Antxinako ta Mungiako Erroma ta Kartago.

2. Gudalburu ta gudari agrirenak.

1

Italiako Erroma ta Afrikako Kartago noiz sortuak izan ziran liburu askotan irakurri dagikegu. Mungiakoen yatorria ezta ezetariko paperetan orainarte agertu. Arek urtez goibe andikoak ziran, Afrikako uria Italiakoa baiño zaarrago. Mungiako onek adinide dira, urte batekoak, geure egun onetako aukeraldi baten yaioak. Arek ur-ondoan izan eben euren seaska ospetsua: Tiber-bazterrean bata, Mediterraneo-zoko baten besteak. Mungiakoen seaska biak ez euri tantak ez iruntzek ez ibaiurek eztauz inoiz busti. Arek, euren entzutea edonon zabal izanarren, izenik ezeben erakusten; kale ta une ta yauregi askorena bai: Appius-kalea, Trajanoren zabala, Auzitegia, Agriparen zelaia, Ponpeyoren baratzak... eta abar. Uriaren izena etzan baia agiri. Mungiako Erromak eta Kartagok bardin bardin egin eben euren izenakaz, agertu ez; eta domugarri bada be, beste baten azpian ostendu. *Farmacia de Larrinoa* irakurten da *Erromaren* ordez; *Kartago* irakurri bear litzakearen tokian, *Confitería de Olabe*. Gertaera onek (orain yakinarazoetakook) baiño lau urte lenagoko aldunen aukeraldian Mungiak ordurarte inoiz ez lango esetsi izugarri bat ezagutu eban. Bekosolo (Bilbon Santi Latsibigaz ezagutu dogun Jose Andres) zan alderdi bateko aldungeia; beste alderdikoa, Arangoiti. Bata ta bestea yaiotzaz ta yatorriz mungiar utsak, urenak, benetako andikiak; gizon masal zeatzak, erri-maiteak, dabenari dabena emotekoak, burutsu, eskuzabal ta biotz andikoak; bata ta bestea etsezulo, liburu-zale, artu emon gitxiko ostu-samarrak, edozetan alkarren antzekoak, politikaz bakar-bakarrik banaak eta banatuak. Bekosolo zuria, erdi karlista erdi integrista zala, Arangoiti baltza, liberala zan.

Antxinako erromar ta kartagoarren guduak iru izan ziran, bata zein besteak une asko iraun eben eta ezeben amairik izan eurretan legorrez ta itxasoz il ta itoriko gizonak. Mungiako Punikaldi onek bi izan dira, bi soil-soilik: lenengoa ilebete ta erdikoa; bigarrena lau bat asteko iraupenduna. Lenengo apatxaldi edo burruka atan etzan inor il ez ito; odolik, (edaniko

ardao guztia izerditan lurrundu etxakelako edo) odolik len baino ugariago euen azkenean gudariak; garondoa mamintsu ta gorriago, matrailertzak bete eta osasun-irudikoago. Antxinako gudu aretan ospe andia izan eben erromarren gudalburu Szpionek eta kartagoarren Anibalek. Oraingo bigarren onetarako, sendalan bi izan dira gudalburutzat artuak: Begi ta Epiko, euron izenez Donato Arraitz Sagasti ta Pedro Viñas y Andrés. Emendik bi milla bat urtera izango etedabe onek Anibalek eta Szpionek orain daben entzutea? Etorkezunaren barri eztakigu. Anibal nai Szpionen gudamutilak ezpataz, igunez, geziz, abailez egin ebezan euren atomada ta esetsiak, euren alkar yote ta saki ta zauritze ta ilteak. Mungiaiko erromar ta kartagoarrak, alkarri atoma ta esesteko, eztabe inoiz ez ezpatarik, ez igunik, ez gezirik, ez azkonik ez abailik eskuratu. Onen iskilo bakarrak mina ta begiak izan dira, begiak batez bere. Kale nagosiko ezker nai eskumako espaloian bata gorantz, berantz bestea doazala, alderdi banatako bik topo egin bear dabenean, alkarri agur ez egiteko, bata ezpada bestea, sakeletik zigarrotxo bat aterata papera aldatzen geldituz, eskuetara begira egongo da, arerioa igaroarte. Antxinako gudularien antzik iskiloetan ezpadauke, aserreari emoten dautsen edapenean gitxiago. Ordukoak, nai Anibal bere gizonakaz Erroma-aldera yoala, nai Szpion bereakaz Kartagorantz etorrela, euren gudariak non nai, alkar ezagutu ezker beintzat, otsoak otsoari lez, nai itxasoz nai legorrez, bai mendi bai zelaietan, edonon alkar berotzen eben. Aren ondorengo gudulari onek, ostera, Mungian bertan bai, otso ta otso dira; baina andik laubost orduko bidean alkar aurkitu ezker bildots ta bildots, adiskide-usainean itz egiteko gertu egoten jakuz. Eztabe, orregaitino, onelango autuetan ez botorik ez diputaukuntzarik aitatuko. Euron aserre ta ikusiezin ta iguin ta kurruka ta bekaitz ta gorrotoaren gar guztia urirako gorde daroe; ta, elizan izanarren, etxake ez oztu ez epeltzen. Meza-bitartean Bekosolotarrak (erromarrak) epistolaldean asko batuta egozanean, alde atan kartagoarrik baegoan, karramarroak legez atzekera nai albo-alboka ibilita bere, Ebangelio aldera laster yoango zan, bere iskiloide edo armalagunakaz mordo bat egitera.

2

Santi Latsibik Bilbotik barri, arako beretzat ain pozgarri zan barria ekarriarte, inok ezekian Mungian kartagoarren aldungei nor izango zan.

Gudalburuaren izena gerotxoago zabaldu eben. Gudalburuak aitatu doguzanezkero, alderdi bateko ta besteko gizon agirienak erakutsi daiguzan orain. Begik, erromarren buru Begik, lagun urko ta lankide andientzat *Anton Imaz* Gatikako sakristau-orgaunlaria dauko. Mungian Begirenean eta Erroman sartu-urten bat egin bagako egunik etxako oni igaroko. *Bekosolo* gitxitan ikusten dabe erromarrak euren batzokian, aukera-egunetan bein bere ez. *Yatabeko indianua*, gizon isila, gorabera baakoa, basetsean bizi izanarren un andietako bizargin bat baizen garbi ta txukun Mungian egunero agertzen zan. Lagun-artean Yatabe, beste izenik ezeukan. Alderen batzuen ezpanetan Mauri zan. Gatikako parroku *don Blas Mendiola*, gizon potzoloa zalako, Begik don Biribil izentatzen ebana, arratsalderik geienetan agertuko zan batzartegian. *Larrinoa* botikario ta batzokide zintzoa au bere. Noizean bein *Zenon Aspe* Bilbon azokari luzaro izandakoa ta *Azkarreta* eritxon kapellau gazte bat bere agertu oi ziran besteen artean.

Aukeraldia igaro ta zer esan andirik ezeukenean tresilloan yokatzen eben. Yokalariak egunik geienetan Begi ta Larrinoa (Zabaleta bere anaitzakoa ezegoanean) alde batetik, bestetik Yatabe ta don Blas izaten ziran. Anton imaz yokalaririk yokalari ibiltzen zan, Begiren bildurrez beti isilik. Sendailu bila etozanak Larrinoari aurreko aldera dei egiten eutsenetan, Begik Madrid ta Milanen yazoriko zerbait erasoten eutsan. Yatabek ez, beste edozein bazkidek zipladaren bat yaurtigi oi eutsan Gatikako sakristaui. Sarrien ogetik yagierako esakera auxe aitatu oi eutsan:

*Anton Imaz ta Ezkurdi,
natural de Mendata:
gora gorputz baldar ori,
yagi-ordua da-ta.*

—Ta ori esan bagarik ezin yagi, Anton Imaz?

—Beti eztot esaten; nagi naizanean.

Urtean iru-lau bidar arrotzik euren Erroman agertzen zanetan, Anton Imazi bere bizikerea esan eragiten eutsen.

—Ni, yauna —zirautsan berak arrotzari—, ni, baaldaki berorrek Mendata non dagoan? Gernikati Oiz-aldean iru bat ordu laureneko bidean datza Mendata; bada ni angoxe semea naiz. Osaba abadeagaz amazortzi urterarte bizi izan nintzan. Latina irakatsi gura izan eustan. Nik barriz atarako burua gogortxo ta Gernikara egunaro yoaten nintzan orga-

nisteru zarragana do-mi-do-mi-sol-do ta pianua ikastera. Boza, ez neuk esatearren baia, nai umetan nai mutiletan ederra neukan, oraintxe lango-xea. Bein angoxe sendalari batek (musiku andia zan bera ta Yainkoak zeruan euki dagiala) «Anton Imaz esan eustan, (niri Anton soil-soilik eztauste inoiz esaneta) Anton Imaz, iges egin len bai len mendi onen arte-tik, yoan adi goietara. Ire boz orrezaz mendia langoxe urre piloa egingo naieukek eta txalotan batuko naieukek, txalotan». Jesus! Ta nor lanean, nor bideak egiten asiko? ta bera, Gernikako sendalari musikua. Diputazioagandik beka bat lortu eustan. Beka zer dan badaki e? Doadoarik ikasteak egitea. Madridera yoan nintzan orretarako. An une bete ta beste bete Milanera igarota Bilbora ni, diputazioan boz au entzun bear eustela ta eginiko aurrerazpideak aztertu bere bai ta orretarako, dinodana, Bilbora etorri eragin eusten. Or nengoala, Gatikako alaba bat eza-gutu neban, etse andi baten otsein egoana. Ez neuk esatearren baia neskatila ederragorik eta onagorik! Aingerua izateko, egoak, ezaban besterik bear. Beragaz ezkondu nintzan. Eztegu-ondoan Madridera gu, baia zer? Emazteak an bizi gura ez; Milanera, Italiako Milanera tu, tu, tu, tu, tu, tu! ezta entzun bere. Bagatoz ostera Bilbora ta gizona, orti-emendi, ziri emen ta zara an, zikirri-makarra tipili plaust, Bilboko eliza baten *Bajo de Capilla* ta *organista ajunto* egin nenduen. Ni, ez neuk esatearren baia, onkote bat izan naiz txiki-txikitati, malizial bakoa beti; ta azpiti azpiti azpiti lan egin-da neugaz orfeoian ibiltzen zan batek, gizona, plaza bagarik itxi nenduan. Nik baino yoten obeto ekiala ta au zala ta ori zala, Anton Imaz gizagai-xoa kalean gelditu zan, kale gogorraren ganean. Eskerrak aurrean dauka-dan Donato Arraitz-i, beronek entzun gura ezpadau bere, don Donato Arraitz Sagastiri eskerrak Gatikan, neure emaztearen basauritxo orretan, emendi ordu-erdi labor datzan basauri polita, neuretzakoa lagin leku egin eusten. *Sacristan, cantor, organista* egin nenduen.

—Eta *campanero* non izten dok?

—Ondoen bizi bear genduanean, emazte aingeruak zerura iges egin eustan, urne gaztetxo bi itxita.

—Esaik, bada, Burdeoskoa.

—Berorrek —esaten eutsan Anton Imazek arrotzari— *Orfeón Bilbaino-ren* entzutea baalduko, nok ez? Angoxea naiz ni oraintxe be. Uriz kanporako diranean, nai Bartzelonara nai Iruñara dala, edonora, eurakaz eroaten nabe. Igazlenean Burdeos-en, *Sertamen de Orfeones*, au zer dan badaki e?, *Sertamen* andi bat izan zan eta niri «Anton Imaz, tira geugaz» eta ni, txapel gorria yantzita «Aurrera mutilak». Zaparradea atera genduan gero guk an. Ikaratu, konkortu, zer esan ezekiela gelditu ziran prantzes

guztiak guri entzunda. Ango orfeonistak gure ondoan monja batzun zara-tatxoa ataraten dabe. Maisuak batean *Muchachos, sangre*, bestean *Arlotes, aquí pega* esaten euskunean, goiburua beera yausiko ekigula uste neban. Teatru guztia txaloka irakiten legez egoan guk geure *La flauta encantada* amaitu genduanean.

—Zelan dok ori bada?

—Lalalalalala lalarala lalalalalala... Gauzearen ederra! *Sé dibin Muxu* esan euskun prantzes garri-bigun batek. Lenengo saria geuretzat izan zan. Beste orfeoiak urrik bere ezeuskuen emon, urrik bere ez gero.

—Arkatxongoa esaik orain.

—Ostra-tokia da Arkatxon. Burdeostik ara burdinbidez Bilbotik Ermura beste, or or. Ostrada bat egin bear genduala ta araxe gu.

—Euk bakar-bakarrik berreun yan euazala entzutea daukaat nik.

—Asko zirana badakit beintzat. Umetan kerizak lez arnasea gorantz ufffff artuta, barro! onelantxe yaten genduzan.

—Eta zelan dok arako *Alto la*, Hugonotes-en zati, ik diputazioari entzun eragin eutsaana?

Gatikako elizaina, batez bere Begik zirikatuezkero beingo baten asten zan oiuka, asierako *vocal* guztiai yaurretik ezarrita:

Yalto la: rumor di passi io sento.

Nell'ombra io non discerno

se molti sono, e armati.

Voi, che di notte andate,

che mai volete qui?

Amaika *Yalto la* Anton Imazen bular-eztarri sendotik entzun dabe Mungia-inguruko elizetxeak, elizkari egunetako bazkari luze amaibako oparo bitartean!

IV. Mungiaiko kartagoarrak

1. *Lenengo batzarra.*
2. *Erromarrak estu.*

1

Lenagoko Kartago ta gure egunetako au eztira izen utsez alkarren antzekoak. Antxinakoari bere salerosle ta azokariak emon eutsen eukan ospe andia. Etzan izan, Erroma zanez, yakitunez entzutetsua. Mungiaiko kartagoarren artean iru ziran liburu ta yakituria-zaleak: *Arangoiti* legegizona, *Ortiz de Treviño* eskola-maisua ta *Busturi*, Berinolean kutzazain egoan Jose Andres Urizar, seminarioan luzaro egondakoa. Beste guztiak irakurte gitxiko, yakituria bagako, antxinakoen ondorengoak ziran. Gozogin zan *Olabe* Kartagoren yaubea; zalkurdidun *Larauo*; Andraka aita-sembleak, okin bata ta bestea; arakin *Arandui*; ardao ta edari-saltzaile, *Belaunde*; ostatar ta begi oneko azokari ta estankodun, *Lamiaran*; *Simon Gangoitik* abarka ta partan, lapiko ta aspil, buztarri ta ede, katai, agun, aza-landara ta porru-azi ta lugintzarako bear diran tresna ta tramankuluak ugari saldu oi ebazan. Onen aurretiko kartagoarrak Sizilia ta Baleares, Ingalterra ta Zerdeña, Espainia ta Ejipto-aldea salgez ornidu eroezanez, Olabek eta Larauok eta Andrakak eta lagunak, Mungia erdiune ebela, Bakiora ta Meñakara, Arrietara ta Emerandora, Fika, Gatika ta Morgara, Derio, Zamudio ta Lezamara, alde batetik ia Bilbora, beste aldetik Gernikaratsu, bestetik Bermeoragino aren baten zabaltzen ebezan euren salgeiak. Floren Andrakak (Andraka gazteak) maisuagaz erderaz ziarduala, bein baino geiagotan arrosko esan eutsan eurak, kartagoarrak, Mungiaiko *Las fuersas bibas* zirala. Erromarrak legez onek bere euron artean urezandiko bat, indianu bat, euken: *Gondramendi*; Yatabeko Mauri baizen isila au. A esku-zabala, au estu-estu, zikotz, dirurik sakeletik ateraten inok inoiz ikusten ezebana. Kartagoarra zan ganera ta ez etzerena *Labarto* geltokizaina.

Beronen izena Julian Berezieta ezalekien ogei lagunek Mungia ta bere uri-auzoetan.

Santi Latsibik Bilbotik ekarren barria yakin ta lasterko txotoa kakoa ezegirik itxita, txapela buruan ebala, zidorrik zidor inok ikusi ezejian,

kale ostetik Kartagoratu zan. Olaberen emazte Basili mandataria zala, ordu lauren baten barruan kartagoar agiriarenok an ziran. Aren poza, aren atsegina, Arangoiti zaldun legegizona, Busturi olaria lagun ebala, agertu ekioanean! Guztiak zutundu ziran eurak sartzen ikusita.

—Zer da, gizonak? Barri andiren bat edo?

—Baaldaki berorrek Morrosko nor dan? —itandu eutsan Larauok Arangoitiri.

—Nik ez arean.

—Don Anbrus Isastiren loba, mutil gazte eder bat. Eztakit zelan deritxon.

—Eta nor dogu don Anbrus Isasti?

Kartagon etzan apurtxo baten euli-soñua baiño beste otsik entzun. Arangoiti bizi, urduri ta aserrakor zan. Lotsa andia eutsen. Inok ezeukan beragaz barrukotasunik eta etzan battxo bere aren itaunari erantzuten azartu.

—Intxaurtiaga Puerto Riko-ko negreruaren loba kirten ori, nor da guri, baseritar gizagaixo mozkortu baten bidez, «Orra or neure loba Morrosko» esanda, emengo seme ta etsagun ta beti-betiko liberal garanoi diputazinora bidean inok nor dan eztakian bat, papuak baiño beste ager-garri bagako ori ezarteko? Nor dozue, gizonok, don Anbrus ori?

Isiltasun luze baten urren Andraka zarrak apal-apalik esan eban:

—Bat edo bat bear genduan da...

—Bat edo bat bear? Mungiarrek bazaree, eztozue uste gure uri maite onen bear-orduetan Jose Andres Bekosolo mungiarrek, erromarra izan arren, nor dan eztakigun mutil batek baino obeto ezkauzala sorotsiko, eztauskula bear doguna eskuratuko? Gizonak, ni orain lau urte enenduzuen aintzat artu nire osabaren batek esan eutsuelako, mungiar ona, beintzat erri-maitea naizalako baino. Berrogei etsaguntza daukadaz inguru onetan. Maister guztiak esku ganean ekarten dauste urtero urtero etsesaria. Eztauste besterik ezertxo zor. Euren botoen yaube eurak dira. Nik eneutsan orain lau urte, guztiok dakizue, eneutsan nik maister bati bere botorik eskatu. Geienak, orregaitino, emon eusten. Batzuk, karlista zintzoak izan-eta Bekosolo-ren alde yoan ekidazan. Ondo egin eben. Orrelango arazoetan bakoitzak bere barrua, bere kontzientzia dau ugazabaa. Besterik ezer etedaukazue niri esateko?

Areen naiera, areen atsakabea Arangoiti zaldun legegizona, Busturi olaria lagun ebala, ilundu ta itsutu ekioanean!

2

Erroma, bitartean, ezegoan lo. Anton Imaz arratsalderik geienetan egoten zan Mungiako geltokian Bilbotik nor etorren yakin-gurarik. Santi Latsibi orgatik yasten ikusi ebanean beragana urreratu zan sakristau barrizalea. Labarto geltokizainak ezeutsan txanteltegian sartzen itxi. Inguruan ebilen sakristaua agura birloratu zigarro ederdua noiz urtengo. Au esamesaka Busturiren etsealdera, Berinoleara, yoaten asi zaneko, Anton Imazek ezaban neke andirik izan agureari ekizan guztiak erasoteko; eta txairo ta larden ta bizkor bere batzokira yoan zan, Erromara; andik beingo baten Begirenera. Ordu-lauren barru baltzuko guztiak, Anton Imazek dei eginda, Erromaraturik egozan. Begi izan zan, oi ebanez, barritsuena. Anton Imazek Yatabeko alkate lengoagandik entzuniko itzak, bazkide bakoitzari esanda eukazanak, barriri bere belarriratu eutsezanean, Begik «Morrosko —zinoan—, orain lau urte Arangoiti azpiratu genduanok Morrosko? Gura dozue tema egin guztiontzako aparti eder bat Bekosolo gureak Morroskok baiño iru bidar boto geiago izan baietz?».

—Dirurik emotea ezpalitz, bai. Zuri aitzu jatzu, Donato, Morroskoren osabari diru-atsa dariola.

—Atsa bai, dirurik ez, Larrinoa.

—Isastik sakela bete bete daukala eztau ukatuko.

—Sakela! Gizona dan gizonak, yateko ta berba egiteko ta gizartean lotsa bagarik agertu gura badau, aginak bear dozak; eta zikozkeriz, esku eutsiz, Isastikeriz agoa aginez ornidu gura eztaben arlotetzar orrek, uste dozu, Larrinoa, botoak erosteko bero orren sakel bete orretan eskua sartuko dabela?

—Don Anbrusek...

—Aginbako esaizu, aginbako da-ta.

—Aginbakok etsaguntzak daukaz Yataben.

—Arangoitik askozaz geiago daukaz ta eukazan eta au gorabeera orain lau urte guk zaputzeti oratuta...

—Berinolea berea dau.

—Berinolean bai, ogeta amarreti berrogeta bat boto izan leikez, Busturik biotzaren taupadak entzun da zerbait egin ezik. Zer dira bai berrogei?

—Geltokian bera, Aginbako, da aginduten dabena.

—Geltokian Labarto ta beste iru dagoz botodunik. Nik barriz lau boto edozein auzotan itsu-itsuka ibilita batuko neukez. Orrek gu azpiratu? Onako geu? Gomuta dozu, orain lau une meñakarrak, sasimaisua aurreti ebela, Mungiara iluntze baten etorrita, emengo balzkumeok eura-kaz mordotuaz, deadar onezaz gortu-aginik zelau euki genduezan?

Bekosolo bekoroztu,

Arangoiti beti goiti;

Gora geu ta geutarrak

zangar, bakar, azkarrak.

Ta ekin beti ta ekin beti, rak, rak, rak, erromarron azur-mazurrak zerraketan ziarduela esan zeikean. Ez al dozue gomuta? Zuk orduan «Galduek gara, izan» esaten zeuskun, Larrinoa. Anton Imaz eztarria, ezta egiteko bere, indarga eukala egoan. Don Biribil ezto ordurarte inoiz zurbil ta larri ikusi. Guztiok zengozen oilotuta. Neu nintzan, Txorierriko gizon itsusien au, neu nintzan garailari-ustedun bakarra. Ta yo kontuak eta Erromak Kartago baltza birrindu, austu, bekoroztu egin eban.

—Baia orduan dirurik etzan. Gaur barriz-i...

—Eta zer?

—Ai dirua! Eztira oraindino urte ta erdi bilbotar eukitsu bik, Madriden aldun izateko, emen auzka egin dabena. Gizonak erosten asi-orduko, asikintzat, aste bete aurrerago, Gandiagak bosna ogerleko autesle bakotxari emon eutsen «Eutsi» esanda, elezino egunean goia libre izateko. Bere naikide ta aurkari Alonsotegi beste ainbeste egiten asi zan. Eta, entzun au ondo! Iru egun aurrerago, eguen baten, arloari bertan bera itxita, dinoenez, bigarren onek irurogei mila ogerleko eralgi ebazan. Irurogei mila ogerleko! Diruak dira.

—Eta zer?

—Irurogei mila ogerleko gure ganera badakarrez...

—Irurogei mila ogerleko gure ganera badakarrez, dakarrezanek zubian beera Okara yaurtigiko doguz (Barre-zantzoka guztiak). Eta orduan Anton Imaz ta neu ta guztiok arrantzale geure buruok eginda, blaut! ibaira «Ona emen nik aingira bat»: *Ferdinandus dei gratia*, amaseiko gorri ederra. «Ona nik arrankari zuri ederra»: mila pesetako paper eginbarria. Erri guztia aberastu ta «Gora Bekosolo».

Begiren burutasun sutsu onek entzunda Anton Imaz baritonoaren zantzoak Gatikatik entzun egikezan.

—Irurogei milla ogerleko nok ekarri? Gandiagak eta Alonsotegik bigarrerez ez beintzat, ez bestek be. Orduko sutan erreta dagozak eurak eta beste asko.

—Baiña yazo leiteke, gizona. Bada-ezpeada ezkaizan, Donato, lo etzan. Lan egin dagigun.

—Ori bai, Larrinoa. Gaur Laukarizen ama izateko bat ikustera deituko nabe ta ango gizonak etxagun ta maister, biarko eguzkiak argi egin-orduko, lenago lez geuretuko doguz. Sacristan de Gatika, Heroe de Arcachon, gaur geurean apalduta alkarregaz yoango gozak gero Laukariza.

Erromar ta kartagoar guztiak ezeben Mungian gau atan zurruka ta beingo beingoan lo egin al izan.

V. Jauntxoa ta bere ingurukoak

1. Tete ta Toto.

2. El Rásimo-ko maipuruan don Anbrus.

1

Agintarien artean izan dira luze ta izan dira labur nagositasuna iraun dautsenak. Aita gurenak esaterako, batzuk ogetaz urtetan, bat edo beste ogetaz egunetan yesarri izan dira Erromako aulkian. Aguratu arteko erregeak oparo darakuskuz Edestiak; gazte-gazterik ilak ez gitxi. Jauntxoak, orregaitino, zoritxarra baizen iraupentsu ta luzakor izan doaz euren agin-pidean. Bat, bakar bakartxo bat ezagutu dogu iragaitzekoa, jauntxotasunak ilebete ozta iraun eutsan bat. Zuri, neure Erri maite zar onen Edesti zurizka gazte orri, jauntxo bakar onen izena opa gura dautsut, baserrietan itsu-soiñua artu daroenez, orripean artu dagizun. Anbrus Isasti Intxaurtiaga da izen burrundaratsu ori.

Beronen yaioturixka Yatabetik Puerto Rico-ra, gazte zala, mutiko bizarga zala, eroan eban bere ondora osaba aberats batek, Afrikatik Antilletara gizalorrean, balzorrean (Arangoitik esandako negreru) aberastu zan Simon Intxaurtiagak. Berrogetaz urteak an igarota errialdera etortea otu ekion Anbrusi, yoan zanez ezkontzaga, mutilzar, eta egokia-go esateko, agura-mutil. Arreba bakar bat eukan, Juana, Torrealdea eritxon itxasgizon bategaz ezkondua. Lau seme-alaba izan ebezan Torrealdea-Isasti senar-emazteok. Aitaren apetaz T-dun izenak ezarri eutsezan laurai: Tomas, Teresa, Tiburzia ta Teófilo. Laugarren au yai-aurretxoan Juanak senarrari «Timo —zirautsan—, oi dozunez, zure naitakunde egin bear bada, egin bedi; baia ez gero irugarrenaren taiuko izen motzik gurera ekarri». Atatik izan zan gazteenari, sendi-kondoari, izen zoli apain ori ezartea.

Lau nebarrebak arpegi-bete, azal-urdir, begi-ederdun, irazki andikokak ziran. Tomas lenen yaioa, legegizon egin barri zala, bere amaren erritarrak boto-eske agerkeran ezagutu eben.

Tesak bere ikaskide neskatala-artean ezaban iñoiz izena osorik entzuten. Eurakaz ikasguan zala, aitaren odoleko ta bera lez apetatsu zala erakusteko, Teresa Torrealdearen orde, T.T. ipinten eban izentzat.

Ordukoxea eban bere belarrietan ain gozaro, ain zoli, ain bigun ta apain ots egiten eutsan ezizentxo Tete. Eguzkiaren azpian ezegoala uste eban onelango izendun gizasemerik eta pozik bizi zan bakar zaneko uste onezaz. Amaika bidar irakurri eben izen ori Bilboko gixon ta andere eztime txak egunerokoen *Ecas de Sociedad* eritxon unean!

Ezeben urte atan ez bizarginek ez eskola-mutilek zezenketarik egin, beste iru neskato eder inguruko ebazala, Tete maipurura eroan bagakorik. Eta biaramonean tintaz baiño eztiurez eginak zirudien *Ecas* aretan tete zoragarria, Tete begi-eder, Tete Kupidoren alaba bakarra eta beste esku-kada bete txotxolokeri zuzentzen eutsezan.

Alango aldietan bere izena Bilboko neskamutil dirutsu geienak aita-tu eroen: beeratzeko neskato askok; mutil guztiak goratzeko. Onen arte-tik sei bat yarraitzaile agertu ekiozan; ezagunena (guretzat beintzat) eta Tetek inoiz aintzat artu ezebana, Pedro Viñas y Andrés zan, Puerto Ricoarra, urte atantxe Valladolid-en sendalari egina. Gazte au don Anbrusek, adiskide baten semea zalako, aspaldi luzean magalpean eukan. Perico, ezeban Viñasek beste izenik jauntxoaren ezpanetan. Magalpeko izateak Teteganako bidea laburtuko eutsalakoa egoan Perico. Aitak beragana Puerto Ricora deituarren, Bilboko eritegian azturatu bear ebala aikomaikotzat artuta, urte beteko luzapena eskuratu eban. Don Anbrusenean bein baiño geiagotan alkar ikusten eben.

Mutillak txeratsu itz eginda be, neskattilla andinai buru-eritxiak otz ta motz erantzuten eutsan. Klean barriz ez arpegira begiratu, ez agurrai yaramon.

Teteri bere lagun neskattillak mosu andiak emon eta «laztantxo» gora ta «laztantxo» beera esanarren, bekaitz andia eutsen eta pozik ekusen Pedro Viñas bere atzetik, gai apaltxo zalako, sendalari eginbarri ta aomen bagako bat baiño etzalako. Goian zerua ta bean lurra eukazan bat izan balitz, pozago. Sarrien beragaz ibiltan zan euretariko batek «Ori dozu, Tete, eskuarte. Ori dozu txokoa! —esan eutsan bein—. Gu nora berau ara dabilku *Virgo fidelis-en* antzeko Portorriqueñotxo ortzargi au, beti zeuri begira, zeure itz, txerazko iztxo bat entzun ta zeure begirakune bigun adikor bat ikusi gurarik.

—Eztabe esaten ideak ideakaz ezkondu bear dabela? Ezkondu dadi-la *Virgo fidelisegaz* beragaz —Irribarrez erantzun eban Tetek.

Urte aretan Bilbon nondikbait agerturiko aizta bi bizi ziran, elizkoi ta eukitsuak eritxi baten. Nonnai burua erakutsi oi eben, batez be garlanetan. Zarrena gizon-antzeko zirt edo zartekoa zan; gazteena otzanago. Laguntzat emakume adintsuago bat edonora erabilten eben. Norbaitek

ezizen txanbelin onek ezarri eutsezan: aizta zarrenari, *Virgo potens*; bes-teari, *Virgo demens*; kale-lagunari, *Virgo fidelis*. Pedro Viñas sendalaria ezta-kigu zetan zan irugarren onen antzekoa.

2

Aspaldikoa da Ibaizabalen bazterreko uri zaratatsuan bizi zan *La Concordia Cívica*. Ezizen-zale dira bilbotarrak eta beingo baten ezarri eutsen *Concordia* oni, batasun osoa eukalako edo, irri-izentxo au: *El Rácimo*, euskeraz *Mordo*. Tomas Torrealdea, bere sorbaldan legegizonen soinekoa ikusi ebaneko, zerbait izan nairik *Mordoaren* inguruan ebilen, urruntxotik lenengotan, urtxoago gero, argi-inguruan eltxo ta sits ta txiri-biriak ibili doazan antzera. Bertako ogipeko baten adiskide egin zan onetarako. Beronen bidez laster lortu eban Tomasek biotzak uda guztian egunoro ta orduoro eskatzen eutsana: Mungia-aldeko aldungei izatea. *Concordiakoak* onetarako dei egin eutsenean, bere azpi-yokoa zurikatzearen, ogeta lau orduko epea eskatu eban erantzuteko. Osaba Isastiren baimena bear ebala ta egoki izango zala euren baltzura osabeari ots egitea. Auxe izan zan Morroskoren erantzuna.

—Garatzen bat alda (*Algun negocio o así será*) —zinoan don Anbrusek arako deia izan ebanean.

—Isasti yauna, zu Cuban *Voluntario de la Libertad* izan eizara.

—Ni ez; ni Puertorricon salerosle berrogetaz urtetan.

—Baiña andik etorrita *Palaciogo de la Libertad* zara.

Don Anbrusek ezekian zer erantzun.

—Gure *El Sition* sartuta ezalzagoz?

—Ori bai.

—Bada *El Sition-ko* izar argitsu zaran ori, izan zaitex aurrerantzean *Patriarca de la Libertad*. Gure baltzu onetantxe euki nai zendukeguz.

Ezpanen ordez begiak eukazan don Anbrusek «Bai pozik» erantzuten.

—Gure *Mordo* au sortu zanetik zarrena izan oi dogu beti maipuruko. Zeuri dagotzu, Isasti, duintasun au. Aurrerantzean zeu yarriko zara guztion aurrean.

Pozex ordirik, aren baten, eldu zan don Anbrus arreba ta loben etsera. Gau atan Tomas Torrealdea Isasti, (e) edo ezizenez Morrosko, txakur-amesetan *Diputado a Cortes*, *Senador* ta *Ministro* egin eben. Yardun ederrak ugari egin ebazan. Erreginak Donostiatik Bilbora ta Bilbotik Donostiara,

almirante yantzita, sarri erabili eban; eta bere alaba *Infanta* bategaz ia ezkontzeko egoala, loak buru nekatua gozaro eskuetan artu eutsan.

Biamorean Tetek osabeari eun izen-txartel urrebitsezko ertz ta gutzitokoak eroatsazan. Auxe zan euretan irakurten zana:

Ambrosio de Isasti Inchaustiaga
Presidente del Comité Liberal

Bilbao

Ordurarte egunik geienetan Plentziako seme ziroi baten dendara yoan oi zan don Anbrus.

Lobak beingoan zuritu eben etxakala eder egiten bera lango maipuru-ko jaun bati alango zoko-bazterretan burua sartzea.

Gauoro yoaten zan baltzura edo beintzat batzokira ta andik, bere bizitokira baino lenago, loben etsera, baltzuko barriak azaltzera. *El Eco de Vizcaya*-n «Isasti el ilustre hombre público, gloria de las Antillas», Bilboko *Comité liberal*-en bere sarigei andiz burutzat autatu ebela agertu zanean, Tete *Corrida estudiantil* irakurrita baino bere pozago ebilen. «Txutxu dagie-la —zinoan—, txutxu dagiela Josefina Ansorenak-eta; txutxu bekaitzez, andiago bat ikusi ezinez».

Laugarren gauean, orregaitino, don Anbrusek isil, muturtsu to ase-rrakor bere etsera-bidea artez, beste inon gelditu bagarik, artu eban. Eta lenagoko izen-txartel bat, Ambrosio Isasti-dun bat, eskuan arturik, *Comité*-ko lagunai bere maipurukuntzea euren eskuetan itxi eutsen. Zegaitik etezan? Morroskok urrengo bazkalondan *El Sitio*-n bere adis-kide Mordopekoarengandik yazoriko guztiaren barri izan eban, eta astirik galdu бага, arrapaladan osabeagana yo eban.

—Yareipena, dimisinoa?

—Bai, to iri zer?

—Niri zer? Niri zer daustan? Baldaki berorrek orrelango *comité* baten maipuruko izatea zer dan? Biar-etzietan nai Bilboko alkate, *nai Diputado a Cortes*, nai *Senadore*, eta *Conde de Berinoleaga* izateko beste ain-beste mailla. Eztaki, osaba, eztaki berorrek zer egin daben.

—Eztakidala! Ze izen dau baltzutxo orrek Bilbon? *El Rásimo*? *El Rásimo*?

—Lenengo ta bein ezpegi esan, osaba, *El Rásimo*, *El Racimo* baino, a baino *i* asko luzeago to gogorrago.

—Euk neuri irakatsiko daustak! Legegixonen txitxili-patxala orrekaz ez etorri nigana. Emen masmordoari erderaz beti *El Rásimo* esan izan

dautsagu. Ezpadakik, ikasi. («No vengas ande mí con chichili-pachalas de abogaditos. Aquí al masmordo siempre le hemos llamo en castellano *El Rásimo*. Si no sabes, aprender». Onetxek izan ziran bere itzak, bere eleak).

—Zer dala-ta agertu dau yareipen ori?

—Puertorrikon berrogei urte anditan, jauntxo orrei sabela to sakela beteteko lanean ekin dodala uste aldok? Zein baltzutan ikusi dok ik nor-bait buru egin, maipuruan ezarri to urtean onenbesteko bat berari ez emoten? Or barriz buru egin naioek eta saritzat lotsabakotzarrok! neure lanen saritzat bost milla ogerleko eskatu daustezak, agoa beteko bost milla ogerleko. Dirua gura badoek, doazala Puertorricora irabaztera. Caramelo! El Rásimo! Arrrrrranpalásimo dok baltzu ori.

—Baiña diru ori eurentzat alda? Eurak ezaldabe ezer emoten?

—Bosna milla emongo doela yinosten. Esan bai. Nok emon?

Burubakoa nokala uste aldok? Dirua emon! Astoak aldozak, dirua olan emoteko?

—Berori ezta inoiz onelako arazoetan sartu ta... Ezta sartuko be.

—Eta eztaki aukeregunitan eskuarte bear izaten dala? Ganera diru on ezta uretara yaurtigiten. Galgaraua lurrean lez, erein egiten da aukeral-dian, bost emon dabezanak ogei nai ogetamar batzeko. Jauntxo bat meadun egiten da, euren izenakaz eun aitatuko neuskioz; eta, politikan sartuta eztagozan mea-yaubeak lo datzazan artean, aurrera doa ereilea bere garatzetan, batu to gorde, gorde to batu.

—Txitxili-patxalak dira orrek.

—Bene-benetan diñot. Don Anbrusen txitxili-patxalak eztakit zer diran. Itz polit zoli au eztot inoiz ez liburutan ikusi, ez gizoni entzun. Puertorricokoa eteda?

Morroskok, osaba zikotza ezin zuritu ebala ikusirik, sutan arpegia ebala, etsera bidea artu eban; eta arrega zarrenari banazean dei eginda «Zeu zara, Tete —esan eutsan—, zeu zara gurean osaba kokolo orren kutun; to zuk ezin dagikezuna eztau inok lortu al izango. Osaba orrek yareipena bidali dau *Concordiara*. Erdur arren! erdu berori zuritzera».

—Zer? Gaur goiz guztian ta atzo goiz ta arrats batak «Ordu onean», besteak «Urte askotan», besteak «Pozkide nozue» atsegina atseginarenean ganean artuta, orain au! Alkarregaz yoango gara. Zuk iñori ez esan yareipen onezazko ezer, lotsatu ezkaitezen. Astoak bolura gari ta urun-lorreen ibilteko bai, bestetarako eztira.

VI. Maipurutik... maipurura

1. Tete zurikatzaile
2. Toto egur-duin.
3. Busturiren egitamua.

1

Don Anbrus batzokira, *El Sitio-ra*, agertzen azartu ez ta, bere lagun urezandikoakaz batzeko gogorik ez eta plentziar zapatariarengana lenago lez yoian loba zaarren biak etsean sartu ekiozanean.

—Osabatxo, eztira txitxili-patxalak ez gitxiago be —esanaz, belarri-gingila bigun-biguntxorik estutu eutsan Tetek.

—Ona emen au. Gure etse beti isila abarrotsez ta zarataz birbiztuko bada, eztogu besterik bear.

—Aurra, don Ambrosio de Isasti! Goazan bazkaltegira, maipuruko yauna, itz egin-bearrak gara-ta.

Yezarri be etzan egin Tete, ain egoan urduri. Atzotik onako yazoera arrigarri au zearo ikasarazo daust Tomasek, osabatxo; noraezekoa dogu, nai ta ezkoa, arnasea baizen bearra, bidali daben eskutitz ori urratu ta txiki txiki egitea.

—Emakumeak zer etedakie politika-arazoetan?

—Arazo au ezta politikazkoa, deduzkoa da.

—Zer da dedua? («¿Qué es honor?»)

—Dedua zer dan!

Beeko ezpana agin-artean artu eban Tetek, begietan erion nairik agertu ekiozan malkotzar biak betazal-barruan gorde aal izateko.

—Dedua izen ona da, entzute ona da, lotsea da, gizaseme baten bizi-tza osoa da. Begi bagarik bizi gaitekez, bizi dira mutuak. Dedu bagarik zelan bizi aal izan? Dedu bagako gizona ezta gizon.

—Zer dauko dedu orrek arazo onetan zer ikusi?

—Zer daben! *El Eo de Vizcaya-n* ain goragarria genduan barria agertuta gero, au itandu? «Bost mila ogerleko aurreratu ta erein gura izan eztauzalako atzeratu eida Isasti». Bilbo guztian ezta beste izketarik, beste auturik izango ta gu edonoren aogozagarri izango gara. Baaldaki, osaba, Mungian gizon ezkondu bat ilten danean, bere alarguna arpegia mal bal-

tzez estalirik, gorpu-lorreatan, entierroan zelan obietara aurreti yoaten dan? Alantxe, lotsa gorritz, arpegia ostuta izan ezik, ez nintzake ni kalean agertu al izango.

—Asi da garretan gure Su-buru.

—Bost mila ogerlekori asko baderitxo, entzun begi. Zenbat mila daukaz berorren loba maite Teterentzat ilburukoan ixteko? Bost, amar, ogei, ogeta amar? *Concordiako* bostak ken andixek eta orra ni pozarren.

—Eroa!

—Eroa neu! Komentu batera iges egin bear izango dot —esanda negarrez asi zan Tete eta urren zan aulkian inkesaka, erostaka, uluka, malko andiak eriozala etzan zan.

—*Cara... cas!* Goazan, Tomas, diruetsera ta eroaik euk diru ori nes-kato au il zedakigun. Gero neuk dinodala esan maipuruko izateko beste peseta bat, soil-soilik, uts-utsik, bakar bat emon bear baldin bada, gorde dagiela eurentzat buru mate ori, mai ta guzti.

Morroso, jauntxo zikotzari damutu ekion baiño lenago, beragaz diruetsera yoan zan.

2

—Gizon bat ezi ta erabilteko, utsa gara gizonok. Orretarako eztago emakumea langorik zirautsan Tomasek bere arreba Teteri, *El Rasimotik* etseratu zanean.

—Zelan artu zauez?

—Ezin obeto. Neure guzurtxo bati esker, oso-osorik leneratu dogu arlo au. Osaba Ambrosio maipuruko izateari lartxo eritxita atzeratu dala esan dautset.

—Orduan maipurutik kendu egingo dabe.

—Pzzzzz!

—Eta agurea amurruz gora-gora asi baledi?

—Teteren negar-malkotxo batek laster ibituko dautso amuru ori.

—Gizonak zerbait zareela uste dozue gero! Ai andren burua! Non zara?

Jauntxoak bazkide-artean egotalditxo bat egindakoa, loben etsera eldu zanean, nebarrebok Mungialdeko aukeraldia ao-minean ebela idoro ebazan.

—Kaixio, osaba! Ederto artu nabe, ezer yazo ezpailtzan. Dirua emon dautset eta *tutti contenti*.

—Ordain-agiria emon izango dauek.

—Ordain-agiria! Atxak dantzuela itz ori. Onelango arazoetan orrelango gauzarik ezta bear izaten.

—Hmmm! —iru edo lau bidar murrusa egin eban agureak.

—Gure Subururi esetsi-egitamua erakusten niarduan, berori ona sartu jakunean. Ea berorrek zer deritxon. Mungialdean dogun areriorik bildurgarriena Begi sendalaria eida. Onen lanak indargatu ta ezereztu gura badoguz, bidali dagiogun aurkarizat gure Perico Viñas. Sendalaria da, barritsua da ta generara abenduko eulia baizen lotsa gitxikoa. Sartuko litzate, sartu!

—Eta Perikori saria nok emon? Maipurukoak?

—Ez, *Comitearen* diruti emongo jako. Milla bat erreal ileko emonezkerero, pozik a; batez be Tetek ori gura dagela baleki.

—Ez gero, Tomas, beste bein zuen Viñas orren izena ta nirea bateara aitatu. Olgetan be ezтира gauza batzuk minean artu bear. Agur, osabaxo. Uruna eralgiten asi zarenezkerero, ekin arloari arik eta ogia eginarte.

—Niri be zerbait esan gero. Ala ni eznaiz agur-duin?

—Egur-duin, bai, egur-duin.

—Tamala da, Tomas, gure neskato eder au gizon ez izatea —zirautsan osabeak biak bietara gelditu ziranean—. *El Rásimoko* jauntxo guztiak sakelean, yostailu batzuk lez sartuko leukez Tetek. Orren burua ta biotza ta yasa ta adorea ta ganorea ta igurdizial!

Morroskok arrebearen nebatzat eukan bere burua ta jauntxo guztiak sakeleratzeko bear ziran doiak ganezka ebazala uste izanik, osabari belarriira irribarrez:

—Osaba —zirautsan—, neskato eder ori Tete bada, izketan diarduan mutiko au Toto dogu. Lagunen batek onelantxe esan be egiten daust. Berori lagun dodala, Mungiako jauntxo izango naiz orain, izango gara; ta iru edo lau urte barru Bizkai guztian ezta Isastik eta Torrealdeak gura dabena baiño beste aginpiderik izango.

—Karatxoles! Gauza andia litzate ori.

—Orretarako erein egin bear, erein. Ulertzen? Berorren *El Rásimo* orretan dagozanok buruzuri batzuk dira ta ez ule-urdira diralako, gaztaña txikol mamin bagakoen burudun izatearren baiño. Amaika bidar entzun dautsat berorri Uria ta Berendia ta Zandiaz esaten «Inusente». Orixe dira orrek, guztiok gero, diran diranok, *inusente* andi batzuk. Gure asmo onetarako ereiteaz prieria, beste zerbait bear da: zurtasuna. Gure barrua ez

iñori osorik zabaldu. Don Ambrosio de Isasti e Inchaustiaga *Gloria (le las Antillas)* dala irakurri dogu egun onetan. Zerbait geiago, asko geiago materalduko da, Totogaz bat eginda badabil.

3

Osaba-lobak izketa atantxe Santi Latsibiri, Busturiren bitartez, dei egitea erabagi eben. Berinoleagako kutxazain Busturi zan, beraz, Yatabeko alkate zaarrari arako mezua *Doala Santi Bilbora biar goizean goiz...* bidali eutsana. Ezeben, orregaitino, osaba-lobok zuur-zuur ziranen erakutsirik emon, Arangoiti legegizona, mungiarrik agiriena, lenengo-lenegotatik bazterreratu nai izateaz. Kartagoarren batzarrean yazo zanak gure gizonoi zuurrago izan bear ebela irakatsi eutsen.

Gau atan eurakana yo eban Berinoleagako kutxazainak. Onen kabuz Morroskoren esetsi-egitamua aldatu bear izan eben.

—Ezer onik egin nai badogu, Arangoiti geuretu dagigun lenengo; gero uriauzo aretako alkate ta etsagun agirienak bigun-biguntxorik zuritu bear izango doguz; ondo esanez, gogorrean ezin leite. Liberalik eta karlistarik aitatu be ez egin. Zergak urriago izango dirala, erregebideak ugarriago. Onetarako betoz eurok bertara arin bai arin, len bai len. Eurok baderitxoe *El Rásimo*-koak agiri bat, papertxo bat Arangoitirentzat emon dagiela, baltzukide guztien eritxiz Mungialdeko aldungeitzat don Tomas legegizon, odolez yatabetarra, aukeratu dabela ta Arangoitiren beraren itun ta euspina gura leukezala. Betoz eurok bertara, Kartagora baiño be lenago, Arangoitirenera; andik aldauritxo bat edo bitara: Yatabe, Gatika, Larrauri, Meñaka ta abar. Neuk lagun egingo dautset. Berinoleagan bertan gertuko dot bazkaria ta iluntzerako nasai ta zabal Bilboratu daitez... Aldaurietara yoate au sarritxo egin bear izango da garailari izateko.

—Zer dirauskuzu, kutxazain, Arangoiti orrezaz? Dinoen baizen altzu eteda? Nire begiak eztautse gatzik egin, eztabe inoiz ikusi-ta. Zelango gizona da?

—Don Tomás? Badakizu ardatza zer dan? Gazte zara ta ezalozu gorularirik ari iruten ikusi? Gorulariak, linoa ari biurtzeko, eskuan erabili daroen tresnatxoa; auxe da ardatza: lanabes artez, gogor, mingarria, ardu-raz erabili ezik beintzat. Arteza, zuzena, iñor ez zuzenagorik, gogorra, gitxi bera baizen gogorrik, eta sarri askotan mingarria da Mungiako baltzik andiena, argitsuena, aberatsena. Adiskiderik urri daukaz; mendekorik,

edo beintzat esker bat edo beste zor dautsenik, ugari. Maite, egi bat esateko, gitxi dabe maite. Bildurra ta batez be lotsea, begirunea, askok eta askok dautse.

—Nondikoak dauz al izate ta ospe ori?

—Orain ogei bat urterarte Gernikak ezaban auzietarako Mungialdea baiño iturri obarik. Zer zan a! Bide zidor baten barruna auzokoaren burdia igaro zala... ta auzia. Auntz talderen batek azategi bat orriuldu nai babaarlo bat itzindu ebal... ta auzia. Urliak Zandiari «lotsabako», «fepako» nai «ugerdo» nai «mozkorti» nai «arpegi andi» nai beste onelango irauntxoren bat zuzendu eutsala ta auzia. Arangoiti, Arangoiti ardatz, legegizonduta, yaioterrian eta yaiotetsean zuztraitu zaneti agur Gernika! Beronek bakeak egiten dauz ta onen epaia gorabide baakoa da.

—Diru andia egin izango dau, e?

—Zuriko bat eztautso inoiz inori ez eskatu, ez artu. Ostean da aberats, yatorriz; indianua eban aita, Montevideon luzaro egonikoa. Etsetsua da ta dinoenez, dirutan baeidauko! Ta ganera gitxi bear, seme-alabarik ez, etseak bear dabena ta geiago bere lurak eta gizon eskertsu askorenak emoten dautse. Gizon ospetsu ta aaltsu bat zelango dan adierazoteko, sarri entzun izango dozue «ur andiko arraina» dala esaten. Auxe da Mungiako legegizon ta ongile Arangoiti, ur andiko arraina.

—Etzi ezagutu bear dogu, arren, gizon ori.

Aldaurietako alkate ta maisu ta gizonik ardurazkoenak eta lengo aukera-egunetan eginiko utsak eta beste onelango zerbait labor ta yasean azaldu eutsezan Busturik. Mutilla zan bera nok entzun eukanean! Aintzat eta ontzat artu eutsezan osaba-lobak bere burutasun ta asmoak; ez, orregaitino, Pedro Viñasegazkoa. Pedro Viñas ara doako sendalari ta autarkibatzaile eroateari ezeritxon Busturik egoki. Euskeraz izketan eztakianan an zer egiteko? «Ganera —zinoan berak—, Arraitz maite dabe inguru aretan, bai erromar ta bai kartagoarrak. Gizon adikor, biotzbigun ta sendalari burutsua da. Ak «Ilgo da» badiño, alper izango da Santa Leguati mediku ospe andikoenak ekarte. Ak «Ezta oraingotan ilgo» esanezkero...».

—Zein? Begi olakoa! Uuut orti —esan eutsan don Anbrusek.

Errepe au entzunda, Busturik ganeko ordu erdian ezaban mistik atara.

VII. Lenengo guduxkak urian

1. *Jauntxoa Mungian.*

2. *Arangoitireneko batzarra.*

3. *Izlari ta yardun-asmoa.*

1

Arrats beranduan Busturik Adona, Pedro Viñasen etsandregia, kartagoar sutsuen etserik etse bidali eban. *Biar goizeko trenean datoza* zan, ez geiago ez gitxiago, etse bakotxean itzi eban mezua.

Biamonean bultzia eldu-baiño askozaz lentigo batzandu ziran gelunean kartagoar agirienak: Olabe, Laraudo, Floren Andraka bere aitarren izenean, Simon Gangoiti, Belaunde ta Arandui. Oni ezeutsen geienak ontzat artu odolez zikinduriko arakin-narrua altzoan ebala alango arrera baten agertu izatea. Baita Gondramendi be an ebilen, geltokira sartzea doakoa zan-ta. Maisuak, umeakana yoan bear ebala izentxartel baten esanaz, Adonari emon eutsan bere ordezkotasuna. Busturi ta Labarto ebilzan aurrerengo.

Laukarizpeko tuneletik txiztuka ta ketan suburdia agertuta geroago, Pedro Viñasek orga-atzeko aldetik suziri batzuk erauzi ebazan.

Noizik noizera alderdikoitasunak ganeez eginda edo «Gora Kartago» deadar egiten eban Floren Andrakak.

Busturi zan aurkezpenak egitekoa.

Don Anbrusek, Morroskok eta Viñasek banan banan guztiai eskua emon eutsen. Floren Andrakak, aurkeztordua eldu ekionean, *inkondisional* zala esan eutsen. Irunaka sartu ziran Mungiako kalean; lenengo lerroan, Busturi ta Laradoren erdian, jauntxoa; bigarrean aldungeia, Olabe ta Gangoiti lagun ebazala; irugarrenean sendalaria ta bere esker-eskuma Floren Andraka ta Belaunde. Arakinak, Gondramendik eta Adonak askozaz atzerago zerraien besteai. Alkatea agertu etzalako marmar eragon eben kartagoarrak egun osoan. Alan be, Arangoitiren begi-begikoa zalako, alkarren artean ta isil-misilka baiño ezeben yardun.

Anton Imazek suziri-otsa entzun ebanean, Gatikako elizondotik gelunera begiratu eban eta «Eurak etedoguz» esanaz arineketan barri-gosez Mungiaratu zan. Urian zeinbat sartuago ainbat sarriago, lodiago ta

gizatsuago, egiten ekioen kartagoarrai euren mordo, pilloa. Berrogeita iru lagun ziran, txiki ta andi, ume ta umeerezi, Erroma-aurrean igaro ziran. Floren Andraka, bere lerrotik aurreko bietara yoanda «Auxe da Erroma... auxe da Erroma... auxe da Erroma» aldizka ta belarri belarrira eguneko iru gizonai esan eutsen. Irurak goi ta bee *Farmacia de Larrinaga* zurt ikertu eben.

Anton Imaz kaleratu zaneko, besteak Arangoitiren etse ondoan egizan. Iru bilbotarrak eta Busturi, besterik inor etzan Arangoitigana yoan. «Amaika amaiketan Kartagon batuko gara guztiok. Floren, datorrela aita be».

Busturiren agindu au entzunda, beingo baten egabanatu ziran kartagoar zintzoak, zaldi-artera Laraudo, Olabe bere gozotegira... eta onelan-txe bakotxa bere egikizunetara.

2

Arangoitik txeratsu ta maiterik artu ebazan lau ikustariak «Gizonak, etzagoze elizan» esanaz, esegita itzi ebezan burukoak bururatuta «Andia da, ganeratu eutsen etseko jaunak, andia da ta biotzeragino sartuko jaku etxe oni egin dautsazuen dedua. Yezarri, jaunak; zu ortxe erdi-erdian, *don Ambrosio de Isasti, gloria de las Antillas* (Irribarre Busturik). Zuok gizalegez ta txeraz artzeko, zeuok agertzea naikoa ezpaltzakidan, neure aspaldiko adiskide ta gogaide bilbotarrak zuek onako zarena yakin-arazo dauste; baita legegizon gazte au euren izeneko aldungei dala be ganeratu dabe. Ondo etorriak izan zaitezela. Artu dodan paper onetan ituna ta euspenna eskatzen jataz.

Gizonak, parkatu; etxat oraindino gomutaratu zerbait eskintea. Jereza nai beste edariren bat, Navako ardao zuria, Kariñena... onelango zerbait artu nai dozue?».

—Ez, eskerrik asko; maiti gatoz, gosalduta.

—Zeuen etsean zagoze ta eskuetan daukazuez nire eskubide guztiak.

Onetan lau bat urteko neskatilatxo marot eder bat, Arangoitiren loba zurtza, arteratu ekioen «Osabatxo» zinoala.

—Majalen, laztantxo, erdu ona, eder ori —esanaz, mosuka altzoan artu eban etseko jaunak—. Gaixo oni aita, Orioko seme, Bilbon injenie-ru egin zan bat, orain urte bete il ekion, eta ama, neure arreba bakarra, aurtengo udan. Umea gora-bera itz egin dagikegu, isilla da. Ituna edo

burubidea ta priera euspenna, goratzeko laguntasuna, nigandi izan gura eidozuez. Al dodantxo egiteko gertu nago. Liberala naiz ta nire botoa izango dozue. Belgikan oi danez, emengo aukerak ginokoak balira ta nik legegizon ta etsagun ta lurdun naizalako boto baten orde ziran baneuz, irurak, Torrealdea, irurak emongo neuskizuz.

—Eskerrik asko, jaun Arangoiti; ta eskertsu naizala erakusteko, beste onenbeste ta geiago zure alde egin gura neuke.

Oregaitino, boto bat baiño eztaukazula entzutean arri ta zur nago. Maistar utsetan berrogeiti gora daukazuzala esaten izan dabe Bilboko gure adiskideak eta gero adiskidetan...

—Berrogei maistar baukadaz, egia da; autizik barriz, botorik, neurea soil-soilik. Maistarren autitza maistarrena da; eurak dira botodun. Gizonak, arpegia lotsaz gorri-gorri dogula bada be, auxe autortu bearreko gagoz: gaur eguneko aukerak, menpekoen arterako dira egoki; liberalak garala, lokabezaleak dala gure izengoitia ta gero maistarrari libertade dontsu ori kendu! «Maister, emoidak eure botoa, bestela bide, alde egik etseti, atera yoan adi».

Lentxoago Morroskok autortu ebana, arri ta zur eginik eukazan Arangoitik, «Bere eskuz ereindako gari ta artoen ernaminak biotzean daukaz sustraiturik».

«Autarki-batzaileak *bestela atera* dirautsanean, mendira eizari batek txakurrak lez, arimea lotuta, traillan daroe ta maistarra onelan lotu ta erabilte badakizue, gizonak, zer dan? Azaluskeria, hipocresia».

Ezetekioen damutu jauntxo ta lagunai ara agertzea?

Arangoitik, ori bai, egiarik garratzenak ezititsu ezpanetati ataraten eutsezan. Urrengoak, lengoak baiño be garratzago euren ziran, eufonia utsezkoak zirudien bere agoan. «Nik lapurra erruki dot, mozkortia erruki dot; azalutsak, hipokritak, eztodaz erruki, iguin dodaz, gorrotoa dautset. Gure egunotan Europa geienean *trata de blancas* kendu bear dala ta yo ta su dabil... Burutasun ona da. *Trata de blancas* sustraitik erauztea, ondo-ondotik, errotik atara ta eten ta erre ta austutea gogotan artu bear dogu, egiazko liberalak bagara, azaluts andi batzuk izan-ezik. Bilboko gogaideak eskatu dausten euspenna maistarrari botoa emon eragitea bada, gizonak, eznaiz giza-merkatari, *no soy mercader de hombres, no soy tratante de blancas* erantzungo dautset».

—Baiña zuk maistarrari autitza eskatu ta indarrez kendu nai ezarren, itunez, burubidez, egia zein dan erakutsiz...

—Bai, Torrealdea. Ni iztun banintz, eztautsut esango ez nintzateala Mungialdeko botodunakana urreratuko. Eztegu-ondoan ezkonbarriak

Valladolid-tik Parisa ta Londresa yoan gintzazanean, ain zuzen be, Ingalterra guztian aukerardia zan. Gladstone ta Salisbury ziran ango Bekosolo ta Torrealdea. Ezkurdi bat, beste batzuan artean *Hyde Park* izenduna, luze-laburrean Bilbo osoa baiño edatsuago baita bada!! gizez bete-bete beterik egoan. Unean izlariak...

Onetan Majalen gogaituta osabaren altzoti yatsi zan «Osaba, banoa» esanda.

—Mosutxo bat, Majalen. Jaun onei be emon bana.

Umea suetera yoan zanean «Eztakit zetan gengoan —esan eban Arangoitik—. Au da burua!

A! bai. *Hyde Park-en* gengoan ingeles izlariak entzuten. Alantxe egin bear litzatez gure arteko aukera guztiak».

Laurak era batera itz eginez aintzat artu eben etseko jaunaren eritxia. Arangoitik, bitartean, otseinari jereza ta kokil batzuk ekarri eraginaz, bere emazte Andra Isidora Hayedo de Arangoiti lau arrotzai aurkeztu eutsen.

—Valladoliden une askotan bizi eizara —esan eutsan andra Isidorak Viñasi.

—Bai, andrea, sendalari eginarte, zazpi urtetan.

—Nire poza, neure yaioturi ederra aitatu lekion norbait Mungian dakustanean.

—Viñas, Don José Zorrilla olerkari bizarzuria, zuk igazko neguan *Teatro Calderón-en* ikusi izango zenduan arako olerkari buruntzitu ebena, ezta nire emaztea baizen Valladolid-koi. Nor da au ta zer da au!

Tango baten izmizka ekin-ondoan, andra Isidorak, etzataulkitik yagita «Gizonak —zirautsen—, zuek arlo andiari lotuta zakusedaz ta banoa neure ezgauzetara. Majalen, ekazu eskutxoia ta goazan polito-polito. Viñas yauna, gero datorren domekan geurera, bazkaritara, e?».

—Eztakit, bada, astirik edo... izango ete...

—Akiakularik eztogu bear, domekararte.

3

Eztarriak busti ta zigarroak ondakinu ebezanean, Arangoitik, barriro yesarri-arazota, itaune au zuzendu eutsen: «Non dozuez, bada, izlariok, kale-sermolariok?».

—Maria! Gitxi langoxea da, gure adiskide Perico Viñas. Amaika bidar ikusi dot Valladolid-ko Suizoan legegizonak eurak isilik eukiten! Aukerardiko garaipena orretan badatza...

—Euskeraz izketan baaldaki berorrek?

—Tautik be ez.

—Orduan toton. Emen kalean bizi diranok, osoro nai erdizka ta zelanbait, erderea bururatzen dabe; baia kaletik urten ezkerok, sei ezaldagoz basauri baktxean, sei gizaki, erderazko itzaldi bat ulertuko dabenik. Isilik zagoz zeu, Viñas. Zer dirauskuzu?

—Adiarazle baten bitartez baserritarrai lokabetasunaren zirzartadak ikusi ta goratu-arazo lekioz.

—Gatx da gure artean adiarazle on bat idorotea. Etedago bakar bat, orretarako gai danik? Ostean on bat aurkituezkerok, Begi, zure naikide ta aurkari Begi errez garaituko dozu orretan, itzaldiak egiteko arazo orretan. Sendakuntzan Bilboko sendalaririk onenak, azturatsuenak atzak bete lan izango leuke Begi sendalariari daukan bezeria kentzen. Baserritarrazkoa eukiteko iñor ez langoa da, ez bakarrik adikor, irribarretsu ta autuzale, baita eritasun-azalkean ulerterreza be bada. Sendalari-arterako azalkerataiu bat, baserritarren arterako beste bat, guztiz bestea, erabili oi dauz. Bitarikoak dira eritasunak Begiren izketan: astunak eta arinak, ardurazkoak eta ezerezak, ilkizunak eta osasungarriak. Lenengoak guztiak dira —*litis*, bigarrenak barriz— *min*. *Burukolitis*, *gibekekolitis*, *biotzekolitis*, *kuntzurrunlitis*... gatx astun, ardurazko, ilkizunak dira. Ostera *burukomin*, *gibekekomin*, *biotzekomin*, *estekomin*, *kuntzurrunmin* osasun-garrizat daukaz, gizonari atsedena arrarazoten dautse ta. Buruan, geienetan, txapel andi bat darabil; ezpanetan, amar minuturik amar minutura, zigarrotxo bat; sakeletan beti paperen batzuk: eguneroko, liburu ta abar; beti gogaldi oneko, beti astrapalatsu, beartsuak on egiteko beti gertu; aukerardia igarota aurkari bakoa; ailagineko ortzargia; begi-andi, azal-gorri; odol-bero, negar-samur dala, guztiz barrekor; azbegiz itsusi, motz; gorputzez zirats, lerdin; ibilkeraz txairo; emazte maratx burutsuaren gurtzaile; iru seme-alaba eder zelan azi eztaizkan gizona; auxe da Mungiako sendalari Begi. Amaseiko gorri eder bat gitxienez emongo neuke gizon ori gure alderdiko, gure gogaide ta aukera-lagun izatearren.

—Mungiako zabalean itzaldi bat ganoraz egiteko gauza ezpada, ezkagoz txarto.

—Ori? Atari nai etsari edo sala baten lau edo bost gizoni itz egiteko, egokia da, bere bizikoa; batez be kopa bat edo bi ustu baditu; baia leku agiri baten eun bat gizon begira ta adi badauz, nok Begiri itz eragin?

—Adierazle on izateko zer bear da?

—Ai, Viñas! Zuk uste dozun baiño asko geiago. Bateti izlariak diñoan guztia burutan artu bear dan, besteti, burutan artuta bateratsu, euskerazko itz ta esakera egokiak euren artean erne bear dakioz, erdaldunari entzundakoa argi ta garbi agertzeko. Euskera ta erderazko mintzo onek española ta frantzesaz lez alkarren antzeko balitzaz, orduan isilik nengoke. Bat batera gogamentxo bat buruak emon daust. Yatabearrak beti izan dira eztizko ezpandun. Tira, don Anbrus! Antilletan bizi izan zaran artean etxatzuz ezpanok garraztu izango ta asi, auxe da erarik onena, asi lokabetasunaren zirzartadak baserritarren ulepean sartzen. Etseti eztakit nik urteten noizean beintxo izan ezik; baia Isasti gurea argi-banatzaille asi baledi, entzule izango nenduke ta neure txaloak izango leukez zolienak.

—Nire urteak eztira, Arangoiti, biderik bidarte ta sasirik baso ibiltekoak.

—Ain zuzen gure basauritxoetara zalkurdiz yoan leite.

—Osaba, Mungiako itzaldia Perikorentzat itxita, berorrek Yatabeko udaletsean itz egin begi. Neuk be erderaz zerbait generatuko dautset.

—Busturi, nor izan da goizeon nire ezkerreti etorren mutil gazte andia? Orixe adiarazle ona, yasekoa, izan daiteala uste dot. Urduri ta eragina da, barritsu-samarra be bai, ernea be badirudi ta puska bategaitik ezta ori atzeratuko.

—Floren Andraka da ori. Aiko or Arangoiti yauna, Viñasek aukeratu daben adiarazlea.

—Floren! Jajajaja. Gizonak, berandutxo zoazelako Kartagon agiraka asi badakizuez neuri egotzi errua. Au entzun bagarik etzaitze inora yoan. Orain lau urte gure aukeraldi atan, eztakit nori otu ekion alderdi bateko ta bestekoai ezizen bana ezartea: erromarrak eta kartagoarrak. Aukeraguna gure elizyaurri San Pedoren eguna baiño lau-bost egun geroago zan. Meza nagositan, alde baten, granada-garauak baizen tinko eurak egozan, erromarrak. Gu eurakandik al genduan urrunen, pulpitoaren aurrez aur. Eleketaritzat gizon onkote bat ekarri eben, Arrietako parrokoa. Eldu ekion gizonari igotordua, izketordua; ta yakina! Gurena zelakoa, izkuntzea alakoa. Erroma gora ta Erroma bera ebilen izlaria, eromarrak au, erromarrak ori; yakitunak Erroman, olerkari andiak Erroman. «Argitasun-billa nora da yoatea? Erromara. Erriak euren erregegaz bat eztiranean, batasun on sortu dadin nora yo bear dabe? Erromara». Nik mutiko eder bat, bai, banekusan neure aurretxoan, batean burua kordoka ta sorbaldak urduri erabiltzazala. Banekusan nik au. Nori, baia, buruak emon, andik sortu ta erakori zan zaparradea? Alango baten amaitu zan itzaldia, meza nagusia be amaitu zan ta ni, gomuta dot, arrapaladan etse-

ra, norbait zain neukana banekian-eta. Arik lastertxora etseti erlaro baten antzeko burrundarea nentzuan. Enekian, orregaitino, kartagoarrena ala erromarrena ala alkarren arteko izkaldi ta atralakea zan. Gerotxoago erlezurrumuru ori neure etseko zulubian gora etorren. «Gizonak dozak. Zer etedakarrek?» neuk neure artean. Idazku onetantxe ots egin eustenean «Barrura» esan neutsen. Gure maisu Treviño ta mutil gazte galant bat ziran gizerleok. Maisuak ezetz, besteak baietz; ezetz, baietz. Autua erderazkoa zan, erdaldunak doguz irakasle geienak eta. «*Katarata!* —esan neutsen—. Zer dakarstazue? Zezazkoa dozue eztabaida ori?».

—Arangoiti jauna, nik diñot, eta neugaz dagoz aita ta Laraudo ta Labarto be, nik diñot eta beti esango dot auzia ipiñi bear dakola gaurko sermolari tentel orri, *por coasión electoral*.

Etengarriak izan ziran Morroskok eta lagunak, au entzunda, egin ebezan barreak.

—Oraintxe amaituko dot. Arako mutil marot, kokolo eder, maisuagaz onaxe bertora etorri ekidana nor zan yakin gura aldozue? Floren Andraka. Au gora beera bere aitak eta lau arrebak, neskato ederrak, ederrik iñun badago, au gora-beera, diñot, etsean Salomon bat daukela uste dabe.

Beste barrealdi gozo luze bat egin eben guztiak.

—Ori, Floren Jalapa edo Casaca edo ori ezin izan daite nire adiarazle —esan eban Viñasek.

—Nor orduan? generatu eban Morroskok.

—Nire ustez —ziñoan Arangoitik— ez Mungian ez beste baztar ta inguru askotan eztozue adierazle egokirik idoro edo aurkitu al izango. Zegaitik? Len esan dodana, euskera ta erdera, edozein erdera, diru baten *cara ta cruz* langoak diralako. Ori baiño aiutuago Berinoleagan bertan idaz-mutil daukagun Ereñozti izan daiteke.

—Bai gizona! Nora begira egon gara?

—Mutil ben-bena, odol-otza ta zorrotza edo zuurra bere baderitxot. Ezta egia, Busturi?

Orretarako ta ganera autarki-batzailearen lagun izateko agindu ta egina dirudi.

Onenbestez alkarri esku-emote beroak egin ta zulubian banakatze-ko egozala «Zetan gelditzen gara? —itandu eutsan etseko yaunari Morroskok—. Zure euspen osoa, e?».

—Bai, baia maistarren botoak maistarren.

—Zu gugaz zaukaguzala esan ete daikiegu?

—Ori bai, Viñas. Gero domekan, bakizu, zure bazkaria emen.

VIII. Kartagoarrak Kartagon. Asmoa asmo-ganean.

Iru ate arantzago kale-mutur baten euken Kartago. Eurak arardu-ko, luze-eritxian egozan alderdiko agirienak bertan baturik; goizean ikusi doguzanen prieria Andraka zarra ta besteren bat. Jauntxoa ta lagunak sartu ziranean, Olaberen emazte Basilik, begiak agoa baiño be zabalago ebazala «Baatoz, baatoz, orixe ondo, baa, orixe ondo» esan eutsen. Olabek, atorra-beso sorkituak luzatuta, dendati laster denda-atzera eroan ebazan, egiazko Kartagora.

Antxinakoa, Afrikako Kartago, bikotxa eizan. Alde zaarrena uron-doan egoan; barriagoa legorrenago, arresiz inguratua. Gaurko Kartago auxe be bikotxa da. Aurrekoan, kale-ondoan, Basili ta gozo-erosleak egoten dira. Barrukoan, ilunetan, berin-esiz inguratutik, Olabek, Laraudok eta lagunak euren batzar ardurazkoak euki daroez, bake nai gudurakoak.

Anibal, Etrurian begi bat galduta, mendekoakana agertu zanean, gure jauntxoa Olaberen batzarkideai agertu ekioenean baiño pozago artu eteeben eztakigu. Besodun aurki bakar bat euken, lastozkoa; jauntxoarentzat izan zan. Arrapalean kako osorik bat agira zan; Jauntxoaren soinganekoa esegiteko izan eben. Lan-maiatz prieria beste maitxo bat euken, briskalarientzakoa. Argimutil bi egozan bestean; biak jauntxoaren ezkereskuma ezarri ebazan Basilik. Antxina lez oraintxe be demokratik dira kartagoarrak; bada yesarteko lekuri ez ta lanmaian apaz egin eben batzuk; gazteenak zutunik egozan.

—Argia biztuko aldot? (Eguerdi-aurrea zan)

—Ez, andrea, ezta bear.

—Bai, bai, alkar ikusteko be.

—Ardao zuririk edo..

—Ezta. Or goian zerbait artu dogu ta eskerrik asko, andrea.

Gero, eurok Bilbon obeto oituta dagoz; baia an, an lez eta emen, emengo erara. Intentiño ona badogu beinik bein eta agindu gura dabena. Kartarik eztabe bear izango? Gitxitan erabiliak be gordeta daukadaz.

—Kartak, Basili, gaur! Aitatu be..

Olaberi, bere itza atzeratuta, Viñasek batean Busturiri, bestean zutunik egozan kartagoarrai begira «Eztozue aukera-maparik?» itandu eutsen.

Olabek: Carta electoral zer da?

Viñasek: Mapa bat, Mungialde osoko barri, guri dagokiguzan barriak, emotekoa: onen erritan zeinbat boto, orren uriauzotan zeinbat maistar, ain aldauritan gure aldekoak nortzuk diran...

Busturik: Buruz dakiguz barri orrek.

Laraudok: Karta electoralik onena zein dan badakizu, Viñas jauna? Dirupaper-mordo ederra. Eztago onelangorik.

Jauntxoak: Geldi or. Arangoitiren ustez, eta neure ustea be auxe da, oraingo aukera-arazo au ezta diruz egin bear, *por combisión* baiño, eta guk onelantxe *por combisión* ekingo dautsagu geure arloari.

Laraudok: Olanik? Olanik eztago ama etsean, glduak gara.

Jauntxoak: Galduak! Mayagueztarrak baiño latzago ta eurenkoiago aldira Mungialdeko botodunok? Arangoitik ezna ni onetan *konbenzidu* ez ta urretan be. Maistarren botoa maistarrena dala, ez tala ugazabarena. Nik neureai beintzat emon gura ezpaleuste, arrika atarako neukez etseti. Zetarako gara ugazaba?

Laraudok: Burutasun batzuk badaukaz Arangoitik, burutasun batzuk! Bein baiño geiagotan entzun dautsat esaten Mungialde osoan egiazko liberalik bat bakarra dala: bera, Arangoiti. Besteok zer etegara? Ni neurez, entzuterik dauken eztakit, Plentziako Urbana nagosiaren lobea naiz. Madalena-egunean karlistak, lenengo karlistadan, Plentzian sartuta saskelak alakoak!! nire izekoa Mungiara ekarri eben ta burua mutuldu, ra ra ra ulea moztu, buru ori eztiz ta lumaz bete ta ezeutsuen ba kalerik kale ementxe, Mungian, asto-ganean erabili? Aretxen loba ni. Ta liberal eznaizala!! Burutasun batzuk badaukaz Arangoitik, burutasun batzuk!!

Gaminizko urbanen nagosia karlistak Mungiara eroan ta, Laraudok diñoana, asto-ganean erabili ebena egi egia da.

Beste ainbeste egin eben Lekeition Prantziska eritxon urbana bategaz. Bere nagosi Dama Ezekielak beste urbana askogaz Donostiara itxaso-igeg egin eban.

Bilbon urbanarik eteeogan? *Urbanos bai*, bigarren karlistadako *Auxiliares-en* antzera.

Busturik: Burutasun egokiak be badaukaz. Arangoitiren burubidez uri ta uriauzo batzuetan itzaldiak egitea erabagi dogu, Mungian erderaz ta euskeraz. Don Pedro Viñas izango da emengo eleketari, norbait adierazle dabela. Begi sendalariari aupada yaurtigiko dautso.

Txalo andiak aurre ta atzeko Kartagon.

Andrakak: Izkaldietan adierazle izateko nai *oradore* izateko be bai, ez geurea dalako, baia gure mutilla baiño orretarakoagorik eztakit Mungian ez urruntxoago be... Kuidao! Floren Andraka dau izena.

Burua makur-makur ebela isilean barre egin eben mai ureneko laurak.

Busturik: Erderaz be badaki Florenek ezta?

Andrakak: Erderaz ta euskeraz ta edozetan ak.

Morroskok: Non da bera?

Andrakak: Bakiora yoan da ogidun. Onezkero laster dogu emen.

Busturik: Floren arazopean dago ta Ereñozti, Berinoleagako idazmutil daukagun gazte zurrak, goiz ta arratsalde don Pedro Viñasi ederto lagun egin al izango dautso orra ta ona ibilten; ta gero adierazle izateko, boz ederra deuko Ereñoztik.

Andrakak: Bai, ta gureak ez! Intxausti organisteru zarra bizi balitz...

Busturik: Ganera gure idazmutilla burutsua be bada. Berinoleagako yoan-etorriak gogotan zelan artzen dabezan ikusiko bazendu Andraka, ikusi...

Andrakak: Ffffffl Orretan da, ba, mutil gure mutilla!

Busturik: Ederto etorriko jaku zure semea, ori bai. Edozeinbat tokitan izango dira itzaldiak, Arrietan, Bakion, Laukinizen...

Andrakak: Baia Mungian goratsuena. Onakoxe bear izango dira burutsu ta etorritsuenak. Nik Floren geurea dot eta noraiñokoa dan eztagokit esatea. Itanduten asi Bakioti Deriora ta Plentziati Errigoitira. Beste beralango bat? Esan dagiela orrek. Ona emen beraul!

Floren Andraka: Egun on, jaunak. Badiarduzue?

Jauntxoak: Kaisio, gazte.

Busturik (Andraka zarrari): Itxi dagigun orain izketa au. Gero erabagiko dogu zer ori.

Florenek: Gero, don Anbrus, badaki, gu *inkondisionalak* gara Andrakatarrok eta gora Kartago!

Laraudok: Yatabera doaz orain e? Lando eder bat neuk atonduko dautset.

Jauntxoak: Oiñez be emendi arako ori...

Laraudok: Asaotxo dago baia; ta berori andik ona ta emendik ara txaka-txaka ebilen urteak yoan ziran, don Anbrus. Orain azurrak gogor. Ganera berandu dabe.

Floren Andrakak: Neure burpil bikotxoa gura bada, zaldiai zaldarea emotea, beste bagarik yoan ginaikez.

Jauntxoak: Nik, batez be basaurietan, olangoxe kotxe apaletan, arrokeria bagakoetan, ibili gurago dot. Gu astiro aurrera yoango gara ta eroaizu, Floren, uriz kanpora zure bidailu ori. Onetantxe be Arangoiti eta ni ezkara alkarren antzeko. Ori *Liberal de aristocracia* da, ni *Liberal demócrata*.

Liberal dala esan dot. Ezetarikoa eteda gero? Meza nagosietara yoaten dala esan dausku. Konpesanariora be yoaten dala egingo neuke.

Arnasa barik, aren baten, geratu ziran au entzueran kartagoarrak. Jauntxo agoandiari erantzuten etzan iñor azartu. Bere loba Morroskok, esan oi denez, zeruaz kipula egitearren, auxe esan eban:

«Beatak lez Arangoiti be astero autortegira ostera etedabilen esan gura dau».

Eta elealdi erdi-il au birbiztu etzedin, Morrosko bera zutundu zan lenengo, «Goazan Yatabera» ganeratuaz.

Onetxek izan ziran kartagoar onek euron bigarren Punikaldian egin-dako lenengo guduxkak.

IX. Lenengo guduxkak aldaurietan

1. *Yatabera-bidean.*
2. *Luze eritxita.*
3. *Don Anbrusen yarduna.*
4. *Iruskinak.*

1

Kartagoti, kalean zear, Yatabe-alderantz ibiltzen asi ziranean, goizean lez irunan yoazan jauntxoak ta lagunak: don Anbrus aurrerengo, Andraka zarra ta Belaunde lagun ebazala; Viñas gero, Arandui ta Gondramendiren erdian; Morroskok ezaban irugarren lagunak nai izan. Busturi alboan ebala, besteak atzetxotik zerraien. Larauo iñori agur egin baga Kartagoti bere etsera, zalduakgana yoan zan itzal ta illunik.

Beste edozeini baino zauzkada andiagoga egin eutsan Torrealdeari osabaren astakeriak.

Baekian Busturi guztizko elizkoi zana; eta aukereldiko arazoak beretan beera itxiko eteebazan bildurrak yota egoan Morrosko bera.

—Zer diraustazu, Busturi? Polito asi gara, e?

—Polito! Txartoago ezin. Gaur amabost Bilbon esan neutsuena barrio belarriratu gura dautsut oraintxe. Eznaiz ni liberala. Berinoleagan ogipeko nagoalako, zuen alde lan egiteko itza emon neban; baia aldungai askatutzat, *como candidato independiente* agertzekotan. Osterantzean, datorrena datorrela, geldi egongo naiz; baukat nora yoan.

—Gizona!

—Eta ezpaneu be, Arangoitik Berinoleagara ekarri nenduan, Arangoiti artezak; eta eznenduke ak ni kale gogorrean itziko.

—Gizona! Ez estutu. Zu osaba Anbrusen ganora bagako eritxiak ikaratuta zagoz. Ez yaramon, gizona, ez yaramon. Nor dan eztaekienak, noizean beingo bere itz batzuk entzunezkero, *antidierical* anditzat euki dagike. Eginetan barriz gizaixo bat da, gizaixo ezyakin bat. Eriotzaurrean eztau iñok zirikatu bear izango; bera izango da abadeari arin bai arin dei egitekoa.

—Ori izan leite. Ordu ilun aretan baltzok, zuek liberalok, urritasun andian izaten zaree.

—E! Zuk ni, dakustanez, liberaltzat naukazu. Ni askatua naiz.

Busturik soinak goratuaz irribarre egin eban.

—Itxi dagigun au alde batera betiko. Esaidazu, adiskide, zelango balztasuna da gure lagun orrek daukena? Ikustekoa izan da, osabaren astakeria entzunda, ez zuk bakarrik, guztiok erakutsi daben arpegia!

—Orrek? Yai egun baten emen bazengoz, eguerdiko txilinak ots egieran, guztiok txapela erantzita Aitearen egiten ikusiko zenuke. Aukera-eguna urreratzen danean kartagoar urtenenak amabiak bost gitxiagoetan etsealdera yoan doaz, otoizka iñok ikusi zedagizan. Elizan abade bat aurreti doakienean, nai erromarrak izan nai ez izan, gizon guztiak lanketati elizgizona igaroarte zutundu egiten dira. Auxe da, Torrealdea, onen balztasuna. Arangoitik Kartagon eta erromarren artean lau-bostek dakie egiazko baltz izatea zer dan. Emen eztago Erroma ta Kartago baiño beste politikarik; eta alkarren arteko aldea, goibeeza zein dala uste dozu? Batzuk tresilloan, briskan besteak yokatzea.

—Eztiñozu ba, orain lau une, alkar gorrotauarte esetsi ebela, burrukatu zirala?

—Bai; ta ambosta barru bardin-bardin sutuko dira.

—Eta beste goi-beerik ezaldago izenezkoa baiño?

—Nik dakustanik eta esan al izatekorik ez.

—Orretaraezkero danau agerkailu bat, komedia bat da.

—Ezta agerkailu bat, gizaagerkailua da. —*No es un comedia; es la comedia humana* ziran Busturiren itzak. Eta Yataberako erregebidera (bide barrira) eldu ziran, besteak aspaldi luzean artega ta luzeritxian egozan tokira.

Andraka zarra andi-andirik eta alik bizkorren bere etsera yoan zan, ze barri zan yakitera. Besteak, epebakotuak, itxaron ta arrausi... ta kotxe edo burdi edo zana zala agiri ez!

«Yaki ta onki ta guzti emon etedautse gaur Floren Andrakak zaldiai pentsua?» zinoan Busturik.

Alango baten, lengo aldean beste bat zirudiala, agertu zan bidailu ori. *Panadería* de polito estalduta ekarren. *Andraka* ta *Mungia* baiño beste itzik ezaban agiri. Estalki ta apaingarriztat Florenen lau arrebak oge biren azalak soineratu eutsezan kotxeari. Barruan oinperako, azpigarriztat, zerri batzuk iraurri ebezan. Mokerperako lau burruko, bidezirik aina. Zaldiak eurak be etziran apaintzaka agertu. Udamineko kapela lastozko bana bururatu eutsen; eta euriantzik asmau ezarren, narruzko estalki, orratzetik arakoak, zabaldu ebezan zaldien bizkarretan.

Eskuetako zarta be edertuta ekarren zaltzainak; ertz-aldean arreuzko gibiztin zuri bat ekarren ondo lotuta. Bera, Andraka gaztea, domeketako yantzita, bizarra be eginda etorren: auzkarako ollar bat baizen lerdan, txapela atzeratxo, ule orraztu-barriak erakusten. Zaldiai (iñoiz egiten ezeutsena), uri andietako zaltzainen antzera, bere asmoak erderaz ta zolizoli yakin eragiten eutsezan: «*Hala, Vizconde; hala, Cabrera, que vamos a Jatabe y tenemos prisa; hala, hala*».

2

«Amabi-amabietan udaletsean egoteko». Yataben don Anbrusen amar maisterrak goizerdian artu eben agindu au. Eta arako, Arangoitiren zi-pladaz ta irriz, jauntxoak eta loba marotak basauritxo aretan itzalditxo bana egitea erabagi ebanean, balkoitik Busturik auxe esanaz mutiko bat Yatabera bialdu eban: «Alkateari neure izenean esaiok erriko gizon gutiai, diran diranai gero, amabiamabietan udaletsera yoan eragin dagioela, berbaldi bi egingo dakezala-ta».

Latsibiko alkateak goiza barriketa-entzuten igaroteko gogorik ezeukan... Aita, jauntxoak dei eginda, Bilbon izan zanean gaberdian mozkor andiaz eta albañu legor baarik Latsibira eldu zan. Ganeko egunak beroen andi bategaz ogean eroazan Santi errukarriak, zangiño zetzala ta indarga, makalik, elizakoak ez eragingo bai eragingo. Estualdi atan semea barriketa-gura ez izatea etzan arritzekoa.

—Amabi amabietan amar maistarrok udaletsean agertu gaitzala. Nire bear dana neugana betor —erantzun eban Pedrantonek.

Alan ba, Likanora bere emazteak zurituta, bederatzai maisterkideai morroiaren bidez dei egin eutsen.

Bigarren mandatua artu ebanean, min-min eginda «Itzaldiak!! —deadar egin eban—. Orain barriz ez maisterrez, ez alkatez, ez uritarra nizan aldeti, eznoa ta eznoa ta eznoa. Bear nauena neure etsera datorrela».

Likanora naikoa izan ez ta ogekoak arteratu bear izan eban Pedranton udaletsera yoango bazan. Ogeta lau yatabetar batu ziran gutzitara uriko etsetxoan, amabiak yo baiño lentxoago. Amabiak ots eginda, ordu-lauren geroago iñor agiri etzanean, buruz zorrotzen ziranak barre-gaiak egiten asi ziran.

Batak: Itzaldiak ikasten jiarduek arek.

Besteak: Guretzat dakarren dirua yaso ezinik auspoketan abailduta, arnasoska edodatoz.

Itzugarren batek: Itzaldi edo mintzaldi ori sermoia bada, abade ta prai-leok loditu bear joek oraingotan, inok euren egiñenak daroatsez-da.

Barurik egon ezpaltitzaz, zer ezeteeben atxurlari gogaldi oneko arek esango itxaroten egozan bitarte luze atan?

Amabi ta erdiak inguruan, izertanpuluak mara-mara bekokitik erioezala, Anton Imaz ta Mauri, Yatabeko indianua, agertu ziran, Larrinoa botikarioak bialduta. Indianuak, gogait ejin ebanean, bere etsera bazkari-tara eroan eban Anton Imaz. «Arek datozanean, ator txotxo geurera, emen dirala yakin-arazotera» mutiko bati esanda, biak bizkortxo alde egin eben.

Ogi-ordez burdian etozan gizonak Mungiatik arako bidea artu ebanean, Morroskok jauntxoari «Zer izango dogu, osaba, berorren berbaldiaren gaia?» itandu eutsan.

—Etxoat nik sekula politikaz yardun ta zeuek esaidazue.

Viñasek: Berorrek narea argitsua (*ilustre prosapia*) aitatu bear leuke, don Anbrus.

Jauntxoak: Zer da narea edo ori? (*¿Qué es prosapia o eso?*).

Viñasek: Berorren asabak, aitaitaren aitaita ta amama.

Jauntxoak: Perico, Perico *inusente*. Zer uste dok? Aitaitaren aitaita ta amama txikitako lagun izan naioazala? Etxoadaz nik ezagutu.

Viñasek: Ezta ardura. Erri-maiteak ziralta esan daite, Yataberen onerako lan andiak egin ebezala.

Jauntxoak: Bai, atxurren udabarrian, udaguenean laietan ta ereiten, yorran ta batzen udan, neguan gaztaiñak tanboliñean erre ta yaten.

Viñasek: Baita *Concordia Cívica*-ko maipuruko dala be esan dagike berorrek eta mesede andiak egingo dautsazala Yataberi, botoak berorren lobarri emotekotan.

Jauntxoak: Oooori bai, orixe da esan bear dana, prosapia ta koplak itxita.

Morroskok: Baia, osaba, inoiz gaurrarte erriari itz egin aldautso?

Jauntxoak: Arrrrrrraio gorria! Mutu naizala uste aldok? *Abogaditos de...* la esan neban esatekoa!

Morroskok: Agirian, esan gura dot; erriari bein edo bein itzaldirik, diskurtsurik egin etedautsan.

Jauntxoak: E! Puertorricoko urteak barriketan igaro baneuz, ezintzan i gaur legegizon izango.

Morroskok: Ba lenago agirian erri baten aurrean itz egin ezpadau, gaurkoagaitik itxi edo... luzatu edo...

Viñasek: Bein iragarri dogunezkero... Programatxo bat be egin dot eta...

Busturik: Eta ganera baserritarrai lau zertxo esateko, ezta, gizonak, Ciceron izan bear.

Bitartean elizondoan urritzen asi zan gizon-mordoa. Eguerdian ogeta lau, gizon utsetan ziranak, orduan amazortzi baiño ez. Jauntxoaren maistar etziran guztiak etserako asmoz egozan, Mungiako tibuli oial zuriz estaldua urruntxo agertu zanean.

«Or dira mutillok» esanda, etserantz asita egozan batzuk osterarte tsuenakaz mordotu ziran. Lurreratuta batera Morroskok belarrira osabari iztxo onek esan eutsazan: «Zurtasuna, zurtasuna ta zurtasuna (*Prudencia, prudencia*). Eliza ta konfesino-konturik ez aitatu gero».

Alkatearentzakoak izan ebezan etorri-barriok euron lenengo itzak. Aita zelan eukan itandu eutsenean, Pedrantonek «Obakuntzatxo bat dabelakoan gagoz, baia oraindino kikili-mokolo datza gizaixo andia» erantzun eutsen.

—Gero, emengoa eginda, bera ikustera yoango gara —zirautsan Pedrantori Busturik.

3

Zinuminu andi bagarik sartu ziran guztiak udaletsean. Viñasek paper zuri andi bat atarata «Programa de la primera asamblea» irakurri eban:

1. Presentación de los oradores hecha por el Sr. Cajero de Berinoleaga.
2. Discurso del Sr. Isasti, ilustre hijo de esta localidad. «*Y gloria de las Antillas*» —Floren Andrakak isil-misilka.
3. Discurso del Sr. Torrealdea, acreditado jurisconsulto, candidato liberal.

Busturik au entzueran, Morroskori zerbait belarrira esanaz, ikututxo bat egin eutsan onek Viñasek irakurririko paperari eta gero labor itz egin eban. Don Anbrus baekiela yatabetarrak nor zan ta nor eben, Torrealdea

bere loba legegizona aldungai askatua (*candidato independiente*) zala, etzala *candidato liberal*, irakurri zanez.

Don Anbrus zutundu zanean bere loba Morroskok, keizuraz edo, burua makur-makur egin eban. Viñasek agopean zerbait esan eutsan jauntxoari. Nire ustez yardunaren lenengo iru itzak ziran Perico Viñasek bere magaldunari belarriratu eutsazanak.

Eztakit noiztik onakoa dan oitura au: Irundik asi eta Cadiz-a bitartean, erri baten aurrean yardun bat egiten daben eunetatik berrogeta amarrrek don Anbrusek bere itzaldia lez asten dabez eurenak «Ni eznaiz oradorea» esanaz.

Bigarrenez esan eban jauntxoak: «Eznaiz ni oradorea». Irugarrenez bere «Ni... ni...» esaten asi zanean, Busturik, eskupean agoa gordeta, «Ni Yatabeko semea naiz».

—Ni Yatabeko semea naiz —don Anbrusek—. Yatabeko semea naiz ni ta zuok... zuok be badakizue ni nongo semea ta... ta... ta... zein etsetakoa. In... Intxaurtiagako semea. Anbrus Isasti deitzen... deitzen nozue zuok, Anbrus edo don Anbrus; baia don Anbrosio de Isasti Intxaurtiaga naiz ni —eztul egin eban gero, surzapia atara be bai. Izlari andien zerbait baeukan jauntxoak orregaitino: zapia.

«La Concordia cívica, la Concordia cívica» atsemon eutsan lobak. Berak agopean *Ya saben lo que es o qué?* esanda, burua lerdenduta, erri guztiari bere buruz sorturiko gogamen au zuzendu eban: «*El Rásimo* zer dan badakizue, *El Rásimo? El Rásimoko presidente*, maipuruko, maipuruko, ta presidente gauza bat dira ta, *El Rásimoko* Bilboko aberatsenak egin nabe ni, *El Rásimoko* buru».

Anton Imaz ta Yatabeko indianua entzuleen artean agertu ziran. Gizelia, entzule-kopurua, asko ez baia geroago ta mardoago, ornidutxoago edozan.

Bitartean, izerditan yoakion don Anbrusi bere elantzea ta ezin ba zoritxarrean, ezin ezpanak emon izerdiak eroakona. Morroskok atzeti zerbait txutxumutxuka belarriratuta onelan eragoion jauntxoak:

—Yatabetarrak, gure basauritxo au maite dot nik, polita da, maite dot. (Izerdi-tantak erruki bagarik zeriozan). Nire maitetasun au andia da ta onegaitik doako sendalaria, *mediku* doakona, Perico Viñas, don Pedro Viñas, esan gura dot, don Pedro datorkizue, geure dirua sari dabela.

Viñasek aria emonda «Aukera au ezta lengoen antzekoa izango, lengoen antzekoa ezta izango, ez, ezta izango lengoen antzekoa —esan eban don Anbrusek—. Oraingo au *por conbisión. Por conbisión* zer dan eztakizue?

Por konbisión ba esaten jako... zelan esango dot? Eta ba...». (Busturik belarri rurreratu ekion «*Por konbisión* botoa diru bagarik emotea da».)

Barre-zantzo andiak egin ebezan Yatabeko botodun gizonak.

Don Anbrusi, bere esanak barregarritzat artu eutsezala uste izanda, izerdi otza tantaka erion eta yausteko bildurrez maiari esku biakaz ondo oratu bear izan eutsan. Bai areri yardunean asia damutu! Busturiren beste bultzadatxo bati esker, onelantxe yarraitu al izan eban: «Gu, loba ta biok, zugatzak lez gara, zugatz andia ta txikarra. Zugatzak arnaria (*arbolak fruitua*) emoteko zer bear dabe? Satsa. Sats ori zeuok zare... zeuok zare sats ori. Zeuon botoakaz indarra emonda... (Eztulka asi zan gaixoa, loba atzetik zerbait esaten eukanartean)... guk... guk... guk fruitua emongo dogu, fruitua emongo dogu guk. Eta zelako fruitua emongo dogu? Lenengo ta bein trena, tren txiki bat, erderaz deritxo... ba...

—*De vía estrecha* —aopean Busturik.

—*De vía estrecha* —don Anbrusek guztiz aul—. *Vía estrecha* zer dan badakizue?

—Bai, badakie; bide medarra, —estua esan eban Busturik. Barriro, izlari andien antzera zapia aterata, bekoki busti otza beragaz igortzi eban jauntxoak.

—Orixe izango da gure arnaria, gure fruitua: trena. Mungiatik egin-go dogu, Mungiatik Plentziara. Ta zelan da *estasión* euskeraz, Busturi?

—Gelunea.

—Lenengo gelunea Yataben egingo dogu. Ori zuok botoak geure alde, don Tomás Torrealdeari emotekotan. Lenengoa ementxe Yataben, *tren de de de... vía estrecha*. (Geroago larri ta otzago; errukarria!) Yatabearrak, ez aitzu: gu arbolak gara, zuok... zuok...

—Onek satsa —ots egin eban, barre-zantzo andi bat generatuta, Anton Imazek.

—Fuera ese, fuera ese (Bide orri, bide orri) —deadar egin eban Floren Andrakak.

—*¿Quién es usted?* Morroskok.

—*Yo soy elector de Gatika* —erantzun eutsan Anton Imazek.

Frankfurten atxina kaiser barri bat begiz yoteko ta autatzeko batzen ziran aleman andiki arei «Nor zara zu?» aldizka itantzen ekioenean «Sajoniako lenendari aukeratzaillea naiz ni, Koloniako lenendari aukeratzaillea naiz ni» ezeben aurki Anton Imazek Yataben baizen yasean ta zaratatsu erantzuten.

—Alkate, yaurtigizuz gizon orrek emendi —esan eutsan Morroskok Pedranton.

—Errudun, gaizkin aldira?

—Yaurtigiteko diñot. Zeuk gura ezpadozu, neuk, aldungei naizan onek, botako dodaz. Eztago emen iskilodunik, armadunik? Urizainik, aguazilik be ez?

—Iskiloak Yataben! Or dagoan indianu orrek, Maurik, eskopeta eka-rrri ezpadau, Yataben eztago beste iskilorik. Doazala orti barrura.

—Pedranton —zirautsan Floren Andrakak—, barregarri erabili etzagiezan gero...

—Goazan geu genre kabuz, bakea ona da-ta —esan eban indianuak, Anton Imazek barriz—. Agur gizonak, Gatican alkar ikusiko dogu.

Zantzo andi bat atera eban bere eztarri sendotik Gatikako sakristauak andik urteeran. Floren Andrakak leiotik burua aterata «Gora Kartago» deadar egin eutsen erromarrai.

Gogo andi bagarik yagi zan itz egitera Morrosko. Laburtxo yardun eban; ta laburrago ekin baleutso, ezaban ezer galduko.

Azken-itzak baiño besterik ezeutsen ulertu entzule geienak: *Viva el ilustre ayuntamiento de Jatabe*. Viñasek, Busturik eta Floren Andrakak txalo zaratatsuak yo eutsezan izlariari. Don Anbrus abailduta, unatuta, guztizko apal, ilun ta musturtsu egoan. Urteeran Busturi, Santi Latsibi ikustera eroan gurarik, jauntxoari gerturatu ekion. Gogorik ezeukala erantzun eutsanean, Busturik Pedranton eurakana erakarri eban.

4

Arrotzak baiño gogaldi askozaz ohea euken yatabetarrak bakotzak bere etsaldera bidea artu ebanean. Euretarike batzuk Latsibitik elizaldera zaldiz etorren sendalariagaz bat egin eban; eta onek ze barri ekarren itandu eutsenean, «Guk entzun doguz entzutekoak, don Donato!» esan eutsen zaldizkoari.

—Zer da, gizonak, entzun dozuen ori?

—Amaka ta erdiak inguruan banabil, baa, soloan arbiak atara edo... badaki baa; ta «Aup» Latsibiko neskatoa solo-barreneti aldarrika, uluka.

—Zer da?

—Pedrantonek erriko etsera, arren bai arren! eguerdi-eguerdian yoteko, itzaldiak dagozala-ta. «Zer etedok ori?» nik neure artean. Baietz, yoango nonala. Banator ta Pedranton bertan, udaletsean. «Mutil, itzaldi orrek zer dozak?» eta berak «Sermoia langoak; elizati kanpokoak izatea».

Nik, egi-egia, don Donato, alango zer andiren batek gaur belarria gozatuko euskula uste neban nik, eta zer? Barriketak dira itzaldiok, barriketak... Aiko ni! Astokillo bat naizantxo au; nik esturaezkero, barrua bero-bero eginda, zer ohea egingo neuke, Aginbakok baiño bai beintzat. Besteari eztautsat *Biba ayuntamiento de Jatabe* baiño besterik arean ulertu. Gazteak ganora geitxoago daukala dirudi, orregaitino. Eztausku Pedrantonek ziri txarra sartu.

—Zer esan dautsue don Anbrusek?

—Bera ez tala toreadorea, iru bidar gero esan be. «Neu be ez saguzarra» esateko egon naiz; baia... tira! *El Rásimo* aitatu dau urrengo ta gero-txoago bera ta Morrosko arbolak dirala ta gu yatabetarrok satsa.

—E? Satsa? Ongarria? Ondo ulertu etedozue gero?

—Bai, jauna. Satsa garata esan dausku, birritan esan be. An sortu dan astrapalda ta abarrotsa!

—Ni ez egon bearra!

—Andik uxatuko eben berori, Anton Imaz be uxatu dabe ta.

—Zelan izan da ori?

—Guk baiño ya obatan eurak esango dautse. Elizondoan dagoz, baldin urirantz yoaten asi ezpadira.

—Nortzuk?

—Anton Imaz ta indianua.

—Eskerrik asko, gizonak; ta on dagizuela bazkariak eta itzaldiak be bai. Agur.

Elizpean mañaka ziarduen ume batzuk. Begi zaldiz urreratzen ikusi baizen laster, euren arteko neskatotxo batek «Don Donato» dei egin eutsan.

—Zer gura dona Mariñasitxo?

—Manukok «Aor dator Begi» esan dau.

—Ederrak jdaukadanaz ta etxona guzurrik esan. Non jabilna bera?

—Beerantza yoan da, igesi.

—Bere aita Pedranton ta aitaita Santi langoa izan daiteala esaion.

Minutu ta erdi geroago Mariñasitxoren negar zoliak entzun ziran, Manukok ederrak emonda edo.

Beste alderdikoan artean jauntxoak baiño larriago, betilunago ta estuago zirudian bere loba Morroskok. Viñasi bazter batera dei eginda «Ai Perico! —zirautsan—, bildurrak yota ñagok gaur asi doagun arlo au agurñak bertan beera itxi zedagian, bildurrak yota. Alegin guztia egin bear joagu, Perico, agura abaildu ta erdi-il au birbiztu, adoretu ta poztu daki-gun».

—Ezadi orrenbeste larritu. Zorionean bere Comite-lagunak bost milla ogerleko aurreratu eragin eutsazen, bestela txulut! onezkero Bilborako treña artu eban gure gizonak. Eskerrak bere sakeleko utsunetxo orri, axe beteteko gurari ta gutarrak asiriko arlo onetan iraun-arazoko jautsak.

—Bada-ezpada asmaik zerbait, ilda daukagun ori biztuteko.

Isiltxorik gelditu ziran tindi baten. Viñasek, erpurua agin artean ebal, lurrera begira egonda «Tomas —esan eutsan lagunari—, edo neu ez nok Perico Viñas edo ogeta lau ordu barru atzo baizen pozik edo pozagorik ikusiko joagu nire magaldun, ire osaba laztan ori».

—Zer otu jak, orretarako?

—Papera apala dok; emoten aakon guztia isil-isilik artzen jok. Biarko *El Eco de Vizcaya* irakurri dagianean, beste bat izango dok ire osaba abaildu, musturtsu, ilun ori. Gure egunotan gizona bikoitza dok: banazekoa (*privado*) ta agirikoa (*público*). Banazeko gizona sendatzeko gure yakituri kazkarrak etxok sarri askotan osagarririk idoroten. Agiriko gizona bizkortzeko ta azkartzeko osagarririk ekoiztuena, eragileena geure eskueran jaukaagu. Osagarri au zein dan ezaldakik? Elazkoaren gorespennak. Eztirala egiazkoak? Pzzzz! Etxagok ardurarik. Gizon goratuak beti artzen dozak gorespen orrek egiazkotzat. Gizon goratua zeinbat astoago, zeinbat kokoloago, ainbat sendaberago, sendaerrezago izaten dok.

—Bene-benetan dirauat. Gizona aiz. Ekak esku ori.

Elizaurrean Begi eldu-barria zaldi-ganean eta bere inguruan Anton Imaz ta indianua barreka egozan, batean udaletseko itzaldiak iruskintzen, bestean kartagoarren tibuli apainduari begira.

Lengo neskatilla-mutikoak euren olgetatxoetan ziarduen. Jauntxoagaz berbetan egozan maistarren seme-alabak ziran umeok. Eurotariko bati, Pedrantonen semeari, Begik «Manuko, ator ona» esan eutsan. Mutilkoak bildurrez atze-atzeka ibiltzen asi zan.

—Ez adi, mutil, atzeraka asi, maite aut eta. Eutso txakur txiki bat eta oa ara beera, Floren Andrakagana; eta aitak orain ogirik egiten ezeteden ben esaiok.

Zalkurditxo-ondora yoazan Morrosko ta Viñas mutilko marotak mezu au emon ebanean.

—¿*Qué dice?*—itandu eutsan zaltzainari Viñasek.

Begiren erreparria erderaz adierazo eutsenean, Viñasek emoniko erantzuna onelantxe euskerazkotu eban Florenek:

—Esaiok ari, txotxo, Andraka zarrak galletak egiten diarduala, nai eztabezanai emoteko, doako galleta gozo-gozoak.

Manuko erantzun onezaz tipi-tapa yoala, Floren Andrakak ostera dei eginda «Zer emon dauk Begik mandatusaritzat?» itandu eutsan.

—Txakur txiki bat.

—Orra nik bi —esanda, lerden ta oi eban yasaz sakeletik txakur txiki bi atarata, eskura banan banan ta oska emon eutsazan.

Viñasek bere lankide aurkariari zorrotz ta egoki erantzunarren, begiak zabaltzea naikoa zan nor asi zan garai ta nor azpi yakiteko. Esan oi dana, kartagoarrak mandoak ilda agiri ziran-bitartean, iretargia labaganean euken erromarrak.

X. Indar barriak artuta

1. *Jauntxoa birbizturik. Aginbako agindun?*

2. *Morrosko ta Perico Viñas.*

3. *Viñas idazten.*

4. *Gatikan ta Laukarizen.*

1

Ordu biak yota eldu ziran kartagoarrak Berinoleagara. Viñasen etsandra Adonak, agindu eutsenez, ordu bat eta laurenatarako gertu eutsen bazkaria. Bazkaltegitzat idazkua artu eben. Maira yoazala Viñasek Busturiri Adona zelango izena zan itandu eutsan.

—Erderazko Abdona. Eztautsazu goizeon Anton Imazi *eleitor de Gatika* esaten entzun? Onelantxe aldatua da zure etsandra maratzaren izena.

Auxe baizen mirrizak eta gora gitxikoak izan ziran bazkaldarren artean barrua berotu-arteko autuak. Jauntxoak mintzul zirudian. Ezer itantzen eutsenetan, ezaban agoa zabaltzen; buruaz bai ta ez, sorbaldaz ardurarik ezeutsala eta suurrez hmmm eginda erantzuten eutsen maikideai. Viñas izan zan miinari geien eragin eutsana. Jauntxoaren zinuak ez, ostean, erderazkoak izan ziran bazkalarte guztian batak zein besteak esaniko itzak. Emen, batzuk artzaka itxita, beste batzuk laburtuaz ta euskeraz agertuko doguz.

—Biar *El Eco de Vizcayak* esango dabenez, nik uste neban baiño ta berorrek susmurtu zegikean baiño be doe andiagoak daukaz eleantzerako —zirautsan puertorricoar gazteak bere magaldun ta guztien jauntxoari—. Izlari guztiak eztira yardunetan euren buruen yaube izaten; berori, Isasti, berorren buruaren yaube izan da. Izlari andien begirakunea, yardun bitartean, zaldi zoroena izan oi da sarri; berorrena barriz begirakune artetsua, biguna, bakezkoa. Erriaren aita zirudian goizeon. Berorren eskuketa izlari andiena izan da; eskuketa barea, ezta, urduritasun bagakoa. Esaldien amaiuneak (eztakit beste zelan euskerazkotu Viñasen *las cadencias de los párrafos*) iztun andienak onek be. Nik, erdaldun naizan onek, eztodaz ulertu berorren itzak ezipanetatik urteeran, entzuleen belarrietara eldueran bai; euren arpegian irakurten izan dot itzen sentzuna. Yardun baten bitar-

tean sarri ikusi oi doguz entzuleak, batzuk eztulka, besteak alhora begira, gogaituta. Gaur Isastiren entzuleak guztiak ikusi dodaz isilik, agoa zabalik eta adi. Laketu bekik «Isasti jauna»ren ordez «Isasti» esatea. Mirabeau, Castelar, Oconell, Gladstone ta beste izlari entzutetsuenak agotan darabilguzanean, «Mirabeau jauna» ta «Castelar jauna» izendatzea euren anditasuna txikitu gura izatea litzate. Mirabeau, Castelar, Oconell, Isasti, labur labur ta geigarri baga aitatu bear doguz onelango gizon andien izenak. Gure izlari onek Yataben uts bat egin dau, uts bakar bat: erderaz ekin bearean, euskeraz yardun izatea.

—Ta ulertuko aleben? —Morroskok.

—Noizko dira adierazleak? —Busturik.

—Neu izango nintzan adierazle —Floren Andrakak.

—Zeinbat urte da —zirautsan Viñasek jauntxoari Puertorricon umetako izkerea entzun ta erabili bagarik bizi izan dana?

—Amalau urtekoa yoan, berrogeta amazortzi lepoan nebazala etorri: euk atara kontuak.

—Berrogeta lau urte, berrogeta lau urte andi. Mirabeauk, Amsterdamen ta Londresen labur egon zanez, luzaro ta gazterik yoanda urrungo erdalerriren baten bizi izan balitz, ezaban frantsesez yardun al izango. Isastik gaur erderaz yardun bear eban, euskeraz ez.

—Orretxegaitik izan alda —zinoan Morroskok—, orretxegaitik Busturiri *estación* euskeraz zelan esaten dan itandu izatea.

—Ganera, parkatu gero, Isasti, nik berorren goraldirako ta batez be geure alderdi andiaren onagaitik oartxo onek egitea. Berori goian, tontorean, gizadiaren gan-ganean izateko yaioa da. Arranoari Izadiak lez, berorri eleantzak emon dautsaz egoak, goiak gora igoteko. Demostenesek tirli-torlo itz egiten ebalako, kizkirriak sartzen ebazan agoan, arik eta itzak egoki ebakiten ikasiarte. Gizonak, zeuok erabagi. Greziar izlari andi ak aginik izan ezpaleu eta orduan agin-ezarlerik izan balitz, eztozue, gizonak, uste Demostenes dentistearen etsera pozik yoango zala? Argi ta ganoraz itz egiteko aginak bear dira. Gure izlari onek agin barriak ezarri bear leukez. Aukeraldi au *a la inglesa* egingo dogunezkero, izlariak bear doguz.

—*Por conbisión* eztzogu bada esan?

—Bai, don Anbrus. Orixe da *a la inglesa*; ta orretarako arerioakaz izkaldiak egin bearko doguz, berori eurrerengo dogula. Mungian berorrek yardun bear leuke erderaz ta gero besteren batek euskeraz adierazo.

—Mungian nik ez, lotsatu egingo nintzate. Ganera, eztinozue Begiri aupada bat egin bear jakola? Gorroto andiegia dausat nik orri, alkarren

aurrez aur gagozala «Txakurra zara» ez esateko. Cataplasma! Zuek eztakizue niri orrek Bilbon aurtemin egin daustana. Eztausat nik oraindino ifiori esan.

—Azazka begi barru ori, osaba, baretu bedi.

—Bilbon, badakizue, gelunera igoteko mailladi andi bat daukagu, udaletse ondokoa. Antxe beera ninoan ni, antxe gora etorren bera, Begi, nire aldean gaztea, umea, egin kontu. Topez tope egin genduanean, edozein baserritar askok esaten dautsanezkero, neuk be «Kaisio, Begi» esan neutsan. Ezeustan ba, ordiak alangoak «Kaisio, Agin» erantzun? Deabrurik be badago, deabrurik be arpegi ederrago daukanik.

—Orra or, don Anbrus, beste zio bat, beste oin bat, aginak len bai len ipintekoa. GoiAmerikatik agertuta Bilbon *dentista bat* daukagu leber, errime, esku onekoa.

—Tetek sarri aitatu daustana alda? Dan baiño merketxoago balitz...

—Ango milla errearen gorabera zer da berorrentzat? Alderdiaren onerako, Isasti, izlariak bear doguz-da.

—Aurra ba! Biar yoango naiz bere etsera.

Txaloka artu eban Floren Andrakak jauntxoaren erabagia.

Eztakigu ala bazkariak ala Demostenesek eta lagunak, beintzat zerbaitek edo norbaitek don Anbrusen gogaldia ifiozko pozkorren ta argien biurtu eben.

Beragandikoa izan zan arratsalderdian Gatikara ta Laukariza yoatea, Busturik euskeraz ta berak erderaz itzaldi bana izatera. Morrosko bildur zan ta «Goizeko sakristau zoroa an baldin balego...» esaten asi zan. «Anton Imaz? —eten eutsan Floren Andrakak— Mistik egin badagi, mistik, neuk andik atara ta musturrak ausiko dautsadaz».

Yatabeko lau yardungeiak, goizekoak, Viñasek paper baten idatzi eutsazan jauntxoari, goizean lez aitzu ezekiozan:

1.º *No soy orador.*

2.º *Hijo de Jatabe, casi casi de Gatika... y Laukariz.*

3.º *Presidente de la Concordia Cívica(a) El Rásimo.*

4.º *Frutas del árbol. Ferrocarril de vía estrecha. Primera estación: Gatika y Laukariz respectivamente.*

Ereñozi, Berinoleagako idazmutil gatikarra, bere errira ta Laukariza diskurtsuak izango zirala ta ango baserritarrak batu eragitera bidali eben. Ordu-erdi bat geroago Gatikarako bidea artu eban don Anbrusek, Busturi ta Floren Andraka lagun ebazala.

2

Morroskok Viñasi, beste iñor бага gelditu ziranean, txurrut eta ke ziarduela, auxe esan utsan:

—Zein izarrek argi egin eteeutsan osabari yaio zanean? Ordu betean beragaz itz egiten dabena, nai dala indianua nai dala Indiarra yoan bakoa, irri egin bear dautso gure don Anbrusi. Bilbon plentziar zapataria eta Sitio-ko adiskideak eztabe besterik egiten bere lepotik irri ta barre baiño. Ementxe be bardin: goizean Arangoitik, yatabetarrak ezpan-bigunak dirala asmau dabenean, eta bazkalorduan Viñasek, Periko Viñasek...

—Nik?

—Kiñu egin gurarik egon nok bazkalarte geienean, baia aurreko argontziak galarazoten izan jaustak.

—Nik irri ta barre?

—Barrerik ez, baia irri... Zer besterik? Bizia maite badok, *El Eco de Vizcaya-n* Mirabeau, Oconell... ta euren ondoan Isasti ezegizak aitatu. Nire osaba kokoloak Asturias edo Galiziako indianuren batzuk zirala uste izan aljok. Baia *El Eco-n* irakurrita, norbaitek begiak zabaldu balegioz, ik eztakik oraindino gure don Anbrus nor dan. Tintontzi bat arpegira yaurtigiteko gai dok ori. Sei urte jaroazak emen urez andik etorrita. Amaika ikusi joagu orregandik, batez be gure alta zanak, errukarri gaixoak. Amaika bai!

Arriturik entzun eutsazan Viñasek Morroskori etseko barrukotasunak. Ordurarte iñoiz ez ta orduan zer zala ta?

Txolinduta, txerbelik, edan-samur ekusan aldungeia. Yakinguraz ezeutsan, orregaitino, autua aldatu gura izan.

—Arrebari (gure amari) bai, maitetasun apurtxo bat bajautsak; Teteri andia. Beste iru nebarrebok loba ezpagentzazan gaiukazak. Zarrena jok kuttun ta txatxan. Berau izan ezpalitzok, ezkaingoazan gaur gu emen, Perico. Astoak, asto andi kokolozarrak maipuruko izan gura bai, baia dirurik atara... Teteri eskerrak. Bein edo bein otu datak, buruak emon jaustak don Anbrusek biotzean sartuta ezetedaukan loba zarrentxo ederragaz ezkontzeko garramurea.

—E! Ori be bai?

—Indianuak, egiazkoak beintzat, bide onetantxe zear eltzen dozak ilezintasunera. Urezandiko guztientzat indianua dauka gu izentzat. Nire lagun batek, lengo astean, ain zuzen be, urezandikoak bitarikoak dirala

ziñoan: batzuk urietan uritar-antzera bizi izanikoak, besteak basamortuetan artzain nai urietan denda-bazter baten urteak igaro dabezanak. Lenengoentzat amerikano-izena egokiago litzatela zirauskun, indianu-izena bigarren onentzat itxita. Alde andiago dago beintzat batzun ta bes-teen artean. Indianu geien geienak anai edo arrebaren bati alaba zarrena eskatzen jautsek emaztetzat; eta ango diru guztia etsean gelditu dadin, pozik suintzat artzen joek ordurarte anai nai neba baiño etzana. Indianu egiazko bi eijagozak Mungiako erromar ta kartagoarren artean. Tema egin gura dok emengo urezandiko biok, mutil zarrak ezpadozak, emaztetzat loba daukela batak eta besteak?

—Sorgin banagaz ezkondu daitezala emengoak, gura bajok. A! Don Anbrusek ik diñoan asmo ori gogotan balaieukak nik esango naieukezak *El Eco de Vizcaya-n* esatekoak! Arranoen artean goietan bizi dala entzun dok len. Kakarraldo ta sator-lagun bizi bear leukeala irakurriko laieukek gero. Eriotzea baiño sendoago eidok maitetasuna. Maitetasuna baiño askozaz zalago ta iraunkorrigo dok bekaitza. Tete, ire arreba Teteri dautsadan maitetasuna baizen sakona ta negurtzakea izango litzatek, Tomas, bere senargaiarentzako bekaitza ta gorrotoa.

—Isiltxoago, Viñas, Adonak entzun eztagian. Eztok zeri estutu ta artegatu. Buruari geiegi jeritxok Teresa Torrealdeak irurogeta lau urteko agura bategaz ezkondu gura izateko. Amalau bat une gitxiago baleukaz, orduan bildur bear; amak be, neba besteren bategaz ezkondu zedakion, ziri egingo laieukek-eta.

—Niri au esan? Ezaldakik, Tomas, nire barri? Erraldoi bategaz, gudari-talde oso baten aurka esetsiko naieukek, Tete ederraren eskua bes-tek eroan gura balaieustak.

—Aspaldion igarrita naieukan. Adiskide baten itza entzun gura badok, neuk esango dauat zein dan orrelango erbi ederrak atxitu ta atzemoteko *paradarik* onena: aldun-izatea, diputaukuntzea. Aldundian, amar urteti onakoan ezkontzaga sartu diran guztiak, emazte aberatsa besoti dabela andik kaleratu dozak. Bilbotar egin adi, Viñas; une bi barru Valmaseda nai Bilboko aldun egin agiela ta eu euren atzetik ibili bearrean, eurak, Tata, Tete ta Titi, eure atzeta ibiliko dozak.

Orduan osaba orren ezkontza ori ezeuke ik onetsiko.

—Baia ik zer uste dok? Eznok ni arrebaren esku-yaube. Banintzok, atan-orretan eznaieukek zoritxarrera eroan gura izango. Maiteegi joat.

—Eskerrik asko, Tomas. Peku bat, susmotxo bat sartu jatak garun-arte. Ezaiz minduko, nire susmo au aitatu badakiat?

—Mindu, ostera?

—*Parada* onetara, aldundiko paradara, orren gogo beroz atorren orrek erbiren bat, erbi guri galant ikusgarriren bat ezetedauek begiz yota?

—Izan leitek. Beste egunen baten astiroago onezaz itz egingo joagu. Orain lan egik, idatzi ortxe gogoz, Mirabeau aitatu bagarik. Neuk neure eskuz eroango joat arratsean *El Eco-ra* ire eskutitz Mungiakoa. Astean bitxotan idaztea egoki litzakiguk.

—Iru bidar gura badok be...

—I eure barzoan itxita, Ortiz de Treviñogana naioak ni, emengo barri geitxoago yakitera.

—Oba euke ta gaieukek, Tomas, maisuagana bagarik Gataralditxo bat egitea, osaba, gure Mirabeau, goizean lez lur yota kilikolo zer esan eztakiala ibili zedaitean.

—Bere orde z neuk yadutea gura aleuke?

—Bai oba...

—Ik eztakik a nor dan, nor dogun, nor doan. Asto zar bat baiño burugogorrago ta burukoiago ta buruari eutsiago dok. Bein *aida* bajinok, nok ari *aurt* esan eragin?

—Euk orretarako adorerik izan-ezik, Busturik politto politto zaplandatuaz esan lekiok.

—Zer da esatea baia?

—Entzule gitxi batuko jatzuez gaur Gatican, arratsalde-erdia da-ta. Busturik esan lekiona auxe dok: Isasti lango izlari batek aurkintza ospetsuetan izan-ezik ezabela yardun bear. Zegaitik uste dok asto guztiak ain dekor, burugogor, zital, eurena egin-guratsuak dirala? Astazainak, aurrera eragiteko, zartearen orde z, zurikeria erabilten eztabelako. Don Anbrus bigarrenez lurreratu-ezkerok, nok barriro zutundu? Ta ak aukeraldi au itzi badagi, agur, Tomas, ire parada dontsu ori, agur ire erbi, begiz yota daukan erbi galant on. Oa, Tomas.

—Banaioak, banaioak. Gero, ezlitzatek lenengoa izango-ta, belarondoko bat, zaplada bat, osabak emon badagik...

—Nik ez artu.

Barreka sakabanatu ziran gazteok.

3

«Neure begien argitasuna, neure biotzaren sua, neure erraien biziazan Tete, lagun zakidaz, arren! ta urgatzi nagizu kokolo andi bat gizon andi egiteko asmo onetan. Izan zaitez zeu, eder ori, ene gogamen beroen atsemole ta idaztortz zorrotz onen bultzari».

Ta geiagoko bagarik asi zan lanean Mayaguez-ko seme ta Mungia Anibal Pedro Viñas y Andrés. *El Eco de Vizcaya-ren* berrikari-lana zan eskuartean erabilena. Idaztortzaren bizkorra! Ezagun zan arazo onetan asbarri etzana. Goiz atan Isasti ta lobari ta berari (don Pedro Viñas-i) egin eutsen abegia azalduta gero, Arangoitirenean ta gozogintzan kartagoarrak izandako batzarrak zeatu-ondoan, Yatabeko bitaña erakutsi eban. Zeazketa auxe egiten ziarduala, ezetorkion idaztortzera, buruan atz eginarren bere, aretantxe bear eban izen bat; eta atea zabalduaz «Aup, gazte» dei egin eutsan ola-mutil bati.

—Jauna, zer gura dau?

—Zelan jok izena Yatabeko alkateak?

—Pedranton.

—De?

—Latsibi.

—Ederto jagok. Besterik ez.

Lerro batzuk geiago betetakoa «Tema egingo neuke —zirautsan Viñasek bere buruari— urrengo mintzaldi *Sitio-koa* don Anbrusi eskini baietz». Beste zirriborro batzuk eginda «Alegia! —zinoan berak—. Oraintxe nago ona. Eztakit Gatican, ez Laukarizen ze barri dan, ez nok itz egin daben; ez asko batu diran, ez elizaiñari Floren Andrakak musturrak ausi etedautsazan. Ilunetan nabil. Eskutitz au amaitzeko, barriz, ango yazoerak ezagutuarte banago, berandu izango da. Zeri etenakio? Aurra, Isasti! Arranoen egoak besapean artuta igon zaitez odeiak baiño gorago» esanda, yo berak lanari, gogoz ta ganoraz.

Luze zoakion berrikari arduratsuari bere lan au, Ereñozi agertu ekionean.

—Eraz, adiuntzaz zatoz, Ereñozi. Ze barri dakazu Gatika ta Laukarizti?

—Gatican alkateari udaletsean ainbat goizen ta geien gizonak batu dagizala agindu dausat. Beste onenbeste egin dot Laukarizen. Eztakit

arean geiago. Bizkor ibilteko esan dauste ta ordu bi bete bagarik, ibilera guztiak eginda, emen nago.

—Yesarri or. Atseden artuizu. Zelango Maria da Begi?

—Begi izlari, berbalari! Danik bere eztoz eguno entzun.

—Ona zegaitik itandu dodan. Dirautsudan au, biarko egun osoan beintzat, ez zuk iñori esan; zador bat da, isileko gauza da. Begi aurkari dodala, aukeraldi-aurreko domekan izkaldi bat eragin edo erakori gura dot. Badakizu, Ereñozi, izkaldia zer dan? Aiko. Zaldiak ostikoka, zezenak adarka, oilarrak orkazka, katuak erpeka ta otso ta azeri ta txakurrak aginka lez, gizonak alkarri izka esetsi bear dautte; eta ez ukabilka, ez auzka, ez burruka, ez apaxka. Itza da gizonaren iskiloa, arma. Lau bat egun barru aupada bialduko dautsat. Zeu izango zara, Ereñozi, Begiri aupada ori eskuz esku eroatekoa. Orretarako adierazle bat bear dot, nik erderaz esango dodana euskeraz zintzo, argi ta garbi irakatsiko daben bat. Badazaguzu emen arazo on yasean bete dagikeanik?

Minutu erdi-inguruan, erpurua agin-artean ebal, lurrera begira egonda «Eztazaguz iñor» erantzun eban Ereñoztik.

—Floren Andraka?

—Ernea, buru-argia, bai, bada ori, izan; iñogaiti atzera egingo ezta-bena be bai; buru erakusten zaletxo be bada, baia erderazko politikeriak belarrian sartuta batera agotik euskeraz zintzo ta zeatz atarako dabenik? Hmm!

—Bakar bat, besterik ezpada, ezetedago Mungialde guztian?

—Bein Mungian orrelango, zelan esango dot neuk?, orrelango atzarin bat, *prestidigitadore* bat, agertu zan. Bolungoil ilun andi bat erabilten eban eskuetan. Iturritik ekarririko ura sartzen eben batzuk, neuk be sartu neban, bolungoi aren barruan, ta gizona! eztaikit deabrukeriz, sorginkeriz ala zelan benedeziño, atzarinak beintzat musturreti bertatik ardao baltz ederra ataraten eban. Auxe egin bear dau, zelanbait, adierazle on batek: erdere, ura, barruan sartuta geiagoko bagarik, barrutik euskerea, ardaoa, atara. Au ondo egitekorik bat, bakar bat etedago Txorierrri guztian?

—Andia da, Ereñozi, zuk Mungian yaio...

—Gatikan ni.

—Dana dala. Mungialdean yaio ta bizi zaran orrek eztakizuna, nik, aste bete osorik emen eztaroadan onek, yakitea. Aukeraldi au irabazteko bear dan adierazle Berinolegatik urten бага idoroko neuke.

—Nor da, arren?

—Ereñozi.

—Ni?

—Bai, zerori, zeu. Nok esan daustan yakin gura dozu? Arangoitik.

Pozeko irribarretxo agertu ekion ezpanetan. Arangoiti lango gizon batek bera, idazmutiltxo bat, aintzat artzea!

—Zer ikasi dot nik, don Pedro, olango zeretan ibilteko?

—Zer? Bein edo bein igaro izango zara oinez, zubi baten azpian, nai arrobi baten ondoan. Olango aldietan etxatzu baten be otu deadarrez «Aup» edo beste zerbait esatea? Zer ikasi dabe zubi orren arlanduak? Zer arrobi orretako atxak, norbaitek dirautsena eurak barrero esateko? Orixe izango zara zu, Ereñozi, arrobiko atxa, zubipeko arlandua, neure eztarri onen arribizia.

—Gero, damutu zedakizun gero. Nik ezin...

—Eztago emen ezinik. Zoaz orain Kartagora; ta entzun, zelan dau gozogiñak izena?

—Olabe.

—Olaberri esaiozu trena Bilborako asi baiño lentxoago batu dadila gelunean gure *Estado Mayorra*.

4

Gatikan ta Laukarizen utsa yazo zan. Alkateak Gatikan Ereñoztiren mandatua artu ebanean, arloari itxita solotik etxerantz etorrela, Anton Imaz aurkitu eban.

—Neuk bialduko dot solorik solo Antontxo neure semea. Egon zu ardura bagarik.

Anton Imazek au aginduarren, etzan iñor gizonai deiez ibili ta don Anbrus ta lagunak eldueran alkatea baiño besterik iñor etzan agiri udaletsean.

Bere artekotxo eroian jauntxoak ara-bidean. Zeinbat urrago ainbat taupada geiago biotzak ta ainbat odolots geiago eskuturrak entzun eragin eutsazan.

Busturiri itz egiteko adore bagarik egoala esan gura ez ta larri ebilen gizona, geroago larriago.

Morrosko Gatikara eldu zanean, Laukarizako bidean yoazan beste irurak. Laster batu zan eurakaz aldungeia. Aldauri atako atxurlariai ardaunaren emazte Mainton agertu jaken Ereñoztiren barriak emotera:

«Aup! Don Anbrus Yatabekok Bilboti diskurtsuak dakazala ta guztiok genre etse-aurrean batzeko».

Iñok ezeutsan Maintoni yaramon osorik egin.

Batzuk irriz «Dakazala bertora esaion don Anbrus Aginbakori», bes-
teren batek «Zer dira diskurtsuok?» «Neuk baneki» zerantzun Maintonek.

—Aup, Mainton! —erantzun eutsan ezdarri zolidun norbaitek—.
Zaragi baten ganean badakaz, baietz, yoango garala don Anbrusen zerok
yatera.

Nekatu-samar eldu zan don Anbrus Laukarizko elizaurrea. Berak
autortu ezarren, zabal-zabal egin jakon barrua, Mainton ta neska-mutilko
batzuk eta txitadun oillo loka bat baiño beste entzulerik aurkitu ezebenean.

Maintonenean urardao gozatuaz egarria ildakoan, artatza-arteko
bide zidor baten zear gelune-alderantza etozala, don Anbrusek bide-lagu-
nai zador andi bat bailitzan auxe esan eutsen:

«Goizean, Yataben, eznaiz ainbeste ainbestean ibili. Lenengo aldia
zan, noberaren erria be bai ta beti lotsa edo onelango zerbait izaten da
bakotxa. Baia arratsaldean arloari ekin baneutso, ikaratuta konkorrik itxi-
ko nebazan Gatika laukariztarrok».

Ordurarte txordo ta isilkor izan zanez, larritasunak iges eginaz bio-
tza zabaldu ta nasaitu ekionean, gitxitan lango esatedun asmau eban jaun-
txoak bere burua; ta bateko *El Rásimo*, besteko Mayaguez, ortiko ta emen-
diko barritan kolko betena banandu eutsen loba marotari, Floren
Andraka kartagoar gogo-beroari ta Berinoleagako kutxazainari. Astiro
etozan, Bilborako orduaz aztuta. Floren Andrakak ordu bete osoan,
garun-artean, yauntxoarentzako itaune bat erabilen; eretirik ezaz ezeutsan
orduxerarte urtepidetik emon.

—Don Anbrus, —esan eutsan (Viñas-en antzera Isasti utsik esaten
azartu ez-ta)— don Anbrus, berorrek erakutsi dauskun papertxo atan
lenengo puntutzat *yo no soy orador* irakurri dot. Berori lango gizon batek
ori esango eteeban?

—Ez, Floren. Goizean, Viñasek atsemonda, olantxe asi joat yardu-
na, bai niri damutu!! Orixe autortuak galdu naiok. Gizonak, guzurra gara-
tzetan esan legike. Amaika esan izan dogu geure egunotan! Baia onezaz
ostean, barruan eztaukaguna zetarako ezpanetatik atara?

Gitxien uste eben zer batek eten eutsan Aginbakori bere autormen
gozoa: Mungiatik Bilborako bultziak. Berlin nai Londresko bultzirik
andienak baiño be txiztu luzeago yota, fufu fufu triki-traka triki-traka asi
zan ibiltzen; eta lasterko Laukarizpeko atxuloan sartu zan, ikatz merkeko
kee baltza gura ebanarentzat itzita.

Don Anbrusek al eban deadar andienaz «*Alto, alto*» esanarren, inok
entzun ez, edo nor zan ezagutu ez edo, ezeutsen beintzat yaramonik egin.

—Ezalekian orrek, zorrizto goseak il orrek, ezalekien *Presidente del
Consejo de Amistación* gaur Mungian zala? Zegaitik itxaron ez? Caramelada!
Neuk emongo deusat Labartori.

Eta gero zertzuk eraso eutsazan ak bere miinari Labarto gizagaisoa
agotan artuta!

Orduko kartagoar zintzoenak gelunean batuta egozan, bat ez, gar-
tsuena ez, Plentziako Urbana arako karlistak asto-ganean erabilitako
Urbanaren loba Larauo; auxe ez; besteok, ezagunenok beintzat, an ziran.

Morroskok Floren Andrakari, banazean artuta, «Osabak tibulitxoa
eskatu badagizu...» zirautsan.

—*Yo ya sabusté, yo por la Libertá.*

—Itxidazu, gizona, amaitzen. Osabak tibulia eskatu badagizu, ogiz bete-
ta norabait eroan bear dozula erantzuoizu. Ezkozuz gero Bilbora eroango.

Onetarako Laraudori dei egin bear izan eutsen. Labarto gelunezai-
nak burua makur-makurrik eta utsik ebala, otzan ta apal, ezer erantzun
bage, belarriratu ebazan jauntxoak zuzenduriko txakurkeria guztiak.

Burdinbidez doarik yoan baiño ezeukela, Larauok lando ederrean
eroatearren amaika diru eskatuko eutsen, batetik gaba laster zalako, bes-
tetik goizean egin eutsen irria gomutauta! Amaika diru!

—Tomas, lando arro ori bear bada ez gero nigana diru-billa ñor bial-
du. *El Rásimo* dago dirua batuta. Andik, andixek artu dagizala artzekoak.

Viñasek, Morroskogandik Gatika-Laukarizko barri txikolak, ezere-
zak yakin ebazanean «Azkenaldea orraztuik euk pizka bat» esanaz *El Eco
de Vizcayarako* eskutitza emon eutsan.

Txalo-artean itxi eben osaba-lobak Mungia. Floren Andrakak beti
zintzo, *Gora Kartago* deadar egin eban.

Deriora-orduko gautu jaken. Ez artean, ez arrezkero, ezaban don
Anbrusek txit bat agotik atara. Elizkoia izan balitz, errosarioa esaten etse-
ratu zala esan zegikean. Zabalbiden beera Bilboko kaleartean sartu bear
ebenean «Nora, don Anbrus? Etsera?» itandu eban Larauok.

Morroskok: A la Concordia Cívica, calle de..

—*¿Al Rásimo? Ya sé ande está* —erantzun eutsan zaltzainak.

XI. El *Eco* de Vizcaya Mungian

1. *Begri Viñasek aupadla.*
2. *Erromarrak bildurrarren.*
3. *Begi ta Anton Imaz uriauzoetan.*
4. *Erroman adore geitxoagn.*

1

Viñas, goiz beranduan yagita, Berinoleagara yoa zan lenengo; andik eskolara, Ortiz de Treviñogana; Kartagoralditxo bat be egin eban. Iru edo lau bidar ikusi eben bera gora ta beera kale nagosian. Denda guztietakoak bera ikustearren, burua leiotik atara eben.

Orixe ezaban berak gura! Lerdentasunean alkate egin-barri bat zirudian. Viñas sendalariatz etzan iñor gomuta.

Viñas autarki-batzailea lanean etzan asi, orduantxe zan asteko. Viñas berrikaria zan goiz atan mungiarrek ekusena. Alderdi bateko ta bestekoak eskurik esku erabilen *El Eco de Vizcaya*.

Erromarren barre-zantzoak, Viñasen barriak irakurri ta Anton Imazen ta Begiren iruskiñak entzueran!

«Aitalen-antzeko izkuna da... Erriaren aita zirudian... Aren eskuke-
tearen masala! Aren begirakunearren urena! Aren itzen tolesbage, azarri ta
zeaztasuna! Aren gogamenen sakona! Txalo gortugarriak burutu eben
Isasti andiaren lana. Isasti gaurdanik Bizkaiko adimenaren andikia da».

Bazkalaurretxoan Arangoiti Berinoleagarantz, *El Eco* eskuan ebala, yoa ten ikusi eben. Busturi ta bera alkarregaz sartu ziran gerotxoago urian, barreka, Viñasen burutasunak irakurten. Erromarrak entzuteko eraz «Au ezta berrikaria, au barriketaria da» ziñoan Arangoitik eta barre gogoz egin be bai.

—Arranoa! —zirautsan lagunari—. Ago-beroak, bat bitzat agertze-
koak, lurrean datzana adarretan dagoala esatekoak, geure artean be asko
ez, baia bat edo beste badira. Orregaitino guzurrak, upea lango guzur
andiak, paperean ezartekorik, Puertorricotik auxe ekarri dauskuenarte
eztogu emen ezagutu. Ez Gatiken ez Laukarizen bitinik izan ezta zuk,
Busturi, euskeraz itz egin zenduala ta osaba-lobak, *orador patriarcalek* eta

Morrokok, erderaz yardun ebela! Caracolada! Bizarrak bear dira onelan-
go gaztaña gorringo biribillak *El Eco-ra* bialduteko.

Arek ezekien Mungiako eskutitz onezaz Bilbon yazo zana ta etzan
andia arrituta egotea. Morroskori, *El Rásimora* eldu zanean, Viñasek esa-
nikoa aztu egin jakon ta oso-osorik bialdu eban *El Eco-ra* berrikariaren
papera.

Iru egun geroago Mungiako beste eskutitz bat ekarren paperak
berak, luzea, arroa ta gogo beroz idatzitako eskutitza. Azkenaldea zan
yakingarriena.

Ona emen an ziñoana:

«Gure ezaupidera eldu jaku Pedro Viñas de Andres jaunak bart beste
alderdiko gudalburu Donato Arraitz Sagasti jaunari aupada bat agertu
eutsala, il onen 25-garrenean, igande-arratsaldean, Mungian, erriaren
aurrean izkaldi bat egitea. Onetarakoxe aup egin dau kartagoarren gudal-
buruak. Ereti au, aurkintze au egokia dau Arraitz jaunak Bekosoloren
mena gorestekoko. Viñas de Andresek, adierazletzat norbait dabela,
Torrealdea jaunaren gorespina egingo dau. Arraitzek atzera egin ezik,
eguen arratsaldean udaletsean iztun biak batuko dira, alkate jaunagaz zer-
tzelada onetantxe alkar artu dagien: a) lenengo izlari nor izango dan b)
izkaldia zein lekutan z) yardun bakoitzak zeinbat iraungo daben... eta
abar».

2

Au irakurrita erromar geien-geienak bildurrak yota apal apal gelditu
ziran. Kartagoarrak, ostera, adoretu ta garailari-ustez, burua zutunik era-
bilen.

—Oraintxe ikusiko dogu nor nor dan zinoen Larauok eta lagunak
. Utsa da Anton Imaz lango kokolo-artean barriketan yardutea. Diñoen
baizen burutsua bada, lekutan dago mutil ori.

Mutil au Begi zan ta berau, aupada irakurri ebanetik, estu egoan
beronen kaltzetan. Urian aupada-barria zabaldu ta iruskindu baiño lena-
go, Zabaleta notarioaren etsera yoa zan erromarren gudalburua itun-
eske, burubide-billa.

—Irakurri au —esanda, Viñasen eskutitza mai-ganera yaurtigi eutsan.

—Eta zeuk, Donato, zer erabagi dozu? —itandu eban Zabaletak
papertxo irakurtondoan.

—Ezetz, izkaldirik eztodala gura. Auxe erantzutea erabagi dot.

—Ezetz erantzun badagjozu yoan zan gurea. Sailean, aurrez ta erraz ta zelangura eroango dauskuz Morroskok emengo botorik geienak.

—Baietz erantzun badagiot, barriz, errazago. Zabaleta, laureun gizon aurrean dodazala eznaiz ni duin, eznaiz ni gauza *Credoa* zoli esateko be. *Poncio-Pilato-ra* orduko birritan eztul egin bear izango neuke ta barrero *Creo en Dios Padre asi*. Onen ordezkaldia balitz, txarrago, eun bidar txarrago; kili-kolo asiko nintzate, totel-motel yarraituko neuke ta atzenerako katuaren erpe arteko saguarena, iiiiiiik eginda, il ezarren, isildu bai beintzat; eta lotsarren norabait iges egin bear, alik urrunen, Epikoren errialdera edo.

—Baia, gizona, baserritar batzun artean txir-txor, txir-txor-aldi bat egiteko lotsa? Bildur? Ikara? Sarrakioa? Neuk uste neban baiño epelago dogu Arraitz, erromarron *general*, lagun-arte gagozanean isiltzen etxakun Arraitz begi ederduna.

—Arrano gorria! Zer gura dozu egitea? Biotzean sartuta daukadazan ta zuk aitaturiko lotsa ta bildur ta Ikara ta... Zelan da bestea?

—Sarrakioa, erderazko *pavor*:

—... ta sarrakioa, lauok batuta, bior bior eginda, Epikori Mungiaoko plazan mosura yaurtigi al banegioz, orain lau une Arangoiti baiño errazago garaituko geuke oraingotan Aginbako edo berorren loba Morrosko. Baia... adi, Zabaleta, adi; Epiko nire aldean orretarako, izkaldietarako, erri baten aurrean barriketan yarduteko, nire aldean uf! Sinistu egizu, gizona; Aginbakok berak, *Orador patriarkalek*, isilarazo ta zapalduko nenduke ni.

—Esan be egitea, esan be!

—Biotzetai sarrakio edo marrakio ori kentzeko, auxe edo egin ezpadagigu: kolkoa baiño barrurago, biotzaren beeko aldetxoan katu-erditxo bat sartu, txolinduta agertu, txerbelik, erdi mozkorrik. Orduan bai, barruan beste norbait dodala, txarto edo ondo neuk be itz egingo neuke.

—Hmmm! Gero katutxo ori miao geitxo egiten asi ezker...! Donato, Hipokrates ala Galeno zan *similia similibus curantur* asmau ebana?

—Neuk baneki! Arek, ori gero sendalariak zirala, barriketa asko egin eben euren egunetan. Zer yazoko etezan, baratariak izan balira?

—Ja ja ja ja! Barritsutzat ni, baratari gaixo au, euki zenagizun, itz gitxitan azalduko dot neure ustea. Naparreriarren aurka zuok, galenokumeok, naparrerria edo bere antzeko zerbait eztitu oi dautsazue umeai. Ezalda egia? Ona emen *similia similibus*. Epikoren aurrean zagozala, bost egia garbi esateko bildur izan etzaitzean, eztitu egizu, ondo eztitu lenda-nik bildurra zeure biotzean.

—*Adieu, Pasteur*. Non aurkitu edo non idoro, baia, bildurrezko ezti ori?

—Non? Gatikan, Emerandon, Laukarizen, Larraurin, Yataben, Meñakan, Arrietan... nongura.

—Ezin ulertu dot. Gure *orador patriarcal* ta arranoak lez etzaitzez goiak gora igoten ibili zu be.

—Aiko, Donato. Gaurdanik izkaldi-egunerarte zeinbat arrats, zeinbat gau daukazuz?

—Nik? Zeuk daukazuzan beste.

—Benazkoak izan gaitzean lenengo ta bein. Zeinbat arrats dira oraindanik ordurartekoak? Amar? Bada amar arrats orretan Mungia-inguruko beste ainbeste basauri ta uriauzotan batu beitez baserritarrak, botoyaubeak, Donato Arraitz izlariari, yarduleari, zerbait entzutera. Amar gautan sartuizu bildurra arimearen erraietan ta amaikagarren arratsaldean, Epikori erantzueran, erriaren aurrean etzara bildur izango.

—Ederto. Nok, ostera, batuarazo? Nok mordotu-eragin gure auzunetarrok, baserritarrok, *diskurtsua* gora-beera? Eztakizu, Zabaleta, Laukarizen Aginbakok eta Busturik eurakanatu bear ebenean, Mainton ardaudunari zer erantzun eutsen? Diskurtsuak zaragi ganean eroateko ta orduan baietz, batuko zirala. Ardao ta guzti egonarren, ezetelitzakidaz arek niri gogaituta lotara yoango?

—Orretarako, logura kentzeko, zeu naikoa etzarala uste badozu, eroaizu zeugaz Anton Imaz ta batean *Alto la*, bestean *Ume eder bat*, bestean *Peru Dubako* edo orrelango zerbait kantadu dagiala.

—Eder-eder-ederto esana, Zabaleta. Elizkarietan, badakizu, inguru guzti onetakoetara Gatikako sakristaua eroaten dabe, ta *Parce mihi* ta olan-go zerbait entzun eragiten dauzanean, edonor egoten jako agoa zabalik. Anton Imazek berak be goian baiño gurago izaten dau elizaren erdi-erdian oi ugin. Ikustekoak izaten dira aren begiak *Parce* orren azkenaldean *Pecavi-ra* eltzen danean. Baserritarrak gure oiulari oni entzutearren, arratsalderdian eztiñot, baia arratseraezkero aparria itxiko leukee. Itaune bat orain baratari jaun orri. Nok eztitu dautsu zeuri Maquiaveloren odola? Burubide aituagorik, itun egokiagorik, kontzeju oberik eztaust aspaldion iñok emon. Oraingo agertu alda Erroman gure Anton Imaz y Ezkurdi. Bagoaz bertara?

—Goazan.

3

Urrengo arrats guztietan, aldizka, iluntze baten emen, beste baten an, Mungia-inguruko auzune ta basauri askotan batzarrak eragin ebazan Begik. Gerizeak argiari baizen zintzo ta kirmen arratsean-arratsean zerraion Anton Imazek bere ongile ta adiskide onari.

Arratsalderdian asten zan Anton Imaz solorik solo ibiltzen gizonari iluntzerako deika. Batzarra asiorduan berak gogo beroz zerbait kantatu oi eban. Eztitan egoten ekiozan agoa zabalik inguru aretako atxurlariak. Gauzarik onenak batzar anditxoenetarako izaten ebazan. Arrietan Gounod-en *A ve Maria* entzun eragin eban, asieran pianoak daukazan *arpegiak* onelantxe antzeratuta: *tiripiti tarapata, tiripiti tarapata*; ta gero *Yabe Maria*, begiak itxita, beti lez gogo beroz. Gatikako sakristaua entzungarri baizen ikusgarri izaten zan onelangoetan. Ezekian geldi egoten. Nai elizako koruan nai batzar onetako mai-ganean, eskuak bularrean ebazala batean, bestean besoak zabal-zabal eginda erakusten eban bere gogoberotasuna. Gounoden melodia onen azkenaldean lez bere ezdarri sendotik gorengo *nota* iraunkor zaratatsuak atara bear ebazanean, oinak aurrekeratuta, gogo osoa agotik ikusle-entzuleakana yoaten ekion Anton Imazi.

Ave Maria au amaitu baiño lentxoago, asieran legetxe, *tiripiti tarapata, tiripiti tarapata* pianu-arpegiak bigun-biguntxorik entzun eragin ebazan. Barrerik aiña txalo ta txalorik aiña zantzo egin eutsen arrietarrak.

Aretarikoxe arrats baten, Begi berandutxo ibili zalako, bere lagun au kantari ta priera izlari be izan zan. Gamizen yazo zan au. Maiganeratu zanean, *Ume yeder bat* abestu eben, ez Iparragirrek egina, Santestebanek Orfeoietarako aldaturikoa zan gau atan Anton Imazek entzun eragin ebana. Bigarren apaldi arako

*Gorputza zuen liraiña eta
oiñak zebiltzen aidean,
pollitagarrik eztet ikusi
nere begien aurrean.*

asi bear ebanean, orroia langoxe mintzo lodi geroago lodiagoaz atara eban lenego itza, onelantxe:

«Gooooooooooooooooorputza zuen...».

Au amaituta, Begi etzan agiri ta berak *Gernikako arbola* asi ta amaitu eban. Orduan be agiri etzanean «*Diskursua* onezkero zeuk egin bear izango dauskuzu» esan eutsan norbaitek.

—Ondo dago —erantzunaz, asko ikaratu bagarik asi zan Anton Imaz izketan. Arraitz sendalariak euren Erroman esandako barregei bat irakurleak, buruz gomuta ezpadau, liburu onetxen 35garren orrialdean ikusi dagike. «Irurogei milla ogerleko gugana badakarrez, dakarrez enak zubian beera, Okara, yaurtigiko doguz». Begiren burutasun auxe al eban ginotxoan iruskindu eban bere ordeko iztunak.

Onelantxe ziarduala, udaletxeko balkoian burua agertu eban Begik eta izketan asi zan. Anton Imaz zintzoaren ezdarri ederra ta biotz ona ta sabel ase-ezina goratuta gero, Aginbako artu eban iztunak bere ezpanetan. Zertzuk esan ak! «Gamiztarrak, —zinoan gero Yatabeko torreak—, orain une bi, lur yo eban ta bertako alkate ta abadeak aurrea artuta erri guztiak dirua ugari emon eban. Batzorde bat yoan zan orduan Bilbora, euren erritar don Anbrus orregana. Eztakizue zer erantzun eban ganbelu andiak? «Eliza abadeen gauzea da ta abadeak eregi dagiela». Beste bein, oraintsuago, Mungian gaisoetse bat bear zala ta badoaz bada indianuaren katanarruari gili-gili eragitera. (Barre andiak gamiztarrak) Aginbakok auxe erantzun eutsen: «Ospitalik uritxoetan ezta bear arean. Ilteko bakotxa bere etsean dago ondoen». Ezeutsen lauzuriko zar bat emon! Ta orain loba, papu-yaube dan loba Morroskorentzat botobilla dator, arlote, mas-todonte, aginbako andi ori».

Onelantxe igaro ebazan amar iluntze Mungiako sendalari ortzargiak, Zabaletaren burubidez, Gatikako sakristaua lagun ebala. Agiriko itzaldi onetan, bildurra biotzetik kenduaz, Aginbakori, Morroskori ta Epikori narrua ederto erasten eutsen.

4

Aldaurietako barri onak artuta, erromar batzuk, egunoro alkar ikusi ta iroso edo eusten ebenak, itxaropen-apurtxo bat biotzeratzen asi ziran eta, bat edo batzuk beintzat, euren gudalburuak kartagoarrena Mungiako izkaldian azpiratuko eteebalakoa uste eben. Ganerakoak, erromar zintzoak izanarren, galdutzat euken izkaldi au.

Beste alderdikoak, Laraudo, Gangoiti ta lagunak, pozez ebilzan. *El Eco de Vizcayan* berrikariak, Epikok, irugarren eskutitzean gogor artu ta

zorrotz esetsi ebazan Begi ta Anton Imaz. Eurezaz ziñoan erdia ezaleben Kartagon ulertu al izan, gogoz irakurri bai orregaitino. *Rústicos oradores... Inspiraciones del morapio... Contrabandistas de la elocuencia... Remachadores de la ignorancia popular... El Sátiro y el Juglar...* ta beste iraun andiak eta asko ziran papertxo ak ekazanak.

Epiko, Mungialdean edozeinak gizon anditzat eukana yakinda, puzgotua, irazegia bizi zan. Zeinbat bera arro ta irazegiago, ainbat txiki ta ziztrinagotzat eukazan beste enparauak. Lenengo egunetan Busturi gizon zintzo ta kirmena bailitzan eukan; laster asi ekion, ostera, zankantzanak yaten.

Elizkoia zalako *el sacristán de Cartago* izentau oi eban. Arangoiti bera, edonoren aurrean ezarren, maisua entzule bakar ebanean, *El Quijote* zala bein baiño sariago esan eban. Arentzat iru soil soilik ziran Mungian mungiar akats bagakoak: Andra Isidora Hayedo de Arangoiti, Treviño maisua ta bera, gure Epiko. Laraudo ta beste kartagoarrak zeekatzeko sarri artzen eban agotan Floren Andrakak noizbait esandako itz polita: *Las fuersas bibas*.

Gizon kazkar guztiak, gixon guztiak goratzeko egiten dabena egiten eban Viñasek, ingurukoak apalatu. Onezaz ganera beste asmo bat erabilen: besteak bera anditzat eukitea. *El Eco de Vizcaya* Mungian berrikari baten orde bi izan baleuz, biak alkar yantziko eben ta biak pozik. Bein aitatu eban Viñas *El Eco* bere kabuz, baiña zer? Utsa. Epiko ezaban asko poztu gorespentxo arek. Berrikari guztientzat sorturiko gorespentza zan: *nuestro activo diligente corresponsal*, gure berrikari eragile ta maratza. Berak bere burua birritan izentau eban paper atan. Berrikaria nor zan edonok ekialako, etzan azartu auxe baiño gorago igoten: *el sesudo médico*, sendalari sen onekoa. Treviño egin gura izan eban *El Noticieroaren* berrikari. Maisuak barriz, goragoko asmo bagarik bizi zalako, astirik ezeukala erantzunda, ezaban aintzat artu bere adiskidearen gurari au.

XII. Izurria Mungian

1. Izlari-izurria.

2. Kartagoarren batzarra.

1

Kartago ta Erroma (Mungia) irakiten bizi ziran. Zer zan al Izurri asko, batzuk alkarren antz andi bagakoak, ezagutu dabez lengo gizaldietan Europako erri andienak. Sarrien zabaldu dana Asiatik sarturiko *colera morbo* izan da. Erroman (Italiakoan) atxina gizonak arrausika asi ta agoa zabalik iDa gelditzen eiziran; eta andik sortua dala diño gaur daukagun ekandu, erpuruaz ago zabalduan kurutze txiki bat egitekoa. Milan, amaseigarren gizaldian, 250 milla uritarduna zala, 60 millara gitxitu eban izurri batek. Londres amazapigarren mendean ta Marsella amazortzigarrenean gino onetantxe urritu ziran.

Mungia, don Anbrus Isasti jauntxo zan egun aretan, izurriak yota egoan. Etzan, orregaitino, iñor il; etzan iñor makaldu a gora beera. Bakar bat ez batek ezaban yateko gogorik ez gogaldi onik galdu. Pozezko izurria zan Mungia, izlari-izurria, erderaz *epidemia de oradores*. Au etzan, beste geienen antzera, Asiatik etorri. Mungia au Mungian bertan sortu zan; Kartagon. Izurri onezaz, Gondramendi indianua ta Labarto gelunezaiña ez, beste bazkide guztiak iratsi ziran. Goizerik gaberakoan izlari izan bear ebela-ta, bata ona ta bestea ara, erria batu ta *diskurtsuak* egiten asi ziran Olabe gozogiña, Laraudo zaldiduna, Simon Gangoiti, Lamiaran ostararia ta besteren batzuk. Andraka zarrak, bere lau alaba ta auzoko baten aurrean, *politika lokala* azaldu eban etseko suetean. Arandui arakiña, Basurtoko erriara txal batzuk eroatera yoan zan baten, angoxe ardantegi baten asi zan baserritarrai berbaldi bat, politikazko yardun bat egiten; eta arrezkero gaurik etxakon igaro, aukeraldi-egunerarte, nonbait itz egin bagarik.

Nondik norakoa zan, baia, izurri au? Arangoitiren garun artean sortu zan. Jauntxoak Yataben egindako diskurtsuaren barri Busturigandik yakin ebanean, aren poza!

Gau antantxe, loak iges eginda, erne ekion burutasun au: zaltzain, arakin, okin, gozogin, ostarari... Kartagoko nekazale guztiak izlari biurtzea.

Urrango egunean Busturiz arpegi-ikuste bat izan eban orretarako. «Nik Kartagora dei egin banegioe, ezeteleukee igarriko adarra yo nairik nabilela? Oba da beste batek aurrea artzea. Zoaz zeu, Busturi, Olabe gozogiñagana, Kartagoko alkate ta errege ta yaube dogun Olabegana. Berak bere izenean eta bere garun-artean sorturiko asmoa bailitzan dei egin dagigula. Begik eta Anton Imazek euren diskurtsuen indarrez boto guztiak erromarrentzakotuten diarduela esanezker, laster dozu ori zuritu.

Eztogu egunik galdu bear. Gaur arratsean, bizkor bazabilz, izlari-baltzua, Mungiari betiko izen andia Amerikaragiño zabalduko dautsana, gaur sortu bear dogu».

Esan ta egin. Busturik bost minutu baiño lenago Olabe gozogiña atarako zuritu ta berotu ta sutu eban, auxe generatuta: «Niri, badakizu, beste batzuren azpian bizi naizan oui, etxat eder egiten onelango asmo andietan neure ugazabak diran don Anbrus ta Arangoiti sarrarazo ta zelanbait neure mendeko egitea. Zeuk, bereber zaran orrek erraz egin dagikezu, nire izena aitatu be egin bagerik». Orixe ezaban gura Olabek!! Laukarizko barriak berak be artu ebazala ta baietz. Busturik Arangoitirenean sartzea baiño ezaban egin, Olaberen emazte Basili kartagoarren etserik etse aldarri au egiten asi zanean: *Zortziretan gurera sin falta yateka*.

2

Basiliren «geurera» Kartagora esatea zan. Lau itz onek erreskada onetantxe ots egin eben: Arangoitirenean, Busturirenean, Epikorenean, Laradorenean eta alderdiko gizon agiri guztien etsean, Gondramendirenean be bai. Kartagoko lau aulkiak lenengo irurentzat eta Andraka zarrantentzat izan ziran. Beste guztiak zutunik, nai azukre-zorroetan erdi-etzunik (bakoitzak al ebanez) igaro eben batzarraldi osoa.

«Zer yazo eteda? zirautsen kartagoarrak alkarri-. Don Anbrus dirua emoten aspertu egin eteda? Ala Morrosko bera atzeratu?». Inok ezekian ez ze barri ebilen ez zetara ta nok deitua izan zan, arik eta Olabek lau aurkidunai *pido la palabra* esanarte.

Gau atan erderazko iru itz onek sarri ots egin eben Kartagon. Beintxo be ezeutsen inok erantzun, arako *la tiene su señoría* nai beste onelango zerbaitez; *Pido la palabra* esanda batera asten ziran izketan. «Jaunak —zinoan Olabek—, nik gaur uriauzo askotati artu dodazan barriak artu-

ta, isilik egon banintz, dei egin ezpaneutsue, kartagoar usteltzat neure burua eukiko neuke». Itz onek entzunda eztul kirri-marrea egin eben zutunik egozan geienak.

—Badakizue —zerraion Olabek— igazleneko uiol andi ak Emerandoko sakonean egin ebana, lurrak errekatu ta dandarrez troketa-
ra eroan. Ezalozue gomuta? Alantxe yazoko jaku aukeraldi onetan. Erromarrak gure baserritarren boto guztiak aurrez ta narrazean eroango dauskuez baldin gu orainarte lez lo egotekoak bagara.

Eztul barriro be goietakoak, gogortxoago oraingotan.

—Arraitz sendalaria, ezizenez Begi —zinoan Olabek— uriauzorik uriauzo dabilkigu diskurtsuak egiten—. Baserritarrak gogoz dagokioz adi; asko gogo beroz, gogo otzez iñor be ez arean. Anton Imaz bera, Begiren aletinak zelango atzea daben ikusita, berbaldiak egiten asita dago. Entzutekoa da goizeon dendara etorri datan laukariztarra! Auzo atan ezeidarabile baserritarrak beste auturik, Begi ta lagunaren diskurtsuak gora ta beera. Eta gu lo!!

—Itzarri gaitezan —esan eban Arangoitik.

—Itzarri gaitezan —erantzun eben kartagoarrak aldran; eta bere alboko Busturiri ukondoan ikututa «Gizonak —yarraitu eban legegizonak—, erromarrak izkamizka daroaskuez botoak. Izkamizka ekarri dagiguzan guztion artean geure aldera. Nire ustez edozein gizon da yatorriz izlari, eleketari, berbalari, oradore; edozeinek, lenengotan ain ondo ezarren, egin dagikez itzaldiak, eleketak, diskurtsuak. Eztozue ikusi Yataben bertako seme ospetsu *Gloria de las Antillas, orador patriarcal* don Anbrusek, lenengo egunean bertan, bere itzaldiaz ango baserritar guztiak arrituta agoa zabalik izten? Viñasek, aurrez aur daukadan *El Eco de Vizcayaren* berrikari onek, esan dagiala au onelantxe eztan. Zuen arteko zaarrenok, Laraudo ta Andrakak, neuk lez dakizue Isasti andiak zelango ikasteak daukazan. Zer esan gura dau onek? Gizona yatorriz, berez, sortzez, izatez dala izlari, berbalari, oradore».

Kartagoar guztiak, Epikok ez, batzuk eztulka, besteak «Ori ori» esanaz ontzat artu ebezan Arangoitiren itzak. Treviñok, irri-barreka, eskolarako goitzotik yagi bear ebala ta etsera yoala esan eutsen eta «Geienak aintzat daukena neuk be aintzat artuko dot» generatuaz kaleratu zan.

—Jaunak —zerraion Arangoitik—, kartagoarren alderdi osoak erabagi goratsu bi onek artzea egoki litzakigula uste dot. Lenengo erabagia: gizona yatorriz, sortzez, izatez, berez izlari, berbalari, oradore dala. Aintzat artzen dozue, lagun maiteok, uste au?

Guztiak, Epikok ez, aintzat artu eben.

—Bigarren erabagia: —zinoan Arangoitik— Guztiok yatorriz izlari garanezkero, izlari-alkargo bat sortu dagigun. Guztiok geurez izlari bagara, Kartago zer dogu besterik izlari-alkargo baiño? Guztiok asi gaizan ba, gaur emen, biar an, itzaldiak egiten; eta onelan gure lagun kirmen Olabek Erromarantz sailean yoaten ikusi dauzan botoak laster ikusiko doguz Kartagorantza etorten. Ni, badakizue, arreba aurtan il jatalako ezin asi naite Mungian, ez uri-auzoetan lan onetan baia zeuek ondo eritxiezkeru, Bakiora yoan naite biar. Juan Andres Urizarrek, Berinoleagako kutzazaina da-ta, angoxe langileai itz egingo dautse. Doala etzi Laraudo Markaidara, etzikaramon Larraurira... eta onelantxe emen gagozan guztiok, geure buruak izlari eginda, izlari izatea geurezkoa dogulako, auzo guztietan ibili gaitezun guztiok, garanok. Andraka zarrak, *pido la palabra* esan bagarik, au zerakutsen lagunai: «Floren gureak domeka-arrastian Meñakan diskurtsu bi daukaz; erderaz ta euskeraz».

—Erderaz Meñakan! Nok ulertzeko? Ugarazioak?

—Don Pedro Viñas ara baleioa, *El Eco-n* zerbait esan gura baleu, ulertu aal izan dagien...

—Zer diño *El Eco-gaitik?* —itandu eban Viñasek.

—Zeuk Meñakara Floren Andrakaren *diskurtsu* erderazkoa entzute-ra, *El Eco-n* zerbait esateko, yoan gura bazendu...

—Ni orri entzute-ra! Amama doakiola! (*Que se le vaya la abuela*) —erantzun eban, gogaldi txarreko, Epikok.

—*Pido la palabra* —esanda, Arandui asi zan izketan—. Jaunak, neure buruagan ikusi dot Arangoiti jaun onek dirauskuna. Lengo domekan, Basurton nengoala, bazkaritxo onaz barrua bero bero egin nebanean, Begi ta Anton Imaz gomutaratuta, diskurtsua egin neutsen neuk be ardantegian egozan baserritarrai eta, diñoenez, atze ona izan eban nire berbaldiak. Burubide bat, kontseju bat emongo neuskizue arlo onetan asteko zagozanoi: zerbait edan bagarik eztagiela agoa zabaldu.

Zantzoka barre egin eben entzule guztiak, aulkidunak eta ainbakoak.

—*Pido la palabra* —Labartok—. Jaunak, ni, badakizue, neure eginek, neure arazoak *estazinoan* yosita nauke. Eztaukat astirik auzorik auzo ibilteko.

—*Pido la palabra* —Gondramendik—. Jaunak, ni orretarako eznaiz gauza.

—Aurreti zerbait edanda be ez? —Arandui.

—Nik ura baiño eztot edaten —Gondramendik.

—Txanpañ ederra doarik balego...

—Ezta errekan baleioa be, ezneuke nik edango.

—Errekan txanpaña baleioa gu andik nok atara, Gondramendi? Itota edo...

Jajajaja luzaro ekin eutsen barre-zantzoka izlari alkartu guztiak.

—*Pido la palabra* —Epikok. Onek yakiña! erderaz ta luze ta zoli ekin eutsan. Gei bikoa izan zan Viñasen yarduna: Arangoitiren eritzia —edozein gizon yatorriz izlari zala— ezeukala berak egiazkotzat; eta gero, Begik orain zaparrada batzuk ataraarren, Mungiak zabalean ikusiko ebela, bai kartago ta bai erromarrak, nor nor zan.

—Viñas —zirautsan Arangoitik—, gizona berez izlari dan ala eztan ezin orain eztabaidan ezarri dagike. Gizona berez da izlari, yatorriz da oradore. Kartagok erabagi dau. Erabagita dagoana ezta lege eritxipean barrero ipintea. Izlari-alkargoa be sortua dago. Mungiak Mungia danetik auxe baiño gauza andiagorik ezta egin. Gora Mungia ta beronen izlari-alkargoa!

—Gora! —erantzun eben besteak. Aurreko Kartagon Basili adurretan egoan, yazoera andi onek ikusi ta entzuten. «Gora!» esanda erantzun eutsan berak be Arangoitiren deadarrari.

—Gura dozue, gizonak, orain alkartu baktaxari bere egiñenak erakustea? Badakizue Viñas nor dogun, geure gudalburu, geure izlari andi. Berau egin dagigun alkargo ilezin onen maipuruko. Baietz deritxoenak eskua gora. Bat, bi, iru, lau... gogo batez. Birburu nor egingo dogu? —Guztai begira asi zan Arangoiti, bat begiz yoteko. Guztiak burua makurtu eben, lotsaz ala batek badaki zerarren. Gondramendi kenduezkeru beste edozeiñek pozik entzungo eban bere izena—. Gizonak, gaur batzar onen asmoduna ta izlari alkargo onen azia erein dabena badakizue nor dogun? Olabe. Birburu izateko nor duinagorik? Gora eskuak, nire eretxi au aintzat daukenak. Geienak aintzat artu dabe —zinoan Arangoitik «bat, bi, iru, lau...» zeinbatuta gero.

Onelantxe autatu ebezan Laraudo ta Andraka zarra onularizat, beste guztiak maiko egin ebezan, Gondramendi ta Labarto kutzazain ta zeinbatzaile.

—Gizonak —esan eban orduan Arangoitik—, atzenerako itxi gura izan dot beste guztien ganetiko asmo au. Munduko alkargo andi geientan maipurukoagaz batera, deduzko maipurukoa izaten da. Nor da, gizonak, emen duintasun ori ondoen datorkiona?

—Berori edo... —isiltxorik Larauok.

—Zelango ni! Nor da Kartagoko oradore guztien artean andiena? Nor da *Orador patriarcal*?

—Don Anbrus —erantzun eben izlari alkartuak.

—Nor, besterik nor izan leite gure deduzko buru? Bera, inor be ez besterik. Viñas, *El Eco de Vizcaya* gaurko barri andiok emon dagizuzanean, errezke erakutsiko dozu *por aclamación y con entusiasmo* aukeratua izan dala don Ambrosio de Isasti Inchaustiaga.

Onelantxe sortu zan Mungiaiko izurri, iziari-izurria.

XIII. Estu ta nasai

1. *Busturi estu.*
2. *Begí ez titan.*
3. *Epiko jauntxoaren billa.*

1

Juan Andraka Urizar, ezizenez Busturi, seminarioan une batzuk igarota, sotandari astuntxo eritxi eutsalako edo, beste bizibide bat artu gurarik, urian gelditu zan. Nok yaube urten ez ta Mungian, zetara yo ezekiala, urte-erdi inguru igarota, Bilboko ikastetse baten mutilzain izateko artu eben. Antxe egoala, salerospenetako liburuak zelan erabili ikasi eban, frantzes-apur bat buruan sartu be bai. Ezebazan alperrik emon bere astiuneak. Oi lez, udan gurasoen etsean egoala, Arangoitigaz kalean topo egin eban baten, zabaltzen asi ekion bere bizibidea. Aren ezaupidez Bilbon lau bat urtetan bizi izan zan, goiz ta arratsalde, diruetse baten ta iluntzetan denda andi bateko salerosien barri artzen ebal. Neskatilla on bat, alabaz urduliztarra zan Gumersinda Uribe-Zelaia, emaztetzat artu eban. Eskuutsean ezekion au etseratu; ta aurra! estuago bizi zanik bazan Bilbon ta ez gitxi, soinekoetan andiki-anzdun izanarren.

Mungia-ondoan Arangoitik, Anbrus Isastik eta beste batzuk Berinoleaga sortu ebenean, an egindako berinak non saldu ta euren dirua gordeteko kutzazain bat bear eben, ta pozik egozan onetarako ta garatz osoaren zuzentzaile izateko Juan Andres Urizar lango gizon bat idoro ebenean. Gurasoakandikoa eban bere ezizen Busturi. Gumer bere emazteak eta mendekoren batek izan ezik, beste edozeinek ezizena erabilten eben bera izentateko.

Iru seme-alaba izan ebezan senar-emazteok. Zarrentxoa, Teresa, egun aretan ondoez batek ogeratuta eukan; eztulka arpegia gorrimin ebal ta lo, lo barrk. Ondoez au beste aldiren baten agertu balitz, gurasook etziran medikuari ots egin bagerik onen luzaro egongo. Baia nor deitu, nori dei egin? Antxe euken untzea. Nori ots egin? Begiri? Epikori? Lenengo lenengotatik gura izan eban amak egingo zana egitea. Aitak barriz «Eztau gauza andia ta agertu jakon bideetatik itsutuko aljako» esanaz baketu oi eban bere barruko kezka etenbakoa.

Goizalde atan txakurreztulka umea asi zanean, ezagunean estutu zan Gumer. Bere senarrak ezaban aurregunetan lango egoarri, epe ez zabal-tasunik erakutsi. Bederatziak ingururarte, uleak orrazketako be asti baga, baru-barurik egon zan emazte arduratsua. Ordu orretantxe kafeezne bir-berotua artzen ziarduala, aurrez aur eukan senarra, batean barri-papera irakurri ta bestean emaztearen itauneren bati erantzuten.

—Ona gero, Juan Andres, eguerdira-orduko zeuk dei egin gura ezpadautsazu, neu, otseina be ez, neu andi-andirik yoango nakio.

—Baia, Gumer, infernu bizia emongo dauste.

—Emon dagiela. Neuk ilgo dot infernu orren sua.

—Umeai elgorria pzzzzz! txoriai lumeria ta oilloai mikaaldia legetxe, berera ta igarri bagarik yoaten jakee. Au ezta ezer. Medikua bear bada, dei egin daiogun Epikori.

—Ezer ezpadau umeak, ez iñor be deitu. Ezer badau, Begiri dei egin. Zer zor dauzsazu zeuk Aginbakori, bere otsein bat dirudizula ibilte-ko? Berak ekarri azenduzan Berinoleagara? Don Donato bear dogu Teresatxorentzat.

—Gizon irakurria da Viñas be. Beti dabil liburu bat edo beste kal-terpean dabela.

—Liburuak, liburuak! Badakit nik, Adonak gure Ana Mariri esanda, badakit nik liburu orrek zelangoak diran, Sorki edo Morkirenak, gizon uletsu itzal baten irudiak azalean daukezanak. Txarragoak be baeidaukaz. Benetan dirautsut gero, bene-bene-benetan. Zeuk Ana Mari bialdu gura ezpadautsazu, dagoana dagoan lekuan itxita, neu kaleratuko naiz sendala-ri-billa, neu.

—Viñas gura ezpadozu, Lejarzegi or daukagu, Gumer.

—Txotxatuta dagoan agura zar ori geure alabatxo eder au sendatu-tera! Nor, esango leukee auzokoak, nor eteda txotxoago, Lejarzegi ala eurok, dei egin dauksenok?

Onetantxe ziarduala atean norbaitek ots egin eban. Berinoleagako mandataria zan, Aginbakoren eskutitz bat eskuan ebal. Busturik paper au irakurrita, emazteari atzamarren ertzean eskini eutsan «Ikusi Isastik diraustana» esanaz.

—Eztot gura.

—Gumer, Gumersinda! —esan eutsan gogortxoago, papera urrun yaurtigita—. Begiri dei egin bear bajako, egin; baia gero egun bi barru zeuk ikusiko dozu gure etse baketsu au sustarreti Aginbakok eta Epikok atarata. Arren, emazte maite, arren! Dei egin daiogun orain ozkil oni, umea txarragotuezkero, orduan besteari; ta zeuk...

Ezeutsan emazteak amaitzen itxi: «Juan Andres —esan eutsan—, emazte esanginik munduan bada, banozu ni. Oraintxe be zure esana egi-teko gertu nago; baia geure etsean zeu baiño beste ugazabarik ezagutute-ko ez, orretarako ez. Gaitz batek diputadugei, gabontz, ikusi be egiten eztogun ori, yoko baleu, Epikori dei egingo eteleuskio berak, Aginbakok? Eztozu, Juan Andrés, uste gure alabak guretzat Morroskok osabaren begietan balio dabena balio dabela?».

Au esaeran urduri-aldi batek yota, aulki-ganera bat-batea gorputza egotzirik garrasika ta negarrez asi zan.

—Ana Mari! —deadar egin eban Busturik—. Ana Mari, zatoz ona, Jaungoikoaren alaba. Zoaz don Donatoren etsera ta len bai len datorrela, Teresatxo ondo ezik daukagula-ta.

Epiko, pozik, birloratuta, Teteri egindako bigarren eskutitza (lenen-goari ezeutsan erantzun Morroskoren arrebak) maisuari irakurrita, esko-latik ostatur egoan etsera txiztuka yoan zan. Urte aretan edonon zabal-duta egoan habanera ziztrintxo auxe zan txiztuka yo ebana:

¡Cariño!

*No hay mejor café
que el de Puerto Rico.*

¡Mi niño!

Si lo duda usted,

yo lo certifico.

Ya se ve que sí,

¡ay! ya se ve que sí.

El que quiera probar

cosa buena, cosa buena, cosa buena,

el que quiera probar cosa buena

que se venga aquí.

Etixeratu zanean, Gumerrek esandako Sorki edo Morkiren liburu bat irakurten asi zan Epiko. Liburu onek, olandreak ziñoana, gizon uletsu itzal-itzal baten irudia eukan azalean eta bere ondoan, goi ta be, itz onek:

Obras de Máximo Gorki

2

Begik Bermeoko adiskide bati idazten ziarduan Busturi ta emaztea zarataka ta eztabaidan ebilzan artean. Ona emen Begiren eskutitzeko zer-bait: «Berari arpegi-arpegira esaten dautsadana dirautsut emen zuri: gure Bekosolo *Quijote de Munguia* dala. Orain lau une lez garaiz esan ebala ta eztabela andik urtengo; aukeraldiak berez dakazan irazketai erantzuteko eztabela atzera egingo, baia boto billa etsetik urten? Lenago gonak yantzi ta gorua erabilten asi. Boto bakar bat erosi? «Daukadazan diruak uretara yaurtigi gurago. Ez urratsik ez lobenik (*ni un pasa, ni un cornado*)». Auxe diño ta auxe egingo dau, bizkaitarra da ta.

Arrantzale gizagaixoez diraustazun ori...».

Itz onetxek idatzita, lau i onei ganeko takada ezarteko be asti bagarik yagi zan, Busturiren otseina etorri zala emazteak iragarri eutsanean.

—Ana Mari, erdu barrura. Zer dozu?

—Egun on, don Donato. Ugazabak aralditxo bat berorrek len bai len egitea nai leuke. Auxe esatera nator.

—Zer dau ba?

—Teresatxo ondoezik daukagu bai? ta berorrek ikustea gura leuke.

—Don Pedro Viñas ezaldago urian?

—Bai, jauna; oraintxe ikusi dot, eskolati etsera doala, pozezko arpegi-az, kapela eskuan ta txiztuka.

—Baetedaki Epi... don Pedrok ondoez onen barri?

—Ezetx deritxat.

—Ugazabari minutu bi barru an nabela esaiozu zeuk Ana Mari. Irada ezpazagoz, kartatxo au korreora eroan gura bazeust...

—Pozarren, jauna.

—Amaituten dodanartean, yezarri ortxe. Ostera, neure emazteagaz itz bat edo bi egitea gurago badozu...

—Bai jauna, andra Mikaelagana yoan naite.

Begik arako lau i orrek takadaz orniduta, beste lerro bi geitxoago ezarriirik, itz onezaz amaitu eban Bermeorako eskutitza:

«Barri onak bialdu, atzo baiño obeak mediku itsusi ta epebako ta asti gitxiko autarki-batzaile oui.

Begi».

Bere ezizen onen azpian, geienak taiatu oi daben ta zetarakoa dan eztagigun zirriborro bat eginda, azalean «Sr. D. Alejandro Gorostiola.

Bermeo» ezarrita, iru semaiko selloarentzat emonaz, esker andiak erakutsita, bialdu eban Ana Mari.

Bakartu zanean «Arranoa! —zinoan—. Oraingo ikustaldi onek gitxienez ogei boto etseratuko daukuz; eta Epikotxok txutxu egin dagian, urrundi baintorren edo urruna baininoan, zaldi-ganean bere suurpeko zorrotzaren aurreti traka traka naioak».

Mailladian beera, pozen pozez azbegiak argiturik yoala, goitik emazteak, «Donato —esan eutsan—, txapel zar ori daroak?».

—Egia! Ekarri kapelarik barriena. Diputaukuntzea galduarren, ogibidea beintzat, Busturiri eskerrak, eztoigu galduko.

Iribarre egin eutsan emazteak, soinekoai erraxkada batzuk emonaz.

Ana Mari Busturirenera ozta eldu izango zan, Arraitz sendalaria, *Perico* zaldia azpian ebala, bere naikidea bizi zan kalean zear traka traka abiadu zanean. Epiko, trakada onek entzueran, ikusguraz Gorkiren liburu lepoz gora maian itxita, leiora yoan zan. «Adona —apaltxorik esan eutsan etsandreari—, zoaz itsusi orren atzeta berorrek ikusi baarik, eta begiratu ondo nora doan. Yaiegunako yantzita, zer etedarabil mamu orrek?».

Arraitzek, Epikoren yakingureari asti geiago emotearren edo, zaldia geldi-arazo ta zigarrotxo bat biztu eban.

Busturiren etsera eldu zanean, mutilko bati zaldiaren musukoa emonda, pozik yoian Begi zulubian gora.

Adona kale nagosira elduta, zaldia zein atariren aurrean egoan ikusirik, ibilkera bizkortu ta laster izan zan Epikoren aurrean.

—*Saristán traidor* (Elizain azpisugea) —Bost bidar gitxienez esan eban Viñasek, geroago gogorrago—. Atzo nirautsan nik maisuari, Mungian morroskotar egiazkorik iru baiño eztaukaguzala, bera, Arangoiti ta neu. Beste guztiok Begiren aldeko morroskotarrak dira, eurok beste bat esan ta zurikatu gura izanarren. Adona, zoaz barriro ta bestera-baitakoan yakizu zeure aitzagandik arzulo atan ze barri dan. Zeuk zeurez al badozu, sorotsizuz Busturi, emaztea ta eurakaz dauken otsoa.

—Esaten neutsan nik berorri alperrik izango zala atean ezarri daben iragarria. Emen-e... mediku arazoetan-a...

—Eztaukat barriketa-gurarrik, zoaz.

Adonak bere aizta Ana Mariren agotiko barri zeatz zeatzak yakin eragin eutsazanean, buruko kapelari egaletatik oratuta, suurpekoaren ertz zorrotz biak alkar yoaz, zurbil ta etseko andrearen senar zanaren irudiarri begira zurt, zer esan ezekiala, luzaro egon zan Gorkiren irakurl?a. Amurruaren amurruz, eskilasoak eguraldi onetan egin daroen karrakada-

antzeko bat eginda, batera ta bestera ebilen gero, uleai tenka, ostikoaz bea yoten. Biotz amurratua azazkateko, kapela esku-artean lauskituta, orma-kondora yaurtigi eban, itz auxe esanaz: *Sacristan*.

Aulkian erdi yesarri, erdi etzunik, gogoketan luzarotxo egonda, zenbatak ziran ikusirik «Adona» dei egin eutsan etseko andreari arnasoska ta motelik.

—Ze atsegin?

—Ez niri itxaron bazkaritarako. Treviño badator, Bilbora yoan naizala.

Egun atararte iñoiz kaleratu etezan Epiko gurea, ispillu-aurrean kapela arrotu, suurpekoa zorrotzu ta ttattarra astindu bagarik?

Bera Bilbora-orduko, Mungia guztian zabal ziran goiz atako barriak. Eguerditn, bai kartago ta bai erromarrak, yateko baiño etorri bear eben yazoerak yakiteko gogo biziagoaz yarri ziran maian.

3

Epiko Bilbon

Bilbora eldueran, zuzen zuzen artu eban Viñasek don Anbrusen etserako bidea. Atean dei eginda, otseinak urten eutsanean «Nor zaraala esango dot?» itandu eutsan.

—Don Pedro Viñas y Andrés —erantzun eutsan Epikok.

—Datorrela barrura, bertora, bazkaltegi onetaraxe.

Itz onek entzunda, atzera ateragino yoanaz «Sartzeko» esan eutsan don Anbrusen otseinak.

—On dagiola.

—Eskerrik asko. Yesarri or.

—Ondo nago.

—Yesarteko, gizona. Ortxe, neure aurrez aur, ederto. Ze barri dakak, Perico? Ezaldok nire eskutitza artu? —lebatz-zati bat erabi len oi-artean jauntxoak, au esaeran.

—Bai, jauna, ta eskerrik asko.

—Zer dok, mutil, orren zurbil, orren betazpitsu, orren eure moduko agertzeko? Zer dok?

—Zer dodan? Busturik sotana ezaban erantzi, yakepean darabil.

—Noiz ikusi jautsak? I be elizara ostera alabil? *¿La inoransía más que la siensia te gusta o qué?* —ta barre don Anbrusek, ogi mamiña ta arrain-mamurkinak aosabaian erakutsiaz.

—Isasti jauna, barri txarrak, guztizko barri txarrak dakartsadaz.

—Bazkalaurrean Gernikatik onak izan joadazak; kitu.

—Gernika ta Mungia bana dira.

—Arainegun aizea poparean, ta orain aurretik! Egun bi onetan orrenbesteragino itzulaztu etejakuz geure zerok?

—Nik kale-barruan Arangoiti, maisua ta neu, beste iñor eztaukat gure aldekotzat.

—Eta arainegun ik irauztana? «Urriaren bian betiko galenduko doguz sakristaukumeok».

—Baia arainegundik ona...

—Esaik, mutil, esango badok.

—Busturi bekosolotarrak salduta daukagu. Erromarrakaz isileko artu-emonak darabiltz.

—Zelan dakik ori? Mayagueztarrak beti pekotsu, beti susmotsu, an, emen ta edonon.

—Busturiren etsera yoan da gaur Begi; ta, neuri beraren burua obeto erakustearren, neu bizi naizan kalean zear zaldi-ganean yoan be egin da.

—Euk ikusi aldok Begi Juan Andresenean?

—Neure otseina bialdu dot bertara; ak, Adonak, ekarri daustaz barriok.

—Egia eteda gero?

Alde guztietara begiratu eban Epikok zerbait ikusi gurarik. Erlax-ganeko Don Quijote brontzezkoa, goialdean *New York: Brooklins's Bridge* eta beste artailu merke batzuk bai, agiri ziran. Kurutzerik begiztatu al izan ezebanean, esku bietako atz erakusleak kurtzetara alkartuta, euren batuu-nean mun eginaz, *juro* esan eban Epikok.

Aginbakok aien biribil bat yaurtigita itz onek generatu ebazan: «Abade saskeltarren bat dabil bitartean».

—Orixe uste dot neuk be. Ta gaurkoa bakarrik balitz!

—Cataluña! Dakian guztia, astroliokeria baarik esaik esan.

—Amar bat egunean alkar ikusteko akiakula ederra dauke. Alaba bat makaldu jakola zabaldu dau Berinoleagako kutxazainak; eta piper baten erretasuna baiño beste gatzik ezpadauko be, Begiren zaldia gaur ikusi daben tokian ikusiko dau erri guztiak aukera-egunerarte.

—Zer diño onezaz Arangoitik?

—Yakin dodaneko, lenengo lenengo berorregana ekarri nau ni neure eginbearrak, neronen arazoak. Eztot besterik ikusi gura izan.

—Goazan gaur bertara ta yakepeko sotana baltz ori yakeganean yantzi-arazoko jautsat; edo, bestela ogibidea kendu, olatik atara. Ordu bete daukagu trenak urten-orduko.

—Zerbait daukat orain egiteko ta berorrek gura badau, orduerdi barru bertora nator, nai gelunera yoan naite.

—Antxe alkar bat egingo joagu, gelunean. Oa bertara.

—Etsean? Tete ta Tomas ta Tibur ta Teo, guztiak ondo?

—Txarrik izan balitzok, esango yeusten.

Epikok urren zan yatetse baten gosea arindu eban. Jauntxoak otseinak ekarritako ur epelez oiak maian bertan ikuzita gero, suburuko erlats-ganean eukazan ortz, iru egun aurrerago erosiak, amasei agin-nako ortz eder bi, goikoa ta beekoa, ormazetan zelan edo alan, erpuru biakaz bultz eginda, eraatsi ebazan.

XIV. Casus belli

1. *Aginbako ta Epiko Busturirenera.*

2. *Ikustaldi iruskintua.*

3. *Aginbako ta laguna Kartagora.*

1

Sendalari gaztea Bilbora eldu baiño leenago zabaldu zan Mungian bera non zaneke barria. Begi, poza sinistu ezinda, etseak be ezin artuta, Erromara yoan zan, lagun artean goiz atako yazoera mamintsuak iruskintzera.

—Mutilkoak, guk ikusi bear doguz arratsaldean ikustekoak!! Gura dozue tema egin Aginbako gaur Epikogaz emen izan baietz?

Arratsalderdian, trena eldu baiño ordu-lauren luzea lenagotik gelune-aldera noizik noizera begiratu eroen dendarik geienetatik bat edo batzuk.

Eta Laukarizpeko atxulotik urtenda, ke-adarrez erdi estaldurik, suburdia txistuka asi zanean, egunoko ikusgurarik geien ebilen gelune-inguruetan.

Ez alkarri ez iñori ezeutsen txit bat esan Bilbotiko bideztiak, Aginbakok eta Epikok, gelunea atzean itxita Busturiren bizitokira elduarte. Bai eurak begiz ondo negurtuak izan! Etse bat ezegoan kale nagosian, leioan ezpazan atean beintzat, ikusguraren batzuk agiri ezebazanik. Erroma-aurrean ate ta oinbide-bitartean sel gizon egozan, atzerengo Begi, elizgizon morrosko andi baten sorbalda-ostean ostendurik.

Larrinoa botikarioak bere mintzo lodi zoliaz «Eztakutsue ezer berrizkorik jauntxoagan?» ziñoan.

—Esku-makillda? Leengo egun baten be orixe ekarri eban, banbuzkoa.

—Ez, beste zerbait. Begiratu ondo arpegira.

—Surpekoa beti lez gorriturik jakak, betaurrekoak urrebitsezkoak, egunero darabilzanak.

—Begiratu ezpanetara. Gizonak, gizonak! Non dozuez begiok? Agin barriak jakazak.

—Etxakiat orixe.

—Baietz. Otxorio or etedabil? Otxorio, Otxoriooooo!

—Ezegioek esan Otxorio, bestela arriren bategaz yoko aue orrek.

—Nik etxakiat euron izenik eta...

—Gazteenari Julian deritxo, zarrenari Batista.

—Batista, oa eurakana, andikiak dozak, aberatsak; dirua emongo dauek. Oa ta esan egioek, uria ikustera badatoz, euk erakutsiko dautsezala emengo bazter-mazterrok. Zarrenari esan gero. Mutillak, jauntxoak izketan asitakoan ondo begiratu agora.

Otxorio gitxirena eurakana eldu-orduko, Busturiren etseko atarian sartu ziran etorri-barriok. Gazteenak, Epikok, geldituaz «Gura dau ni ementxe geratzea? Nik, neuk, egi egia, gurago neuke» esan eban.

—Ez, mutil; gora biok.

—Orretarazkero sendalaria ementxe geratuko da. Azpisugearen etsera Pedro Viñas soil-soilik doa. «A casa del traidor solo va Pedro Viñas» ziran bere itzak.

Erromarrak eztabaidan ziarduen. Batek, Zabaletak, Larrinoak egia esan ebala zinoan, jauntxoak ezpanak urtentxo ekazala ta agin barridun etorri izango zala. Elizgizon sorbalda-zabalak, Begi zirikatzearren, besteai kiñu eginda «Gizonak —esan eutsen—, jauntxoari gaur urtu jako, gaur amaitu jako bere ezizena. Aurrerantzean, yatabear bere maistarrak oi dabenez, geuk be don Anbrus esan bear izango dogu».

—Nori? —zinoan Begi sendalariak—. Aginak badaukaz, baituretseren baten merkezaroen erosi izango dauz arlote orrek.

—Baia, Donato, nai merke dirala nai dirala gora, aginak agin dira ta guk agindunari ezin aginbako esan.

—Zeugaz nago, don Biribil. Agin esango dautsagu; Agin, Aginbakoren ordez. Neu be begi ederduna naizalako ezalnozue Begi izentatzen?

Algaraka, barre-zantzoka artu ebezan heste bostak Arraitzen itz onek.

2

Busturi etzan arritu Ana Mari otseinak don Anbrus ta mediku gaztea iragarri eutsazanean. Bere emaztea, ikustaldi au itxaroten ebalako, autsak zokondoetatik ondo kenduta gero, bestetan baiño apaiñago yantzita, alaba mindunaren ondoan isil-isilik egoan, zer yazoko etezanen

arduratan. Bien artean senarra yoko eben bildurrez, otseinari «Ana Mari esan eutsan, zoaz aitzagana ta kaltzerdiaz datorrela. Bizkor ibili».

Senarra etsarian zan bitartean, bazkaltegiko bazter baten, lorontzi txikitxo-artean euken irudian zurt begiratuaz, Agur Maria bat eraspen andiz zuzendu eutsan ta irudi-aurreko txiribiria, oriotan katillutxo pitin baten eukan arkai tentan tatana izegita itxi eban. Gero Ana Mari ta Adona umeak yagoten egozala, beatzen ganean etsari-ondoko gelan, zaratarik egin baarik, sartu zan Gumer. Tamal andiz, bere belarriak bitarteko atea yoten ipini-orduko, auturik erdia aizeak eroan eutsan. Bere senarraren aldia zan.

—Eztauko zeri eraginik; irakurri gura eztaben erri bati yardun batek zauskada andiago eragin bear dautso. Guk Arangoitirenean lenengo ta Kartagon gero erabagi gebanez basauritxo guztietan yardunak, berbal-diak, dikurtsuak izan balira...! Bart izlari baltzu bat sortu genduan Kartagon. Ezeteda belutxo izango?

—Zer egin dozu zeuk, Juan Andres, diskurtsu orrek taiatu ta erriaren aurrean agertu bagarik?

—Nik Berinoleagan lan egin. Ementxe berberton eztauko ordelaria, orretan maisu dana? Autarki-batzailletzat eztauskue Bilbotik Viñas Jaun au bialdu?

Isilaldi bat emen. Burdinbidean etozala, jauntxoak Busturi gordinik yan bear ebala esan zegikean.

Ostera zeinbat urrago, otzago ta lotuago egoan, batez be onen arpegi benazkoa ikusita. Alangoren baten, nondik edo andik euren isiltasun au eten bear eben ta bi asi ziran batera ezgauzaren bat esaten.

Busturik: Eta noiz...

Aginbakok: Gure alderdiko eletoreak gauza onik...

—Emen, garaitzeko, len azaldu neutsana —erantzun eutsan pozik Busturik—, diru andia bear. A! ta eskerrak Bekosolo marraskulu baten antzera oskolean sartuta egoteari; bestela...

—Bera ezarren, Begi yo ta su eidabil, Anton Imaz kokolo andi ori lagun dabela, auzunerik auzune.

Begiren izenak rural zausk eragin eutsen. Isiltasunaren bildurrez zauskada ori zurikaturik eta berekiak eta antzekoak etziran gogamen bi alkartuaz «Ori egia —zinoan Busturik—, eta baserritarrak eztarabile beste geirik euren autuetan. Berori be asi zan, don Anbrus. Ekin baleutso, ekin, beste txorik kantauko euskun. Izlari baltzu barri ori naikoa ezpada, bertsolari batzuk ekarri leitez oraindino eta ardantegirik ardantegi

dabilzala. Viñas sendalariak, gure erri onen odolotsa artzen asi da-ta, onezkero badaki...».

—Egon bein —ziñoan Epikok, eta onetxek izan ziran bere lenengo itzak—. Sendalaria bean geratu da, atarian. Ona, bizileku onetara, Isasti jaunaren adiskide Pedro Viñas soil-soilik etorri da.

Apurren baten zer esan ezekiela, mina zerbaitez lotuta baileuken, egozan irurak. Gumerrek errosarioaren laugarren arena ezpan-artean erabilen. Epikok orduan, lengo ta oraingo zauskada Busturirenak bildurrezkoak ziralakoan, bizkortuta, min-min eginaz «Mediku bat datorren etsera —zinoan— bigarrena ezta etorten, berariz deitua izan ezik».

Beste isilalditxo bat. Iruretarik auxe luzeena, arriskuz ernalduena. Epikok Busturi, burua erdimakurrik ikusita, azpiratu-aginik eukalakoa, albokera ta irriz begiratuaz, itz gogor onetxek ebagi ebazan: «Lokabetasunaren gordetzaille izateko baiño azpisuge izateko egokiago da bein sotana baltza soineratu dabena».

Esan baeban, esan eban. Burdin-adur goriak betseinean ikutu baleutsu, etzan Busturi bizkorrago lerdenduko. Burua zut, bekokia tximurrik eta ezpanak zauskadaz dart dart ebazala, mediku miinluzeari begietara adi egoan azpisugetzakoa; ezpanetara gero, itz geiagoren eske bailegoan.

—Txotxolo, ozkil, txepetxa lez ipurloka abilen kaxkar ori! —Alango mintzorik! Etsizudian eztarrikoa, zer zan a! Aginbakok ezaban iñoiz bere erritar au edu onetan berotuta ikusi. Epikok, oarkuntza baarik, yesarleku atzeratu egin eban. Isilaldi au etzan ordurartekoak langoa.

Belarriak bitarteko atean yosita lez eukazan-emakumeak iñok baiño sakonagorik olajaun sumindua ezagutuarren, ezaban uste mendu onen bero, onen sugarri, onen aserrakorduna zanik. Kaleko entzungura geienak etse-inguruan batuta, obeto sorostearren, burua oker-oker ta begiak itxita eukezan.

—Azpisuge neu, azpisuge! Gaur nire azpikeriaren bat, ementxe, iruron aurrean ager ezpadagik, agertu, ortxe beera, balkoi orretan beera yoango aiz kalera, ozkil, buruarin ori.

Isiltasun labur baten urrengo.

—Lokabetasuna agominean artuta, guraso bati, berak ondoen deritxon sendalaria alaba gaizdunarentzat ekarteko eskubidea kendu gura zeuskioe, arloteok, bat orrek eta beste onek.

Adurra zerion Busturiri ezpanetatik, begietatik txinpartak. Kanean, itz egin gura ebanari «Ixo» oi danez esan bearrean, atz bat ezpanetan ezarrita isilik egon eragiten eutsen. Aginbakok apal apal ta gorputzari zirkin-

txo bat eragin bage «Mediku oba bat genre artean eukita ziñoan eztozula ondo egin...».

—Mediku ohea non? Ezaldakizu Bilboko sendalari andi batek Arangoitirenean, oraindiño urte bete eztala, gure mediku yakintsu onezaz esan ebana? Au emen daukagula, zetarako gabiltzan besterik ekarten. Eta zuk, Isasti, atzo goizean igorri zeustan eskutitz onetan ezyakinaren semetzataukazuz Begi ta Bekosolo, Larrinoa ta Zabaleta, abade ta elizainok. Zeuk nongo Unibersidadetan ikasiak dozuz zeure yakituria andiok? Elizgizonak ikasten dabena erdia bazeki, gaur lango amar zekike: Ezyakinaren semeak!

Jauntxoak, sare aretatik iges egiteko mailla ausi bat aurkitu ebanean «Arraitzek Madriden lez Viñasek Valladoliden ikasi dau» zirautsan.

—Valladoliden ikasi e? Bai barriketan ta zaplanderiak egiten. Zu, zeure zorionerako, elizkoia bazintzaz, emen dagoan prakestu au, Kartagoko sakristau lez egunero mezatarara al-lebilke.

—Nik olango gauzetan, mediku jaunen zer orretan, eztakit ezer ta ezin agertu dagikedaz onen ikaste andiok.

—Beronek agertu dagizala —irribarrez ta otz otz erantzun eutsan Busturik.

Epiko ilda lez egoan, zurbil, giltzetako zanetan odol illuna agiri ebala.

—Baia norberak norbere burua ezin goratu —ziñoan indianu arrituak.

—Ezet? —Lengo irribarrea baiño be otzagoaz zerraion Busturik—. Viñas sendalaria atarian geratu jaku; ona, bizileku onetara, don Pedro Viñas de Andrés soil-soilik etorri da. Don Pedrok emen diñoana ezta Viñas medikuak andik entzun al izango, ikaste ta onespen andi orrek isiltxorik edatsiezkeroko. Zetan gara, don Pedro? Zeure erantzunaren zain nago aspaldion.

Gorantz ta beranzko arnasaldi antzitsu baten ostean, begiak lotsaz itxita «Nik, nik —zinoan Epikok— eztot izan zu mindu ta iraunduteko gogokizunik».

Samurtzen asi ekion Busturiri biotza itz apal motel onek entzueran; baiña bere buru iraunduari zor eutsan begiruneak itz mingots onek ekarri eutsazan ezpanetara:

—Viñas jauna, irutatik bat: edo azpisugea naizan agiriak argitara, edo parka eskatu, edo bestela ementxe beera dago kalera-bidea.

Azken itzok ezkerreko eskua pendiz aldera luzatuaz atara ebazan Busturik; eta gero koratilloaren botoi-artean, erpurua ta atxikarra ez,

beste iru atzak sartuta, begiak zabal zabalik, jauntxoaren bekokira adi gelditu zan.

Viñasek, amurruzko negar-tanta gora etorkiazanai biderik ez emotearren, begiak indarrez itxita, gorputz guztiko dardara andi baten urren, itz soil, durundi bageko bi onek ebagi ebazan:

—Parkeske nago.

—Parkeske zagozala diñozunezkero, amaitu da emengo arloa —zoli zoli erantzunda Busturi bere burua askatu baileutsen, zutundurik beti betiko mintzo eztarritikoaz arrotz biai esan eutsen—. Gizonak, nik eztaukat zeresan geiago. Zeuok?

Onek be, biok zutunduta, ezer erantzun baarik, atera-bidea artu eben. An, urteeran, ez zino minorik, ez esku emoterik. «Agur gizonak» esan eutsen etseyaubeak eta alantxe ta atantxe amaitu zan egun atako ikustaldi iruzkintsua.

3

Goiko atea barrutik zabaldueran entzuniko txilin-osoak ataritiki tokiak artuala lagun kaleratu ebazan, kalekoak alkarri bultzaka sakabana-tuaz. Zulubian beera gorpu baten ondoren lez etozanentzat axe zan unerik, tangorik apalgarriena, lotsagarriena.

Urian gitxi gelditu zan gizonik, eta emakumerik ez asko, arratsalde atan kale nagosira yo baakorik. Guztien begiak amazpigarren etseko atari-agoan euren soen itua. Andik Kartagora kale-erdia baiño geiago igaro bear eben jauntxoak eta bere autarkibatzaileak. *Zer da dedua?* beinola itandu ebanak ezeukan zeri itandu *zer da lotsa?*, arpegian agiri eban lotsa gorria-ta. Beera begira yoazala, Otxorio gitxirenak «Jaunak —esan eutsen—, uria ikustera badatoz, geuk erakutsiko dautseguz emengo ingurumari guzti-guztiguztiak; geuk, geuk, geuk».

—Ken ortik, iñusente arrrrraio orrek!

Aginak orduantxe erakutsi ebazan don Anbrusek, banbuzko makila lodia yasota, amurruz; agin zuri ederrak, inoiz ezer txikitu bagako aginak.

Egun atan Busturiren izena, lengo aldean baiño be begirune ta entzutetsuago egin zan. Aldeko ta aurkari, kaletar ta baserriko, adiskide ta arerio, ezagun guztiak lotsa andiago izan eutsen aurrerantzean. Gumer, bere emaztea, bazkaltegira aurt eginda, euren seme, aizta biren urrengo

seintxo urtebetekoa bularrean ebala, arroarren egoan, sein matrailla-gorri au aitaren antzekoa zalako.

Kartagoarrak, agirienak beintzat, euren batzokiratuta, geienak, *demokratak* izanarren, non yesarri ezeukela, zutunik egozan batzarbitartean. Epikok, gaizdun bi ikusi bear ebazala akiakulatatzat artuta, laster itzi eban utsik bere aulkia. Etsean sartu zanean «Nire billa iñor badator, eznaigala» esan eutsan Adonari.

Erromarrak, ango barri yakiteko gutarturik, gogo bizidun egozan, eta batean Otxorio, bestean mutilko azarturen bat Olaberan gozogintzara zerbait erostera bialdu eben. Alperrik, «Sarrezinak izan ziran Kartagoko berin-esiak (las vallas de vidrio de Cartago fueron impenetrables)» esango eban Epikok *El Eco de Vizcaya-n*, onetarako gogaldirik izan baleu.

Batzar bat ez baten ezaban jauntxoak gau atakoan baiño itz gitxiago egin, betaurrekoak meatzago erabili ta egia geiago entzun. Treviño maisuak ez, beste guztiak esan eutsen txarto egin ebala Busturiri arpegi artzeaz. Epikori errua egotzita, bere burua zuritu zegikeala, ezaban don Anbrusek murtik egin; bear bada, erri guztiaren aurreko lotsariak gogoa abaildu eutsalako. Arangoiti izan zan, bereber zalako edo, zorrotzen ta luzaroen ekin ebana. Bere aburu bat guztiak aintzat artuta, bera ta alka-tea, gaututa gero, kartagoarren izenean Busturiren etsera yoan ziran.

—Juan Andres —esan eutsan Arangotik—, gizona aiz i ta gizonez artu dozak emen izaniko arlote biak. Arrera obarik, itz bigunagorik etxok merezi izan. Nire ezpenez alderdi osoak jiarduk izketan. Erri guztiak buruz jakizak ik batari ta besteari zuzenduriko itz adoretzu, gizonezkoak. Kartagoarrak, onezaz ganera, euren atsegiña obeto erakusteko, euren artean euki gura abe gaur, ta ator geugaz, arren!

Bost minutu geroago Arangoiti ta alkatea Busturi erdian ebela ikusi ebazan Larrinoa botikarioak, Kartagora yoazala. Baia ez berak ez beste erromarrek urrengo goizerarte ezeben ango barririk yakin al izan.

Zenon Aspek, goizean goitzko okintzara yoanda, bere adiskide Andraza zarragandik ase al izan eban bere barri-gose andia. Zenonek Larrinoari, Larrinoak seme bizkorraren bitartez erromar agirienai dei egin ta goizerdirako bala-bala ebilzan Mungia guztian aurreguneko barriak.

XV. Bidaldi bat

1. *Santi Latsibi, Likanora ta Manuko bidez.*

2. *Begi eurakaz.*

3. *Baparrri-biparri.*

4. *Itxasoaren aurrean.*

5. *Gaztelugatxen.*

1

Santi Latsibi, amabi egun osotan yagi baarik eta gaixondoan beste zortzi igarotakoan, errana ta birloba Manuko lagun ebazala, Gaztelugatxerako bidean, egun-usaiña artu ebaneko, lokatu zan, igitu zan. Euren elizaldetik, zuzen yoanda, Bakiora ordu bitan zelangura sartu baiño ezeukela, gurago izan eban Mungiara lenengo yo ta andik bidebarritz bidebarri itxasondora eldu. Onelan ordu ta lauren, gitxi yota, luzeagotu ekioen bidaldia. Aurregunetako sendailuak ordaindu bear ebazala ta Larrinoarenean sartu-urtentxo bat egin gura izan eban Likanorak. Santik beste egotaldi bat eragin eutsen; Begirenean au.

Ezetariko atzerapenik ezeutsen erakutsi Arraitz sendalariaren emazte Mikaelak, goiz-ikustaldi au gora beera. Santik, iru bat atz txapela goratuta, Gaztelugatxerako *promes* bat eukala esan eutsan, makalen egon zan gabeen egina, ta goizaro ederra ta bidaro ona eukazanezkero, orduantxe yoala, errana ta birloba zarrentxo lagun artuta.

—Au dozu orduan Manuko? Donato gure gizonari entzunda dakit ikasteetan guztizkoa ta ostein be yaseko mutilla datorkizuela.

Agura pozezko adurretan ipinteko ezin egikean andra Mikaelak itz egokiagorik ezpanetaratu.

—Donato zerera yoan da hmm! zerera, zelan deritxo Beñakati gorako auzuneari? Angoxe etsaguna zuritu bear dabela ta kafeznea zurrurru artuta yoan jaku.

—Babil bera, egunokaz batez be.

—Ori esaizu, Likanora.

—Eztot gura izan, andrea, berorren senarrari «Egun on» esan baarik bidez asi.

—Eskerrik asko, Santi. Esango dausat berari. Zu zen beti-betikoa zagoz, gizabidetsu, bizkor, zala.

—Ai andrea! Eritxi baten bai, baia urteak aurrera doakidaz, lepoa makurtxo darabilt eta atxurra ta laiak egunean baiño egunean astunago dodaz.

—Etorriko jatzuz indarrok, Santi. Ondo ibili, ba, ta ikusiarte. Egon bein, mutilkoari galleta bat edo bi emon-dagiodazan.

—Buruko zimeran daroat gosea zezaz il. Ez yaramon, andrea.

—Egoteko, arren!

Manukok arturiko galletak sakeletan sartzen. ziarduanartean, zulu-bian beera irurak etozala zarrak erranari «Senarra ta emaztea bardinak» zirautsan.

—Biotzez bai, arpegiz ez.

—Orretan zer-esanik eztago. Eztaukaz beronek atarriak makalak! Ta begirakune masal ederra? Ta azala? Azalaren urdiña!

—Gu lez soloan, eguzki ta euri, balebil...

—Txotxo, oraingo yaten asita, Bakiora-orduko apurrik be eztok arean eukiko.

Manuko erdian ebela, txairo yoazan Latsibiko ginarraba-erranak, Goyeta eritxon auzunetxoan, Arriolarako bidea eskuman itxita, beek beera.

—Txotxo, eztakusk an, bost etseko mortxaka atan, bat, buztina gordinez egina, eskutarri ta guztikoa? An, txotxo, an, ereiñotz andi baten atzetxoan. Trobika dok etse ak izena. Antxe yaio zoan arako Matxin, Matxin mungiarra. Ezetedausk iñoiz Atxulaur maisuak Matxin nor zan azaldu?

Soinak gora eginda erantzun eban Manukok, agoa galletaz beterik ebala, nai Matxin nai Patxiko bardin ekiozala esan gura baileban.

—Inguru guzti au be, Matxinen yaiotetse ta auzunea lez, Trobika izentau jaroagu.

Onelantxe azaldu eutsazan aitaitak alde atako etse, sakon, zabal, ganalde ta troka agiri zirianen izenak: Gondramendi, Elordi, Elordiko beresia, Beñaka (B ta guzti, Meñaka esan oi dogun baserri oskoltxo), Txakurzulo, Elordigane, Olalde, Trobikoerrota, Trokoetse, Barrene...

—Ataita, an, gantxo atan agiri dan etse, torre ta guztiko etsea, eliza eteda?

—Bai, laztan; Santa Marina jok izena.

Larraurin ezeben atsedetik artu. Herodesen yauregizat egina dirudian etse andi, Panticosa izendun urastegia geratzaka ikusita, aurrera yozan ziran, erderazko izendun etseai begiratu be egin bagerik.

—Mutil, baaldakik orrako mendi eder ori zein dan?

—Ez! yakin baarik! Yata. Or zozo-abiak be badagoz.

—Ori dok, ori! Ezkerretara agiri dan au Tailu dok. Aurrez aur daukagun ori, Obargane, ta eskoako au Sollube. Beste eder bat jagok, emendik eztakuskun bat; Burgo jok izena; eta aren azpiko uri andi arraintsua Bermeo dok.

2

Onetan-orretan, Bidebieta deritxon bidekurtze batera eldu baiño lentxoago «Aiko an Periko» esan eban Manukok. Alantxe zan, izan be. Begiren zaldi Periko zan Bidebietako tabako-dendan, leioko burdinsareari lotuta egoan zamaria.

—Orduan beronen yaubea ezaldok asao —zinoan Santik. Bidebietara bertara yoeran, mutilkoak amaren ostetxoan ostu eban burua. Santiren barbaroa entzueran, Begi, esku batan lauortzean sarturiko lukainka bat, beste eskuan ardaoz erdi-beteriko edontzia ebazala, agertu zan.

—Begiren ordez Belarri esan balegide, ezleukee guzurrik esango. Santi dala neuk eta Santi, Yatabeko alkate zaarra. Likanora, zu be bai? Aurra! Barrura biok zerbait artzera. Nora edo zetara zoaze biderik bidarte, ginarraba-erranok? Latsibigaz naikoa ez ta beste etseren bat erostera?

—Gu, jauna —zinoan zarrak— iru gara. Tira, txotxo, oilaskotuta or egon bage.

—Manuko zeuekaz dakazue? Orra ederto. Ama ta aitaita kenduezkero, iñok ezau, txotxo, nik baiño maiteago. Ta ager adi. Santi, zino-mino baarik ementxe gosalduko dozue irurok. Autso, maite, lukainka-mustur au.

—Ez, jauna, eskerrik asko. Bakion gara gosalduteko, orduko sabelzorriak usigi ezpagaiz —esan eutsan Likanorak.

—Zetara zoaze zeuok? Aideren bat il edo...?

—Berorren emazteari, an izan gara ta, esan dautsagu Donianegana, Gaztelugatxera goazala.

—Gaztelugatxera irailaren azkenetan!!

—Makalen nengoan gauean otu ekidan, don Donato, promes auxe egitea; ta ara goaz.

—Ederto, Santi. Gero neuretzat be zerbait eskatu bear dautsazue atx-ganeko santu ederrari.

—Zer gura dau esatea?

—Boto-arazo onetan estu gabiltzala, estu ta larri; ta lagun dakigula.

—Orren estu ta larri ibili ta onen gogaldi onez egon?

—Gogaldi ona egurats garbia baizen bearra dau osasunak. Edan, Santi, zurrutatxoko bat. Olantxe. Orain barrura.

—Ori ez. Belutuko litzakigu ta, eskerrik asko.

—Aurra, gizona! Urdaileko litisik eztakar onek-eta.

—Estu dabilzala ta bart beorrek eroaniko barri arezaz Yatabe guztia zororik!

—Ai, Santi! Atzo arratsaldean asarre ziranak, gaur len baizen txatxan, adiskide mamin, ikusita estutu ez?

—Eztakit orren barri.

—Baaldakizu onezkero atzo Busturi ta Aginbako asarratu zirana.

—Ori bai.

—Arratsean Arangoiti ta alkatea Busturigana yozan ta ondo esarien ondo esanez bigundu eben ta Kartagora eroan be bai. Andraka zarrak goizeon Zenon Asperi esanikoak dodaz barriok. An, jauntxoak Busturi ta Arangoitiren eskabideai amen amen eginda, guztiak gogaidero alkarren arteko meniak egin ebezan. Eskabide bi egin ebazan Busturik; beste bi bere adiskide andi Arangoitik.

Lenengoa: Morroskoren diputaunaitasuna eztaiteala, orainarte zanez, *candidatura liberal* izan, *independiente* baiño. Bigarrena: elizearen aurkako itz bakar bat, ez agoz ez agirietan, eztagiela erakutsi. Irugarrena: botoak erostea bada, ez bata ez bestea eztirala aukereldian sartuko. Laugarrena: alkartasun au oraingoxe baiño ezjala.

—Aginbako ta besteok bakeak eginarren, nik Bekosolo garailari izango dala uste dot.

—Bai neuk be, Santi; baia, esan oi danez, atzak bete lan izango dogu.

—Eztau orduan besterik gura Donianerentzat.

—Gitxi deritxazu aukereldi onetan yagola ta yaurri izateari? Manuko, ator ona, neugana, maite maite aut-eta. Baaldakik euk Gaztelugatx non dagoan?

—Ez, jauna.

—Urrun jagok a, asao. Nekatu bear dok, gizagaixo orrek araorduko. Onantzean oba egingo dok Andrakaren zalkurditxoan Mungiaratu.

Geurera etorriko aiz gero gaua igarotera ta biar goizean nai bazkalondonan Perikok trapa-trapa, igarri barik, eroango gaiozak biok Yatabera.

Eskerrak bat-batera emon eutsezan amak eta aitaitak. Mutilkoa, txapela eskuan ebala, pozarren, irribarrez ta isilik, belaunetara begira gelditu ekion sendalari esku-zabalari.

3

Alkarregandik banatueran agur andiak eginda, Santik barrua samur samur ebala «Likanora —zirautsan erranari—, auxe be bada; guk onelan-guzon gizon bati botoa ukatu egin bear».

—Baldaki, aita, nik euron azalean banengo, egingo neukeana zer dan? Maisterrez, maisterrak diran aldeti, Morroskori botoa opa ta erakutsi; gizonaz barriz, gizonak diran aldeti, Bekosolori emon.

—Ori guzurra esatea baiño be dongago litzate, Likanora. Iruzur egitea litzate ori.

—Nai iru zur, nai lau zur; nik euron azalean banengo, orixe egin ta aurrera.

Manukok, medikuaren maitagarritasuna gogoratuta, matraillaertzak barruko pozak izagirik gorri gorri eukazan.

Inguru aretako etse batzun izenak aitatu eutsazan Santik mutilkoari: Elezpuru, Amezti, Atxurraga, Landabarrene, Larragane ta beste asko. Eta bere nekaldia aazarazoteko, ipuin bat edo bestetxo nastaurik, Bakioko elizondora eldu ziran gure bideztiok.

—Manuko, adi ara... gorago. Zer dakusk?

—Elizea.

—Basauri onek zelango uzena daukan baldakik?

—Bakio.

—Bakio, baketan aparta akio, ezelan al baakio.

—Orren gaiztoak aldira bakioarrak?

—Gaiztoak ez, Likanora; bigun-bigunak dozana, txeratsiak, arrera ona egiten jakine arrotzai etseondoragino. Etsera elduezkero txakurra barruan gaiztoa.

—Esku-zabalak eztirala esan gura dau orrek, ezta?

—Txotxo, gero onelangorik ez euroi aitatu.

Bakion, Mundaka-Bermeoetan atsoren batzuk, gaur eta atxina, non-gura edozeinek iru gizaki bidez datozenai «Bazatoz» esaten dake; geldi,

zeri nakio dagozanai «Bazagoz»; eta soloan nai etsondoan zerbait egiten daragoioenai «Biñarduzu»; urruntzen diranai «Bazoaz», datorrena ta dagoana ta dinarduana ta doana bat baiño ezpailitzan. Gure bideztiok, okotz-aldean bizar zarratua eukan batek «Ona emen Santi be. Etsekoak aldozak onek?» esan eutsan.

—Bai, Garategi, errana ta birlobatxo zarrena doadaz. Okertu ezpadagi, mutila izango joagu berau.

—Bizkorra bai beintzat eta marota. Yatabeti zeuok berau oiñez aldakarzu?

—Bai ta gero ez or Zumintzagan beera, Mungjako kalean zear ta bidebarriz bidebarri baiño.

—Txotxo, ni baiño sendotxoago aiz. Gaztelugatxera, e?

—Arakoxe asmoa artu dogu, eguraldia be ederra daukagula-ta.

—Orixe ondo. Tira ba. Beeti, bakizu Santi, beeti urrago, parajeago, baia goiti bide obea.

—Batau be ezkagoz gu auntzak lez ibilteko taiuan.

—Osterarte.

—Agur, Garategi.

Lau urrats ozta emonda, Manukok aitaitar belarrira agopean «Laietan baldaki gizon orrek?» itandu eutsan.

—Lurrean ez, itxasoan egin jok orrek laietan luzaro.

—Ez sinistu, maite; itxasoan etxagok laiaririk.

—Laster ikusiko joagu itxasoa ta orduan ikusiko dok, laztantxo, nor dagoan zuzen ta nor oker, ire ama ala ni —irribarrezka zinoan agureak.

4

Beingo baten begiztau eben itxasoa. Mutil bizkorra «Eeeene» esanda, agoa ta begiak zabal-zabalik zer esan ezekiala luzaro egon jaken. Arrigarria zan, izan be, latsibitarrai zartadan opa ekioen ikuskizuna. Arrastakulon asi ta Atxuloperagino, Bakioko latsagoa erdian zala, zabal-zabal, norbaitek ibilpidea neurtu baileutsen, ondartzara urreratu ta legorria baiño ogei bat oin atzerago austen ziran ugin, esmeraldazko ugin ederrak, irunan irunan, euren arteko baralditxoak irunatu oi ebezala. Ondartzan, apakin urandituai bultz eginaz, al ebenik goren igonda gero, euren bitsa itxas-barrura ostera eroan nairik egiten eben indarrak abislai-ko txirla-azal ta txutxurrutxuak itzul-mitzulka dandarrez pustilla-artean

joakezan. Eta barrero gora ta barrero beera, ausi ta osotu, apakinak ekarri ta apakinak eroan; onelantxe ebiltzan, beintxo be gelditu bagerik, Manukoren begi zabal-zabalduen aurreko ugin ederrak, beti loka, beti garbi, beti ikusgarri; goiz guztian ta goiz guztietan, eguzkiak lenengo goizari argi egin eutsanetik onakoan, geratzaka, nekatzaka, aspertzaka.

Santik itxasoa baiño be pozagorik ekusazan bere birloba kutunaren azbegi birloratuak; eta bere ederrarren antxe, ondartzeta-buruan, gosaldu bear ebela esan eutsan erranari. Gosalbitartean zazpi bidar gitxienez entzun eban mutilkoak «Yesarri adi, laztantxo, itxasoa gero be or izango dok eta».

—Eeeeee! —esan eban bigarrenez berak, Bilbo-aldetik Donostialderako zuzenbidea ekarren ontzi bat, lurrun-ontzi bat, ikuseran—. Aitaita, zer da au ketan datorrena?

—A, gurdia, itxas-gurdia.

—Ez sinistu, neure eder orrek; ontzia, itxas-ontzia esaten jakok olangoari.

—Ta zetarako egiten dau kee ta kee?

—Uste dok an barruan datozanak yan baarik ibiltekoak dirala? Arek be, geu emen lez, bazkaritan jagozak; guk bazkari otza, arek beroa eukitea; etxaukaguk beste alderik, beste goi-beerik.

—Eta atzean, buztanpean, bits andia agiri da. Jesus! Amak bogadan aldagarriak azaraten dabena baiño eun bidar andiagoa!

—Bakik a zer dan? Laietan jinarduek, ura laietan.

—Ez, txotxo, sinistu.

—Eeeeee! An asao izara andi bat, bi, iru. Zer dira arek?

—Ez itandu aitaitari, gogaldi onegia jaukak eta. Neuk azalduko dauat arek zer diran. Bermeora arrainaz datozan txalopak dozak. Iru baiño geiago jatozak, bai ta!

—Gura dok, laztantxo, biok arrainetara yoatea?

—Eta gaur arratsean don Donatorenera zelan yoan ni?

—Egia dok. Goazan orduan geure bidean, Donianegana.

Egun atararte Santik, birloba goratu ebanetan bere buru, arpegi, biotz ta gorpuzkera aitatu eroazan: burutsua zala, arpegi ederrekoa. Biotz bat barriz samurrago, errukiurrago!! Ta gorputza goiz-oilasko batek lan-goxe txairoa ta ziratsa. Egun atatik gora beste zerbait eukan agurak mutilkoaren goresgarri: oiñak eta bularra.

Ostienen gora Urizarreta-ganera yoazala, Manuko txori batzuri arrika ebilenartean, ginarrabak erranari «Badakusna gure mutilkoa? —zirautsan—. Amaika une bete baarik eta begiratu berorri, goizeko seiretatik

ona, zazpi ordu asko gitxiago eztirala yesartzaka ta nekeusain bage. Beronen adineko beste bat etedago, Likanora, inguruotan, urtez urte, ibilpide sendoagodun mutilik?» Eta berari begira «Manuko —esan eutsan garai ta zoli—, ezegizak txoritxuok il, ama daukek-eta».

5

Urizarretara elduta, aldatz pike baten beera asi ziranekoxe ikusi eben Gaztelugatx. Gaztelurik gaur agiri ezarren, bertara igonda ikusi dagikez orregaitino, arresi zaar, guztizko zabal sendoak; euren artean, amama izurtsu ta azur-gogor batek sein samur guri-guria altzoan lez, elizatzko bat dauke arresi orrek euren aldean, zengle, txatxar, elizpe ta guztikoa. Astiro ta nekez garairatu ziran gure bideztiak. Erdi-inguruko maillaburu baten, laugarren atsedean-aldian, izerdi otza giltzetan beera eriola, Santik erranari arnasoska ta larritxo «Gureak egin dau —zirautsan—. Urte ta erdi da azkanengo emen nintzala ta orduan, gaur Manuko lez gelditu baarik elizaratu nintzan; gaur barriz... gureak egin dau, Likanora!».

—Zer gura leuke ba? Sendailu-artean gaur zortzi ta daburduko txoriturik egotea? Goizeon esan dautso medikuaren emazteak indarrok etorriko dakiozala, baia geldigeldi. Eta senarrak baiño be geiago yakiten dabe orrelangoak.

—Bai, zera!

Elizpean, aitaita poztu nairik, Likanorak mutilkoari ormetako idatz ta iragarriak irakurri eragin eutsazan.

—An goian zer jiñok, txotxo?

—*Se supplica que no se escriba en las paredes de este Santuario*

—Zer esan gura jok?

—Santutegi onetako arresietan ez eskribietako.

Gaztelugatxeo elizea gaztelutxo bati dagokion erakoa da, txiki, tutu, tatana. Au gora-beera iru opalmail daukaz: nagosia, burdinsareartean datza; beste biak esker-eskuma, arresiari dautsela, orma-kontran. Erdikoan, goitxoan, Andra Mariaren irudi bat agiri da, soineko zuri ta soinganeko urdinduna. Aren beeko aldean Donianen burua ekusen, erratillu andi baten, bizi-bizia zirudiala; eskumaldean santua bera, basamortuan bizi zaneko soinekoz yantzita; ezkerrean Paduako mirarigina, San Antonio, bizkaitar zarrak esan eroenez «Askoren biotzeko santu debotua». Alboko altara bietan kandela bi egozan zoko-bazter baten izegita.

Linakorak euren aurrean arkai lodi ori-gorri bat irazegi eban, eurak baiño andi ta ederragoa.

Iru bidezti latsibitarrak belauniko, besapean euskarritxo bat bagarik, ordu-lauren baten bost areneko errosarioa errezadu eben. *Kyrie eleison-etara* eldueran, orma-ondoko lanka baten yezarri zan Santi. Manuko be bai laster aitaitaren egaltxoan. Likanora etzan lokatu. Euren egiñena amaituta, amar bat minututan isilik gelditu zan agura, ama-semeak elizako ikusgarriak araketa ziarduen-artean. Iru abe andi ikusi ebezan, tellapetik burdinazko bantzuz gogortuta. Lenengo abetik argiontzi boskoitz bat egoan gingilizka, azal gorritz estaldua; ebangelio-aldean iru tantaidun fragata bat, epistolaaldean beronen bikia zirudian beste bat eta ganera arrantzarako bapor txiki *San Antonio* izendun bat. Beste abe bietatik itxasontziak esegita ikusiarren, *San Antonio* baporak bete eutsan Manukori begia. Aitaitagana belarri-ondora yoanda «An —esan eutsan— gauza ederra, aitaita». Santik, bere begi negarrez bustiak birlobatxoaren ederrarren erakorita «Zer, laztan?» itandu eutsan.

—Yatabeko elizan orrelangoxe bat balego e?

—Yataben gurdia katae bateti eskegiko joagu, idi ta guzti.

Au esaeran, Martiko eguraldian eguzkia ta euria lez negarra ta barrea agertu ziran Santiren begi ta ezpanetan.

Elizpera urtenda erranak «Zer dau, aita?» itandu eutsanean, Santik «Gaurrate etxatana, Likanora, beste onenbeste yazo; letaiña nik yesarrita esan bear».

—Gaixondoan letaiña asko esan aldauz berorrek berorren egunetan?

—Ez, ori ez.

—Orduan ez arritu. Orrenbeste edonori yazo lekio.

—Beste zerbait gomutaratu jat santu andiari begira nagoala. Ogeta amar bat bidar izan nona emen, gitxienez; aurtengoa azkena. —Bigarrez be— Aurtengoa azkena, —Likanora esanda, negar egin eban Santik, negar be lodi ta malkotsu.

Emakume yasoak Manukori txutumutxuka zerbait belarriratu eutsanean, mutilkoak «Aitaita esan eban an asao mendi-muturrean eliza bi agiri dira, auxe baiño be tatanagoak, torre ta guzti, baia txilini ez, arean. An. Zelango ermitak dira arek?».

—Nongo ermita ta ermitondo! Ez, laztan. Matxaku deritxakok mendi-mutur orri ta torre zorrotz orrek eztozak elizatxirrinak, argitxirrinak baiño, zarra ta barria. Ez aldok inoiz entzun Matxakuko farola au ta ori ta bestea?

Mutilak buruaz ezezkua egin eutsan. Likanorak orduan «Aurra! Goazan orain baretxe baretxe, etserako ordua dogu ta» esanaz, iru latsibitarrak ibiltan asi ziran.

—Esatea da —zinoan Likanorak berak— bik eztabezala bardin kontetan Gaztelugatxeko mailla onek. Asi zaitzeze biok, aurra! Bat, bi, iru...

Mutilkoa bizkor asi zan ibiltan ta zoli-zoli «Bat, bi, iru, lau» esaten. Agurea begiak ondo legortu baarik mutilkoari yarraika ta bera lez armailak zenbatzen asi zan. Likanorak bere barruan, eurak atan ikusita «Zein etedot umeago —zinoan—, zar au ala an beeak beera bizkor doakigun mutil babalora ederra?».

—Berraun ta ogeta amasei dira —esan eban Manukok; eta lau bat minutu geroago—. Zenbat, aitaita? —itandu eban.

—Berraun ta ogeta amalau.

—Eztot nik esan? zirautsen Linakorak. Manuko, emon bat aitaitari ta orra biok ainbanan, berrogeta amabostna.

Andik Urizarretarako aldatzean irurak nekatu ziran. Sagastietan zuzatzak, garauz yosita dagozanean, adarrak abail-abail euki daroezan antzera, gure latsibitarrak euron besoak abailduta, yausten lez, eroezan aldapa gora. Iñok ezaban, orregaitino, itzez nekerik erakutsi. Bakiara eldu-aurrean, mutilkoa gogamentsu ebillelako, Santi, Ostiene zein etse zan, zein Asetxo, Ondarre zein ta agiri ziran bizitokien izenak edasten asi ekion.

Yaramon andirik egiten ezeutsala oarturik, makillea Yata-tontorrera begira ezarrita «Txotxo —esan eutsan—, biar gaztañak emongo dauadaz, eskutada aaundi bi emon be, mendi aren andiko aldean dagoan uritxoa zein dan igarri badagik».

Mutilkoak irribarreka, agurari sorbalduan ikutuaz «Yatabe» zirautsan.

Bai ta igarri be. Etxagok i langorik.

—Aitaita, gaztaña gorringoak, e?

—Bai, laztan —erantzunda, mosu andi batez beizendu eban agura samurtuak bere agindua.

Bakioko ondartzaburua igarota elizalderantz yoazala PANADERIA DE ANDRAKA-MUNGIA-dun zalkurdi ezaguna urruntxotik ikusi eben.

Floren Andrakak arpegi txeratsua Latsibikoai erakutsita, eurok eskatu baiño be lenago, bere zalkurditxoan Mungiaragiño eroatea opa eutsen.

XVI. Liberal, demócrata, incondicional

1. *Floren Andraka ta Meñakako itzaldia.*
2. *Latsibitarrak bere zalkurdian.*
3. *Gorri, gorri min ta gorri iluna.*

1

Andrakaren zaldi Noblek eta Vizcondek ezeben arratsalde atan, jauntxoia Yatabera eroan ebenean lez, erderakadarik entzun. Aldatz goretan batean «Arre», bestean «Yao», bestean «Guaxque», tautik be ez geiago.

Florenek zaldiakaz baiño bideztiakaz itz egiteko gogo andiago eukan. Egun aretan norbait bear eban ganezka pil-pil ebilkon poza banatzeko, zabaltzeko. Nondikoa eteeban Andraka gazteak zorian andi, ganezka egiten eutsan atsegin zabalkor ordukoa? Liburu onen 84 garren orrialdean irakurleak ikusi al izan dau, Floren Andraka Epikoren adierazletzat irriz bazterturik, Berinoleagako idazmutil Ereñozi aukeratua izan zala. Ganeko egunetan musturturik ibili zan Noble ta Vizkonderen yaube gaztea.

Bere aita ta arriben ustez ezegoan Bizkai guztian Floren baiño egoikiagorik nai adierazle nai izlari izateko. Yata-tontoretik ikusi egikezan uri ta basauri ta aldauri ta uriauzoetan nor zan bolatoki baten txilorik geien ta zaratatsuen yaurtigi oi ebazan bolakaria. Floren. Nor, amazortzi urtetik ogeta amarrera-bitarteko mutilik, garondo-gorri, sorbalda-zabal, soin-andi, buru-lerden, musuz ederrena? Floren. Nor zan arrazko-otsak zelai baten gazte gonadun ta prakadunak batu-orduan, nor zan neskatilarik geien begiak zabalzabalik adi egoten ekiozan mutil morrosko, marot galant ederra? Floren. Ta Mungiako *Plaza de los Fueros-en*, irailaren 25-garrenean, beste bat izan bear Epikoren adierazle!!

Azkenen buruan, Arangoitiren emazte andra Isidoraren bitartez lortu eutsen orregaitiño, arrebak gura eben guztia ez arren, zerbaitxo bai beintzat: Meñakako elizaurrean batzar baten itz egitea. Domeka arrastiri baten, Mungiakoa baiño aste bete aurrerago, ospatu bear eben batzar au. Iru egun baiño ezeukazan yardun-egunerako ta ezerabilen okin gazteak beste usterik gogotan. Bakion Urlia nai Berendia Lebrefuelera (Liberpool-a) eldu zala bazirautsen, nondik edo andik Liverpool-dik Meñakara beingo baten yoko eban Floren Andrakak. Kartagon Olabe

gozoginaren emazteak, gozoki batzuk labara eroateko eukazala-ta, laba noiz gertu egongo zan itandu eutsan baten «Laba dinozu Basili, laba? — zirauntsan okinak—. Neuk darabilt egunokaz neure barrua laba bat eginik. Entzun izango dozu datorren domekan Meñakan diskurtsua daukadala. Neuk ezneban gura, baia alderdiaren onerako, gogoaz bestera izanarren, aletin guztia egin bear dala-ta artu dot ba arazo andi ori; ta lorik be ezin dot, Basili, lorik be, irakiten daukat barrua, arduratan, zer yazoko. Euskeraz baiño ezpalitz, aurra! Baiña erderaz be yardun bear ta estu ni».

2

Zaltzainaren ezkerrean, aurre aurrean, yarri zan Santi Latsibi. Likanora ta Manuko barruan, alkarren aurrez aur. Iru bideztiok, zalkurdian sartu baiño be lenago, Meñakan iru egun barru yazo bear ebana, zertzelada ta guzti, Floren Andrakagandik yakin eben. Santi, ogidun gazteari ordurarte ika itz eginarren, kartagoarren yardulari egin ebela entzun eutsanetik, zuka itz egiten asi ekion.

—Zer diñozu, Floren, atzo arrastian, ordu onetantxe Mungian yazo zanaz? Ikaragarriak esan eieutsezan Busturik don Anbrusi ta Epikori.

—Neu an egon banintz!

—Eta gero, *seguru* be, gero Epikok parka eskatu bear. Eta ezin izan zegikean bestera. Kartagoarrak, gauoro lez, batu eiziran bart eta bataku au ta besteak ori, zer erabagi eutsuela ta zagoz? Ondra andiagorik gizonari ezin egin leio; Arangoitik eta alkateak bien erdian eroan eieben Busturi, Mungiako kale nagosia betean, bere etseti Kartagora.

—Neu an egon banintz!

—Eta gero, don Anbrus arrizkoa bailitzan isil-isilik egoala, Busturiri, Busturi beti gizon arteza izan da-ta, Busturiri laudu andiak, gorespe andiak egin eieutsezan.

—Neu an egon banintz!

—Zer egingo zeutsan zuk, an egon bazintzaz, zer? Besteak egin eutsena, burua makurtu...

—Nik? Aupada, desafioa egingo neutsan nik; mosuan bizarrik badauko, datorrela Meñakara urrengo domekan, antxe alkar ikusiko dogula-ta. Auxe egingo neutsan nik... Zer, ba? Ezetedozu uste, Santi, Busturi baiño gitxiago garala edo?

—Txarto alderitxazu Busturik egin ebanari?

—Txarto nik, Santi.

—Nik ez, Floren, nik ez. Gizonak alaba gaizdun bati, medikutzat, onen deritxona ekarri ezin?

—Ezin, Santi, ezin; gizon ori *partidario* zintzoa baldin bada, ezin.

—Zer da *partidarioa*?

—Alkate izan zaran orrek au yakin ez? *Partidario* alderdikoa da, yarrailea da, geutarra da.

—Eta egon bein. Busturik etsera, alabatxoa osatuteko Begi eroateaz ezebala ondo egin dinozu barriro be?

—Ezebala ondo egin diñot barriro be, *partiduak* beste mediku bat dauko-ta.

—Arranoa! Floren-e... mutillak gozak gu. Orrelangoxerik ikusteko be... Entzuidak, mutil, entzuidak.

Floren Andraka bekokia txordo ebalu gelditu zan, besteak ika itz egin eutsanean. Santik, au ezagututa, iketatik zuketara bidea artuaz «Bermeoko Pio Laba nor dan baedodakizu, Floren —esan eutsan— zuok lez a be uruna erosi ta ogia saldu, onelantxe bizi data. Karlista itsua da ta Bermeon karlista dana Mungian erromar izan bear. Ezalda egia?

—Bai, egia da.

—Pio Laba ori Mungiara gaur baletor ta biar panaderia bat zabaldu balegi, ez Larrinoa, ez Zabaleta, ez Arraitz, ez Bekosolo, ez beste eun erromarren arteti inor ezin yoan izango litzate Andrakaren denda barrira, partiduak beste ogidun bat daukalako. Ondo deritxazu oni, Floren? Ondo?

—Oni ez.

—Oni ez! Zein izan da len esan dozun itza? *Parti...*

—Santi, pildorak eta ogia eztira bat.

—Ezta kitarra ta txakur-zaunka be eztozak bat —esanda, barre egin eban gogoz Santi Latsibik eta bere erran Likanorak be barre.

Mutillak amaren altzoan burua ebalu, aspaldion lo zetzan.

Zapartada baten ta gogaldi txarreko yatsi zan Floren Andraka zal-kurditik eta oiñez ibiltzen asi zan aldatz-gora atan. Emerandoko aldatza zan.

3

Txordo, itzal, illun ta isilik yoian zaltzain ogiduna. Likanorak belar-rira zerbait esanda, Santik bere gogoko itaune auxe egin eutsan: «Zezaz itz egiteko zara Meñakan?».

—Gei asko, *puntu* asko daukadaz, Santi. Nik lenengo lenengo erro-marren buru, egiazko buru dan Begi zirikatuko neban; baia gure Epikok au bere arazoa dala ta nik izteko. Itzi egin bear nik. Ona, Santi, nire lenengo puntua: *liberal* izatea zer dan; bigarrena, *demócrata* izatea zetan dagoan; irugarrena, *incondisional* izateko zer bear dogun. Santi, guk kartagoarrok iru koloretako arimea daukagu: gorria, gorrimina ta gorri illuna. Gu politikaz baaldakizu, Latsibi, zer garaan?

—Bai, Floren. Aita ta zu, urun-arteokak, zuri-zuriak. Arandui, txal ta bigantxa ilbarri-arteokak, gorri-gorria. Laraudo, zaldi-kortakoa, erdi ori, erdi baltzeran. Au eztakit zeatz ze kolore edo margotakoa dan.

—Esatea be! Gu politikaz liberalak gara, demokratak gara, inkondisionalak gara. Auxe da, Santi, gorri ta gorri min ta gorri illun izatea. Gure artean Busturi ez, orrezaz ostean guztiok gara liberalak, baia guztiok demokratak ez. Orra or Arangoiti, don Imno de Riego jenerala baiño gorriago, baia zer? Aristokrata andia jatzu.

Inkondisionalik barriz gitxi da gure artean: aita ta neu. Laraudo hmm! eztakit. Maisua bai. Yaseko gizona da Ortiz de Treviño.

—Eta Gondramendi?

—Gondramendi arrote bat dozu.

—Floren, ez txartzat artu, baia nik liberal, liberal... entzun bai, entzun egin dot berbatxo ori; zer dan eztakit arean. Beste or esan dozu-zan itz edo mitz, demorrioaren antzeko orrek...

—Ja-ja-ja! *Demokrata* ta *inkondisional*. Onetxek dira nire ustez liberal-tasunaren *esentzia* ta *esperentzia*. (??)

—Isilik bazagoz be bardin dozu. Len bestean nago. Meñakan zuri, Floren, gauzok nok ulertu?

—Ez. Onelango diskurtsu sakonak bein entzunaz gure buruan ezta-be lurrik artzen. Orretarako *El Eco de Vizcaya-ren* korrespondentia Epiko an egotea gura neuke. Nik an diñodana paperak biaramonean balekar, ordu-xean ederto.

—Gure Pedrantonek-eta, don Donatok emonda deritxat, *Eleko* edo *Meleko* ori bein irakurri eben, arako don Anbrusek eta Morroskok

Yataben berba egin eben urrengo egunean. Bai barre-zantzo andiak egin be. Ogean nentzan ni orduan.

—Santi, ez iñori esan, zuk be ez, Likanora, nik diñodanik beintzat. Don Anbrus orduan, zuon don Anbrus yatabetarra saguzar baten antzeko agertu ekigun. Alangorik!

—Neugaz eskolan ibilia da. Umetan etzan besterik ez langoa. Gero egin izango edodauz ikasteok. Orduan beintzat a...

—Gizona dan gizonak, ikusi ezarren, berez enda onekoa bada... Orra or gure ortuko okarana. Etxako sekularean satsik egozten, ezarten, eta okaran-urte danean, eztau orririk agiri izaten, guztia garaua.

—Don Anbrusi zuen okaran orrena yazo izan alekion Yataben; diskurtsu-egun ezeban izango ta isilik egon balitz, oba.

—Ganera itsu-mustuan, geiagoko barik, aurretik ezer atondu be egin ezebala, yardun eban gure jauntxoak eta gizagaixoak a... zeuk esan dozuna, isilik egon balitz, oba. Nik ez, nik Meñakan berba egiteko bideak ondo negurtuak daukadaz. Gura dozu, Santi, semeagaz ta besteren batzuk Meñakara yo?

—Guk, Floren, zeuk ondo dakizuna, etsaldean arazoa beti daukagu; bateko, bedarra ebagi-bearra, besteko, azpigarria dala, txala beiari ezartea dala, au dala ta ori dala...

—Domeka-egunean! Astegun buru-zuria balitz...

—Floren, oraintxe zeure berbaldi orren zerbait esaidazu, domekan entzun ezin banegi be.

—Berbaldia! Diskurtsua, gizona.

—Ea, ataltxo bat.

—Aurra bada! Entzun zuk be, Likanora. Mutilla eztozue iratzarri gura, orrek be entzun dagian?

—Ez, Floren. Au, gizagaixo andi au, bideak abailduta, desak eginda daukagu. Lo egin dagiala onek.

—Gura dozuena. Zein da zuretzat, Santi, nire iru puntuetati neketsue-na, ulergaitzena? Liberaltasuna ala demokrazia ala inkondisionalkuntzea?

—Liberalkeria orren barruko azurra iñoiz ikusi baakoa nozu, baia izen ori buztantzat arturiko gizon asko ezagutu dodaz alkate izan naizan urteetan ta, ea Floren! esaiguzu zeatz ta meatz. Zer da demokrazia?

Floren Andraka eztulka ta txapela barrurago sartzen ta esku bietan txu ta txu diarduanartean, irakurleari yakin-arazo dagoigun Bergarako batzar baten eibartar yakingura bati emon eutsen erantzuna. Orduko yardularia gorria, gorri mina, gorri illuna ta priera gorri ubela be baeizan, *sozialista* amurratue zan-da. *Democracia* gora ta *democracia* bera erderaz ziar-

duala, entzule batek bere alboko bati (biak eiziran eibartarrak) «I, zer dok demokrazia?» itandu eutsan.

—Demokrazia? Abareai txapelik ez eraztea erantzun eutsan adiskideak.

Meñakan yardun bear ebanak ezeban demokrazia onelan ulertzen. Entzun dagiguzan bere itzak.

—Santi, zeuri be badirautsut, Likanora, Mungian San Pedroetan ta San Lorentzoz Yataben ikusi izango dozuez mutil gazteak zantzoka ta iyutika neskatillen ondoan, arrazko-otsa entzunda beste barik. Demokratak dira orrek. Baita mondxor ta auzolan-egunetan etse askotako gizakiak katillu bateti guztiak banan banan ardaua edaten, ezta egia? Onek be demokratak dira.

—Floren, eta txakurrak baiño sarriago arpegia garbitu eztaoren ungrianu orrek, ostatutzat gaztañadi bat, ogetzat lurra, legetzat txoriena dabela bizi diran kapelandi, ule-baltz, begi-zorrotz, kedarra-narrudun orrek be demokratak etedoguz?

—Orrek ijitanoak dira ta eroan dagiezala erromarrak euren batzarretara, gura badabe. Gure artean orrelangoak nortzuk diran igarteko ta yakiteko, ikusi egikezue kale nai bide nai zidorretan gizonak, pipa nai zigarroa izegi gura dabenean, posporo barria biztu baarik, alkarri zigarroa nai pipa emoten. Egiazko demokratak dira. Etzenduen Yataben ikusi, orain aste bi ta erdi, zuen don Anbrus aberats ori, Laraudoren lando ederra aintzat artu ez ta gure tibulitxo onetantxe zeuon yaioturira yoaten? Don Anbrus Isasti be demokrata da, demokraten eradua, *modelo de demócratas* domekan esango dodana.

—Orduan, Floren, dakustanez, demokrata ta arlotea or-or dabilz, bikiak dirudie, ama batek munduratuak.

—Oker zagoz, Santi. Arlotea arlote da ta demokrata demokrata.

—Beste zerbait generatu gura neuke. Orainarte gizonak utsik aiatu daukuzuz. Emakumeak zetarikoak dira?

—Orren artean be guztirik dago, Santi. Baserrietan geienok zare, Likanora, geure antzekoak, kartagoarren tayuko demokratak. Yai-arrastietan, atari askotan lau-sei atso batu ta briskan nai trukean nai ogeta amaikan astia emoten dozuena demokratak zare. Uri andietan, osteria, aberats-usaiña darioela, ispillu-aurrean ikasiriko ibilkeraz txantxangorria lez bizkor...

—Floren —esanaz, zorrotz atzeratu eutsan Likanorak bere itza Floreni—. Floren, uri andi nai txikietan, yaiegunez burua aizez beterik dabela dirutsu bailiran agertzen dakuzan mutil babalastoak, elizbiretako

santuak baizen lerdin, neskatilla-aurrean beti irri-barreka, gerizetako ikoak lez iñoiz zoltzen edo eltzen ez tiran kokolo buru-eritxi orrek zetari-koak dira, demorriozkoak ala... besterikoak?

—Likanora, orrelango mutillik eztago ez Mungian ez bere uriauzoetan.

—Ezetz? Bai ta ez gitxi. Izenak aitatzen asiko banintz, asi...

—Aurra, Likanora! Zagoze biok isilik. Floren, gizonen aurrean agura mina legortuarre aitatu dagikezu; baia emakume semedun baten belarrietan ezegizu atsoa agotan artu, bestela bizirik iruntsiko zauz.

—Aita, biotati zeñiek etedauko olgetako gogo geiago?

—Floren, zoaz len bai len bigarren puntura.

—Bai, Santi. Zer da inkondisionala? Datorrena datorrela, aurrera beti; auxe da inkondisional izatea. Botazino-aurregunetan euriari diñotsala? Binotso. Eguzkia beroegi jatorkula? Betorkigu ta aurrera. Beste alderdikoak zaratatsu datozala ta botoak erosteko dirua oska darabilela? Ba betoz ta berabile ta aurrera beti. Abaderen batek, beinola Arrietakoak Mungian San Pedroz lez elizan bertan Erroma gora ta gora darabilean, kartagoarra dan kartagoarrak «Gora Kartago» esan ta aurrera egin bear dau beti, nekatuarte, abailduarte, etenarte, lurra yoarte, illarte.

—Zure esakera onetati auxe agiri da, Floren, zuok, kotxedunok, guk baiño errazago dozuela ori, esan dozun ori izatea.

—E! Ta nik kotxerik ez burdirik aitatu ez!

—Zuok zeuon abere onei beti «Arre» esaten dautsezue. Guk barriz genre abelgorriai batean «Aida», bestean «Aurt». Guk, itzainok, beti aurrera ezin dagikegu, Floren, idi-beiai sarri musturrak ausiko litzakioez-ta. Onegaiti gu ezin izan gara, zelan esaten da?

—Inkondisional.

—Orixe. Gu ezin izan.

—«Ni —lenengo-lenengo eguneti, don Anbrus loba Morroskogaz ta Epikogaz agertu ekiguneko, *bolandera-ots-artean*— yaunak —esan neutsen—, ni inkondisional». Ta arrezkero banabil, banabil, banabil beste batzuk neure antzekotu gurarik. Orainarte iru daukadaz, aita, Laraudo ta Ortiz de Treviño. Laraudo hmm! Ori bai, Meñakako diskurtsuaz eun bat inkondisional egitea uste dot.

—Floren, ori dakizula, zoaz, mutil, uriauzorik uriauzo batean Lemoniz ta Laukiniz, bestean Emerando ta Larrauri, bestean Morga diskurtsuz edo miskutsuz berotutera. Gorordoren batalloia baiño andiagoa batuko dozu.

—Amar egun barru, Epiko ta Begi Mungiako plazan agertu daitezanean, Floren Andraka bere batalloiaz an izango da.

—Geu be orduan istarrok sor-sor ezpadaukaguz, Mungian izango gara.

—Ta Meñakan ez?

—Zatoz zen gauren baten Yatabera ta ekin antxe.

—Orixe edo egin bear izango dogu.

—Floren, berbetan asi zaraneti daukat zerbait esateko, ta laster elduko gara ta ez tot geroko itxi gura.

—Betor.

—Botoaren alde dirua artzen dabenak «Datorrena datorrela, aurrera beti» egiten dabe. Onek be zure batalloi orretakoak etedira?

—Orrek? Orrek inkondisionalak? Orrek txarrikumetxo batzuk dira.

—Aitaita, aitaita, an dago Periko, don Donatoren zaldia —zinoan Manukok, lentxoago itzarri-ta.

Beste irurak, Manukoren itzok entzunda, burua yasoaz urruna begiratu eben. Egia zan mutiloak ziñoana. Busturiren atean egoan Periko. Ezagun zan. Begi, zaldiaren yaubea, kutxazainaren alaba gaizduna ikustera igonda egoan.

—Eta nik Meñakan, Epikok au erabagi dabela-ta, Begi aitatu ez? Zati zati egingo dautsat mena.

Ezeutsen Floren Andrakak yatabearrai saritzat ezer artu gura izan eta Felipetxu tuntuna gerritik dingilizka ebala, kalerik kale ebillela ikusirik, bere ondorik yoan zan, zaldiak eta zalkurdia arriben eskuetan itzita.

XVII. Epiko ta Jupiter ta erube ta sapaburuak

1. *Epikoren metamorfosis.*
2. *Andra Isidora ta Epika.*
3. *Morroskok Epikori.*
4. *Arangoitireneko bazkari bat.*

1

Arlo neketsua izan eben, orain laureun bat urte, Europako izkera sortu-barri edo beintzat eratu-barri guztiak yakituriazko lanak adierazoten. Orduko gizon argi geienak, euren umetako izkera etserako itxita, latinez agertzen ebezan euren asmo ta gogamenak. Arlo neketsua dau, ordu bai ordu, gure izkera zaar onek, orrelango lanak, euskaldunak ulertzeko ginoan beintzat, argitaratzea. Eta nik, belutxo yaiio naizan onek, euskera utsez onelangoxe izaki sakon bat, *metamorfosis* bat (Epikok amalau ordutan izan eban aldakuntzea) azaldu gura neuke. Gura, gogoz beintzat, ezta-kit gura dodan; bear, bai.

Nok daki zein luzaro bizi izan zan Jupiter bere gizatasuna zezen biurto ekionean, zezen izatetik egazti izatera eldu zanean, egaztikuntzatik urrezko euri aldatu zan arte? llebete osoak bear izaten eidabez arrak eta erubeak, eurak egindako kuskuetan ilda lez egonda, txiribiri eginik egaz ibiltan asteko. Umezaroan, mutilko gintzazan urte zoritsu aretan, sarri ikusten geuzan idoietan sapaburuak, euren buru biribil andi baltza geldi eukela, buztan zi-zorrotza ezkereskuma pozez erabilten. Sapaburu arek ugarazio egiten zirala esan euskun mutil zartxoagoari «Eeene!» arrituta erantzun geutsan; eta bat edo batek, sinisgogortxoago zalako edo, esku biak zabal zabalik eta gora begira uretan sartuta, sapaburu bat edo bi te legorrera ateraten ebazan, pistitxiki arek sabel-barruan ankarik eteeukan ikusteko.

Sapaburu batek illebeta luzeetan baizen aldakuntza andia ta erubeak txiribiri izateko langoxea egin eban Pedro Viñasek, Epiko gureak, gabetik goizerakoan. Jauntxoa lagun ebal, Busturirenetik Kartagora ta andik bakar ta makur Adonarenera yoanda, erube batek bere kuskuan baiño zirkin geiago ezeban gelan egin. Amalau ordu baiño ezebazan bear izan, lengo txoriburutasuna artuta, ezer yazo ezpailitzakion kaleratzeko. Zer

esan ezekiala gelditu zan Adona, Epiko etsean agertu ta lendanik dakiguzan itzok «Nire eske iñor badator, eznaogoala» esanez etzanguan sartu zanean. Ain ekarren zurbil, ain ubel begi-bitartea! Juan Andresek eta Gumerrek bien artean makillatu eteben?

Yakin gurak eta errukiak mediku gaztearen etsangu-ondora sarritxo ta beatzen ganean eroan eben Adona; inkesa andiak eta asgorapen ta arnasots luzea noizean bein, ezeban besterik luzaro entzun. Burua zora-bio andi batek artuta baileukan, sentzun bakoa zirudian gizagaixoak lenengo ordu-laurenean.

Oiñetakoak eta burukoak beera egotzita soiñeko ta guzti zetzan ogean, albai isilen ta geldien. Alegin andiak eginarren, burutik ezin kendu eban arratsaldeko yazoera eta bere irudimenak gomutari batean Tete, bestean Valladolidko kale ta zokoren batzuk eskatuarren, Mungiako kale nagosiak, guztiai bultz eginda, Epikoren buru osoa bete eban. Akordeon bat yotzailearen eskuetan dan baiño set bidar andiago egiten danez, Busturiren etsaria bat batera, elizea langoxe andi ta zabal eginda gizon ikusguraz, batez be erromarrez, bete bete egin ekion. Ainbeste gizoni garun-artean une bana egin ezinik, minduta eukan burua. Gizamordo arek ezeben loarentzat zoko bakar bat utsik itxi. Zurruka asi zan orduan errukarria, lo zorroak artuta bailegoan, edo beintzat zurrus-ots arek burutasunak uxatu eutsazalakoan. Noizik noizera zurrui itxi ta bere buruagaz autuan zoli asten zan: «Zergaitik eztok olagizon madarikatu ori zapustu ta irato?» Gogamen askoren artean batek eukazan besteak azpiratuta: erriaren usteak, *la opinión pública*, berak ziñoanez. Euren autua iruren artean baiño izan ezpailitz aurra! Yazo zana yazoarren, autu ori berak edertu ta zurikatuko eban. Erri oso bat albotiko danean, ostera, yazoera biloiz itsusiak ezin leitez ez yantzi, ez apaindu. Nori sinistu-eragiteko? Berak eta jauntxoak Busturi oillotuta eukela zabaldu gura izanarren, ezpanik belarri ebilen egia un guztian, olagizonaren kukurrukuak entzun eragiten. Illeetatik tenka egonarren, burubide onik ezin atara izan eban euren azpitik; eta amurruzko intziri antzeko eztarri-ots iraupentsu luze bat eginaz, batean burrukopean, bestean izara-artean sartu eban burua.

Zauzkadarik andiena Busturiren begiak txinparturtika ikusteak egin eutsan; eta bere ezpan artetik banan banan, letra onek *Azpisugea neu, azpisugea?* urtetan ikusi ebanean barriz, zetan ebilen ezekiala, buruz bera, begiak esku biak azondo estaldurik, ogean etzun zan. Lengo izki suzkoak itzungi edo il ta keetu ziranean, beste onek aren atzetik Busturiren ezpan-artetik, garra erioela, urtetan ikusi ebazan: *Emendik dago kalera bidea*. Begiai igurdi andi bat emon eutsen, euren ikusmena egiazkoa etezan yakiteko.

Gero olagizonaren besoa balkoi-alderantz, betaurreko andi, teleskopio baten antzera, geroago ta luzeago, geroago ta zorrotzago, erraldoi baten beso luze-luzeluze egiten ekusan. Amurrurik bitsezkoena ta lotsarik gorriena berak esaniko itzak, Viñasek berak bere agotik ataratakoak emon eutsen: *Parkeske nago*. Izareari usigita deadarrez ta uluka, bere buruari «Viñas, Viñas —zirautsan—, zegaiti eztautsak erantzun *Kalera-bidea ori bada, kalera noa?* Zegaitik, zerarren eztok balkoiti zapart egin nai mina sus-trai-sustraitik erauzi, itz apalgarri, oilo-itx orrek ezpanetaratu-orduko?».

Asgora ta asbera zaratatsu batzuk egin-ondoan, bere barruan gogoketan asi zan. «Zer etediño Tetek? Ezelelizate lotsatuko oilogizon baten ondoan, estalki zuripean, altara-aurrean egoten? Gaur emen yazo dana norbaitek belarriratu balekio, ezeteleuke andixek, altara-aurretik, iges egingo?».

Eta barriro amurruz intzirika ta izarari aginka «Viñas, Viñas» deadar egiten eutsan bere buruari.

2

Adona, deadar onek entzunda, izu ta ikaraz, Arangoitiren etsera arrapaladan yoan zan «Don Pedro zoratu egin da» esatera. Bera lagun ebala ta etse-soinekoai besana bat baiño besterik ezer generatu bagarik, Andra Isidorak Epikoganako bidea artu eban. Atea, kaxk-kaxk bagarik, ukabillez yo ebanean «Nor?» itandu eban Viñasek indarga ta motelik.

—Isidora naiz.

Zapartadan yagi, atorra-iduna lotu, txartesa ertsita, uleak ezkeraz legunduaz, atea zabaldu eutsanean, etsandreak ekarren argiari begiak zabaldu ezinik «Zek zakaz? —zirautsan.

—Zek nakarren? Gaur arratsaldean uriko astorik andienak, karlista saldu batek, ostikada batzuk emon dautsuzala yakin dot eta erdi-erritar ta adiskide ona zaitudan aldetik zeu ikustera nator».

—Viñasek buruko astunez, zer esan ezekiala, begiratu eutsan. Ain adiguritsua izanda, alan, ain otz ta motz andra uren bat artzeko, ezagun eban bere izatea oso aldatuta eukana. «Jesarri gaitzean eta itz egin dagi-gun» esanaz, Arangoitiren emazteak, gelatik etsarirata, iru aulki urreratu ebazan.

—Zuk, Pedro, apaldu egin bear zeuke. Orretarako erdu geurera. Gero urdurialdi ori ibitu daiten emagarri bat artu bear izango dozu ta

gaur arratsaldekoa aiztu, gaur beintzat. Biarko, a! Biarko geuk, senarrak, maisuak eta neuk, emengo barri obeto dakigunok, asto andi orri zer egin bear jakon geuk erabagiko dogu.

—Eskerrik asko, andra Isidora. Emagarri ori, bai, ondo letorkit. Apaldu, ezin apaldu dagiket.

—Biar, ez gero ut esan ez utsik egin, biar geurean bazkalduko dozu maisuagaz batera. Orain logarri bat, *veronal* edo zeuk dakizu zein ondoen datorkizun, logarri indartsu bat artu egikezu. Idatzi zeuk logarri orren izena txartel baten eta doala Adona botikara. Berau lagun dodala yoango naiz ni etsera. Pedro —esan eutsan kalerako yagita—, koronel zangar baten odola eztabil alperrik nire zanetan. Geuk oinazpiratuko dogu olagixon orren arrokeria. Ardura bagarik lo egin. Biarrarte.

—Biarrarte ta milla ta milla esker.

3

Adonak, andra Isidorari lagun eginda, botikan sartu zanean «Norentzakoa da?» enzun eban barrukoaren agotik.

—Geure kaleko bat txaketendun, bururengo andiaz datza. Aretxentzakoa da gauza ori.

—Kalekoa ta ganera etsekoa, ezta egia, Adona?

Logarriari ta ganera valladolidtar emakume zangarrari esker, iru ordu garreanean, gaberdia ez eldu bai eldu egoala, loak artu eban sendalari gaztea.

Laster asi zan amesetan eta yazo bear ebana! Arratsaldeko agerkizuna buruan sartu ekion. Busturik, don Anbrusek eta berak izka lenengo, eztabaidan ta kezkan gero, atzenez apaxka ta egozketan edo bera botatea mutilak lez egin eben. Busturi sendoak jauntxo ta bera seinkolo edo yos-tailu batzuk bailitzazen esku banatan artu ta plaut! kalera yaurtigi ebazan. Kaleak beetzat arkosko-ordez gizaburuak eukazan ta alangoxe buru bat yota artu eban mokorrotsak iratzarri eban. Ogel-egal batetik bestera itzul-mitzulka luzaro ibili zan gero ta atsegin-alditxo bat guzurrezkoa baiña atsegiña beintzat, garun nekatu artean sortu ekion. «Nire itz *parkeske nago* eztau iñok entzun al izan. Busturik baietz badiño, guzurti, aizun, maltzur, zaldun txar, Kartagoko sakristaua esango dautsat arpegira. Aserratzan bada, oba, Arangoiti ta Treviño albotiko artuta, *al terreno del honor* aup egingo dautsat. Sakristaukume dalako edo dirudialako eztau ara yoan nai

izango; ta ni ezereen arrisku bagarik len baiño zuriago ta dedutsuago agertuko naiz gizartean. Orregaitino —zerraion bere artean— Busturiren erantzuna *Parkeske zagazala dinozunezkeru amaitu da emengo arloa* erriak entzun dau ta zer da egitea? Zer nik oni erantzun?».

Onetantxe buru austen ziarduala, kisketots gogor batzuk yota, Bilboko eskutitz bat ekarri eutsan Larauok. Papertxo onetxek osotu eban Epikoren aldakuntza edo metamorfosis.

Kartagoarren batzar luze iru orduko amaitu zanean, don Anbrusek ezaban Mungian geratu gura izan. Aparia ta ogea batzuk eskiniarren, ezetz berak. Eta Larauoren lando ederrean Bilbora yoan zan. Amarrak yota eldu zan Ibaizabal-bazterreko urira. Arrebearen etsera yoanda, Morroskok eta osabak luzaro autuan ekin eben. Bildurrak estu ta larri eukan aldungei mamintsua. «Ezetejaku Periko Viñas lotsatu ta Mungiatik norabait yoango? —zinoan bere artean—. Ak iges egin badagi, agur nire diputaukuntzea, agur Gortalderen alaba bakar ta sakel betea, agur biar edo etzi Bizkaia guztiko jauntxo izatea».

Osabliari atariragino lagun eginda, Mungia eskutitz bat eroan bear ebala ta ordu erdi barru etorteko esan eutsan Larauori.

Luze ta ganora andi bagarik egina izan zan Morroskoren eskutitz Epikorentzakoa. «Aukeraldi onetan gure sendi osoaren dedua dago sartuta. Tete da etse onetan garaipen au gogozen gura dabena. Biotz-biotzetiko agur txeratsuk bidaltzen dautsuz Tetek berak nire bitartez». Onetxek izan ziran eskutitz aren itz yakingarrienak.

Epikok eskutitz au goizeko ordu bietan, Larauok eroanda, irakurri ebanean, sapaburua ugarazio egiten asi zan, erubeari kuskubarruan txiribiri-egoak sortu ekiozan. Ego onen bitartez, ala eztakigu bere irudimenaren ego andiz, batean Bilbora, bestean Tetegaz ezkondata Madrida, goizalde ta goizlen osoa, ntekatutxo bai, baia pozik eta atsegin anditan igaro eban ogean zetzan Epiko gureak.

4

Eguerdiko kanpae edo dunbota (yolas-izketan lapiko-txilina deritxona) entzun ebanean, Treviñok bere etsetik eta Adonarenetik Epikok Arangoitiren atarira bateratsu yo eben. Betazpitsu ta zurbil, baia irribarrerekor, eldu zan kartagoarren gudalburua. Ordu lauren etsarian txirtxor igaro eben, Busturiren ezkerreko belarria beroketan. Otseinak, oi baiño

txukunago yantzita, ozta buruan sarturiko ikaskizun bat esaten lez, atea ots baten zabalduaz «Yaunak, bazkaria gertu dago» esan eutsen.

Maia ondo ornidurik agiri zan. Izkirimiritan, azeituna ta bokart gordin ta estebete-zerratxoak; edaritan Nava-ko ardoazuria, Toroko balza ta etseko txakolina, Bakioko lurrean eukan maasti batekoa. Erraritan, ogi txiki zuriak, Majalenezako opiltxo bat eta tremesa, au Arangoitik yateko. Atzetikorik asko agiri ziran: Olabek goiz atantxe berariz egindako *canutillo* ta txutxuak, lau sagar gordin andi eder ta frantzes-galleta lastoyakeradunak. Onek mai-betegarri egozala esan daike. Apaingarritan lorontzi bi eukezan usain bageko loraz polito apaindurik eta euren bitartean portzelanazko elefante bi, bizkarrean indioen dardai orde zotz batzuk (beste izenez ortziriak, erderazko *mondadientes*) zultxoetan sartuta.

Amar lagun nasal artu egikezan mala lauk euken eguerdi atan besapean, ba umea, opilla eskuan ebala, Adona ta Petraren ondoan gurago ebala ta suetera yoan zan bazkaltzera.

Yesarri zireanekoxe, Andra Isidorak tarrain bati ots eraginda, neskapu papu-gorriak marrats baten ganean keetan ekarren zuku-ontzia. Zidarrezko zali eder bat eskuan artuta «Zeuretzat, Pedro» esanaz, txalin sakon bat arrozez bete-bete egin eban etseko andreak. Maisuak zeinbat egoan yakin ezarren «Ez orrenbeste» esan eutsan.

—Senar milika orri, zalikada bat ala bi?

—Artu zeuk, emazte yatun orrek, iru ta lau be, txalinok kokatu al badagizuz. Nik salda utsa, oi dodanez, neuk artuko dot.

Lapikokoak mairatu ebenezan, andra Isidorak «Artu, Viñas, asko artu gero —esan eutsan Epikori—. Urdaia aurtengoa da, urde il barriarena. Ziztorra Mungia bertokoa, emengo gauzarik onena. Gogorik eztaukazula? Gogoa yanez etorten da. Artu zuk be, Treviño, platera betearte. Gero, jaunak, non bazkaldu dozuen esatea zilegi das, eztautsugu galerazoko; zelan artuak izan zaren ezegiozue iñori aiatu. Zuk, senar, ezalduzu bazkaldu gura? Epetxik bere badago au baiño yatunagorik. Arroza, u ortik! Osterantzeko zukurik gura ez. Lapikokork ezta ikusi be. Txarrikiak gaitz egiten dautsala. Euskaldun guztiak gure ugazabaren antzekoak balitzakiguz, ezleukee eukiko dauken yatun-entzutea».

—Elduko da, emaztetxo, nire ordua. Angularik badago, oraingoxea iruntzietara egin dagikegu orduan; nik yan ta zuek txio egin.

—Lotsabaako!

Bazkaldar aren lautasuna irakurleak zelan azaldu ezpadaki, auxe yakin begi: Mai atako arrotz biak eta etseko andra zirzartadakoak, uriko

mediku zar bat lagun ebalá, eguenez ta yaian-yaian *Tresilloan* yokatzen eben. Etseko ziran guztiak.

Arangoitik bere emaztearen iraun azalezkoari yaramon baga «Gizonak —zerraion—, lruntsi zuek orain aza ta porru ta indiarrok; yanak edozer merketu oi dabela esatea da. Belarriok zurt eukizue, orregaitiño, aukeraldi onetako zador bat yakin gura badozue: don Anbrus Isasti, Europa guztiko gizonik zikotzena dala; diru-urtika ibiltea, *Eco il problema*. Ezkutuki onen aldean aremuen sarea, urretxindorren eztarria ta erle maratzen yauregiak utsa dira. Moisesek zartadatxo bi naikoa izan ebazan atxari ura emon eragiteko. Aginbakori peseta zaar bat sakeleti erauzteko eun makillada ezebazan naikoa izango».

Maisuak eta etsandereak gogoz barre gin eben. Epikok irribarretxo artain bat.

—Senar barritsu, okela egosia samur-samur dago.

—Oba, yan maite, yan zeuk oparo.

—Izpi-izpitxo bat, zelangoa dan esateko be.

—Ez Isidora, nik gero. Gura dozue, gizonak, yakin nor izan dan gure jauntxogei arlote oni eskua zabalazko dautsan Moises barria? Morrosko, bere loba papu-eder Tomas. Iru illebe onetan Gortalde meadunaren katanarru-kusan dabil. Alperrik nire ustez, baia badarraio berak. Eta eztautso osaba Aginbakori sinistarazo katanarru orren yaubegeia, Gortalderen alaba bakarra, beretzat, Morroskorentzat izango dala? Gizonak, aukeraldietan norbait diru-urtika gizon-erosten dakutsuenean, ziurtzat eukizue, galgarau bat galburu ekarteko lez, diru ori diru geiago ekarri dagian ereiten dala; edo bestela, goiarin txotxolo burubako batzuk dira diputadu-izena diruen diruz erosten dabenak.

—Baia, gizonak eneak, Morroskoren aldekoa ala Bekosolotarra dogu gizon barritsu ta yankar au?

—Nik badakizu, Isidora, eun bidar entzunda, Bekosolo maite dodala; karlista itsua dalako aurkari dot, bestegaitik ez.

—Autu onek itxi dagiguzan beste egun baterako. Gaurkoa eztozu politika-eguna. Pedro, Valladolid-tik urtenezkero yan dozu tripakirik?

—Bein, andrea, baia ez an lez onduta.

—Ai! Iñok badaki, badakie Frantziatik etorri datorkiguzan bajaran zein dan yaki onuratsua ta zein eztan. Valladoliden *Hotel del Norten* bidezti orrek, eguneroko yan-txarteletan agiri ezarren, beti eskatu oi dabez tripakiak.

—Frantzesez *gras double* dabe izena —esan eutsan Epikok Treviñori.

—Eta eurak zelan yan? Ogi mamiña eskuan artuta, yo mutillak, lur-erratillua txirimizkau egiten dabe. Nok igarri gero erratilu atan zer egon dan?

—Gizonak, nik, Oka-bazterreko baserritar naizan onek, Valladolidko *Campo grande* ta *Paseo de Zorrilla* ta beste ikusgarri enparauak bertako semea bainintzan goratuko dautsuedaz, baia izena be eurai dagokiena dauken zer orrek, *tripacallos* orrek? Ut. Euron pilpilada ilun lodian ogia bazitu ta txirimizkau daroen frantzesok, Bilboko *Amparo-ra* baletoz ta Bizkai-makallao ederra aurkeztu balegioe, sinistu neuri, gizonak, belau-niko, sits ta bits yango leukee.

Bigarren barrealdia izan eben beste iru maikideak. Etsandereak, Viñas argitzen asi zalako pozarren, «Oraintxe ikusiko dogu» esanda tarrainari ots luze bat eragin eutsan. Petra bazkalgina erratilu andi bat eskuan ebalá etse guztia piper gorri ta erinotz-sundaz beteten agertu zanean «E, bizkaitar ago —bero zirautsan Arangoitiri emazteak—, ementxe daukagu, ez gure *Campo grande-gaz* ez zuen *Campo Volantin-txo* orregaz zer ikusi eztaukan gizon bat, Treviño. Bizkai-makaillorik asko yan izango dau emen bizi dan urteotan. Esan dagiala beronek, au yan ta gero, zein dan biotati yaki onuratsua, zalegarriena, gozoena, yan-naizukoena. Orra zeuri lenengo, maisu jaun orri».

—Yan dozu gero zeuk inoiz, Treviño, bizkaierazko makaillaurik, gibelik?

—Bai, bein baiño sarriago.

—Yan orain tripaki piper-erinotzez atsituok. Yaki au ohea dala badiñozu, eztagidala aurten nire emazteak angularik beintxo be erosi.

Arangoiti, itz onek ebagita, bein batari ta bein besteari adi egoan, aurrera ekarri eutsezan arrautza biak yaten ziarduanartean. Andra Isidorak, agoa tripakiz beterik eukala, burua bat-batera goratuta «Hmmm?» itandu eutsan maisuari. Onek, agoa tripakiz betebeterik eukala, beronen buruari goitik beera eraginez, «Hmmm» erantzun eban. Valladolidtarrak senarrari «Hmmm» esan eutsan, begiak argi-argi ebazala. Tripaki-yale ta zale ziranok agoa ustu ebenean, Arangoitik Treviñori «Hmmm erantzutea errez da —esan eutsan—. Non yan dozu zeuk bizkaieraz atunduriko makaillao entzutetsu, *bacalao a la bizkaina?* Non?».

—Bilboko yatetse baten, goienkalan, *Calle Someran*.

—Zelan gertu eutsuen ba, zer ori?

—Oriotan erreta.

Arangoiti senar-emazteak, au entzueran, barren barrez arkuai oratzen, esan oi danez, zezindu-bearrik egozan. Viñasi orduantxe bere goibe-

laldia barre-zantzo gozo batek aitzu eragin eutsan. Maisuak platereko bazia lez eukan arpegia, gorri min. Mai-yaubeak, esku bat gerrian eta besteaz begietako negar gozoa kentzen ziarduala «Viñas —ziñoan—, zeuk esan. *Hotel del Norte-ko gras doublezaleak* emen balegoz, zer esango eteleukee?».

Viñas isilik egoala «Tableau» erantzun eban koronelaren alaba andra Isidorak; eta maisua len baiño be gorriago gelditu zan ta besteak ara be gogozago kar-kar-kar ziarduen.

Angulak eta oillaskoak yan ta gero, onkiz edo atzetikoz samaragiño betetakoan, kafea maitik yagi bagarik artu eben. Etsandereak, bere erdi-erritarra osoro poztu nairik, aurreguneko yazoera ospetsua aitatu eban, senarrari itaune auxe eginaz:

—Zer esaten izan dautsut nik aspaldion olagizon astotzar orrezaz?

Arangoitik adiskide eban Busturi ta bere biozketak zurikatuz «Dana danez esan bear da —erantzun eban—. Viñas berau be gogortxo egon ekion. A bigun asi zan ta gogor amaitu; au barriz asieran gogor, amaieran biguntxoegi».

—Non azia da bera arrotz bat alan etsean artzeko?

—*Parkeske nago* esatea izan zan, nire ustez, onentzat txarrena.

Epikok, beste irurak konkortuta, arrituta, entzuela «Zer —zirautsen—, nire ezpanak itz orrek ebagi dabezala! Nok diño? Ni, damu badot be, yo eznebalako garbatuta nago, baia isilik egon nintzan. Gizonari emon dagikeon erantzumenik mingarriena isiltasuna da, ta nik auxe otz-otzik emon neutsan Busturi orri».

Arangoiti, bere mendu gogorra ta bizia gora beera, egizale utsa zan. Emaztea, bere lekutik yagi ta zinuka, pariztaka asi ezpaltzakio, erantzun garratzen bat emongo eutsan sendalari buru-arinari.

—Ez damu izan, Pedro. Ondo egin zenduan ez erantzuteaz. Zelan da arako esakuna zarra: *otsoak otsokirik eztau yaten?* Arek, don Anbrus ta Busturi, biak dira enda batekoak. Zuk Busturi belarrondoan yo bazendu, Isastik erri-tarraren alde egingo eban ta barregarri erabiliko zenduezan zu.

Pariztak barriri egin bear izan eutsazan senarrari, isilik egon eragiteko.

—Zuk orain, Pedro, izkaldirako zeure yarduna ondo atondu ta orraztu ta gero apurtu Begi, Bekosolo, Busturi, botikario non-ze barri ta lokabetasunaren arerio guztiok; apurtu, birrindu, austu, ezereztu.

Arangoitik otz ta motz, bere emazteari autua etenda «Zuek orain tresilloan yokatu gura izango dozue esan eutsen. Majalen lagun dodala, eguzkia artzera noa ni ta bide batez ots egingo dautsat, baderitxazue, mediku zarrari».

—Biar dogu yoko eguna —erantzun eutsan emazteak.

—Bardin da, banoa ni.

Legegizon zorrotza kaleratu zan-ondoan baparrari biparri gelditu ziran beste irurak. Andra Isidora berak be, Epikoren guzurrak iguinduta, lengo autua aldatuaz, lenen bururatu ekion autugeia agotan artu eban.

—Biar Lejarzegi gure tresillo-laguna agertu daiteanean, ez gero botorik ez diputadurik aitatu. Sututa eidago. Amaika *porreta* esan dau onezkerok! Bere betiko leloa, nik dazaudanik ona beintzat, auxe izan da: abadeak elizan, abogauak auzitara, maisuak eskolara, medikuak gaizdunakana, arotzak arotziara, errementariak sutegira, lugiñak lurrera... «Ori orrelan data, nor izango litzakizu politiku?» —itandu neutsan nik bein. —Politiku? Alperrak izan daitezala, beste ezetarako gauza ez tiranak —erantzun eustan—. Sututa eidago, amurruarren, aukeraldi onetan sendalari bi aukeratzailen buru diralako. Onegaiti bigarrenez dirautsuet: ez aitatu Lejarzegiri ez kartagoarrik ez erromarrik.

Gero sendalari zarraren bitxikeria batzuk edatsirik, ordu bien drangadan egabanatu ziran; Treviño bere umeakana, Viñas de Andrés etsera. Artekalen zear, andoil ederra ezpanetan ebala, yoian au bizkor ta gogamentsu, bina surpekoaren ertzak zorrozketan, bazkalaurrean baiño be betargi ta pozkortsuago, birbizturik. Aldakuntza oso-osorik agiri eban beronen arpegi ta ibilkeran.

XVIII. Felipetxu aldarrika

1. *Felipetxu nor zan.*
2. *Izurria zabalago.*
3. *¿Dove e il vostro cuore?*

1

Atxinako Grezian, Plutarkok Teseoren egiteetan diñoanez, uri guztietan aldarrilariak itz onetxek entzun eragiten ebezan aldarriasieratzat: *Akuete, Leos* «Entzuizue erriak». Mungiaokoak laburrago, «Uritarrak» esanaz, asten ebazan bere aldarri guztiak.

Galantasunean nai zama yasoten eta aukaka nai zantzoka Felipetxuri irabaziko al eutsen bere lankide atxinako aldarrilari greziarrak, geienak beintzat! Urentasunean ez. Felipetxu kapitan izan zan, zer geiago izan etezan Ulises bera, Homeroren Ulises ospetsua? Gorordoren bata-lloeko euntari, karlisten bigarren guduan.

Onezaz ganera beste egikizun bi eukazan Felipetxuk Mungian: bigarren errizain ta illerriko zulatzaile. Ezebillenaldi atan txarto. Batez beste, egunean birritan iragarten ebazan, erromarren nai kartagoarren aginduz, uri nai auzoetako barriak; eta aldarri bakoitzeko erreal bi izaten eban saria.

Casus belli yazo zan gabeaz ez, ez aldarririk agindu, ez itzaldirik edo yardunik ezeben egin kartagoarrak. Gogoa illegi euken, onelango zeretan asteko. Urrengo egunean bai.

Floren Andraka, Bakiotik latsibitarrakaz etorrela, eurak Mungian sartzan ta Felipetxu *tanparlan-tanparlan* tuntuna yo ta deadarrez ebilen.

—Uritarrak —zinoan—, gaur arratsean zortzi-zortziretan *diskurtsu* bi egingo dabez uri-barruan, Ortiz de Treviño maisuak *Café de la Uniónen* erderaz, Arandui karnazeruak Belaunderen bodegan euskeraz. Biak zortziren drangadan asiko dirala ta biak dirala dubakoak. Diskurtsu onen geia: *La lucha electoral*, batarena, *Politika lokala*, bestearena. Zortzi zortziretan.

Irugarrenez aldarri au egin ebanean, Floren Andrakak, dirua erakutsita «Iragarrizu, Felipe, datorren domekan neuk Meñakan diskurtsu bi daukadazala, erderaz ta euskeraz».

Orain ez orrelangorik, Floren. Zer esango leuskede Epikok eta? Zapatu-arrastian, azoka-bitartean, Mungiaoko zabala, beeko plazea, base-rritarrez txil txil beteta dagoanean, orduantxe iragarriko doat ori.

Floren, peseta andia aurretiaz emonda, pozik yoan zan bere zaldi ta zalkurdia egozan tokira.

Gero unean-unean ta aldian-aldian tuntun-ots batzuk eta «Uritarrak» entzun eben uriko kaletxoetan. Felipetxu, mundu onetara ezkontzazan betiko etorri-ta, bein edo bein ilgo da. Nok orduan aren iru utsuneak berak lez bete al izango etedauz?

2

Egun aretan mungiarrek ezerabilen ez beste usterik buruan ez osterantzeko auturik alkarren artean, izlariak eta yardunak baiño. Bekosolo ta Morroskoren izenik entzun be etzan egiten. Arandui orretarako kontxoles! mutilla zala, Belaunde etzala arean gitxiago, Floren Andrakak bere zaldiai batzuetan «Jaunak» esaten eutsela, Larraudok Larrauriko zelaian egini-ko diskurtsua erdiz erdizean itxi ebala zabal zan Mungian. Geienen ustez, au ezeizan yazo zer esan ezeukalako, bere arako izeko plentziar Urbana, asto-ganean karlistak erabili ebena, aitatuta, biotza samurtu ekiolako baiño. Eskola-mutillak, txirikillak eta tronpak baztertuta, izlarika olgetan eben. Izlari-baltzuan lagun barriak sartu ta sartu egiten ziran. Guztien batzar bat izan bear ebela ta atarako Kartago naikoa etzalako, udaletsea eskatu eutsen alkateari. Sortu barria zan Bermeoko zoroetsea. Arangoitik, bene benetan gauza artuta, ango adiskide bati etse andi ak zeinbatentzako tokia eteukan itandu eutsan.

Ainbeste itzaldi entzunda, erria ezetezan gogaituta egongo urrengo domekan Mungiaoko zabalera, beeko plazara, izkaldira yoateko? Onetxen arduran bizi zan Epiko; eta auxe zala-ta ezeban aintzat artu Arangoitiren asmo, izlari-baltzu bat sortzeko asmoa. Maipuruko egin ezipalebe, *El Eco de Vizcayan* zerbait esango eban asmo ta baltzu onen aurka. Zorionean utsak ziran Viñas de Andresen ardura ta bildurra. Erriak, bai un ta bai uriauzoetakoak, izlari asibarrien lan ziztrintxoak entzunda, Begi ta Epikoren izkaldirako geroago ta gurari sutsuago erakusan. Yazoera axe zala ta etzala, Goi Amerikan lez temak be egin ziran. Ona emen Arandui izlari ezagunak egin eban erdi-tema, erdi-aupada: «Begik ordu-erdian izka badiardu, Epikok bost minutu luzarogao ekin

baietz; bost ogerleko edonori egingo dautsadaz». Ona emen beste tema bat: «Euria odeiak inotsita egotziala bada be, Mungiako zabala domekan gizonez bete baietz; gura dabenari iru ogerleko». Laraudo zan aupada onen yaube. Iñok ezeutsan yaso.

Beste asmo askoren artean bat sortu zan izlari-baltzuan, ez Afrikako Kartagon ez Italiako Erroman antzekorik izan ezebana; asmo sakona, bakarra «Izlariak banan banan izkatu-bearrean *disputau* —esan eban sortzaileak— pelotaka egiten danez, alde bateti iru edo lau, iru edo lau beste aldeti dirala, ezlitzateke ikuskizun ederragoa izango? Erromarra onelango aupada bat yaurtigiteari egoki baderitxazue, neu izango naiz kartagoarren aldeko izlari bat». Eztago asmo au nok erakutsi eban esan-bearrik. Irakurleak igarri aldau. Floren Andrakak.

Egun aretan Epikoren mena gora ta gora erabilen alderdi bateko zein bestekoak. Teviñok esan ebala ta gorespen andiak zabaldu ziran; Arangoitik esan ebala ta andiagoak. Andra Isidorak Valladolidko teatru baten izketan entzun eutsala ta au ta ori ta bestea. Arangoitiren emazte Isidora Hayedok ezaban Epiko, Mungian ikusiarte, ezagutu; bina erri bat norbait goratzen asten danean, egjak eztau ez esirik ez mugarik izaten.

3

Ainbeste agoberoren artean erromar geienak euren gudalburu Begi azpiratua izango zala uste eben. Don Biribillek, Gatikako parroku don Blas Mendiolak, arrasti bi edo irutan, beti bardintsu «Gizonak —esan eutsen lagunai—, izkaldi-arazoetan erdaldunai baketan itxi. Gu A-B-C-D-ra eldu-orduko, orrek X-Y-Z ikasita dauke. Zein zan arako Bizkaiko jaun «Sagarrez aberatsa, itzez landerra» zala esaten eutsena? Gu euskaldunok salerospenean, itxasoak austen, mendiak zulatu ta burdinbideak egiten bai. Ikasle-arazoetan be ezgara atzerenak. Onelango egiñenetan bai, baia barriketan, itzaldi ta izkaldietan, dabenari dabena: *suum cuique*; erdaldunari baketan itxi. Yatabeko indianuak, Maurik, guztizko isilla izanarren, lagun gogo abailduak zutunduta ikustearren edo, auxe esan eutsen: «Nire ustez, Epiko agertu be ezta egingo. Domeka-arrastian beeko plaza bete bete eginda gero, an ikusiko doguz tribunan alkatea, Ereñozti ta gure Arraitz. Epiko, buruko miña nai beste orrelango zerbait aikomaikotzat ipiñita, zeuok ikusiko dozue, ezta agertuko. Erri guztiairen belarrietan ak Busturiren agoti entzun ebazanak entzun eta agertu?».

—Txakur txikar baten lotsarik badau, ezta agertuko —ziñoan Anton Imazek—. Nik barriz agertzea gurago, askozaz gurago. Zuek eztozue gure Arraitz nik lez ikusi, lenengo gauean estu, bigarrenan nasaitxogo, irugarrenean zigarratxo bat be, itzaldi-bitartean, erre al izan eban. Irugarreneti aurrera atsegina izan da, zoragarria berari entzutea. Ta zelan itz egin! Mundu guztia barreka, ito-bearrik, eta bera *beintisinco* baiño *serio-ago*, ezeren ardura bagarik, geure artean bailegoan, bere buruaren yaube *asoluto* ikusten neban. Arandui dendarik denda eidabil bost ogerleko tema egin gurarik: gure izlariak ordu erdian badiardu, euren Epikotxo orrek bost minutu geiagotan yardun baietz. Nik dirua ugari baneu drapa! oratu ta bost txalen begiok sakelera. Gura badozue, zeuek baderitxazue, bataki bi, besteak lau, besteak amar peseta artuta, guztion artean Arandui berbati oratu lekiu.

—Hmm! —don Blasek.

—Zuek eztakizue gure Arraitzek bere arillean zeinbat ari daukan. Erdu gaur iluntzean Markaidara. Entzun zeuok berari ta gero ni isilik egongo naiz. Zeuok esan iztun ta izlari ona dan ala eztan, garaituko daben ala eztaben. Ni lenera beti; Epiko izkaldian ager baledi, oba. Osterantzean Laradori ta Andraka zarrari nok ezpanetatik au kendu? «Agertu balitz, geure kolkoan egoan orain txoria». Erromarrak, ez arduratan egon, ez bildur izan, ez larritu. *¿Dove é il vostro cuore?* Geurea da garaipeña.

Itz onen urren Alto-la edo *Yalto-la* abestu eutsen Anton Imazek.

XIX. Epikoren eskutitzak

1. Aginbako, Morrosko ta Teteri.

2. Eskutitz onen atzea.

1

Arangoitirenetik eskolaragino Treviñori lagun eginda, etsera yoan zan izlarien izlaria, Viñas de Andrés. Adonari beste sarritan be «Iñor nire billa badator, eznaoala etsean» esanda, bere gelan sartu zan, burua ostu eban.

Iru eskutitz egin ebazan Epikok arratsalde atan: bata jauntxoari, bestea aldungeiari, bere emaztegeitzakoari irugarrena. Labur-laburtxorik erakutsi daioguzan irakurri gura dabezanari. Don Anbrusi, bigarren aita ebala esandakoan, auxe zirautsan:

«Berori emen izandako egunean barri onek emotea buruti yoan eki-dan. Arangoiti jaunaren asmoz izlari-baltzu andi bat sortu dogu. Baltzukide guztien gogoz ni, berton bizi naizalako edo, baltzuko nagosi izentau nabe, ta berori, don Anbrus, guztien gogo beroz ta txalo-artean deduzko maipuruko.

Lenengo batzar-bitartean isileko yarrialdi bat izan genduan. Laraudok paper batzuk aterata, berorren mendeko *La Concordia Cívica* orregandik artzeko daukan dirua zenbat zan irakurri euskun. Berorri lengo gabeen erakutsi eieutsazan; eta berorrek sorbaldak goratuta itzik ez initzik erantzun ezabalako minduta dago.

Datorren igandean, gure izkaldia amaituta gero, Begik lotsarren, patari batek arzuloan lez, bere burua Erromako sendailu-ontzi artean ostendu dagianean, kartagoar garailariok udaletsean batuko gara. Gure izlari-baltzuak, berori maipuruan dogula, agizko batzarra ospatuko dau. Ondo litzate berorrek orduko itzaldi eder bat atonduta ekarte ta dirua ugaritxo be bai.

Bultzia Mungjara eldu daitenean asiko dogu gure izkaldi entzutetsua. Bermeo ta Gernikati lagun asko eidatoz. Gelunera Arangoiti ta kartago-ar agirienak yoango dira, euren maipuruko ta aldungei ta andere Tete bear danez artzeko. Agur, iganderarte».

Bigarren eskutitza, Morroskorentzakoa, laburrago zan. Bere itzik yakingarrienak onetxek dira: «Zuek emen agertzea nora ezekoa da. Aukeraldia obeto dakust, batez be baltzu barria, izlari baltzua, sortu dogu-nezkeroko egun onetan. Iñok eztau domekako izkaldia baiño besterik gogoan. Ezpazatoze kartagoarrok, agirienok beintzat, arpegi arpegian zaplada bana emon dautsezuela uste izango dabe. Badakizu, adiskide maite orrek, deduzko izki-mizki onetan Arangoiti nor dogun. Neure magaldunari, neure bigarren aita don Anbrusi egin dautsadan eskutitzean idoro dagikezuz zeatasun geiago. Zuretzako au ementxe amaitu bear dot, genre Teteri itz egiteko astia izan dagidan. Iganderarte».

Teteri, a! o! emaztenai ta geitzat eukan Tete ederrari eskutitz luze, laban, eztizko bat idatzi eutsan gero.

«Uztak ez igartu bai igartu dakusazan lugiñak euria itxaroten dabe-nez, itsas zabaletik bere senar aspaldion ikusi bagakoa noiz legorreratuko, izpazterrean, zapi zuri bat gora ta beera erabiliaz, egoten dan emaztearen era berberean, egon naiz ni neuk maite dodanaren erantzuna noiz elduko.

Nire lenengo ta bigarren eskutitzai zuk ez erantzun izatea biotzak diraust zerarren izan dan. Idaztortza ezta sortu azalpen batzuk egiteko, biotza barrutik atarateko, ez; begi ta ezpanetako egikizuna da au. Nondi dakidan? Orain berrogei ta zortzi ordu zure neba, amar egun barru aldun izango dogun neba Tomasi *Perikori goraintzi andiak* esan zeutsanean, ene zoria!! orduantxe zabaldu, orduantxe argitu ekidan aspaldiko zeru illun goibela. Itz orretanxe nekusan nire eskutitz orainarteko bien erantzuna. Iru perla orrek, zure ezpan nakarrezko orrei yaulki dakezan iru itz ilezin orrek, santu baten erlikia lez pitean pitean ezpanetara daroadaz.

Zure osaba ospetsuari ta neba aldungeiari iganderako, emengo izlari-baltzuaren izenean, dei egin dautset. Zatoz zeu eurakaz. Zeu izango zauguz egun orretan Mungiaiko erregiña, zeu, neure Kleopatra eder ori. Zu an tribuna-aurrean zakustazala, ez Begi lango basaizlari bat (*un rústico orador* zinoan berak), Demostenes bera aurkari baneu, laster oimperatuko neuke».

Ta onelantxe bigun ta legunik iru paper bete ebazan Epiko buruzorrotzak irugarren eskutitz onetan. Birridazki bat atarata, korreora yoan zan lenengo, andik Berinoleagara Ereñoztiren billa.

2

Iru eskutitz onen atzea, nor nor dan yakinezkero, erraz igarri daiteke. Morroskok, beretzakoa irakurri ebaneko, jauntxoaren etsera bidea artu eban.

—Perikoren barririk, osaba?

—Ortxe jaukak bere eskutitz eldu-barria. Irakurri egik, gura badok.

—Orduan igandean Mungia —esan eban irakurrita gero.

—Ni! Zetara? Oa eu nire orde.

—Zer esango dan Arangoitik? Kartagoar guztiai zaplada bana emon dautsegula uste izango dan. Ementxe diraust.

—Nok jñok ori?

—Perikok, neuri egin daustan eskutitzean.

—Ta ik ori, kirten orrek, sinistu! Puertorriqueñoen barri ondo jakiat nik. Ori baiño andiagoak asmateko etxok orrek iflor bear.

—Eta Larauo ta beste artzekodunak?

—Zer jautset nik zor? Zordunik baldin bajagok, *El Rásimo* dok zordun, ez ni.

—Berori da, osaba, *La Concordia Cívica* orren maipuruko ta berorri dei egin dautse.

—Sentellas! Niri bai, baia ez *El Rásimoko* nagosi nazan aldeti, izlari-baltzuko buru egin nabelako baiño.

—Erritarren artera yoateko nakar!

—Arañegun Mungia, biar edo etzi Mungia. Zer uste dok ik eta zer uste jok Pericok? Bizkaiko liberal guztien maipurukoa txarrizain bat dala, egun birik baten ara-ostera ibilteko?

—Dubarik daukagu ibiltea. Ondo begiratuezkero, ara yoatea emen egotea baiño merkeago dau. Lagun urezandikoakaz Deustu aldera ibilte-ra badoa, oiñetakotan kalte geiago.

—Ori be egia dok, baia ezneioak. Dirua ugaritxo eroateko! Len emon nebazanak gitxi bailitzazan!

—Perikok berak eztau oraindiño bere lan andien saritzat zuriko bat artu. Asarratuko litzakigu ezipaginoaz; ta olangorik balitz, txulut! Agur nire diputadukuntzea.

—Eznoala.

—Aukeraldia galdua dakust. Kartagoarrak euren iskilluak lurrera yaurtigi ta erromarrakaz bat egingo dabe ta agur gu.

—Bost milla ogerleko andi emotea ezalda naikoa?

—Arako bost millak? Uretara yaurtigiak izango geukez, aukeraldia galdu badagigu. Irabaziezkerok barriz, beste amar, beste ogei, beste eun...

—Beste zireun. *Iñusente, más que ñusente!* Illeti ezo ta bustiaz kea lez egiten aldok dirua? Berakotan?

—Ni aldun izan ezik, Gortalderen katanarrua, dirutza andia, beste batentzat izango da; ta *Iñusente* ez tiran askok katanarru atan eun ezeze irureun milla ogerleko badirala uste dabe.

—Gortalderen alaba bakarra euretza izango doala ziur alago?

—Aldungei azpiratu bat nok gura dau senartzat? Diputadu jaun bat, beste aldeti, ikaste andiduna ta itxurakoa bada, zeñek eztau gura?

—Ori olan dala...

—Osaba, orren gauza gatxa alda ara yoan, Perikori entzun, izlari-baltzuko maipuruan yari, Arangoitiri atsegin emon eta artzekodunai «Ekarri paperok, *La Concordia Cívica-ra* neuk eroateko»; au egitea orren neketsu, zail, egin-ezina eteda?

—Gero niri peseta bakar bat eskatu balegide...

—Ezetz, bein esanezkero, ezetz. Goazan orain Tetegana ea zuritzen dogun.

Tetek ain zuzen be eskuartean erabilen Epikoren eskutitz luze, laban, eztizkoa. Osaba ta neba ikuseran *ez egun on ez kaixio* esan be egin bagarik, asarez «Guzurti —esan eutsan nebari—. Noiz esan dautsut nik zuri itz bakar, soil, uts bat zuen Periko buru-arin orrentzat? *Perikori goraintzi andiak!* Ezalzara lotsa, neskatilla baten izen ona, arreba batena ostikopean erabilten? Eta neugana zatoz, guzurti, aizun, maltzur, lotsabagako, neba txar ori! Neugana! U ortik!».

—Baia zer yazo da emen? —ziñoan don Anbrusek.

—Zer? Irakurri au.

Jauntxoak irakurten ziarduan artean, nebarrebak isilik eta alkarri begiratu be bagarik egozan.

—Esan ta esanda be ederto idazten dau gero! Berlin baiño burutsuago da (Merlin-en ordezkua zan jauntxoaren Berlin ori). Izlaribaltzua be sortu! Dirua, orixe eztaukala, ze osterantzean senargeitzat eta neure lobegeitzat ezkenduke Periko txarra izango.

—Berori be bai? —esan eutsan Tetek, ots baten paperak eskuti kendu ta amurruz zati zati eginda—. Bat au ta beste or, alkarren antzekoak zare. Izlari-baltzua! Izlariak, asunak lez, edozein zokondotan ernetan bailiran! Ori aintzat artu badozue, gangar batzuk zare, gangar, fepako, ganora bako, burubako, zentzun bakotzar batzuk. Ara bazoaze, zuen

Viñas txoriburu orri esan neure izenean, gutiesteko be eztautsadala erantzun gura, ta bere eskutitza onelantxe artu dodala.

Au esaeran zati-zati egin ebazan eztizko iru paperak, auxe ganera-tuaz: «Eztot nik aregaz ezer gura ta zugaz be ez, Tomas, guzurti, aizun, maltzur, neskatilla baten izen ona ostikopean darabiltzun orregaz».

Itz gogor onen beizentzat bere gelako ateari ots andi bat emon eutsan Tetek eta barrutik ertsituta bakartu zan, osaba-lobak ago bete aginez itxirik.

XX. Epiko ta adierazlea

1. *Itz ebakera.*

2. *Atz-begiak.*

3. *Eskuketa.*

4. *Berotasuna.*

5. *Adierazlearen arazoa.*

1

Tetek bere eskutitza edu atan artu ebanik ezeban Epikok uste Berinoleagatik urtenda Mungiako kale nagosian Ereñozi lagun ebala sartu zanean.

Sarri ikusi ebezan alkarregaz aurreko egunetan, izlaria beti eskuketan ta zerbait esaten, adierazlea beti isilik, eskuak sakeletan sartuta, irakasleari beti adi.

—Zer etedirautso? Gizon orren argia! Orren ezpanen etorria! Nok ori garaitu?

Onelangoxeak izaten ziran erriak, eurak ikusita, egiten ebazan iruskinak. Egun atarakoak, orregaitiño, entzun al izan baleuz, ezeutsezan Epikori belarriak asko gozatuko. «Zelango zera da gizontxo ori? Arainegun-arratsaldean orrek emen izan eban lotsari andiaz barriro dator berori egun argitan, ezer yazo ezpailitzakion?».

—Ezneuke berori seme izan gura —zinoan beste batek.

—Seme! Nik ezta ostatuko be. Erruki dot Adona, erruki. Ordaindu etedautso gero berorrek orainarteko ostatua?

—Onelangoxeak izaten dira geien geien geienetan Santa Leguati etorten jakuzan gizontxoak. Miiña labana ta kitu besterik.

Erriaren esamesanok itxita, Epikoren autuari garraikiozan. Domekako izkaldia izaten zan beti euren arteko autua. Viñasek ikaskizun aretan bere adierazleari emondako itun edo burubideak labur labur ta al bait argiroen erakutsiko doguz emen.

Bostzuk ziran burubide onek. Eurretan beste ainbeste izaki azaldu eutsazan albokoari: itz-ebakerea, azbegiak, eskuketa, berotasuna ta adierazle baten arazoa.

I. Itz-ebakerea. izlari batek, bere itzak ganora bagarik, agin artean, motel, alkarren ganaturik nai larrapastaka ebagiezkeru, eztau iñor berotzen; ta iñor berotzen eztaben itzaldia alperrekoa da. Zelan ebagi bear dira itzak zirriada ona egingo badabe? Azarri, garbi, astiro ta zoli. *Azarri.* Onek zer esan gura dau? *Con expedición,* itzek ezpanetatik belarrietarako bidean sailean ta bata bestearen ondorik ibili bear dabela. *Garbi.* Zer esan gura dau onek? B b esan bearko dogula, *ez eme*-ren antzera. *Bilboko babak* eztogula *Milmoko mamak* esan bear. Onelantxe atara bear doguz agots guztiak, oso-osorik eta garbi garbi. *Geuk esango dogu-ren* ordez *geuk esaaun* entzuteak il egiten dau, il, Ereñozi, erri baten gogo-berotasuna. *Astiro,* baia ez astiroegi. Diskurtsu bat buruz ikasita daroenak, irutatik bitan, umeak *Dios te Salve* ta *Creo en Dios Padre* lez batean arrapataka, ondoegi dakienean, bestean kili-kolo itz egiten dabe. *Zoli.* Yardulari baten itzak ondo entzunak ezpadira, oba leuke gizagaixoak isilik egon. Datorren domekan zeinbat entzule eukiko doguz? Zeinbatentzako tokia dauko Mungiaiko zabalak? Iru millarentzako? Ba iru milla ta bosteun egongo jakuz adi. Gure esanenak, ez au aitzu, gure esakizunak iru milla ta bosteungarren orrek entzun ta ulertu ezpadagiez, gure yarduna akasduna izango da. Azarri ta garbi ta astiro ta zoli ebagi dagiguzan beraz gure itzak.

2

Azbejiak (erderaz *las facciones*). Izlari batek, izlari andi batek beintzat, azbegi ederretakoa izan bear dau.

Itsusia bada, isilik egotea eun bidar oba. Gizona bere kabuz, izakerako etsigitasunez gura eztabela be, egiaren ta ontasunaren ta edertasunaren eske gurari andiz bizi da, yatorrizko gutarrez. Azbegiz ederra eztan izlari batek zelan lotuko dau entzuleen gogoa bere gogoaz? Ezin. Aren naia, borondatea, zelan beragandu? Ezin. Izlari ori itsusi-samarra izanaren, ortzargia danean, bere moztasuna gorabeera, zauzk eragitera eldu daite. Ciceronen suurreko geritz eskerga ta Mirabeauren arpegi pekazkoa dira nire eritxi onen irargiak. Begi, gure aurkari Begi Demostenes balitz be, gure izkaldian lur yoko leuke. Zegaitik? Nire itz eta gogamenen etorri ugariak eraginda? Eztiñot ezetz. Baia ni isilik egonarren, berorren itsusitasun, moztasun, ezaintasun, itxurgatasun, berorren mamutasun izugarriak lupetzatik musker bat baiño gorago yagiten eztautso itxiko.

Ortzargia ta maitagarria balitz, kortaurreko iruletan sasturik egon dagozan kakarraldoak be badakie, musuko artaziak zabalik, eguratsean ibiltzen; baia ori, u! ortzillun iguingarri, sendalgoaren lotsagarri ori, u!

3

Eskuketa. A! Itzaldi baterako zein egokia dan eskuketa sona, negurriko ta adiuntzazkoa! Anjere galant baten garrialdea ugel bitxidunak be edertu oi dau itzaldi bat onelan eskuak erabilteak. Eskuketa bagako izlari andirik banakaren bat ezagutu eida. Ez gero, Ereñozi, katuak bere erpeak lez, zuk atzamarrak banatuta edo berezirik erakutsi, baturik baiño; onelantxe. —Ta au esanda, Epikok, dendari asko begira egokiozala, eskuma goraturik luzarotxo euki eban—. Atz erakuslea gora begira dala itz egitea prailezarren oitura itxusi bat da. Sarrien eskoia erabili bear dogu, ezkerra gitxitan; noizean bein biak batera. Guztiz itxusi da eskua goian nai zabalik daukagula izketan astea. Yokoan eta maian, bazkalapal-orduetan, izaten eida norbaiten aziera ezagunen. Nik yoko ta maiari izlarien eskuketa ganeratuko neuskio. Etzintzazan bart Kartagon izan? Olabek, ezta kit noren manez, alderdiko agirienoi dei egin euskun. Gozogintxo orrek kartagoarrean aukerazain ta gudalburu nor dan yakin bear leuke. Dana dala, zeu ta besteren bat ezpazan, besteok, garantzok, an gintzazan. Arangoitik esandako zerbaitek geien arritu nenduan ni. Legegizona dala, burutsua dala, asko ikasia dala! Onetan ez tirudi. Gizona, Arangoitiren ustez, berez ta menduz ta izatez eida izlari. Barre egin dagigun, barre.

4

Berotasuna. Entzuleak berotu gura badoguz, geu esaleok, izlariok, bero egon bear dogu. Oztasuna eriotzea da; berotasuna, bizia. Dakarrela Mungiaiko zabalera Demostenes ta bere aurkarizat ager bedi nor? Autortegian lez dirautsut au. Bere ordez agertu dakigula Isasti, Aginbako ezyakiña. Demostenes, bere yakituria sakona ta eleantze arrigarria gorabeera, otz balego ta don Anbrus bero, Greziako izlari andiak baiño zirriada andi goa, zauzkada sakonagoa egingo leuke gure astokillok. Au ez aztu, Agustin. Neuk yardungo dodanez, zuk yardun bear izango dozu, bero-bero. Diñogun erdirik, laurenik, zortzirenik ulertu ezarren, buru ilun

gelditu leitekez, baia biotz-bero; ta itzaldi ta izkaldi geien-geienetan yardulariak entzuleen biotza ta txaloak baiño besterik eztau gura izaten, batez be entzuleak astotzar-taldea diranean. Begik gogo-berotasun au bai, badauko, ezin ukatu daite. Baia ganerako baldintasan guztietan urri dabil, motz dago. Lapiko uts batek, su ta gar-artean luzaro egonarren, alperrekoa izaten dau berotasuna. Begiren burua lapiko uts bat da. Zer daki orrek? Eta berotasuna zetarako dau?

5

Adierazlearen arazoa. Eznaiz, Ereñozi, esaten aspertuko: askok uste dabenean baina neketsuago, gaitzago, zaillago da biurtzaile ta adierazlearen arazoa entzuleen burua argitu gura dabenean. Len esan dot, Agustin, domekako izkaldian biotza baiño eztodala gura. Orregaitino, mungiar buruillun onen errukiz, euren garun-artean egiaren txinpartak, lokabeta-sunaren su argia be izegi gura neuke. Biurtzailea ta adierazlea eztira bardin, bana dira. Eztaukat orain astirik euron banatasuna azaltzeko. Nai dala biurtzailea nai dala adierazlea, bata zein bestea antzelariaren peko bat dira, biurlanetan esan gura dot. Ez mindu, etzaitez musturtu, Ereñozi, eztot beste zentzuetan esan. Izlariaren gogamenak itzez itz ezagutu eragin bear dauz biurtzaileak. Adierazleak egoki izango leuke eskuketa be izlariarena erabiltea. Nik erderaz mungiarrai belarri batetik sartuko dautsedan guzti-guzti-guztia, irakatsiko dautsedan dan-dan-dan-dana, zuk euskeraz beste belarritik oso-oso-osorik barruratu bear izango dautsezu, zeatz-zeatz. Zeatzasun bageko biurpenak kalte andiak ekarri dagikez. Beste antze batzuetan laburpenak egoki izan oi dira nozbait; eleantzean, *eleantze* arte de la palabra da, izlarion antze andi onetan ez. Gizonik andienen erretratuak arra betekoak izaten dira geienak, arra-erdikoak ez gitxi. Eta izantz orretan, txiki kazkarrak izanarren, gizona osorik agertzen da. Gure arazo andi onetan laburtzea ta bizia kentzea sarri bat izaten dira. Egin dagigun, Ereñozi, datorren domekako izkaldi orretan nire ezpan erdal-dun onek bost minutuko esaldi bat emoten daustela, zoli, mamintsu, zir-zartekoa, asieran oiñak eta amaieran burua daukazan esaldi entzungarri ederra. Zuk, esate bat baiño ezta, Arangoitiren betiko leloari yarraigirik, nire esaldi ori, zolitasuna kenduta, mamiña ikolduta, zirzartada ilunduta, oiñak eta burua moztuta laburtuko bazeust, o neure Puertorrico ederra!! Garamaztu andi batek nire eztarri au ots bage itxi ta eskilasokumeak lez

krrrrr baiño besterik ez atara al izatea gurago neuke. Bai, lagun, bai. Edozeini barrero ta barrero esango neuskio nik «Biurtzailea zara, zeatzta izan zaitez».

—Aparitara yoan bear dot belu da-ta.

—Azken-oartxo au entzuizu yoan-orduko. Domekako lana zezat ordainduko jatzu, Ereñozi? Zer emon dagikezugu zure laguntasunaren alderako? Isastik eta emongo dabenean dirua gitxi izango dala uste dot. Agiriko lanak agiriko saria bear dau. Egunen baten ni Gernika-aldeko *Diputado a Cortes* izatera eldu banendi, etzenduke zuk ezer galduko. Floren Andra astokillo orrek birritan aitatu daust Mungia alkatekuntzea. Orain daukazuen alkate au, batetik arotza dala, bestetik luzaroege dagoa-la ta... «Egin nagizu neu Mungia alkate» zearka-mearka auxe esan gura izan daust kokolo andiak. Busturik, Kartagoko sakristau orrek be, izan gura leukeala uste dot. Ez bat, ez bestea. Zeure arlo domekako ondo bete badagizu, Viñas de Andresen itza, Agustin Ereñozi izango da Mungia alkate. Eta orain zerbait yakin-arazo gura dautsut. Gure izkaldirako, beste gizon andi batzun artean, don Anbrus Torrealdea, gure aldungeia ta Gernika-Bermeoetatik be asko ta asko eidoz. Isasti ta lobaagaz euren etseko beste norbait be etorriko jaku ta ardura andiz ta zeatzasun osoz biortu, Ereñozi, nire esaldiak.

Geiagoko baarik, adierazleari eskua luzatuta, bestela baitakoan, ezker-eskua inor adi eteeukan begiratu eban Epiko gureak.

—Gizon orren barritsu! —ziñoen, zortzigarren bidarrean gitxienez, dendari astitsu ikusgura batzuk.

Ereñoztik «Barritsu, eskilasokume ori» esanda, etsera-bidea artu eban.

XXI. Izkaldi-aurrean

1. *Izlariak euren albotikoakaz udaletsean.*
2. *A zan gizontza bat!*
3. *Jauntxoia ta Morrosko izkaldira.*

1

Motz, goibel, belun ta euriantzeko zabaldu zan irailaren 25 garren eguna. Etorkizunean izan bear eban entzuteari ezegokion, urretan be, ekarren taiua. Lenengoz inguru aretara eldurikok ezin igarri egikean eguzkiak ogera-bidea non eban, ezta zein mendiren sorbaldan yagi oi zan be, ala Yata, ala Tailu, ala Obargane, ala Sollubereanean.

Tontorrik tontor odei lodi, egaztien papar-antzeko ertz baako ta egal-biribilak, euren barruan arriabarra ezkutuan baileroen, astiro astiro yoazan, ur-tanta bakar bat ezerioela. Itxastxoriak, egoak zabal-zabalik, egabide guztietara yota, odei gilbor andiak algandu ta marratu nairik ebilzala zirudian, beetik gora, goitik beera, eslaika, ezker-eskuma ta zearretara. Odeitzar arek batetik bestera igaro ta zulatzen etzan bat be azartu.

Zortzirak-inguruan, Yatak burua laño narrasez estali ebanean, bere barren-inguruetauko auzoetan, alderdi bateko ta besteko gizonak betillun ta larri egozan, mendigane biribillari begira; larrien kartagoarrak, arratsaldeko garaipena txapelean eukela uste ebelako.

Goiz beranduan odeiak ezeuken goiz erdian baiño argi geiago. Eguerdi-inguruan alan be Laukariz-ganeko odei murru batzuk barruak argitxoago erakusezan. Amabietako txilinak ots eginaretxoan, odei-murru aren artetik eguzkiak bero bageko guar luze luze batzuk, egun atako lenengoak, erakutsi ebazan; eta, batean agertu, bestean ostendu, kuika ebilzanartean, Mungiako udaletseko armailletan gora sei gizon, lerro biñatan yoazan. Mutil tirlo andi bat orpoz orpo sei gizonoi zerraien armaillak yoarte. Nortzuk ziran gizonok? Arratsaldeko izlariak, bakotxak albotikotzat lagun bi ebazala, aurreko irurak Epiko, Arangoiti ta Treviño ziran; atzekoak Begi, Larrinoa ta Zabaleta.

Alkatea ta zadorlaria, orduko, udaletsean ziran, beste seirak noiz elduko begira. Zadorlariak (gutzizko gerri ta ezpan-biguna zan sekretarioa) Epikori de Andrés jauna ezagutzea dedu anditzat deukat» esan

utsan; eta beste onelango esakera gozo ta txikol batzun ondoren, Arangoitik bere adiskide ta erdi-mendeko alkateari itz onek zuzendu utsazan:

—Endore, egizak oraintxe guztion aurrean niri goizeon egin daustazan itarantzunak.

—Nik diñot eze —zirautesen alkateak—, nire belarrietan atzo goizeti asita onakoan, zurrumurru bat, etenaldi gitxiko zurrumurru andia, dabiltala. Baldin nik entzun dodana sinisgarri bada, Mungian ta bere uriauzoetan ta inguruko basauritxoetan ezta gaur arrastian izkaldira etorri bagako gizon bakar bat be geratuko. Ta nik diñodana auxe da: euririk balitz, ta euri-antz andia dago, izkaldia non? Zabaleko tribuna ori alperrik eregi dogula uste dot. Ementxe izan bearko; eta, dakutsuenez, udaletse txiki onetan eun gizon baiño geiago alkarren ganean ipini ezik-i... kuidaol!

Begik: Eun gizon emen! Berrogeta amarretik gora baete? Izkaldi au goizeko seiretan balitz, entzule guztiak barn barurik dagozanean! Baia arratsaldeko lau ta erdietan? Ugalde, eztok uste bakoitzak, bere gilborrean ondo gordeta killotxo biñagaz etorriko dakiguzala? Ta gilbotzar puzgotu arek nok ikoldu? Berrogeta amar be...

Itoarteko barre-zantzoak egin ebezanean, Ugalde zadorlariak onelantxe gozo-gozorik yarraitu eban: «Zer da egitea? Mari ta albotiko zareenok zeuok erabagi. Euria bada, eguenerako epetu edo luzatuko aldogu izkaldia?».

Epikok. Eguenean be euria izan daite ta euria dalako gure izkaldi au barru epetu bear badogu, txulut! Ganera eguenean euria izan ezarren, nok solotik atara Txorierriko baserritarra, astegun buruzurian? Gomuta dot, ni ona etorri-barritan, Yatabe ta Gatika ta Laukariza eldutxo bat egin geuan. Don Ambrosio Isasti andi-andirik, itzaldi bat egitera...

Arangoitik. Viñas, entzun au: «Don Ambrosio» ta «izlaria» ta «andi-andirik» eta olako jaboi-purrustillak arrastirako itzi badagizuz, oba. Emen, nor dan badakigu-ta, *petit comité* onetan astokillo ori aitatu nai badozu, «don Anbrus Aginbako» esaizu. Orduko izlari-txangoa gomutaratu nai badauskuzu, zetarako diñozu «itzaldi»? «Arrantzaldi» esatea ezetelitzate zeatzago izango?

Viñasek ez, beste guztiak luze ta gozaro barre egin eben.

Alkateak. Eta zuk, Arraitz, zer diñozu?

Begik. Nik? Neuk be, Viñas de Andresek lez, nai euri, nai aterri, egin bear dana gaur bear dala uste dot. Emen ez gero, emen ez, zabal orretan baiño.

Zabaletak. Euria bada, eztozue uste, gizonak, batzuk garramaztua, beste batzuk eztula, beste batzuk alborengoa...?

Begik... beste batzuk *cólico miserere* izango dabela? Baserritarra nor dan eztaizue. Baserritarra, gure baserritar au, eztau ez eurik busti, ez aizek oztu, ez eguzkik berotuten. Txakurrak lez soiñari ta soiñekoai dri-dra! *astiñalditxo bat* emonezkero, euririk *ezpailitzan legor-legor* gelditzen da.

Alkateak. (Barrea naikoa *eginda*) *Zuen bion gogoa bada, aurrera. Orain beste zertxo bat. Zein luzaro ekin gura dautsazue, izlariok, zeuen lanari?*

Epikok. Bakoitzarentzat *ordu bete bear da.*

Begiren albotikoak arri ta larri geratu ziran. Euren izlaria *ordu* bete izketan luzatu zegikeanik ezeben uste.

Alkateak. Don Donatok *zer diño?*

Begik. Bakotxak ordu-erdi asko dogula uste dot nik, geigarritzat, bes-teari erantzuteko, amar bat minutu generatuezkero.

Epikok. Amar minutu orrek naikoa eztirala badakusku, erriari beste ogei bat minututan ekiteko eskubidea eskatu dagikeo.

Guztiok au, eztabaida baten urren, ontzat artu ebanean, alkateak «Eta adierazlearentzat?» itandu eban.

Epikok. Beste ainbeste.

Eskakizun au lartzat euken beste guztiak. Epikok, ostera, arren bai arren, noraezekoa zala ta biurkuntza onik gitxiagotan ezin dala, ta au zala ta ori zala, eragon ebanean, *iñok* ezeutsan eragozpenik erakutsi.

Ordurarte txit bat atara bagerik egoan zadorlariak, buruari orretarako makurraldi bi edo iru eraginaz, «Jaunak —esan eban—, noren lepotik eregi dogu zabaleko tribuna ori?».

Begik. *Mari* biok erdi bana ordaindu dagigun. Ezalderitzazue ondo?

—Nik ezteritxot ondo, ondoegi baiño. Irazketa orrek alderdi bien generakoak izan beitez.

Arangoitiren uste au guztien eritxiz aintzat artua izan zanean, sekretariok beste makurraldi bi buruari eraginaz, «Eta zein izlari asiko da lenen?» itandu eban.

Zabaletak. (Irri-barrez) Nire ustez alderdi batak zein besteak etserako ta etseko oilarrentzat gura edodau ornen ori. Zein lenen ta zein bigarren zozketan erabagitea ezal-litzate egokiena izango?

Arangoitik. Zabaletagaz nago. Artu dagiguzan luze-laburrean bana diran zotz bi.

Zadorlariak, bizkor-bizkor sala-osteko papertegitxora yoanda, zotz baiño ezkarda-izena egokiago eukeen zozpaltxo bi ekarri ebazan.

«Mutilak —esan eban Arangoitik eurak ikusitakoan—, esku bat gitxi dogu orrek estaltzeko. Viñas, zu gazteena zara ta egon begira dagigu-zanartean. Andiena yaurri dakionak lenengo itzaldia egin dagiala».

—Nai bigarrena —ziñoan Viñasek—. Nik, egia esan, neu asi baiño leenago, aurkaria entzungurago neuke. Izlari baten lana obeto nabarmen-tzen da, askozaz obeto ikusten da, beste izlariaren itzak neurtu, aurkariaren yita...

—Bai, bai, bai... ulertu dogu. Aurra bada, Periko! Itzuli beste aldera, Ugalde zadorlariak eta nik zozpal-zati orrek estaltzen doguzan bitartean.

Epikok, ormara begira egoala, surpekoa zorroz-tuta itzuli zanean «Au neuretzat» esanaz andiena aukeratu eban. «Nire aurkari Arraitz jauna izan beite itz egiten lenengoa» generatu eban.

Isil-misilka ta larri asi ziran Begiren albotiko Larrinoa ta Zabaleta alkarri zerbait esaten. Euren ardurapekoak, bigarren itz egin bear izan baleu be, bardin uste dot egingo ebela. Geroago bildurrago ziran.

Alkateak. Ni non yesarriko naizan, izlariak non eta non adierazlea dakuskun orain, yardungura bertara yoanda.

Arangoitik. Pello, tribunara bagoaz, Mungia guztian barria zabalduko da ta bazkaria mai-ganean itxita, euliak eznetara lez, orraxa etorriko jatzuz zure ardurapeko guztiak. Berton gagozala oba dogu erabagi. I non yesarriko aizan? Orrek etxaukak zeri eragin. Uri bateko arazoetan alkatea erdi-erdian beti. Ire eskumaldean zarrena, Arraitz yarri dedila, ezkerrean Viñas. Adierazlea, egingo dabentxoagaiti, beronen oiñetan balaiegok be...

Alkateak. Eta izlariarentzat ura, ala ardaoa, ala zelango edaria?

Geienak. Ura.

Begik. Benetakoa ala olgetakoa izan dogu, Pello, itaunetxo on? Barre beste guztiak.

Alkateak. Zuok gaizdunai urik gitxitan arrarazoten dautsezue ta nik be...

Begik. Il-aginik gagozala ezalduzu uste?

Epikok. Zeinbatetan gara asteko? Ze ordutan?

Arangoitik. Arraioa, Viñas! Ta zeuk esan neure aurrean atzo goizean Felipetxuri «Felipetxu, lau-lauretan asiko dala iragarri egizu»? Etzenduan gero entzun «Uritarrak, biar arrastiko lau-lauretan...?».

Epikok. Bilboti datozean astia izan dagien, izkaldia lau ta erdietan ezin asi al dagikegu?

Zabaletak. Erri bat yostailutzat artu ta orrelan erabiltea ezta zillégi, ezta lege.

Begik isilean «Itxiok, oba joagu-ta» esan eutsanean, «Baia, gizonak, nigaiti... Zuek Viñas de Andrés jaunari ontzat artu gura badautsazue...».

Arangoitik. Felipetxuri beste aldarri bat yo eragin bear.

Alkateak. Orregaiti etxaku asarratuko. Pozik dabil aspaldion gure aldarrilaria.

Lentxoago Begi, toxa zabaldua, zigarrotxo bana guztiai eskinten asi zan. Zadorlariak isiltxotik Epikori «Ezalzara emen inoiz izan? Etsari au lenengo elizgizonentzako garaia zan, amarrenak gordeteko goianengoa. Onen beean sakristeia dago. Udaletse au umildea zan ta zañ lakoxea geratu da barriztauarren. Ardi txikia beti bildots ta ogetxikia beti oakoo... Errege ta erreginaren erretratuak beste uritan emen baiño lenago ezarriak izan etediran eztakit. Eskoaldean daukagun au Elordigoitia da, Mungiaiko seme ta ongille andia, luzaro Argentinan egona, bertan aberastua. Lengo baten il da.

—Ezkerraldean dakustan au, nor da? Bere anairen bat?

—Ez, Elordigoitia bera, Argentinara eroan eban txapela ta txamarrotea aldean dabezala. Gaisotegi-egitama eztozu ikusi? Ementxe daukagu.

Zadorlariak Epiko zokorik bazter erabilenartean, Zabaletak bere anaitzako Larrinoari bere barruko bildur ta sarrakioa erakutsi eutsazan. Eta elkarri zerbait, iñok entzun bagako zerbait, esanda «Izlari yaunak —zirautsen Zabaletak Arraitz ta Viñas de Andresi—, iru-lau milla gizon euritan eukiteak, zelango atzea ekarri dagiken badakizue? Zuok, erri onen osasuna zeuon ardurapean dozuonok, ori egingo etedozue?».

Epikok. Albotiko jaunak, ori erabagita dago. Euria balitz, entzun gura eztabena bego bere etsean.

Arangoitik. Emen, Floren Andrakak Meñakan esan eidabena yazoko da. «Zer da demokrata inkondisonala? Datorrena datorrela, aurrera beti egiten dabena». Amaika onelango gaur arrastian...!

Lagunen barre-zantzoak ezeutsen amaitzen itxi.

Begik. Mungiaiko notarioa euriaren orren bildur bada, doala parroku yaunarenera ta auzkarako oilar biontzat sotana bana eskatu dagiola, gane-ko zuri ta guzti. Gero sermoiak egitera, bai Viñas ta bai ni, elizara bertara yoango gara ta an, Zabaleta, an iñor ezta bustiko.

Beste barrealdi baten urren.

Arangoitik. Zabaleta, parrokuaganik ori ezin lortu badozu, aldarrilaria auzorik auzo bidaldu daite ta oi dabezan ttuntun-otsak yota gero, auxe gitxi gora-beera iragarri dagiala: «Auzotarrak, Mungiaiko alkate yaunak osasuna ta bakea ta prieria auxe dirautsue: "Gaur arrastian euri arradan,

odeiak egotziala euri, izango da ta Mungiaiko izkaldira eztaiteala iñor etorri, iñor be ez gero"».

—Orduantxe geiago etorriko litzatez —erantzun eutsan Zabaletak.

Erantzun au ezaban iñok entzun. Guztiak barren barrez ito-aginik egozala zirudian. Isildu ziranean «E, Viñas —ziñoan Arangoitik—, arratsaldean indardun agertu al izateko, len bai len bazkaltzea on izango da. Goazan».

Kartagoar ta erromarrak, bein kalera nai azokara nai gelunera elduezkero, otso ta otso agertu bear eben. Auxe egin eben eguerdi atan be. Atea, kalerako atea zabaldu baiño lenago, adiskide mamiñak bailitza-zan kar-kar-kar; atea zabalik ikusi ebeneko, ixxxxo! irunaka ta txordo azaldu ziran udaletseko armailletan. Puertorlilaria bere biakaz atzeratxoago. Mordo batekoak bestekoai ez itzik °z mitzik zuzendu bage, mailletan beera yatsi, azoka luzea igaro ta bakotxak bere etsera bidea artu eban. Itzik alkarri egin ezarren, mailladi-ganean ziraneke, burua yaso ta Yataldera begiratu ezabanik etzan bat izan. Sartu ziranean baiño urdin-une geiago ikusirik «Neuk iragarri dodana —esan eban Begik—, zemaika ta illun-millunka, baia euri bagarik gautuko da gaurko egun au. Euriari badiñotso, eliztxori baten egarria ilteko beste tanta ikusiko dogu; anilik gora gauza andirik ez».

2

Mungiaiko ardantegi, ostate ta kafetxeak ezeben aspaldietan izan egun etorritsuagorik, yale-edalez ain ugaririk. Iru labaldiren ordeze sei egin ebezan ogidunak. Arakinak iru zekorri eratsi eutsen narrua. Oillasko-oillanda, arrautza ta txarriken domua, errekaize epeletan termometroa lez bat-batera goratu zan. Bermeoko arraindunak, ekarrena saltzeko ezeben Bilboratu bear izan.

Irurak baiño lenagotik zabalerantz yoten asi ziran gizonak. Ordu ta erdi igarotxotan, euriteetan aintzira batera, ganez eragin bage, ibai ta ibaitxo, lats ta laskume, erreka ta erreka, areka [ta ubideak ura ekarten daben antzera, auzo] ta aldauritxo guztietatik mordo andietan etozan yardunzaleak. Laurak yo ebenean, ezegoan zabal guztian arra beteko utsunerik. Kartagoar agorienak, ikusgarriena Floren Andrakak zala, sail baten egozan, yardungu ondoan. Beste alderdiko gizon entzutetsuenak, Anton Imaz, Zabaleta, Larrinoa, Mauri, Yatabe ta beste batzuk, atzerago mor-

dotu ziran. Batzuk zein besteak zantzolari bana euken euren artean: Larraurikoa, kartagoarrak; erromarrak, Markaidako Andres, euren ustez, eguzkiaren azpiko ta bedarraren ganeko zantzolaririk zoli ta arnasa-luze ta bular-sendoena. Arangoiti ta Busturi, gernikar adiskide batzuk lagun ebazala, yardunguaren ezkerretako etse baten egozan. Euren goiko aldean, tellape bardinean, uriko ta aldaurietako elizgizonik geienak batu ta kee-artean agiri ziran.

Laurak etsinarren, yardungua utsik ikusita, Felipetxuren aldarri barriaren ezaguera bakoak euren epebakotasuna ezutlka erakusen. Floren Andrakak sei bidar gitxienez, alde guztietara begira, zoli-zoli esan eban:

«Gizonak, lau ta erdietan asiko da izkaldia. Don Pedrok esan daust».

Elizgizonen artean, batean don Blas Gatikako, bestean Meñakako parrokoa (gizon txiki ortzargia zan au) sapaillora urtenaz, ezker-eskumara adi egon ziran, gaztaña otsorpoen garauak baizen estu egozan gizonai begira. Eztabaidatxo bat erakori zan euren artean: don Blasek, lau milla gizon baegozala baturik; Meñakakoak, iru millatik gora ezetz.

Urrengo etsearen irugarren bizitzan, sapaillu luze-luze baten, eskuz taiaturik be ez politoago, errenkada biten agiri ziran buruak; lenengo errenkadan ule luzeak, andrazkoenak; gorengoan, ule motzak, gizonezkoenak. Etzan leio bakar bat erdi utsik agiri. Azokarako uneak, begiragu, sapaillu, leio ta leiotilla, guztiak egozan bete-beterik, ikuslez yosita. Iletadun etse apal, egun batzuk lenago alargunduriko emakume batenean, alboetako leioak itxita egozan, zabalik erdiko sapaillua baiño besterik ezeukela. Antxe, izkalariak euren arloa asi bear eben aurretxoan, emakume gure ezagun andi bat, andra Isidora Hayedo Arangoitirena, zabalzabal ta berera, alboan iñor bagerik yezarri zan.

—An dago nire sakristaua —esan eban pozik Meñakako parrokuak—. A egon, onelango yokeretan agertu barik?

—Aup! —entzun eben onetan elizgizonak. Anton Imazen deadarra zan. Sotanadun guztiak, erromar agirien mordoa ikusteko, iduna luzatu eben.

—Non dira latsibitarrak? Santi Latsibi ta Pedranton non diran!

Mauri indianuak itaune au ezin entzunda, ezkerreko belarri-ondoan eskua zabaldu eban.

—Zuen alkatea ta bere aita non diraan!

Soinak goratuta, burua makur ta begiak itxiaz erantzun eban Maurik. Nok an ezer ulertu? Iturri baten txurrupean bete aginik dagoan bonbil baten samatik lez, ondo beteriko azoka atan geroago ta burrundada andiagoa entzuten zan, itzak?, banakarik be ez.

3

Jauntxoak eta Morroskok, Bilbotik eldueran, Treviño baiño besterik ezekusen gelunean. Ganerako kartagoar ezagunenak, izkaldiko ezer ez galtzearren, lekua artuta egozan. Labarto gelunezaiña ta Treviño maisuaren erdian sartu ziran osaba-lobak Mungian. Gizon bakar bat aurkitu eben kale nagosian, Lejarzegi mediku zarra. Morroskok, nor zan yakin ezarren, kapela eskuan ebal, agur egin eutsan. Aukera-egunetan aldungei guztiak gizabidetsu ta txeratsu izan doaz, irribarrekor, «Agur ta kaixio» ezpanetan beera, arnasaz bateratsu, erabiltekoak.

Zaletasun bat eta detu bi eukazan Lejarzegik. Tresilloa zan bere zaleatasuna. Detuak: politikua agotan artuta txakurrenak esatea, bata; bestea, laranja-azalak makilluaz espaloitik kale-erdira egoztea. Bilbotik etorribarri arek ostendu-orduko, atzetik eurai begira ta bularraren indar guztiaz auxe esan eban:

«Sendabidea, besterik ezarren, azkordinak zelan kendu, nai bururengo zelan ibitu darakutsuenean, erdu gizonok mediku barritsu onek entzutera, artean ez. Ai euri eder bat!».

Amrika onelango esan eban sendalari urtetsu ta dedutsuak, izkaldiak zirauen arte luzean. Iñok ezeutsan erantzun. Ezin erantzun al zeikean guztiak zabalean, *Plaza de los Fueros-en*, egozan-ta. Lejarzegi aserratuta ikusteko laranja-azalak espaloietara egozten ebezan mutillik bakar bat etzan agiri Mungian kaleetan.

Jauntxoa ta Morrosko andra Isidora egoan etsera eroan ebazan Treviñok. Alkarri esku-emote andiak eginda gero, osaba-lobak yesarreran, euren artean artu eben andra Isidora. Jauntxoak burua gitxitan agertu eban. Aldungeia ta maisua alde guztietara begira egon ziran.

Onenbeste emakume eder ikusterik ez neban uste —ziñoan Morroskok—. Nortzuk dira yardunguaren ganeko aldean agiri diran lau neskaitilla arek?

—Las Andrakas —erantzun eban maisuak.

—Orrenbeste abade dozue Mungian?

—Aldaurietakoak dira geienak.

—Urrengo sapaillu atan agi ri diran gizonak?

—Arrotzak dira. Euren zaratua entzun ta bizitasuna ikusita bermeotarrak dirudie.

—Eta arako beste gizonak? Zapi zuna dauko batek paparrean.

—Bekosolo da erdikoa. Besteok Bermeo ta Gernikako aldungei bere lagunak dira aurki.

Lau ta erdiak yota isilaldi bat egin zan ta yardungu —ondoko gizonak ozta-ozta, estutzeko lerrenak eginda, izlari ta adierazle ta alkateari ibilpea zabaldu eutsen.

XXII. Izkaldia

1. *Alderdi bietako agirienak.*

2. *Zantzolariak eta alkatea.*

3. *Begiren itzaldia.*

4. *Etenaldiak.*

1

Epiko agertu zan aurren; bere ondorik, Ereñozti adierazlea; Begi, urrengo; guztien atzetik alkatea. Zurmailletan gora igonda, yardunguratu zanean, kaltzerpeko paperak mai-ganean itxita gero, ezker-eskuma ta goietara begiratu eban luzaro ta begi argiz sendalari gazteak, batez be andra Isidora egoan etsera. Tete antxe egoala uste eban. Iru mai ta lau aulki egozan bertan atondurik; irurak, eskuzala egoanez, miesa gorriz estalduta. Kartagoarrak alegin andia egin eben, Epiko gora eldu zanean, txaloak yo eragiteko; ezeben asko aurreratu. Lotsazkoak zirudien entzun ziran apurrak.

Goitiko txalo batzuk illeta-etsera begira, andra Isidora ta egozanera, ipiñi ebezan lagun asko. Andra Isidorak gizatzen batenak langoxe txaloak atara ebazan bere eskuetatik, zoli-zoliak, gogo berozkoak eta ugari. Txaloak zelan yo ikasita etorrela zirudian. Bere senar ta lagunak be alegintxoak egin eben, baia atze andi bagarik. Arangoitik orduan alboko lagunai «Baserritarren eskuak —zirautsen—, eztakie txalorik yoten. Atxurra eztarabilenean, pipda darabille, eztakie besterik».

2

Larrauriko zantzolariak, Floren Andrakak zirikatuta, ujuju ederra, luzea yo eban. Markaidakoa, erromarrena, agoa zabalik egoan erantzuteko.

—Gerotxoago, Andres, gerotxoago, geurea agertu dadineanesan eutsan Zabaletak.

Begi yardunguan agertu zanean, a zan txalo yotea! Iñok ezeban uste, ez aldekok ez aurkarik, alango arrera beroa izango ebanik. Maitetasunak erabilzan eskuak alkar yoten, aldekotasanak baiño luzarago ta geiagorenak.

—Asiera txarra —esan eutsan Busturik Arangoitiri—. Baserritarrak eztakiela txalorik yoten? Orra or.

Ango abarotsa ibitu zanean, alkateak, txilin bati ots eragin ta zutunik «Gizonak —esan eban—, Mungiako erri onen izenean eskerrak erbeste ta uri auzoetati gure artera etorri zarenói. Zeuon ontasuneti itxaroten dot izlari yaunai eztautsezuela egoki eztan erakusterik egingo, ez deadarrik, ez txisturik, ara be gitxiago iraunik ez eupadarik. Txaloak yoteko, ondo egingo dozue esaldiak amaituarre itxarotea. Guzti-guztiok izkal-di onen gomuta on bat eroan dagizuela».

Txaloak alkateari yesarri zanean. Zabaletak orduan lagunai «Orainarte alderdi bagako daukagu morroi au».

Alkateak barrero, txilinkada biren ganerako ta zutundu bagarik, itz onek esan ebazan: «Donato Arraitz Sagasti yaunak beronen yarduna aste-ko eskubidea dauko».

Begi, txartes-zarpa batetik paper txiki bat atara ta mai-ganean itziaz, eskuzal-ondora urreratu zan. Taupaka asi ekion biotza, artega egoan, arik eta Markaidako zantzolariak ujuju luze zoliz artetu ebanarte. «Ori dok, Andres, bularra, ori eztarria!» esanda, txera bat egin eutsan agura pozkorrari.

—Zantzorik ez, Andres, izkaldia amaituarre —esan eutsan alkateak, txilinari birritan ots eraginda gero.

3

—Izlariak —esan eutsan erriari Begik. Askok gogoz barre egin eben au entzueran, Arangoitik eta Busturik ez gitxien—, agiri zaren guztioi ta ostenik dagozan batzuri be —erromar askok andra Isidora egoan etsera begiratu eben— zuzendu gura neuskioe neure dei au. Orregaitiño, zuen artean izlari eztanik iñor balego, esan dagidala, orri be neure len-agurra egin dagiodan —Barre askok—. Banekian, guztiok zare izlari. Ogei urte da zuen artean bizi naizala, mundu onetara etorri zarenói laguntzen ta bestera yoan ekiguzanak, atzeta ten eta ten eginaz, emen luzaroago euki gurarik —Entzule askok barre, batzuk txalo—. Iñoiz otu etedatzue zeuon sendalari Arraitz emen, estu ta larri, total-motel, izmizka ikustea? Ez neuri be. Ezkara, ez nire gogaideak, ez ni, izkaldi onen asmatzaile izan. Jose Andres Bekosolo jauna diputaugeitzat agertzeko ezta ez yardunik ez barriketarik bear; berorren egitsari onak, lau urte onetan aldundian bete dabezan lan andiak, dirauskue nor izan jakun, nor dan ta nor izango

dogun —Txalo andiak—. Aldungei agertzeko, eginenik eztaukelako, barriketea ta txotxolokeria bear dabenai bururatu dake gaurko ikuskizun au; ni, izlari izateko yaio eznaizan au, toki onetara ekarte. Kartagon eidi-ra izlariok. Euron *Presidente de honor* asi zan arlo onetan, bere erritarren artean asi be, Yataben.

Eta zelan itz egin? *Orador patriarcal* eida ta Abrahamek lez ederto egin bear, Isastik. «Gizonak —esan eutsen bere uritarrai—, badakizue *El Rásimo* zer dan, *El Rásimo? El Rásimoko* presidente egin nabe ni Bilboko aberatsenak. Gu osaba-lobok, gu arbolak gara, zuek barriz, zuek satsa zaree, geuri indarra emoteko satsa». —Barrezantzo andiak goibeetan—. *Orador patriarcal-ek* esan ebazan itz eder ilezin onek. Gero, yakiña! euren buruaren atzeta, berak baizen ondo ezarren, or dabilz kartagoar izlariok, bat emen, bestea an, gure atxurlariai barre eragiten. Gure alderdian be badira batzuk euren ikastez ta doez gizatalde-aurrean itz ederto egiten dakienak. Zegaiti ezetedautse onei aup egin? Bildurraren? Ta zerarren niri? Neu lotsatzearen izan eteda? Onelan bada ta Bekosoloren izena goratzeko neure orainarteko lan ta alegin ta lerrenak, neure gau galtze ta buruko miñak naikoa ezpadirra, geigarri izan dagiela ona ekarriaz emon gura izan dausten lotsaria —Goietan txalo andiak—. Beean baserritar askok ezeben ondo ulertu al izan lotsaritasun au; baia, txaloak entzueran, eurak be zoli ta gogoz eskuai zarata eragin eutsen. Andra Isidorak *feo* esan eban. Epikok, adierazleari zerbait itanduta, ak erantzundakoa paperean idatzi eban—. Or, mai orretan dagoan gizon orrek —zerraion Begik— amaren etsetik etorririkotxo orrek —Barre baserritarrak—. Epikok adierazleari: «*Qué dice?*» Adierazleak: «Que viene usted de casa de la madre». Epikok erdeiñuz irribarre ta idatzi-izketan oturik dago ta garailari izango dalakoan aup egin daust; baia nire itzak motelik ots eginarren, gure aldungeiaren anditasunak berak aurkari guztiak, erdalduntxo au aurrerengo dala, zapalduko dauz.

Txalo gorgarriak goi ta bee. Adierazleak zerbait Epikori belarrira. Onek idatzi ta idatzi. Andra Isidorak don Anbrusek eta entzuteko eran *Feote*.

4

—Zer bik arritzen nabe —ziñoan izlariak—, gixon onen oparotasunak eta Isasti jaunaren antzerik ezak —Begik *gixon* esaeran x ori luze-luze

egin eban, Epikoren kazkartasuna obeto erazagutzearren edo—. Santa Leguati dator, esan oi danez, nora datorren eztakiala, nor nor dan eztakiala, zer bear dogun eztakiala, erritarren izkuntzan murtik egiten eztakiala; ta oni bultz, orri atzeta ziri, bateri lepoa igortzi, besteari zaplanda, or daukazue iñok baiño geiago agintzen dabela, bere ukabiltxoaren barruan mungiar gizon asko daukazala —Txaloak eta barreak—. Ezetedauko berorren errialdean zereginik? Ezaldago an nor sendatu?

Arangoitik. (Azoka guztia beteko orroiaz.) *Ahi duele*

Begik. (Alkatear) Ta txilin ori, maipuruko jauna, txilintxo orrek ezaldauko minik? (Erri guztiari) Belarri minberadun orrei bigarrenez itandu bear dautset. Ezaldago an Puertorrico-aldean nor sendatu?

Floren Andrakak. Protesta

Zabaletak eta mordo atako erromarrak barre-zantzo andiak.

Begik. Ni arri ta zur naukan bigarren yazoera Isasti jaun orren yasik eza, fepakotasuna da. Amar milla ogerleko oraingotxe daukaz eralgita. Gaur zortzirako, emongo ezpadauz be, agindu beintzat, beste ogei mila egin bear. Ta, gizonak, milla peseta katanarruan artuta, Valladolid-aldeko uriren batera, gizon au bizi izan dan aldera, baleioa, lau diputadu atara al izango leukez: katanarruduna, bat; loba morroskoa, bi; erdalduntxo au, iru; ta laugarren bat bear izanezkero, Otxorio geurea —Entzulerik geienak, Arangoiti ta be bai, barre-zantzoka, asko txaloka.

Epikok musturturik idatzi eban Ereñoztik egin eutsan biurkuntzea. Andres Markaidak ujuju luzea. Alkateak txilina yota: «Andres, isilik egoteko, bestela Felipetxuk kartzelara eroango zauz».

Begik. An milla pesetatxo zabaldua lau aldun, lau diputadu, emen ogeta amar milla ogerleko eralgia edo beintzat aginduarren bat ezin.

Barre zantzoka eta txaloak barrero. Andra Isidorak iguin-arpegiaz: *Macaã*

Arangoitik Busturiri: «Etzagoz arrituta? Baalzekian itsusi au izlari onen etorritsua zanik?».

—Nik ez; Begik beronek be ezetz uste dot.

Begik. Gizonak, noiz edo bein, dakutsuena ta dantzuzuena egia ala amesa etedan igarri ezinik aurkitu izango zaree. Ni egun onetan onelantxe nago. Orain urte bi, organu barri bat bear genduala ta iru edo lau joan gintzakiozan don Anbrus Isastiri. Eztakizue zer erantzun euskun? Bera etzala musikalaria —Barre askok—. Gaisotegia barrirazu bearreko egoala ta banoa, gaur bere alderdian dagozan gizon bi lagun nebazala, banoa beragana; ta katanarrua aitatu geutsaneko, gure eskakizuna ondo amaitu bagarik «Etsetan ezalduke ogerik non il?» erantzun euskun *Orador*

Patriarcalek. Beste bein, Yatabeko elizan arako tximista gaizto batek txerrenkeria gogorak egin ebazanean, bertako parrokoa ta alkatea Bilbora yoan ziran dirutan. Lenengo euren erritar aberats orregana ta elizea aiatu eutsenean, «Ori elizgizonak egin dagiela» erantzunda, katanarrua osorik beti —Barre andiak goi ta be—. Orduan ain esku-estu, ain zikotz; orain onen eskuzabal, onen emokor! Gizonak, soloak laiatuta gero, txorakoak eginda, galgaraua purran ereiten dozuenean, gari ereite ori lurraren onerako ala zeuen onerako egiten dozue? Adurretan egozan baserritarrak entzuten. Isasti, *El Rásimoko* maipuruko ori, berrogei milla diru eder purran erein edo agindu-orduan, lurraren onerako ala bere onerako, bategaz amar egiteko, dabil? Amar orrek nondik urten bear dabe? Erantzuna argiegia danean, zetarako erantzun? Nik ezkerrean lukainka bat baneuko ta eskoan odoloste bat, ezneuskezue esango «Au lukainka da, au odoloste da». Ikustea naikoa danean, begoz itzok barruan. —Txalo ta barre-zantzo andiak.

Anton Imazek. (Zarata onek baiño zoliago) Ezneutsuen nik esaten zer yazoko zan?

Laraudok. Gure oilarrak be badaki gero kukurruko egiten.

Anton Imazek. Arandui, or aldaukazak lengo eguneko bost ogerlekoak? Gura dok oraintxe tema egin?

Aranduik. Etsean itxi joadazak.

Begik. Atxinakoak dira Euskalerrian azokak, eriak. Bizkaian entzute-suenak Basurto ta Mungia ta Gernikakoak doguz. Gure egun onetan lau urterik lau urtera gitxienez ta nongura bestelango azoka batzuk egiten dira, giza-azokak. Idi ta asto ta urde-ordez gizonak eurak egon doaz eria onetan salgei; aukeraldia edo *elezinoak* dabe azoka onek izena. Askozaz zeatzago izentauko geukez gizaazokak esanda. Onelangoxe eria bat ikusiko dogu gaur zortzi gure zertan onetan. Iru alde andi daukaz, zeuok ondo dakizuena, zertan onek: Bermeo ta uri inguruak, Gernika ta bere aldauriak, Mungia beronen uri-auzoakaz. Beste alde bi orretan izan daite sale-rospen andia ezagutzea... Gure onetan baete? —Orainarteko itzok, giza-riazko itz orrek, irri-barreka ebagi ebazan. Urren datoanok agotik atarateko, betartea sututa, bene benetan entzun eragin ebazan ta zauzkada andia eragin eben. Gure artean be bai? Zeuon buruak saldu gura izateko, ezetezaree lotsa izango? Edozein lauoinekok, esan dagidan bere izenez, edozein txarrik gaur sei arroara ezker ogeta amar bat ogerleko bereak dauz. Lau, bost ogerleko... andik gora botodun gizon bakotxari eztautsez emongo Kartagoko giza-erosle orrek Floren Andrakak txistu egin eban; bai laster isildu be! Belarrondokoren batzuk artuko ebazan bestela. Eta

zer, txarri baten dirua emonarren? Ezalozue zeuen burua txarritxo bate-na baiño geiago estimetan? Gizon deduzko baten izena lurbira guztiko diruak baiño gorago dago —Txalo gortugarriak alde guztietan. Andra Isidorak, eskuetako arteñoaz errege bastoa edo onelango zeren bat zirudiala «*Calla, cara de vino*» esan eban—. Atxinako euskaldunai, erromar ta godo ta mauruak azpiratu ebezan euskaldunai, baita lengo mendekoai be, politika-igarle batek etorkizuna aurrean baleutse, euren ondorengoak peseta batzuren aldera burua salduko ebela sinistarazo baleutse, lotsaz mendiok itxi ta beste alderen batera bizitoki-billa yoango ziran —Itz onek entzueran gizon, emakume ta elizgizon, zutundu ta luzaro txaloka ekin eutsen—. Gure aurkariok diru bagarik —birritan esan bear izan ebazan itz onek—, entzuleen zarateagaitik gure aurkari beste alderdiko orrek diru bagarik, geu gatozan antzera, baietoz, eun bototatik amar ezleuskeguez eurenduko eta euretatik geien geienak maister gaixoenak, ezetz ezin esan dagikeenak.

Orduan Begik entzuniko txalo ta «Ori, ori! Gora Arraitz!» eta beste oles batzuk bildur-ondakin guztiak kenduaz ganera, lagun-arteaz erabili oi eban izketa barregarri ta adinonegia ezpanetaratu eutsen. *El Rásirno, El Eco de Vizcaya* ta *Andresen Mastiak* irri-mirrika nastau ebazan. Isasti aita-tuta barregei onetxek ots egin eben: «Ondo yan ezin daben batek... bere buruaren usaina artuta, edonor ezyakintzat daukan ori... Len Aginbako, orain Aginbarri...».

Arangoitik. (Zutunik eta suturik) *Fuera ese lenguaje chabacano!* deadar egin eban.

Begik. (Minduta) Maipuruko jauna, nok dauko emen aginpidea, Mungiako alkateak ala an goian arrantzaka diarduan arek?

Kartagoarrek *arrantzaka* ori entzueran atara eben abarrotsa ezta erraz zeaztekoa.

—Alkate jauna —zirautsan Begik—, txilintxo orreri miiña mututu egin aldako?

Nekeak deadarti guztiak isildu ebazanean, izlariak bere izkerea eza-gunean printzeldurik, onelantxe yarraigi eban: «Len yazorikoa gerokoaren zantzu bat bada, gomuta izan dagigun orain lau une ementxe yazo zana. Gero zeuek zeuen barruan esan eta aste bete barru atabaka-barruan erakutsiko dozue garaipena noren aldera yaurriko dan. Orain lau une gure aurka uriko seme bat, burua langoxe biotz andia daben mungiar bat, gaur eztarrian gili-gilia daukan zaldun bat, aldungeitaz agertu ekigun — Isiltasun andia zabal guztian—. Erriari dautsan maitetasuna, erriari gitxitu bagarik, elizeari baleutso, iñor be ezkintzazan bere aurka yagiko. Masal

masal, beti lez egizale, agertu zan aukeraldian, botorik bakar bat erosi baiño garaitua izatea gurago ebala. Zori onean. Mungialdeko buruerak eta auterestiak, politika ta erlijino-arazoetan beintzat, Arangoiti jaunarenak eztiralako, garaitu egin geuan. Au eztiñot ez berari min, ez geure pozari ziri eragitearren, ez. Au, edozein mungiarrek beronen zalduntasun ta gizabide ta errikoitasunagaiti maite daben gizon au, barriro aldundirako bidean agertu eztaanean, zek dakar gure artera, mamin ederrak eta osabaren katanarrua baiño besterik ezagutzen etxakon mutil ori? —Txalo andiak alde guztietan eta barre gozaro—. Au gure aurkariak guk baizen ondo dakie. Ona emen zegaiti euren diputaugei edo diputaneui oni, aratusteak etorriarte itxaron bagerik, arpegian mozorroa ezarri dautsen. Orain amabost egun *Candidatura liberal* zana, azpisuega eztan baten eskakizunez, *Candidatura independiente* da gaur. Marmo, nor zaran badakigu. Mozorro orren ganeti beste bat yantzita, *Candidatura apostólica* zariñala badiñozu be, marmo, ezagutzen zauguz».

A zan txalo egitea! Gatikako sakristauak, lilluraturik, begiak negarrez ta agoa barreka eukazala, txapela gora-goraka yaurtigita «Gora gure gizona!» esan eban. Unean unean nai mordoetan nai egabaturik egozan kartagoarrak, ostera, lotsaz euren aldekoen leioetara ezeben begiratu be egiten. Andra Isidorak urduri ta artega ta amurruz irakiten, txirritxirriak euren ego soñulariak baizen sarri ta zarratu erabilen bere arteñoa.

Gizonak —zerraion izlariak— belutxo da ta gure aldun jaunaren sarigei andiak geigarritzat daukagun ordu laurenean azalduko dautsuedaz. Orain, mungiar ta uriauzotar maitagarriok, eztaukat auxe baiño beste esatekorik: gurasoak emon dautsuen izen ona zeuon ondorengoai garbi garbi emon gura badautsezue, toki onetantxe zapatu guztietan eta batez be Santu larriz ta San Antontxoegunean salgei ikusten dozuezan abelgorri ta zurda-abereak baiño zeuen burua geiagotzat badaukazue, eta Matxin Trobikarraren odol-tantak zanetan darabilzuezan euskaldun biotz andiok, aupa! gizerosleai ukabilla erakutsi ta atabakara guztiok, euskaldun izen ona loitu ta lotsagarritu gurarik dabilzanok garaitu, azpiratu ta auspean sartu-arte.

Atzenengo itz au iñok ezaban entzun al izan. Iru bidar zutundu eragin eutsen izlari etorritsu ta adoretuari. Goietako entzule guztiak, kartagoarrak ez, zutunik, eta beekoak beatzen ganean egozala, zapi ta txapel ta kapelak erabiliaz, izan lediten erakusmen txeratsu ta beroena egin eutsen. Andres Markaidak laugarrenez ta orduantxe luze ta zolien irrintza egin eban. Auzo bateko oilarrari beste askotakoak kukurrukuka lez, Markaida zarrari beredin ujujularik bateratsu erantzun eutsen, al ebanak al ebanez.

Zer egin ezekiela egozan Epiko ta adierazlea. Alkatea etzan azartu zantzulariari txiliña yoten. Andra Isidorak, barruko irakiñez, eztanda egiteko bildurrez edo, yagi, barruratu ta jauntxo ta lagunai sutan esan eutsen: «Gizonak, ori ezta itz egitea, zaunka egitea da ori, txakur itsusi, motz, itxurga bat da-ta».

Don Anbrusi ogei bidar damutu alekion an agertu izatea.

XXIII. Izkaldiaren yarraipena

1. *Epiko izlari ta Ereñozti adierazle.*

2. *Arangoitiren etenaldia.*

3. *Un combate épico-ren atzeak.*

1

Epiko, gizatalde zaratatsua isildu-orduko, yagi ta eskuzal-ondora urreratuaz, alkondara-eskutturai ateraldi bana emonda, *Basta señores*, esaten asi zan, *basta*. Begi, bere yarduna berak uste eban baiño askozaz etorritsuago ta atze andikoago izanarren, estutxo egoan. Bere naikideaz, bere aurkariaz, iñor ez lango izlaria zala entzunda, uste edo eban onen *Sí Señor* bere *Bai jauna* baiño indartsuago zala. Ezin, bestela, yakin daite bere estutasuna zelan azaldu.

Alkateak, noiz edo bein erria erdi-isildu zanean, txilinari ots eraginda «Gizonak —esan eban—, Pedro Viñas ta Andres jaunak eta beronen adierazle Agustin Ereñoztik yarduna asi ta biurtzeko eskubidea dauke». Kartagoar batzuen esku-otsak bertan beera isildu ziren. Viñasek itz onezaz ta polito asi eban bere arloa: *Señores, tengo a gran honor dirigir a los nobles hijos de Jaun Zuria un saludo en nombre de los que moran a orillas del Pisuerga*. (Floren Andrakak txalo). Ereñoztik yagita «Gizonak —esan eban—, Viñas de Andrés jaunak diño *ze* onore anditzat daukala bidaltzea saludo biotzeko bat Jaun zuriaren seme nobleai, doña Pisuerga Moraren izenean».

Barre-zantzo ikaragarriak goietan, beekoak be barre aren urren, baia ez ain zaratatsu.

Epikok. No nació, es verdad, en la hermosa Castilla. Soy hijo de la noble Antilla de Puerto Rico; pero en mi alma serán perdurables los recuerdos que llevo de la vieja corte de Felipe

Adierazleak. Eztala yaio, diño, Castilla ederrean. Andra Antilla de Puertorrico-ren semea eida; ta bere ariman perdurable izango eidira Feliperen korta zarreko errekueroak.

Anton Imazek. (Zabaletak belarrira zerbait esanda gero) *Viva don Felipe Kortazar.* Askok barre eginarren, geienak ezekien zegaitik.

Epikok. He notado, señores, que mi honorable colega, el Sr. Arraiz ha estado más de un tanto agresivo en su discurso y yo me propongo a mi vez darle un buen recorrido.

«Bravo» Floren Andrakak. Bere inguruko kartagoarrak txalo. Arangoiti ta Busturi an goyan, biurkuntzearen bildurrez, begiak itxita buru-makur egozan.

Adierazleak. Viñas de Andrés jaunak...

Zabaletaren sene Krisantok. Eztok esaten Viñas de Andrés, Andresen maastiak baiño.

Goi ta beekoak barre gozaro.

—Viñas jaunak diño *ze* bere kolega Arraitz...

Zabaleta gazteak. *Honorablea* esan dok.

—... Arraitz jauna beronen diskurtsuan egon dala guztiz agresibo ta berak bere bidarrean emon bear dautsala errekorridu on bat.

Barre ta irrizko txaloak erromarren artean.

Viñasek. Yo sé que con ello me expongo, yo sé que con ello me arriesgo; pero cuantos más riesgos se corren, más se goza de la vida, como ha dicho un ilustre escritor mozcovita de nuestros días.

Txalo beeko erromarrak eta goiko andra bakartuak, arek zeri eze-kiela, onek zeri ezeukala.

Ereñoztik. Viñas jaunak diño *ze* badakiala atan *esponietan* dala, bada-kiala atan arrisketan dala, baia zeinbat arrisku geiago *korrietan* diraan, ainbat geiago *guzetan* dala biziagaz; eta au esan eidau gure egunetako *eskritore ilustre* mozkorti batek.

Arratsalde atan edonoiz baiño obeto oartu egikean txaloak eta barrea be alderdikor sarri egiten dirala. Orregaitiño, *mozkorti* entzunda, alderdi bateko nai bestekoak, barre-zantzo galantak barrubarrutik atara ebezan. Goiko kartagoarrak isilik egozan, lotsor ta nakar zirudiela. Lotsaldia ibitu ekioenean, Arangoitik beso biai eraginda, zerbait esan eban deadarrez alkateari begira, baia nok an ezer entzun? Andra Isidorak, arpegia aizetuaz, beeko guztiak begietan sartu gura bailebazan, iru edo lau bidar *Imbéciles* esan eban.

Epikok. Muy grato me sería apropiarme la hermosa lengua de Aitor y yo prometo dedicarme a su cultivo en cuanto mis tareas profesionales me lo permitan.

«*Bravísimo*» Floren Andrakak eta txalo, beragaz batera, bere lau arre-ba, yardungu aren goialdekoak.

Adierazleak. Guztiz gustora *atrapako* leukeala Aitorren min ederra ta...

Goietakoan barre zantzoak ezeben geiago entzuten itxi.

Viñasek. Entro desde luego en materia y digo que la candidatura del Sr. Torrealdea es candidatura de la libertad, del progreso y del derecho.

Begi bera ta goi beetako lagunik asko aurretiaz egozan aginak era-kusten, Ereñozti yagi zanean.

Adierazleak. Gure mediku jaunak diño *ze* gerotxoago sartuko dala materian ta Torrealdea jaunaren candidatura dala candidatura libertadea-rena, progresoarena ta derechoarena.

Zezindurik kar kar kar ziarduen barreka alde guztietan. Don Biribilek, otu oi ekiozan barregei apur ezerezai ezekian barruan usteltzen izten; orduan be barregei anditzat eukan zerbait ezpanetatik atara eban, itz onek zoli-zoli Ereñozti adierazleari zuzenduaz: «Agustin, itandu egioek orri ea mozkorti ilustrearen izena zein dan». Orduan etseko jaun abadeak sotanatik ten eginda «Guri, mutil —esan eutsan—, onelango tokietan entzun ta barre ta txalotxe batzuk bai, besterik egitea etxaku eder egiten».

2

Arangoitik, sutu ta zutundu ta gorputz-erdia zabalera atarata, al eban zolien deadarrez «Que calle el intérprete» esan eban. Ereñozti, alderdiko gizonik andienak izenbakotu ebanean, amurruarren yagi ta iñori ezer esan bagarik, agertu zan bideetan beera, ostendu ta urrundu zan.

Begik bere artean: «Boto bat geiago guk».

Yardunguaren ganealdeko emakume tirlu bat bizkor ta zaratatsu ebilen: *Las Andrakas*. Euretariako zarrenak alboko etsean agiri ziran emaku-meai begira «*Marselina, Marse* —esan eban—, *griteis que hable Floren Andraka; lo demás perder vamos a haser, seguro, seguro, perder*».

—*Que hable Floren Andraka*—deadar egin eban Martzelinak lenengo, Florenen lau arrebak eta sapaillo atako emakume guztiak gero, bost edo sei bidar.

Floren Andrakak, beatzen ganean itzuli oso bat eginda, batean Epikori, bestean andra Isidora egoan aldekoai, bestean Arangoitiri zurt begiratu eutsen, eskua paparrean zabalduta, itaune auxe egin gura baile-ban: *Nerau yango aln aiz?* Baita yardungura urreratzen be asi zan, maillak igoten be bai. Arangoitik orduan, barriro zutunduta, len baizen deadar zoliz *No hace falta ningún intérprete* esan eban.

Itz onek entzueran, mutil babalora ta babalasto ederrak, eguzkiak gure zeru goibeltsu onetan sarri egiten dabena egin eban, bere burua

ostendu. «Gora Bekosolo» deadar egiteko ari-arian egon zan Floren Andraka, kale nagosira bidea artu ebanean. Euria tantaka yausten asita egoan. «Arradan yausi akigu, euri zirin, eta lelo ta kolkoetan barruna sar aite. Albainu legor bagarik etxeratuko algara. Ereñozti bai ta ni ez!» zinoan bere barruan. Gero kalean Lejarzegi bakar-bakarrik ikusita, ak ze barri ebilen itandu ezegion, barriro zabalera yo ta onelantxe zerraion Florenek bere barruan «Zer? Lenengo-lenengotati inkondisional naizan oni, Meñakan ta Gatican agoa zabalik entzun dausten oni, au egin? Damutuko jatzu, Arangoiti. Zure maisterrak eztagizala inok botoa emotera lotu e? Ori zuk bai, badinozu, baia arek neuk gura dodana egingo dabe. Gora Torrealdea! Bera Arangoiti, Busturi ta azpisuge guztiak, bera!» Onek eta beste burutasun askok ezeutsen itxi Epikoren itzak belarrietatik buruan sartzen.

Epikok. Aunque yo haya venido de casa de mi madre, que honra es para todo hijo bien nacido, yo no malgasto el tiempo en degradar la Medicina, empleando, para recrear a zafios, términos como vicecolitis, vurucolitis y quivecolitis.

— ¡Bravo, amigo! — Arangoitik.

Epikok. Memorables fueron, señores, en el siglo XVI las disputas, las controversias entre católicos y protestantes, sobre todo las celebradas en Berna, Sus, Engadine, Metz y Locarno. Célebres son en el día las controversias de los políticos ingleses; y no dudo que disputas, como las que hoy celebramos en Mungüa, refinarian las costumbres del País Vasco, como también del resto de España, si presidieran en ellas la cortesía, que era inseparable de las justas de los caballeros castellanos de la Edad Media.

Arangoiti, Busturi ta euren lagun gernikarrak txaloka luzaro. Andra Isidorak alboetako jauntxo ta Torrealdeari barrez ta arteñoa altzoan ebalatzen, eskuak alkar yoten gorri-gorri eginda, deadarrez esan eban: *Aplaudid lo bueno, destrípaterrones.* Larrauriko zantzolariaren ondorik, ujuju egin eban, baia zer, kaponar baten kukurrakua ta kotxeruaeren zantzoa or-or zirean-ta?

Begik alkateari, beronek izkaldi-asieran esaniko itzok barreka ta irrimirrika arpegiratu eutsazan: «Zantzorik ez, Andres, izkaldia amaituarte».

Epikok. Por desgracia mi contrincante ha olvidado esta virtud social. Mi contrincante el Sr. Arraiz ha tenido la infeliz ocurrencia de llamarme hombrecillo. ¿Qué diría él, si yo le llamara monstruo?

Bien devuelto, andra Isidorak. Txalo ta barre kartagoarrak. Begik zer-bait idatzi eban.

Epikok. Más lejos de mí el aplicarle este ni otro denuesto, esta ni otra palabra mortificante, este ni otro vocablo que pudiera herir sus delicados oídos.

— *Viva don Pedro* deadar egin eben goietako emakume batzuk. Beeko askok, Andrakaren alabak ziralakoan, gora begiratu eben. Martzelinak eta lagunak arteñoz ostendu eben arpegia. Lau Andrakak egon ziran sapaillatuta utsik egoan. Ileta-ezaugarriz yarrialdia goratu ta iges egin eben Florenen arrebak.

Epikok. Mi colega el Sr. Arraiz ha eludido, con un pretexto fútil, exponer los méritos de su ídolo el Sr. Bekosolo. Yo, a mi vez, me abstengo de hablar de su gestión hasta oír los supuestos méritos que ha contraído. Ha tenido, en cambio, para el ilustre caballero don Ambrosio Isasti (Arangoitik eta Busturik burua makurtu ta barre) frases amargas, cínicas, que han tenido el debido correctivo de parte de un no menos ilustre patricio vizcaíno. ¿Quién será osado a desconocer la alta estima de que goza un hombre que reúne estos títulos: Presidente del Ferrocarril de Mungüa, Presidente de la Fábrica de Vidrios Berinoleaga, Presidente de la Concordia Cívica de Bilbao, Presidente honorario de la Sociedad de oradores de esta villa? ¡Ah, Señores! El Sr. Arraiz ha hecho aún más. Ha derramado su bilis, presagio de espantosa derrota, contra la elección que se verificará el próximo domingo, calificándola de feria de hombres.

— *Muy bien* — Arandui arakinak.

Andra Isidorak jauntxoari: «Mi enhorabuena. Esto es hablar».

Epikok. ¿Dónde, en qué país, en qué lengua son sinónimos gratitud y compra? Si yo, agradecido por un servicio, presto otro a quien me lo dispensa, ¿podrá el Sr. Arraiz, podrá nadie, sin calumniar mi nombre honrado, llamarme comprador de hombres?

Txaloak bealdeko kartagoarrak eta goietan andra Isidorak, Morroskok eta Treviñok. Don Anbrus isil ta illun egoan. Erromar asko euritakoa zabaltzen asi ziran. Larraudok «Ken, ken euritakoak».

Epikok. ¡No, señor Arraiz, no! La elección del domingo no será una feria; la elección del domingo marcará un día glorioso en los anales de Mungüa; la elección del domingo será, no lo dude V., una elección modelo.

Andra Isidora gogo beroz zutunik egoan. Aranduik eta lagunak txapela eskuan euen, gora-gora yaurtigiteko.

— *Fería no, combate sí; pero un combate por la libertad, combate grande, combate glorioso, combate inmortal, combate de titanes, combate de gigantes, triunfo épico.*

Tete ostenik, ezkutuan, egoalakoan, araxe begira yaurtigi ebazan yardulariak itz andi onek. Andra Isidora abailduta yezarri zan. Arangoitik: *Tipejo, todo lo has echado a perder* esan eban.

3

Arandui ta lagunak txapelak yantzita beera begira gelditu ziran, lotsarren, isil-isilik. Erromar guztiak, ostera, euren yardularia buru ebela, barrerik gozo ta zabalgarrienaz itz bat ezpanetaratu ezinik eta ito-bearrik luzaro egon ziran. Zabaletak Gatikako *sakristauari* «Anton Imaz, ea orain-txe *Alto-la*» esanda, batak goitik, besteak, Zabaletak, beeratxoagotik, bikondean oiukatu eben. Gatican geienak, itzak ezarren, musika buruz ekien ta isiltxorik lagundu eutsen arek be beste biai

*(y) Alto la: rumor di passi io sento,
Nell'omhra io non discerno
se molti sono e armati.
Voi, che di notte andate
che mai volete qui?*

Yata-buruko odeiak egun guztian itxasotik goratu eben ur guztia, bae zulozabal baten irazita lez, tanta lodi biribilletan Legezarazokara, Mungiako zabalera, esuroten asi ziran, iñosten. Euritakoak, urdinak geienak, guztiak andiek, usoak egaz asitakoan egiten daben langoxe otsa egin-da, zabal-zabalik egozan beredin yardunzaleren buru-ganean. Meñakako parrokuak, bere elizainagaz etxealdera yoateko asmoz, beealdera begiratu eban. Bai! Nok an iñor ezagutu? Euritakoak ezeuken berarizko ezaugarri-rik eta ezin ezagutu zeikean zein zan erromarrena ta beste alderdikoren batena zein.

Ordu-lauren luzea bear izan eben beekoak izkaldi-tokia utsik izteko. Geienak ardantegietan sartu ziran eta euretarik askok, otseiñak orretarako naikoa izan ez-ta, latuntzetatik esegita egozan pitxartxoak eskuan ebezala, zaragi-ondora ardao-billa yoan bear izan eben.

Jauntxoa illun ta musturtsu yagi ta illun ta musturtsu kaleratu zan, loba ta Treviño lagun ebazala.

—Orain udaletsera yoan gura izango dozue, izlari batzar betera.

—Ze izlari ta mizlari! Etsera.

Ta etsera, jauntxoaren agindu au entzunda, etsera yoan bear izan eben. Beste batzuetan lez aurretiaz esan eutsan don Anbrusek Labartori, eurak gelunera elduarte, trena Bilbora ezegiala bialdu.

Viñas de Andres, gizartetik bultzaka ta nekez urtenda Gondramendiren lengusiñaren etsera yoan zan, Tete ta an egozalakoan.

—Urtetea baiño eztabe egin —esan eutsan.

Gelunera eldu zanean, beste ainbeste esan eutsen Labartok eta Treviñok.

—Tete ni ikusi bagarik Bilbora! Osabak itxi ez edo?

—Tete! Etorri dan baaldakizu?

—E! Orduan gaixo da, makalik datza.

—...! —Itzez ezer esan bagarik pariztaz erakutsi eutsan Treviñok bere eritxia.

—Torrealdeak neuri, oraindiño atzo, irurak etozala ta izkaldia entzuteko-leku on bat begiz yo negiala ziraustan.

—Gura dozu, Viñas, adiskide baten ituna, burubidea, entzun? Etsaitez egon ez Isasti ez Torrealdea ez Teteren pentzutun edo itxaropenean.

—Etsen daukadazan paper batzuk irakurri banegizuz!

Treviñok irribarre egin eban. Udaletsera yoazala, Epikok auxe itandu eutsen: «Eta zer diraustazu gurenda andi onezaz?».

—Gurenda onezaz! Garaipen onezaz! Noren garaipena? Geurea ala erromarrena? Itandu egiozu andra Isidorari, itandu jauntxoari berari, itandu erriari.

Gogamentsu sartu zan Epiko izlari-baltzuan, baia nok areri garailari etzala sinistarazo?

XXIV. Izkaldi-ostean

1. *Arangoitiren beste asmo bat.*

2. *Kartagarren iruskinak.*

3. *Erriarenak.*

1

Arangoiti ta Busturi, gernikar adiskideai agur eginda gero, udaletseko izlari-baltzura pozik yoan ziran. Arantz yoazala, legegizonak olagizonari «Bilbora ñoak biar, Juan Andres —esan eutsan— ango liburutegiren baten Greziako barri batzuk yakitera. Greziarren erara atondu gure ñeuek gure izlari-baltzu au. Sinistu neuri, Busturi, baltzu onek mungiar guztioi amar bana urte luzatu bear dauskuk bizia. Ezaiz i oraindiño izan gure batzarretan? Urteokaz, euk ondo dakiana, bilbotar batzukaz udazkenean erbi ta basurdeezara Astudillora ta Burebara yoaten nintzoan. Aurrerantzean, eskopeta ta txakurra salduta, Mungiatu eznoñ ñora yoango. Izlaribaltzua baiño olgeta atseginagorik, neure gogokoagorik etxagok ez eizarik ez kontzierturik. Gaurkoa izango joagu beste guztien azkarri. Don Anbrusek andi-andirik, Epikok esango leukeanez, egingo eidauskuk azken-itzaldia. Dakarrela Gayarre *La Favorita* kantatera ta orduan bertan gure deduzko buruak bere itzaldia asi dagiala; ni, Juan Andres, Gayarre itxi ta Aginbakori entzutera. Munduan etxagok atsegin gozoagorik».

—Estutasunak be izaten dira gero. Yataben entzun bazeutso! Larriarren okertuta neukan nik gorputza.

—Yataben egun atan izatearren, euneko gorria pozik emongo ñoan nik. Orain, Juan Andres, benatsu ta txordo egon. Barre egin bear bada, barrurantz egin; izlari kokolo onek zetan diardugun igarri eztagien.

2

—Izlari guztiotati lau ez besteok emen gara esan eutsen Laraudok udaletsean sartu ziraneko.

—Nortzuk dira agiri eztiranok?

—Don Anbrus, bat; Epiko, bi; Treviño, iru; ta Floren Andraka; orra laurak —Belarrira esan eutsazan Laraudok Arangoitiri beste itz onek—: Minduta eidago mutil au, minduta be zelan?, adierazle izatea aintzat artu eztautselako.

—Ibituko jako aserre ori —Urrengo itzok zoliago ebagi ebazan, Andraka zarrak entzuteko eran—. Floren gauza andiagoetarako yaioa da. Gaur eguerdi aurrean Yataben egin daben diskurtsu ederraz nekatuta gelditu dan izlariari, arratsaldean barriro lan eragin? Ez, Laraudo. Gizona ezta arrizkoa.

Pozik entzun ebazan Andraka zarrak itz onek.

—Zer dirausku, Arangoiti, arratsaldeko izkaldiaz? Nor izan da izlaririk etorritsuena ta yasekoena? Epiko mutilla da gero!

—Bai ta Begi gizona. Eskerrak plentziarrak bidaldu dauskuen eurari, bestela erromarren oilarrak gurea zati-zati egingo eban. Begik amaitu dabenean, nire ondoko gernikar batek, Obietak, auxe itandu daust: «Zelan da Arraitzek Busturireneko yazoera, arako *parkeske nago* besteari arpegira ez yaurtigiteta?» Ori —erantzun dausat nik—, ori berariz, gurarik geroko itxi izango dau. Gizonak, eztozu Begi ikusi, Epikok *monstruo* esan dautsanean, urduri ta txinpart-urtika paperean zerbait idazten? Obieta —esan dausat nik orduan gernikarrari—, begiratu areri. Eztautso gaur besteari azur osorik itxiko —Auxe esan dausat eta auxe yazoko zan.

—Gau on —esanda sartu ziran Epiko ta Treviño izlaritegian. Besteak, yakiña! euren autuan ezin luzatu izan eben.

Laraudok. Eta don Anbrus ta loba?

Epikok. Eztatoz.

Laraudok. (Asarrez) Zelango eztatoz?

Epikok. Loba zarrena, Teresa, gaixorik dauke ta yoan egin bear izan dabe.

Laraudok. Au gizonari buruti beera zerbait egitea da.

Beste itz bat esan eban Laraudok *zerbait* orren tokian. Papera atsitu eztagian, eztogu ezarri.

Epikok. Eztirausut, bada, loba zarrena makalik deakela ta...

Laraudok. Makalik badauke, zelan etorri dira izkaldira?

Epikok. Izkaldia... izkaldia... beste gauza bat da.

Laraudok. Izkaldia e? Izkaldi ori dala ta eztala entzun dodana esango baneu, esan, arranoa!

Arangoitik. (Larri-larri) Laraudo, zu zaraan gizon baketsu ori, zer dala-ta sutu zara?

Laraudok. Sutu? Txingartu be egingo gara gu, txingartu be. Badaki, Arangoiti, zer yazoten dan? Or Bilbo-aldean batzuk zerbait izan gura ta dirurik atara gura ez ta Peru Dubako aspaldion il zan ta gure zaldiaik yan egin bear dabe ta geuk be yan egin bear. Iru bidar idatzi dautsat don Anbrusi milla errealeti gora daukadazala nik artzeko, Aranduik be asko, Belaundek be asko; ta zordunak, don Anbrus Aginbakok, guri murtik erantzun ez. Alango baten Viñasek esan euskun, ezalda, Viñas, egi-egia? «Izkaldira dator Isasti jauna loba biren erdian. Garaipenaren oskarrizat, para *selebración del triunfo* esan euskun beronek, izlari-baltzu betea udale-tsean izango dogu. Azkenean argitu ta garbituko doguz orainarteko kontu orrek. Berak, Isasti jaunak berak esango deu *El discurso de Sierre*». *El discurso* zer dan badakit; *de sierre* ori eztakigu zer dan, ez nik, ez Aranduik, ez Belaundek, irurok izlariak izanarren. Yatabekoa lango ganorabako zeren bat ezetezan izango *el discurso de sierre ori*?

Epikok. Laraudo, Laraudo; don Anbrosio de Isasti y Torrealdea izlari-baltzu onetako deduzko burua de ta lotsaz, begirune andiz aitatu bear zeuke bere izena.

Laraudok. Deduzkoa bada, zorrak ordaindu dagiguzala.

Epikok. Ezalduzu entzun zer yazo dan? Loba Teresa gaixorik daukelako...

Laraudo. Ori guzurra da, guzur andia.

Epikok. Len deduzko buruari, orain izatezko buruzagiari lotsa galdu dautsazu.

Laraudok. Buruzagia! Ta arratsaldeko izkaldian besteak, Begik, buru-buruan yo?

Epikok. Laraudo! Laraudo jauna! Zarrago zaraalako...

Laraudok. Eta au nik eztiñot neurez. Neu ta zeu baiño be irakurriago ta yakitunago dan bati entzun dautsat nik au. «Eskerrak Plenziati etorri jakun euriari, bestela erromarren oilarrak gurea zati zati egingo eban».

Arangoitik. Gizonak, bakea. Erromarrak au balekie, zer esango eteleukee?

Laraudok. Erromarrak! Esan baarik ezin nagoke. Gaur bazkaritan nagoala, emaztea ziri ta ziri egon jat, milla errealeti gora doala zorra ta zor zarra zor txarra dala ta au ta ori ta bestea. Nik auxe erabagi dot: biar gabera-orduko *El Rásimok* zor daustan dirua emon ezpadagit, etzi erromar egingo naiz ta don Anbrusi ta Morroskori auzia ipiñiko dautset. Eta uste dodanez Arandui be erromar egingo da ta Belaunde be bai ta Olabe ta Floren Andraka be hmm!

Andraka zarrak. Floren gurea ez, *inkondisional* da-ta.

Laraudok. Inkondisional? Artzekoduna balitz, arrano gorria!

Arangoitik. Baretu ta baketu zaitze, gizonak; artuizue epea, arnasa artuizue —Epiko ta Treviño iñori «Gau on» esan bage etsera yoan ziran—. Arazo batek Bilbora naroa ni biar. Alkarregaz yoango gara, baderitxazue, iru artzekodunok eta neu. Neure izen-txartela eskuetan dozuela yoan zaitetz irurok don Anbrusegana lenengø, *El Rásimora* gero. Orain, gizonak, gure izlari-baltzu andi onen batasuna zatitu zedaitean, guztiok zoli ta bero esan daigun: *Gora Kartago!*

Laraudok. Zer? Gora Kartago? Ori biar, dirua artu ta gero.

Arangoitiri azken itz onek ondo buruan sartu ekiozan. Amaika aldiz ta amaika tokitan aitatuko ebazan ganerako urtetan! «Gora Kartago? Ori biar, dirua artu ta gero».

Barrealdi ederra egindakoan zaltzain izlariari «Laraudo —esan eutsan—, eztozu ondo egin, don Anbrus agominean artuta Aginbako dala esatea. Yatabeko diskurtsua ganorabakoa zala zabaltzea txarrago izan da».

—An batu ziran guztiak eztiñoer besterik.

—Ezalzendum, Laraudo, *El Eco de Vizcaya* irakurri?

—*El Eco de Vizcaya* ala *El Eco de Epiko* da gero paper ori?

—Ganorabakoa izan bazan be, guri etxagoku ori esatea. Buru dogu, aita dogula egin kontu. Badakizue, gizonak, gaur gure-artera zegaitik etorri izango eztan? *El discurso de sierre* ez egitearren. Bera baiño entzute gitxiagodun izlari bik entzuletzat lau milla gizon, eta berak ogei baiño ez!! Au etzan lege, au etzan ez bidezkoa ez deduzkoa. Biar goizean Bilbora ez eze bere etsera be alkarregaz yoango gara, laguntzat artu gura banozue. *El Rásimok* zuen artzekoak bere zortzat ezagutzeko don Anbrusen baie-tza bear izango da. Bere izena orretarako emon dagizuenean, eztot gatx izango bere itza datorren eguenerako lortutea.

Gaur udaletse tutu onetan egin bear eban itzaldia egin dagiala dato- rren eguenean Mungiako plazan, legezaz-zabalean.

Alkate jauna, yardungu ori bego ortxe beste zortzi bat egunetan, kal- terik egin ezik. Gure zabal onen izenak ots egingo dan Bizkaiko Edestian emendi seireun urtetan be. Eguastenean goiz ta arratsalde uriazorik uriauzo erabiliko dogu Felipetxu, tuntuna yoaz entzule batzen. Ondo deritxazue? Entzutekoa izango da don Anbrusen *El discurso de sierre*

Gutziz siniskorra zan Laraudo. Itz onek entzueran, Busturiren irri- barreak ikusita ezekian, orregaitiño, Arangoitiren asmo ori aintzat ta benetakoatzat artu ala ez artu.

Eurak etserantz lokatu ziranean, Epikok eta maisuak Adonaren atarian izketan ziarduen:

—Zuk diñozenez, gure kokolo andi Isastik eztau uste ni garailari izan naizenik, erriak be ez. Nok yaramon erri burubako bati? Arangoiti, erriak kutsatuta edo, Busturik beraganduta edo... Ezeteda bera izan Laradori Plenziako euria ta erromarren oillarra aitatu dautsazana? Zer da nik orain egin dagikedana, Treviño?

—Nik —erantzun eutsan maisuak—, nik, zure azalean banengo, aukeraldia ta senda lari kuntzea ostikoaz yota, Puertorricora bidea artuko neuke.

—Zure azalean banengo, neuk be bai.

Epikok bere azalpeko ezkutuki andiak ezeutsazan lagunari agertu gura izan. Zeintzuk eteziran? Bere gelan sartu zanean, tindi baten gogoketan egonda «Azpirakuntzea dirudian izkaldi ori, zelan biurtuko dot garaipeñ? O Tete, neure Tete eder ori! Zeugaitik noa aurrera. Elazkoak itz egin begi (*Que hable la prensa*)» esanda *El Eco de Vizcayarako* zirriborro batzuk egiten asi zan.

3

Erriak, barrua ardantegi ta kafe-etseetan berotzen ziarduanartean, Epiko ta Begiren izenak txitean-pitean aitatu ebazan. Esale ta edale geienak Begi euken garailaritzat. Larrauritar askok, au gorabeera, euren izlari andi Laradori «Epiko gurea mutilla da» ziñoen. Meñakar batzuk Floren Andrakari auxe eraso eutsen: «Ez bata ez bestea eztira izan iñor ez lango izlari andiak. Orren ikasteakaz edozein baserritarrek askozaz obeto egingo leuke».

Erromak zoroetse bat zirudian. Nok an gau atan sendagaillurik erosi? Anton Imaz ispillu baten aurrean bere buruagaz dantzian ibili zan. Mauri indianuari aste guztian baiño itz geiago emon eutsen gau atan bere ezpanak.

Guztiak egozan zerbait esan gurarik; guzti-guztiak ez orregaitino, Begi ez. Bere lagun ta gogaideen maitetasunak samurtuta, barre, ezaban besterik egiten. Bekosolok itz eragin eutsan. Bere gurenda

ots andiko aren goragarritzat apari eder bat guztientzat atondu gura ebala erakutsi ebanean, «Diputaukuntzea eskuratu dagigunean, bai; artean ez» esan eban izlari garailariak.

Urtirik urtenda, bidebarriz bidebarri etse aldera yoazala, emerandoar batzuk urrundik ezagutu eben Meñakako sakristau zarra. Bizkor yoazan bere atzeti. Bidekurtzera eldu ziranean «Aup!» deadar egin eutsen.

Urak etzaroaz ta zagoz tinditxo baten, Martin.

—Zeuok zare?

—Bai, geu gara. Ze barri, Martin?

—Barririk ba, barririk-iii zeuok dakizuena ezpada, Meñakako sakristau urte bitik onakoan, aur goran, batez be euriari badinotso, oinez ikasten ibilli dabillega.

—Aur beeran ezta ba errez zeuri aurea artzea. Ta Mungian?

—Ezalaiz eu an izan, Markos?

—Bai, beste amar bidar balego be; baia orrelango zer orretan maisua zara ta zeure eritxia yakin gura dogu.

—Auxe da ba, esakera danez «Zaarrago, bearrago» izatea. Onei esan dautset. Nire ustez, begirako ta belarrirako, erdalduna; bururako ta biotzerako, geurea nagosi.

—Ze atze izango etedau izkaldi onek?

—Aurea baizen argia dauko atzea, nire eritxi laburrean. Arraitz medikuari entzunda, botoagaiti dirua artu dagiana soka bat samati lotuta «Aida!» esanaz, beeko plazara bertara Santularri egunean eroan bear leuegu.

—Epikok be txalo asko izan dau ta zerbaitean egon bear izan dabelakoa diño batzuk.

—Miiña dauko ak labana ta itzak bigunak, larrapaskorrak, larra-pas-kortxoegiak. Azkenaldean bere burua ezin geiago goratu dau. Erromar agirien izenik aitatu be egin bagarik, bere mena, Epiko, goren goren ipiñi dau. Berak, Epikok, triumfauko dabela.

—Eta ori zer da?

—Baa... garailari bera, Epiko, izango dala. Gizonari etxako au eder egiten. Beste aldeti ezaban gaur protestanterik aitatu bear, ezkara ta.

—Damutu be orduan-aa, damutu be ezetedako egingo?

—Bai, Markos. Orixe esanak galdu eragingo dautsaz, nire ustez, euren boto-apurrak.

—Zeuek, Martin-iiii, illunaren bildurrez edo, gautu-orduko zoaze etsera.

—Ezaldozu iñoiz entzun arako

*Goitzotik oilloak otara,
Goitzoti gu zaarrok lotara?*

Bein zaartuezkero, Yainkoaren argia baiño besterik eztau gizonak bear. Zuzi ta illenti ta kurtzelu ta beste asmo barriko argiok gazte zoro-entzat oba dira.

- Leia dozue etserako ta agur ba, Martin ta lagunok.
- Zoaze ondo, Markos.

XXV. Izkaldi-osteragoan

1. *Mungia*ko eskutitza.
2. *Anton Imazen* yarduna.
3. *Begi Bilbon*.
4. *Begi ta Arangoiti*.

1

Labarto gelunezainari astelen gabean Adona agertu ekion, kuxelu auxe ezpanetan ebala: «Julian, biar goizerengo trenean *El Eco de Vizcaya* ugari Bilbotik elduko dala diño don Pedro gureak eta zuk mutilkoren batzuk aurretiaz estazinoan euki dagizuzala; eta mutilko orrek papera iragarkeran zoli-zoli auxe esan dagiela: «*El Eco de Vizcaya con la carta de Mungia*».

Urrengo goizerdian ezegoan *El Eco*-rik salgei; ordu erdi garreneko saltzaile biak esku-utsean gelditu ziran. Epiko berrikari zaneti Erroman beti erosten eben bat. Goiz atan alderdi bateko ta bestekoak arrituta irakurri eben Mungia ko eskutitza. Erosi al izan ezeben askok iruskin bila bakotxa bere iturrira yo eben: kartagoarrak Olabegana, erromarrak Larrinoarenera. Larrinoak gitxi bat goitik beetik, auxe esan eutsen barrizaleai: «Onelango mutilik ezta gure artean ezagutu. Nor dan ezpalekigu! Baia katurik ezta Mungian *El Eco*-ren berrikaria nor dan eztakianik. Eta zertzuk esan Epikok bere burua goratzeko! Egi bakar bat diño bere eskutitz luzean: izkaldiazkenean euria izan zala. Esaten asiezkeroko andiak esan bear dira. *Izlari bardin bakoa... Puertorricoko sene argitsua... Zirzarteko garaipe na... Ingles-politikoan antzera itz egin dau, barregei zakar bagarik, iñori iraunik arpegiratu bagarik... Yakituriaz beteriko yardun sakona... Itz egikera sarkorra, eskuketa masal... Tamala!* diño gero, *egun guztian zemaika egon jakun euriak egabanatu dauz entzuleak... Gizon irakurriak, arriturik, iruskin ederrak, goragarriak egiten igaro dabe arratsa.* Eta bere aurkaria aitatuta diñoana! *Erromarren aurrelari gizon hi dabilz; bata, Bekosolo, aldungei legegizona, itz egiten eztakian legegizona; bestea, Arraitz. Berau ikusita ezin kendu izaten dot neure buruti Quevedok gizon surrandi halez esan ebana: «Erase un hombre a una nariz pegado».* Arraitz ezagutu baleu «*Erase un par de ojos de besugo pegados a un hablador*» esango eben madriltar idazle irrilaria andiak. *Sendalaria eida berau, barriketari baiño besterik*

eztakian Sendalaria. Itzaldia asi dabenetik erriak bere naieza adiarazo dautso. Egja esateko, bere taiuak Demostenesi berari Filipikarik ederrena alperrik galduko eutsan. Donato Arraitz, erromarren izlariau, bene-benetan ezta Adonisen ondorengoa. Diñoenez, Viñas de Andres jaunak bere naikideari dedu geiegi egiñaz, beste Izkaldi baterako aup egin dautso».

—Non dogu bera? —ziñoan Zabaletak—. Anton Imaz, zuk be ezedakizu gure Arraitzen barririk?

—Bere emazteagaz egon naiz. Laukarizako deja izan dau.

—Zelan da arako «Deabrua aitatu ta deabrua atean»? Zer da, gizonak, onen goiz batuta egoteko? Kaleak betean dago gaur mungiar-taldea ta guztiak neuri agora begira. Zer da?

—Luze eritxita gengoan, Donato, zeure etorrerdari. Ez aldozu irakurri *El Eco*? Orra or Epiko guzurti buru-arin ozkil orren eskutitza.

—Ekazu ona, Zabaleta.

Begik, itz onek esanda, beste guztiak isilik eta bere arpegian begiak ebezala egozanartean, adi-adi irakurri eban Mungiaiko eskutitza. Alegin andia egin eban artetsu egoteko; baia noizik noizera musuak parizta bat edo bestez barruko asunak salatzen eutsazan. Ona Begiren iruskin bakarrak:

«Onelango zerbait etorriko zala uste izanarren, onen beste ezneban itxaroten, urretan be. Emen diñoan au, beste izkaldi baterako aup egin daustala, egia da; bart ekarri eustan Adonak bere eskutitz bat. Ai erantzun ezpaneutso!».

—Zuk zer esan zeutsan?

—Zer gura zenduan nik erantzutea, Larrinoa? Ezetz. Berak, ain zuzen be Epikok berak, albotiko guztien aurrean erabagi ebala izkaldia domekan egitea, astegunean baserritarra solotik ezin atara daiteala ta. Ai erantzun ezpaneutso! Orain baietz esan ta yardungura igonda batera «Jaunak —esango neutsan erriari—, zer egiten dautse askok gaulenean zazpi kukurruku yoten dabezan oillarrari? Etsean iñor il eztaitean sama biortu ezta? Auxe egin bear dausat emen kikirrikika daukagun oillasko ozkil guzurti epel koipe oni». Ta Epikotxo irato egingo neuke.

Zabaletak. Arte, gizonak, arte artuizue. Ez artegatu.

Anton Imazek. Gizonak, nik, neuk dakidala, eztot bein be iñor yo; baia ozkil arraio ori uritik atarateko ukabilik bear bada, emen daukazue neurea.

Zabaletak. Arte, gizonak, arte.

Larrinoak. Ze arte ta marte? Au onelan itzi badagigu, gonak yantzi-ta yosten ikastera norabait yoan bear izango dogu.

Zabaletak. Artu dagigun arnasa, epea, egoarria, artea.

Begik. Lejarzegi etsean etedago? Ezin galdu dagikegu ordurik be, garailari urten gura izanezkero. Anton Imaz, oa gerotxoago gurera ta Mikaelari esan egiok biar gaberarte edo etzi eguerdirarte Bilbon izango nabela. Zabaleta, zoaz zeu, arren, Lejarzegigana ta, Erromarik ez Kartagorik aitatu bagerik, eznaogoala ondo ta neure orde z nire gaizdunak ikustera bera doala. Oraintxe egingo dot zerrendal bat.

Idazten asi zan gero Begi. Isilik egozan erromarrak bitartean.

—Biar edo etziarte agur, gudakide maiteak.

—Nora, Donato? —itandu eutsan Larrinoak.

—Laukinizko bertsolariagana orain; gero Perikok naroen tokira, Bilbora aurki. Egja esan dozu, Larrinoa. Au onelan, bertan beera, itxi badagigu, gonak soineratu ta yostun izan bearke. Anton Imaz, biar-etzi-tako tren guztietara agertu adi, nik zerbait bidaltzea izan leite-ta.

Erromatik urtenda, zaldi-ganera igoeran «Gora Bekosolo, gora Erroma, gora Mungia!» deadar egin eban Begik.

Anton Imazek gogo beroz ta zoli-zoli «Gora don Donato Arraitz Sagasti, Txorierriko gizonik andiena!» erantzun eutsan.

—Gora! —beste guztiak.

2

Erromarrak gudalburu bage gelditu ziranean, barriro euren batzokiratuta, Epikori zankatzenak yaten iardun eben. Larrinoak apur baten gogoketan batera ta bestera ibilita, besteai euren autua etenaz «Gizonak —esan eutsen—, a lanean ta gu besoak auma doguzala alperrierian egotea ezta bidezkoa. Eztagigun zama guztia sorbalda batera yausten itxi. Anton Imaz, onetarako ukabilla eztauskuzu opa? Ona emen bat, ederra gero».

—Eztagigun, gizonak, astakeriarik egin. Zer deritxazue bat-batera buruak emon daustan uste oni? Gaur arratsaldean, zabalean bertan, yardungura doala Anton Imaz ta erri guztiaren aurrean su emon dajiola *El Eco de Vizcaya-ri*.

Anton Imazek. (Pieta Signore-ren zatitxo au abestuaz) «nel fuoco eterno dal tuo rigor, dal tuo rigor».

Larrinoak. Baia guk orretarako alkatearen baimena bear ta ak emongo ez.

Zabaletak. Itzalditxo bat egitea eztau galarazoko. Lau lerro neuk zirriborrotuko dautsadaz gure *Nel fuoco eterno-ri* (Anton Imazi) ta eurak esanda Epikoren eskutitzari su emon dagiola.

Anton Imazek. Gero ni buru-gogorra naiz, ikasteko asti luzea bear dot eta lasterko egin zirriborro ori.

Larrinoak. Zeuk orretan diarduzun artean neuk beteko dodaz Donatok emon dautsuezan mezu biak. Lejarzegirentzako papera non da? Mikaelari biar gaberarte edo etzi eguerdirarte ezjala etorriko. Ganera Felipetxuri be esan bearko dautsagu tanparlan tanparlan asi daiteala. Ze ordutan izango da *Auto de fe* ori? Lauretan?

Anton Imazek. Baina nik emendi lauretara zer ikasteko? Eslavaren *Señor omnipotente* edo beste onen antzeko zerbait bai, besterik zer nik?

Zabaletak. Yardun laburtxo bat idatziko dot. Ganera gaur; zure italianoak albo baten itxi ta, ingelesen antzera *lunch* bat artuko dogu, gauza arin-arintxo bat eguerdian, gabaz apari eder bat egiteko. Bai, lauretan. Alkateari be esan gero.

Au entzunda Larrinoa pozik yoan zan, dendan anaitzakoa ta Anton Imaz itxita. Zabaletak papertxo bat, zelan amaitu, alan emoten eutsan izlari barriari, buruz ikasteko. Arik lastertxora asi zan Felipetxu kalerik kale tanparlan tanparlan tuntunari ots eragiten. Ona emen bere aldarria: «Uritarrak, gaur arrastiko lau-lauretan Anton Imazek beeko plazan diskurtsu bat egingo dabela, diskurtsu orren geia Mungiako karta izango dala ta yoateko. Lau-lauretan Anton Imazek».

Zazpi bidar beste ainbeste kale-musturretan erakutsi eban aidarrilariak yazoera pozgarri au. Anton Imazek, mutilkoak eskolan lez, Zabaletaren lerroak zoli-zoli bost edo sei bidar irakurrita gero, begiak itxita buruz esan gura izaten ebazan, bina zer? Irugarren papera ikasten asi zanean, lenengo biak burutik iges egin eutsen ta gizagaixoa geroago ta larriago. Eguerdi-inguruan Erromako atzealdetik aurrekora sendailuak saltzeko tokira etorrita, «Zabaleta —esan eban—, alperrekoak izan dira zure alegiñak. Nik eztarria ta bularra ta, len esan dodana, ukabilla be onak daukadaz. Bururik? Izan zara iñoiz Urdulizko atxetan, Santa Marina-egunean edo? Ango atxak eta nire buru au or-or dabilz. Bat ikasten niarduan artean aurrekoak aztu; orain eztakit txitik ez murtik. Orra zure lana».

—Felipetxuk Mungia guztian ta uriauzo batzuetan ya[jia] iragarrita gero, atzeratuko etezakiguz? Zeure buruari kalte andia ta andiagoa alderdiari, Erromari.

—Nik ezin dot ba-ta...

—Auxe joagu ona! Badakizu zer egin daiten? Irakurri, leidu.

—Baia txiztuka asiko jataz kartagoarrak, eta Arangoitik ezeteleuke balkoiren batetik *a la carsel* esango?

—Ona zuk irakurten asi-orduko esan dagikezuna. «Gizonak, ni, zeuok ondo dakizuena, erbestean luzaro ibilia naiz eta angoxe oitura ta izkune batzuk erraietaragino sartuta daukadaz. Erroman, Mungiakoan ez, Italiako Erroman ta Venecian ta Milan-en izlari askok, ni baiño andiago ta yakitunago izanarren, irakurri egiten dabez euren diskurtsuak. Nik neurea zagaitik ez?» Onelangoxe zerbait esanda gero irakurten asi ta kitu. Azkanean, badakizu, len esan doguna, *El Eco de Vizcaya* eskuetan artu, petroleoz busti ta su ta gar.

—Baia, gizona, irakurteko be yasa bear da. Edonok eztaki ganoraz irakurten.

—Neuk esango dautsut zelan egin. Goazan orain geurera, *lunch* artzera.

Ordua eldu zanean, gizonak asteguneko soiñekoakaz agertu zirala, bestela San Pedro-eguna nai beste orrelangoxe yai andi bat zirudian: denda guztiak itxita, yardungu inguruak gizonen yosirik, zabaleko sapaillak utsune bat bagarik, urrekoak beintzat; kale nagosian Lejarzegi ta txakur bat edo bat, beste bizidunik etzan agiri. Mediku zaar onek, entzule bakar bat agertu ezarren, iru edo lau bidar deadarrez esan eban:

—Zer entzutera zoaze? Astokillo orrek zer esango dautsue? Zein eteda berton kirtenago, berori ala zeuek?

Lau-lauretan yardungu-ganean lerdan ta txairo agertu zan Anton Imaz, eskuetan paper askotxo eukazala. Bere ondorik, alkatearen eskubide guztiakaz ornidu ta yaieguneko yantzita, tuntun bagarik, Felipetxuk bere burua agertu eban, eskuman bastoi eder bat ebala. Txalo andiak egin eutsezan, bai erromar bai kartagoarrak. Minutu batgarreneko Zabaletaren seme zarrentxoa goratu zan, esku banatan bonbil bat ebala; batean Antonentzako ura eroian, bestean petroleoa. Kartagoarrak ezeutsen gora andirik emon mutilko bat an ikusteari. Zetara yoian yakin balebe, bai edo. Iziariak buruz esateko itzak bere atzetxotik irakurri egizan bidali eben erromarrak Krisantotxo ara.

Felipetxuk, alkatearen aulkian yezarrita egoala, itz bakar bat agotik ataratzaka, eskuetako makilleari gorakadatxo bat eragiñaz, Anton Imazi yarduna asteko eskubide osoa emon eutsan. Ganora andi bage, baia atzeko itz-emoleari eskerrak, zelanbait azaldu eban izlariak erbestean bizi izanikoa zala ta angoxe oitura ta ekanduak erraietan sartuta eukazala... ta abar.

Txistu andiak egin eutsezan kartagoarrak Zabaletaren paperak irakurten asi zanean; beste alderdikoak txalo.

Bere bular ta ezarri ta bildurrik ezari eskerrak ezeutsan txarto urten bere arloak. Epikoren paperari su emon eutsanean, asieran baiño bere txistu ta txalo zaratatsuagoak izan ebazan Gatikako sakristauak.

Kokolo andiak nondik edo andik beti burua erakutsi bear izaten dabe; ta orduan be gure Floren Andrakak bere burua ezin euki izan eban gorderik. Txistu ta txaloak makaltzen asi ziraneko, yardunguondoko sapaillio batetik «Anton kaiku —deadar egin eutsan—, zapatu-gabera orduko neuk orraztuko zaitut zu».

Gernikako arbola yasean abestu eban gero Anton Imazek eta gogaldi oneko erromar batzuk, zezenkariren bategaz noizean bein egiten dana egin eben beragaz: lauk sorbalda-ganean artu ta, santu bailitzan, goiko kalean barruna Erromara eroan eben.

3

Begik bitartean ezaban Laukinizko bertsolariaren burutik berak gura eban lango bertso zorrotz ta gazdunik atara al izan; ta Perikori arrapalada barriak artu eraginda, amabiak ingururako Bilbora eldu zan.

Euskera utsezko albistari bat agertzen zan urte aretan Bilbon, *Eukalzale* Zein kale ta etsetan zan ondo ekian Arraitzek. Ara eldu zanean, ateko kisketa gogor yota, zuzentzailea bera agertu ekion ta aren agotik «Zer atsegin?» entzueran, barrez itz onek zuzendu eutsazan: «Adonis-en ondorengo ezpanaiz be, euskaldun naizana arpegi itxusi onetan ezagutu dozu, orregaitiño, abade jaun osasuntsu orrek».

Gizon eldu barriaren on eta masaltasunak zauskada ona egin eutsan elizgizon areri. Ordutixek, Arraitz sendalaria il zanarte, adiskide onak izan ziran biak.

—Zer gura dozu ta nor zara?

—Ni zeuon irakurle ta eusle bat naiz, Donato Arraitz Sagasti, (e)ezinezeg Begi.

—Ezizenaren barri eznekian, baia izen ori daben sendalari bat Mungjako deritxat...

—*Eccomi*, neu nozu.

Itz onen ganean Epikoren izatea zee zee erakutsi ta euren izkaldia- ren edesti osoa yakin eragin eutsan.

—Auxe da, zuzentzaile jauna, nire guraria: biar eguerdi-ostean Mungjara musika ta guzti bertso batzuk elaztuta eroan gura neukez, goizerengo trenean al bada, ainbat obeto.

—Astirik eztogu izango edo, gaur-biarretan olerki bat egin, musika ezarri ta musika-olerkiok argitaratzeko. Gure asteroko onetan ikusi izango dozu Bermeoko *Terzadun batek* egindako olerkitxo bat, musika ta guztikoa. Erriarena da kantatxo oh, erreza, edonok dakiana. Eztau, egia esan, lauzuriko zaar bat balio, euskaldun-kutsurik be eztauko, baia aurra! Itaunetxo bat orain. Noraezekoa eteda aitatu daustazuan gizaki guzti orrei ziri egitea? Zeintzuk dira erriarentzako galgarrienak?

—Galgarrienak Aginbako, Epiko, Morrosko ta *El Rásimo*. Felipetxu, Laraudo ta besteok uriaren edergarri doguz, erri-galgarri ez.

—Erdu zeu iluntzean bertora ta gure bertsolariak bat eta beste puska bat bion artean eginda, oillasko nai oillanda, zerbait yaioko da. Zeuk baderitxazu, *Aiko* izan bedi olerki orren egillea ta iñok eztagiala nor dan yakin.

—*Benissima* Musikatxo ori eskuz idatzita emon gura bazeust...

—Bai, gizona.

—Musikalari bat daukagu an, Italian-ta izanikoa, Anton Imaz. Onetxek irakatsiko leuskioe mutilko batzuri. Berari ikasita dakidaz nik italiarren esakeratxo orrek.

—Pozik atonduko dautsut.

Esker andiak emonaz agur egin eutsan Begik zuzentzaileari. Ain zuzen be etseak berak zaldi-korta andi bat euka n. Periko antxe itxita, plaza barriko ostatu batera yoan zan sendalaria.

4

Bazkaltegian sartu zanean, ogei bat mai txiki zuriz yantzita ikusi ebazan, bonbillez ta edontziz, lauortzez ta txaliz ta zamauz ondo orniduta guztiak. Batzuk launa bazkaldarrez, beste batzuk utsik, lagun bi ta irunaz beste batzuk. Mai bat beretzat ebala, ezagun andi, arerio bildurgarri bat ikusi eban sartu barriak: Arangoiti. Beraganatu gurarik eta azartu ezinik, zer egin ezekiala, eztul egin eban Begik. Besteak, burua yasota, ezagutu ebanean «Izlari, izlari ospetsu, erdu ona» esan eutsan.

Pozik yoan zan erromarren gudalburua kartagoar izen andikoaren maikide izatera. Egunak gudu-egun ziran. Tokia etzan gudutoki.

Mungiatik bi iru orduko bidean urrunduezkero (lendanik dakie au irakur-leak) bildots ta bildots izaten ziran erromar ta kartagoarrak. Euren euskerazko autu bizia entzunda «Nortzuk etedira orrek? ziraitsan zokondo-ko batek lagunari-. Bizar ta kapeladunak ezpaltizaz, kontratistaren batzuk dirala esango neuke».

—Zer dakazu edo zek zakaz Bilbora, Arraitz?

—Agustin Ereñoztik esango leukean *kaso konplikadu batek* nakar. Jardines-kaleko lankide bategana izan naiz *konsulta-billa*.

—Nik Bilbo zerbaitean dazagut. Eztakit, orregaitiño, kale orretan zein sendalari ots andiko bizi dan.

—Eta zeu, Arangoiti?

—Ni neure aspaldi luzeko egunik gozoenetan bizi naiz. Izlari-baltzu bat sortu doguna badakizu. Heleneraz atondu gura neuke baltzu ori. Orretarakoxe *Sociedad Bilbaina-ko* liburu batzuk aratuten diardut, yo bai yo. Lenengo-lenengo gure izlari guztientzat Atenas-aldeko izlari batzun ize-nak batu dodaz. Ona zerrendatxo au. (Sakeleko paper bat irakurriaz).

Don Anbrus: *Perikles*

Pedro Viñas: *Demostenes*

Laraudo: *Phocion*

Belaunde: *Kallistratos*

Treviño: *Demetrius de Phalere*

Olabe: *Eskinus*

Labarto: *Isokrates*

Floren Andraka: *Ariston de Chio*

Busturi ta ni: *Alkidamas ta Pytheas*

—Eta Gondramendi noizko izten dozue?

—Gondramendi! Ja, ja, ja, ja. Ezaldakizu zer yazo jakon? Epiko ta buru-orde biak, Laraudo ta Andraka zarra dira onek, gau baten onetarakoxe Kartagon batu ta Gondramendi gizaixoa ezeben aintzat artu. Axe da Kartago guztian izlari eztogun lagun bakarra.

Aren barre gozoak entzunda, zorotzat artu ebezan ostatuko otseiñak.

—Arangoiti, ez txartzat artu nire oar au. Izlari-baltzu orrek entzulei barre, orpoetatik be barre eraginda, osasuna zabalduko dau ta guretzat, sendalari garanontzat, kaltegarri izango da. Au gorabeera, neuk barre egiteko be, izlaridi ori luzaro bizi izatea gura neuke, baia laster ilgo dala uste dot. Ezer eztakien batzuk zelan gura dozu luzaro izlari izatea?

—Entzun, Arraitz. Plutarcoren liburu eder bat, frantzes abade batek bigurtua darabilt esku-artean: *Les vies des hommes illustres*. Ortxe irakurri dot Demostenesi Atenasko auzitegian birritan erriak txistu egin eutsala. Apal-apal, burua estalirik etsera yoala, Satyrus eritxon adiskide batek bere atzetik etsean sartuta «Zer dozu, gizona?» itandu eutsan. Mari andiak bere zoritxarra erakusteko «Neu naiz erantzun eutsan— izlari guztien artean lanik andiena onetarako artu dabena, eleantzerako neure burua atonduteko erdi indarga gelditu naiz eta au gora-beera erria ezin neugandu dot». Entzun au ondo, Arraitz. Zuk frantzes baedodakizu?

—Irakurriaz erdi-ulertzeko bestetxo.

—Ona emen Demostenesen itz onek: *Des matelots ignorants et crapuleux occupent la tribune et sont écoutés, et moi je suis rejeté avec mépris*. Esaidazu orain, Arraitz. Gure Laraudok, Belaundek eta lagunak ezetedakie Atenasko itxasgizon ezyakin ordi zantar arek ekien beste?

—Demostenesen azurrakaitik parkatu begide Mungiako izlari andiok titre susmoa. Gero, Arangoiti, nik entzutea daukadanez, Laraudo ta besteren batzuk erromartu gurarik eidagoz. Au egia bada, txulut!

—Ori berdantzat bai; orain Amilcar ta Asdrubal baizen kartagoar zintzoak dira. Bazkaria oztuko jaku. Gero edatsiko dautsut Laraudo ta lagunen elkizun bat, zeure bizitzan entzun al dozun yazoera politena. Nik lengo gabeen, zuen izkaldi-ostean, Laraudori *Gora Kartago* deadar eragin gura neutsan; «Gora Kartago? Ori gero, ori dirua artu ta gero» erantzun eustan berak. Arraitz, zure lankide Jardines-kaleko orreri ta ezagutu dagizuzan beste sendalari guztiai esan egiezu *hipochondriaco* sendaezinik badauke, Mungiara bidali dagiela, antxe barreen barrez bizkortuko dala-ta. Atzo goizean neuk lagun egin neutsen Laraudori-ta, Perikles-en etsera lenengo, don Anbrus andiagana; gero *El Rásimo-ra*. Don Anbrusenean sartu gintzazaneko, otseiña «Oraintxe dei egingo dautsat» esanda, badoa gu ateon-doan itxirik. Egon ta egon gu. Alangoren baten, Arraitz, oratu ondo gerriari, eztanda egin eztagizun, «Eztagoala etsean diño» esan euskun otseiñak. Laraudori *cataplasma* batek urten eutsan agotik. Nik otseiñaren *eztagala* entzun nebanean, zokondotxo batera, giltz ta guztiko zokondo batera, yoan bear izan neban, bear etzan lekuan «zerbait» ez egiteko. Loditu egin naizala esan dauste goizeon. Loditu bear, aspaldion barrezka bizi naiz-ta. Bagoaz gero *El Rásimo-ra*. Laraudok, Belaundek eta Aranduik eskuetan eroezan euren paperak. Bildur nintzan ni Laraudo gureak, izlari-buruordea da ta, alango itzaldi gogorregiren bat egin ezegian, ta bakoitzak zeinbat artzeko eukan yakinda, neu asi nintzan izketan. Ardaorik gozoenak garrastu ta ozpintzen edonoiz ikusten doguz. Ozpina

gozaten eztoz ordixerarte ikusi. Larau dok, bere eskuetan bi milla ta bos-teun peseta ikusi ebazanean, Malagako ardaorik eztsuena zirudian. Bere liberaltasuna noiztikoa ta noragiñokoa zan adierazoteko, arako bere izeko Urbana, karlistak orain berrogei bat urte asto-ganean erabili ebanaren edestia erakutsi euskun. Edestitxo au nik berrogei bidar gitxienez entzun dautsat. Diru aren ordain-agiria neuk egin neban ta damu dot; euren ardurapean itzi bear neban arazotxo au. Viñasgandik ikasita, labur-labur beizendu eben: Laraudo, Belaunde, Arandui, izen bagarik. Neure esanez euren birrizenaren ondoan, batak *Vicepresidente* ipiñi eban, beste biak *orador*. Idazku atako nagosia, Arganda etederitxon nago, adarra yoten ezta atzerena. Polito-polito itandu eutsen gizonoi izlari-baltzua zer zan, noiz ta zetarako sortu eben... ta azkenean arren bai arren eskatu eutsen, berari be, itzaldi-zalea zala-ta, lenengo batzarrera dei egin dagoela. Kalerako yagi ta agurka aterantz ginoazala, *El Rásimo-ko* diruzainak bigun-bigunik itandu eutsen:

—Izlari jaunak, nik emon dodan diru orretan zeuena baiño geitxoago ezeteda ukazue?

—Erdia enparaten da —erantzun eban Larau dok—; baia, badakizu, egun onetantxe bear izaten dozuez iñoiz baiño zalkurdi ta okela ta ardao geiago, ezta egia? Ta gero buruauste gitxiago izan dagizuen, diru au Kartagon bertan egongo da gordailutzat. Nik eztakit, Arraitz, *inspector* euskeraz zelan esan ta Larau doren azken-itzak berak esan ebazanez aita-tuko dodaz: *El Señor Arangoiti será inspector*.

—Bene-benetako atsegingarriak dira barri onek —esan eban Begik barrez zezindu ta gero—. Len aitatu dozuzan *Perikles* ta lagun en artean bat itxi dozue sartu bagarik, nire don Anbrusen urrengo izan bear leukean bat: bere loba Morrosko. Aztu edo?

—Aztu, ostera? Greziarrak Pfinx eritxon mendi batera yoaten ziran noizik noizera itxasoaren aurrez aur euren itzaldia egitera. Geu be, ilean beintxo, alantxe yoango gara. Gure Pfinx Yata izango da. Ordukoxe ta arakoxe daukat gure Morrosko gordeta, Mungia ko Apolo izan dakigun. Greziakoak txirula yoten eiekian. Ikasiko dau gureak be. Ak bederatzi musa eieukazan: Melpomene, Klio, Euterpe... ta abar. Bat gitxiago eztau izango, ni bizi banaiz, gure Morroskok: Floren Andrakaren lau arrebak eta Adona ta Basili, orra sel. Beste irurak, Lejarzegi zuritu al bagendu, bere iru alaba Kristeta, Krisanta ta Krispula izango geukez.

—Lejarzegiren aldetik baiño Eleizarenetik ezetedo zue eragozpen andiago izango?

—Nik dakustala ez, Arraitz.

—Pfinx barri ori, Yata mendia, Gatikako lurrean balego, gure don Biribillen eskuetarakoa balitz, ak begi onez ikusiko leuskezue. Baia Yatabeko parrokuak, hmm! Akelarre barri bat sortu gura dozuela ta egunen baten ixopoa eskuetan dabela agertuko litzakizue.

—Bere baimen ta guzti egingo dogu. Onkote bat, gizagaixo biotz andiko bat da don Emeterio.

Mungiar zaldun bi arek ain txeratsu, ain maiterik autuan ikusita, nok igarri egun bi aurrerago otso ta otso izan zirala eta egun batzuk geroago an, euren errian, beste ainbeste izan bear ebela?

Zutunduta Arangoitik lagunari «Beste gauzatxo bat daukat, Arraitz, politta gero —esan eutsan—. Atzo banator bazkalorduan *Sociedad Bilbainatik* eta bidean emengo adiskide zaarATEGAZ TOPEZ TOPE egin neban. «Arangoiti —itandu eustan berak—, zer da egun onetan emen sarri entzun daroagun Mungia ko *El Rásimo* ori?» Barreak urten eustan erantzun orduko. «Zuok emen *La Piña* daukazue, liberal jauntxo en baltzua. An Mungian, eztakigu euskeraz *Pino* ta *Piña* zelan esan eta *Mordoa* esaten dogu, erderaz *El Racimo*. Baiña zeuon artean daukazue Mungia-ondoko baserritar Puerto Ricon aberasturiko bat, don Anbrus. Eta onek, kirten andi onek, eztaki bestela esaten, *El Rásimo* baiño; ta orain guztiok an *El Rásimo* gora ta *El Rásimo* beera darabilgu. *Mordoa* entzun be ezta egiten. Pifian sartu dabe zuen jauntxuok berau».

Barre andiak egin ta alkarri eskuak txeratsu emonda urten ziran kale-ria mungiar biok.

XXVI. Kartagoarren makurraldia

1. *Begiren erantzuna ta Aikoren Gora Bekosolo.*
2. *Apatxaldia.*
3. *Jauntxoa ta Morrosko Mungjara.*

1

Eguen goizean goiztxo Jardines-kaleko elaztegitik paper sendor andia ta eskutitz bat eroan ebezan Mungiarako trenaren gelunera. Eskutitzak azalean itz onetxek eukazan ezarrita:

«Anton Imaz ta Ezkurdia
Natural de Mendata».

eta barruko aldean beste onek:

«Gora gorputz baldar ori,
ibil-ordua da-ta».

«Lagun zarra —zirautsan gero Begik bere adiskide maite sakristau Gatikakoari—, ikasik ondo musikatxo ori, bertso eder orrek egoki sartuta. Irakatsi gero Zabaletaren seme ta beste mutilko bizkor batzuri. Arlo onetan Zabaletak berak lagun egingo daust. Amaikak ingururako gor ezti-ran mungiar guztiak entzun dagiela olerki ori. Epikok zeinbat *El Eco* irakurri eragin eteebazan arainegun? Eun baete? Laureun paper orrek zabaldu zuek. Baserrietarako geiago bear balitz, eredia osorik dago ta beste laureun ordu betean atara daikez. Txakur txiki banan saldu egizuez ta diru orrezaz lauretako eder bat egin dagiela abeslariak, eu, Anton, lagun auela. Lenengo lau birridazkiak Mikaela nire emazteari bidali. Geroarte, Begi». Ona emen Begik Epikori emoniko erantzuna, musika ta guzti.

Mungjako berrikari guzurtiari.

«Itzaldi sakona... Izlari bardin bagakoa... Puertorricoko seme argi-tsua... Zirzarteko gurenda...».

Epikok bere buruagaitik areanegungo *El Eco de Vizcayan*.

Erantzuna

I

Bilboko alkargotzar *El Rásimo* mendean artu daben bat giza eroatera etorri jaku loba Morroskoarentzat. Illeko sari milla errealtxo oparo aginduz dau lagun gaizdun bagako medikutxu ta matsik bagako mastidun.

II

Bizkaiko *Orador patriarcal* nor dan Epiko txikik darakus, *negreru* baten loba baltz-zale *El Rásimo*-ren don Anbrus. Berak aitaren eraz Yataben «Osaba-lobok arbola gara, botodunok gure satsa».

III

Oillar agertu jakun Epikok oillaskotxo bat dirudi, olajaunari dirautsanean «Parkeske nago, Busturi». Illik egozan jauntxo ta otseña ikusi guraz bizturik, barregarrizko izlaridi bat sortu dauskue emen guri.

IV

Aldarrilari dan Felipetxuk, yo ta yoz tuntun apala, iragarten dau Urlia izlarik *konferenzia* daukala. *Libertadea ta progresoa* nai *politika lokala*

geitzat artuta gabero dabilz
barre eragiten einala.

V

Gure Mungia au Atenas txiki
norbaitek gura dau egin,
baldin Larauok eta lagunak
egin badagie alegin.
Don Anbrus bera Perikles daite
ta Demostenes Epiko,
Yata-mendia izango dogu
Txorierriko Olimpo.

VI

Pisuergako Andres Itzontzik
goratu guraz jauntxoa,
aup, aup eginik beko plazara
Donato Arraitz daroa.
Izkaldi ori entzun gurarik
gure eguzkia an zan barrez,
Gaztel-odeiak goibel goibelik
agertu ziran negarrez.

VII

Etzan Sevillan bizi gau atan
ezpan berotan guzur bat,
guztiak onantz gogozko egoetan
etozan Epikorentzat.
Alkazar eta Giralda bera
ikusi gura badozak,
orra merketxo Masti-n papera,
guzur-yantziz or daukazak.

VIII

Gizerosleok txanpon-urtika
boto gurarik badatoz,
«Lokabea naiz, euskalduna naiz»
esanda, yaurti zak orpoz.

Mozorroz agertu arren, beti
da mozoloa mozolo.
Aup! Gizonak, oi u gogotik
Gora gure Bekosolo!

Egileak ezizen auxe ezarri eban atzenan: *Aika*

Sakristau musikariaren eskuetara olerki au eldu ta ordu betegarrenean, kalerik kale ebilzan, berak onetarako atonduta, zazpi mutilko oiuka ta paper saltzen. Erromar nai kartagoar, batak baiño besteak gurago, alkarren leian ziarduen erosten, irakurten ta barreka; ez gitxi oiuka agopean. Mutilko oiulari edo kantari onetatik gure ezagunenak Zabaletaren seme Krisanto, alkatearen loba Teles ta Josetxu Larrinoa ziran.

2

Edozein uri nai basauritan mutilkotxo adinide auzkalari bi, indar bardintsukoak badira, alkarri oratuta egozka edo beera botateka diardue-
nean, euren apatxaldia bost minutukoa bada, orain goian dagoana gero beea yoten lau bidar gitxienez ikusten dogu, txil eraginarte, erri batzuetan *geiago aiz* esanarte. Mungiako kartago ta erromarrok adinide ta indar bardintsuko ta auzkalari dirana lendanik daki irakurleak. Egun onetako apatxaldian, batean Erroma dakusku goian, bestean Kartago. Epikok Begiri aupad~a yaurtigita urrengo egun batzuetan Kartago zan goi. Izkaldi-arratsaldean Erromak ots andiz bere arerioari lur yo eragin eutsan. Mungiako eskutitza agertu zan goizean ta ganerako berrogeta zortzi bat ordutan barrero artu eben gola Epikok eta lagunak. Aiko ta Begiren olerki musikaduna kalerik kale entzun ebenean, ostera, autsar-artean beeratuta etzazan kartagoarrak.

Onelango estualdi geienetan Olabe gozogiña izaten zan lagunai adorea emoteko arduraduna. Kartagoren yaube zalako? Bere menduz, izatez, odolez asmotsua zalako? Eztakigu zegaitik. Goiz atako estu ta larrialdian be bera izan zan aurea artu ebana. «Basili —esan eutsan emazteari—, zoaz lagunakana ta, dagoana dagoan lekuan itxita, etorteko».

Epiko, Arangoiti ta Busturi ez (gau atantxe elduko zan Bilbotik Arangoiti), beste guztiak, Gondramendi bera barruan zala, egoana egoan lekuan itxita, zintzo ta kirmen ta ordutsu agertu ziran Kartagon. Andraka zaarrak semea bidali eban bere orde. Guztien eritxiz urrengo egunean,

bariku-arrastirian, itzaldi bat, izkaldirik, *controversiarik ez*, egin bear zala erabagi eben. Non? Yakiña, Mungia zabalean. Nok? Antxe egoan untzea. Larau dok yardun ori berari egokiola uste eban, zarrena zalako, bere izena kalerik kale ta agorik ago ebillelako, izlarien lenengo buruordea bera zalako.

Floren Andrakak, iru zio onei beste ainbeste pzzzz eginda «Neuri dagokit biar arrastian diskurtsu ori egitea —esan eban—. Batetik Anton Imazi areanegun aup egin neutsalako; bestetik, ez neuk esatearren baia, edonok diño Mungian ta uriauzoetan, Viñasen urrengo izlari onena...».

—Eu aizala?

—Neu naizala.

Gogorak esan eutsezan alkarri: artoa, batak, dirukoia, besteak; babalasto ta kirten, buru-eritxi ta *fepakoa*. *Iñorantea* Andraka gazteak bere naikideari arpegira yaurtigi eutsanean «Ona emen *Sabio Salomon* —erantzun eutsan Larau dok—. Eskoletatik ik eta nik atera doagun yakituria arenbatekoa dok. Zaldi-artean bizi gozak biok. Ik eure gurdiari lotuta daroazan bideztiak mutu dozak eta eztauek zer andirik irakatsiko. Nik, ire ogien orde, gizonak erabilten joadazak, sarri yakitunak be bai eta onekandik beti zerbait ikasi dagikeguk. *Iñorantea!* Bere buruari usain artu jautsak ala?».

—Eta areanegun, izkaldi-ostean, erromartuko zintzazala esan zenuanean? Zu baiño kartagoar zintzoago beti izan naiz ni, Larau do.

—Eta zertzuk esan euazan euk, kokolo orrek, Ereñoztiren ordezkotzat erriak gura ez ta iges egin euanean?

Eta barriro lengo letaiña iraunezkoa asi eben: babalasto, kirten, buru-eritxi... Arro berezi be entzun eban Floren Andrakak.

Ozta ta nekez bakeak eginda, Arandui arakinaren uste auxe aintzat artu eben besteak: biak izan eitezala izlari; lenengo, Larau do, euskeraz; gero erderaz, Floren. «Baia —ganeratu eban Arandui— buruzagiaren baimen bagerik ezta lege ezetan astea. Felipetxuri dei egin-orduko, zoaze biok Epikogana ta bere erantzunaz onaxe etorri. Katuaren erpe-arteko sagua baizen estu egongo gara gu zeuok ikusiarte».

Izlari biak Epikogaz egon ziran arte laburrean estutasun andirik ezeben erakutsi kartagoarrak, Aranduiaren esana gorabeera; Ortiz de Treviñok bere alabatxo Amaliaren izena matsorri ta kabelina-artean paper baten taiatzen ziarduan; Gondramendi, ukondoa maian ebala, erdi-lo; Arandui bera, kartak eskuetan artuta, *solitarioak* ataraten. Beste enparauak isilik eta geldi.

Epikok Adonak esaten eutsana idazten ziarduan (Aikoren olerki *Gora Bekasolo* erderaz ipinten) besteak agertu ekiozanean. Izlari-baltzua- ren erabagi bikotxa entzunda, «Zuk Larau do, zezaz itz egingo zenuke?» itandu eutsan Viñasek, txordo ta musturtsu begiraturik.

—Nik ba, nik-iiii, emendik biarrera ordu askotxo be badagoz ta gogoratuko dot. Au bai, itzaldiaren azkenean Begiren paperari su emongo neuskio.

—Eta zuk?

—Nik —ziñoan Floren Andrakak— iru ataldun itzaldia egingo dot; lenengoan liberal izatea zer dan, demokrata izatea zer dan, bigarrean; irugarrean, incondisi...

—A, bai! Meñaka ta Yatabeko astakeriak.

—... eta gero Begiren paperari su neuk be.

—Kaiku, burubakotzarrok! Anton Imazek egin dabena zuok eginez- kero, etxatzue otu su emote orrek onik baiño kalterik geiago egingo leus- kegula? U ortik! Asti gitxiegi daukat ganorabako erabagiak aintzat artzeko.

Ezeben iñoiz Epiko ain pipermindurik ikusi. Buru makur ta erre- muska kaleratu ziran izlari andi biak.

Kartagora-bidean iñon ziranak esan ebezan Epiko zala ta etzala; ozkil, urne, buruarin, ipurloka, triperre, ugerdo. Kartagora eldu ziranen, sua ta bat ziran bien arpegiak.

Arandui. Gorri zatoze mutillok. Epikok amaiketako a emon aldatsue? *Floren Andrakak*. Protesto.

Larau dok. Amaiketako? Kaiku burubakotzarrak garala guztiok! Belarrondoko bat emon eztautsadanean memeloari alangoari!

Floren Andrakak. *Hay que haser un curso de apelación*.

Arandui. Mutil, euskeraz itz egik. Patilla andiok itxi doazanetik lengo aldean baiño be puztuago abil.

Meñaka ta Yatabeko itzaldi-bitartean matrailla-erdiraginoko bizarra erabilen Florennek. *Hay que entablar recurso de apelación-en* ordezkoko alziran bere itz len aitatuak. Ezin esan *Gorabidea artu bear dogu?* Ori esan baleu, batzarreko guztiak ulertuko eutsen bere gogamena, baia zoritxarreen artoa izan ta erderaz egin bear. Amaika Floren Andraka bizi dira gure artean or-emenka! Eztozu iñoiz ezagutu euskaldun buru-eritxi bat, erde- raz apur bat badaki, erderara zaiki-epaiki yoten eztabenik.

Luzaro yardun eben gure kartagoarrak eztabaidan. Gero ta gero be buruordearen asmo bat aintzat artuta, bazkalostean iru izlari, Larau do bera, Arandui ta Floren, jauntxo ta aldungeiaren billa yoatea erabagi eben.

Laraudoren lando ederrean yoan be egin ziran. Dakuskunez, iñoiz baiño gorago egoan Erroma. Kartago barriz «txil» esateko ari arian.

3

Jauntxoaren atean ots egin ebenean, nortzuk ziran ta zetara yoazan esan bear izan eutsen otseinari. Orduantxe egon zan etxean don Anbrus. Mari zarrenak euren barrua euskeraz erakutsiarren, Floren Andrakak *apelación* gora ta *apelación* beera ziarduan, don Anbrus bera gogaitarazo-arte. Isasti jauntxoak, beste jauntxo garau bat aspaldion izan eztana, euskalzaltxoa zirudian. Ona zegaitik. Zalditzat *caballoa* ta txartelzat *billetea* esanarren, gure egunotan iñor ezta lotsatzen, ez esale ez entzulerik; baia *costudera*, nai *sernos*, nai *eslegir*, nai *alkordar* ta *sospresa* nai *méndigo* entzunda, don Anbrusi irribarre egiten eutsen ta gurago izaten eban euskeraz yardun. Laraudok estalki bagarik agertu ebazan bere gogamenak: «Aurrelari on bat bear dogu Mungialdean, bestela galduak gara. Bibote utsak ezta mutilla gizon egiten. Epiko beti Epiko izango da. Betoz eurok, osabalobok, geure artera. *Hotel Terrinusik* an eztaukagu, baia ostatu politta dauko Lamiaranek. Oge zuri ederrak, guztia garbi; yan be eztabe txarto yango, geli ta ogi egunekoak, ortuaria non obea? Conde de Montellano ezagututen etedau berorrek, don Anbrus? Egun ta erdian euki eban Lamiaranek ostatur. Neuk ekarri neban gero Bilbora ta pozik etorren gizona».

Onetan, osabak atarakoxe dei eginda, Morrosko agertu zan euren artean. Oni be luzaro ta minduta erakutsi eutsazan Laraudok Viñasen Epikokeriak. Itz bigunez ta zurrez ibitu eutsan aldungeiak bere bizitasuna. «Ezta asko, Laraudo, ezta arrigarria minduta dagoan gizon bat marre izatea, nakar aurkitzea, garratz agertzea. Begiren bertso lotsabakoak nor mindu ez? Bestela, guztiok ondo dakizuena, Viñas baiño mutil adikorragorik, bigunagorik, txeratsuagorik gitxi».

Floren izan zan lenengo ibitu ta baketu zana. Mungian egun aretan egoteari egoki eritxon Torrealdeak, aspaldion egoan gurarik eta osaba zuritu ezinik lor andiak izan ebazan. Bere atzerapiderik andiena auxe zan: «Ni an, trenaren txistua eskuan eztodala gau ta egun banago, oraindaniexek dakit yazoko dana, yazo bear ezleukeana, *a la inglesa* asi gintzazan-ta. «Don Anbrus, dirua; don Anbrus eskuarte; don Anbrus, ezkurra; don

Anbrus, txintxin bear dogu emen; bestela eztago ama etsean, gureak egin dan, au yoan zan». Eta, gizonak, amaika buruauste mingots!».

—Betiko leloa —bere artean Morroskok—. Onek urrengo itzokaz legundu eutsan osabari bere atzerapide ta nakartasuna: «Osaba, ostatua ordaintzeko bestetxo eroan bei, dujn-dujn, ez diru geiago. Eta gero don Anbruska ta txintxin-eske datozeanai auxe esan begioe: eskuarteaz eztaukala, diruetserako astirik eztagoala, gero emongo dabela ta...».

—*Corriente*. Goazan orduan —erantzun eban jauntxoak.

Arik ordu betera jaurunerako bidea artu eban. Floren Andrakak, lando ederra Zabalbiden gora asi zanean «Ortxe goitxoan saltzen dira *bolanderak* —esan eban—. Erosiko etedodaz?».

—Ederto gogoratua-esateko egon zan Tomas Morrosko, baia osabaren bildurrez ezaban murtik egin. Don Anbrusek ez entzun egin eban.

Goratxoago, Zabalbideko pelotatokiaren aurrez aur ozta eldu ziranen, «Ementxe saltzen dira» esan eban Florenek.

—Ezkontzera oa ala? —itandu eutsan jauntxoak.

Autu auxe, kazkarra zala, izan zan Mungia eta elduarte erabili ebenik goratsuena.

XXVII. Irakiten erria, su bagarik

1. *Anton Imaz ta oiulari batzuk txakalakortan.*
2. *Zabaleta eta Larrinoa udaletsean.*
3. *Lamiaranen ostatuko batzarra.*
4. *Ingenieru barri bitzuk.*

1

Kartagok barriro goratzeko egin ebazan lerren andienak Epikorenak izan ziran. Bera zan mutilko oiulariak isildu eragin ebazana. Orretarako Adona urizain nagosiagana bialdu eban. Aren atzetxotik Epiko bera yoan zan.

—Don Pedrok etorteko —esan eutsan Adonak.

—Zein don Pedrok, alkateak?

—Ez, geureak, don Pedro Viñasek.

—Zu zara abuzil nagosia? —esan eutsan gero Viñasek an sartu zaneke.

—Bai, jauna.

—Zeinbat urizain zaree?

—Bi, obeto esateko, bat eta erdi, Felipetxu ta neu.

—Zoaze biok, arin bai arin, kantetan diarduen mutilokgana ta guztiok baitegian sartu egizuez.

—Alkateak agindu balegit...

—Mungiako alkatea burutik beatzetara, oso ta zintzo, kartagoarra da. Ezalzekian? Kartagoarren buru neu naiz.

—Jauna, berorrek baderitxo, uriko etsera yoango naiz lenengo. Alkatea goizean goizean, amarrak... amar ta erdiak ezkerre an egoten da. Oraingo Yesus! aiztuta be an dago Arruza.

Epikok orduan min-min eginda «Nor naizan badakizu —erantzun eutsan—; nire aginduaren barri be bai. Caracalla!! Lau egun barru zeure burua kale gogorrean, zer yan eztaukazula, ikusi gura badozu...».

—Banoa, gizona, banoa.

Bost minutu barru, Felipetxu alde batetik, bera bestetik zala, zazpi abeslaritxoak kale nagosian inguratuta eukezan. Lauk iges egin eutsen. Baituriko mutilkoak geure ezagun andien semeak ziran: bat, Krisanto,

Jose Zabaleta eskribauaren seme zarrentxo, Anton Imazi egun bi eurre-rago bere arazoan lagun egin eutsana; bigarrena, alkatearen loba Teles ta irugarrena, oiulari guztien artean gazteena berau, erriak Josetxu Botikako esaten eutsana, Larrinoaren seme Joxepe.

Mailladian gora, oillasko-oillandak eskintokira lez, baitegira eroezala, Anton Imaz arnasoska agertu zan. Atan errurik baegoan, errudun bera zala ta «Umeak nora, bera ara» yoala generatuta, mutiltxo ta urizain biakaz goiak gora tipi-tapa yoan zan sakristau gibel-andia.

Mungiako baitegia etse apaltxo baten goianengoan egoan, gaurko alondika-etsearen teillapean. Ezeukan ez giltzik ez zerrailarik. Maratillatxo bat zan baitegiko atea ertsirik edo itxita eukana. Josetxuk an bere burua ikusi ebanean emon eutsan negarrari!! Nok a isildu? Anton Imazek mutilkoa besartean artuta, mosu andiak emon eutsazan, Milango barri be bai, banaka batzuk beintzat.

—Italiarrak, Josetxu, etxoek, guk lez, Milan esaten, Milano baiño. Katedralagaitik be etxoek esaten *la katedrale, il Duomo* beti. An, *il Duomo* aretan, Mungiako eliza langoak ogei nasai-nasai sartu dagikez. An bizi dan beste musikalaria ta pintore! Geienak ule luzea erabiltan joek. Neuk be kartxetatxoak, luze-luzeak ez baia, garondan beera erabiltan naioazan. Kafetse bat badago Milanen, kafetse bat! Mungiako zabala, nik Epikoren paperari sua emon neutsan lekua badakizue?, axe baiño be kafetse zabalagoa, egunaren ta gauaren ordurik geienetan bete bete, beeeeteta. Mutillak, *estatu* zer dan badakizue? Arrizko gizona da *estatu*. Bi milla onelangoxe daukaz Milango katedralak kanpotik. Barruan zer daukan, Yainkoa lagun! Josetxu, ik eztakik Mungiako ibaikume onek izena zelan daben? Eztok iñoiz Oka entzun? Bada onek Oka lez, Milango ibaia Olona dok izena.

Larrinoa txiki, au gora-beera, negar baten egoan; ta sakristau biotz-bigunak yagita «Josetxu, eu isilik eta pozik eukitearren, *Pieta Signore* kantauko doat. Gauza ederra, mutilak; Italiakoa au be.

—*Alto la ezalda oba izango?*

—Ez, Krisanto; ori egun andietan, orain ez.

Zerura edo goiburura begira ta eskua bularrean ebal *Pie-tá, Signore* asi zan Gatikako baritonoa oiuka.

Erruki, Jauna, mindun onezaz:

Jauna, izan zaitex erruki,

nire eskari au zaganagiño eldu badagi;

zure gogortasunak ezmagala zigortu.

Kanta larri au entzun ta kantaria ain itzal, ain larri ikusirik, len baiño be negar samiñagoak egin ebazan Josetxuk. Bere lagunak, barriz, bataren malkoi ta bestearen pariztai barre-zantzoka erantzuten eutsen. Benetako *komedia* zan a.

2

Bitartean Zabaleta eskribaua ta Larrinoa botikarioa, euren semeak baituran egozala yakieran, arrapaladan yoan ziran udaletsera.

—Alkate jauna, onelango gizonkada asko egin badagizuz, zure zuzen-entzutea laster da galdu.

—Ze gizonkada diñozue?

—Anton Imazi ta mutiltxo batzuri ezaldutsezu zeuk kalerik kale oiuka ibilteko baimena emon?

—Bai.

—Ta gero txakalakortan sartu! Ori eztau egiten biozdun gizonak. Ondo deritxazu orri?

—Gizonak, entzun. Onaxe etorri jatatz kantarion baimen billa. Baietz nik. Ordutik ona, sekretarioa lagun dodala ementxe egon nago ni, ta iñor ezta ezetarako sartu ta eztakit kaleko barririk arean.

—Igarri nik, Jose —ziñoan Larrinoak— «Emen Epiko dabil, Epikotxo dabil emen» esaten izan dauat nik; eta orra or.

—Ugalde —alkateak sekretarioari—, zoaz arren urizainagana ta yakizu agindu ori nok emon daben. Viñas izan bada, etzaitz bera bagarik etorri.

Mungia, orretarako bertan lurra naikoa izanarren, gizonez beintzat oraindino ezta Londres. Batetik besterakoa laster egiten da Mungian. Nor non dabillen yakin, erraz yakiten da. Alkateak sekretarioa bidali ebanetik Epiko beragaz agertuarre Zabaletak eta koñiatuak ezeben zigarrotxo bana osorik erre al izan. Eldubarriak udaletsean sartuta batera asi zan alkatea Epikori arpegi artzen, goragoraka bagarik orregaitiño:

—Don Pedro, zuk agindu etedo zu gaur norbait baitegian sartu dagiela?

—Bai, jauna, neuk agindu dot. Argi-argi nekusan nik erriak paper-saltzailleari burua ausi bear eutsela ta negargarririk ez ikustearren...

—Noren manez emon dozu agindu ori?

—Noren manez, noren manez? Kartagoarren buruaren manez, neure manez, gure alderdiko nagosi neu naiz-ta.

—Eta alkatea, zeu ala neu gara?

—Kartagoarra ezalzara zu?

—Pedro Arruza kartagoartzat dauke. Mungia alkatea ezta ez kartagoar ez erromar; mungiarra da.

Alkate askok, itz onek ebakeran, kristalai dardart eragingo eutsen, Mungiaok ez. Egutaizea euskaldun gitxik dakie zer dan: erdaldunen *zefi-rra*, zeruko arnasea, aize bigun-bigun, ez argirik itzungi, ez bularririk garra-maztuten eztaben egurats astitsua. Onelantxe, egutaize antzera, ots egiten eban beti, entzuleen belarrietan, Arruza alkatearen eztarriak.

—Viñas jauna, orrelango gauzetan, nai norbait txakalakortan sartzea dala, nai kantateko baimena emotea dala, orrelango zeretan erdu alkateagana. Bidezkoa dan gauzarik eztautsu ukatuko, batez be zuri.

Viñas auzkarako etorren. Begiak amurruz gorri ta ezpanak gorrotoz zuri ekazan. Berak ezekiala, kirioen bizitasunez, eskuak ikoldu ta ukabildu egiten ekiozan. Alkateak ain bigun, ain legun artu ebanean, zer esan ta egin ezekiala gelditu zan. Orregaitiño, bere burua erromar biren begietan ain apalatuta ikusirik, asarre barriak bere odolari su emonda «Uri tutu sakristautsu onetan ezin bizi daite» esanda, ateari ots eraginez zabaleratu zan Epiko.

—Txotxo —esan eutsan leiotik Larrinoak—, uri tutu sakristautsu onetatik len bai len ta betiko bazoaz iiiiñok eztau emen negar egingo. Gero, txotxo, etsandrea ordaindu bagarik ez alde egin e?

Epikok amurruarren erantzun eutsana aizeak eroan eban.

—Ori esango eutsan ik gizonari, Jose?

—Esan? Alkateak beronen biguntasunez nire besoak beeratu ezpa-leustaz, yo be egingo neban nik ori, yo be, txakil tximiño ziztrin erube zital ori.

Viñasen atzetxotik kaleratu ziran alkate ta koñatu erromarrak. Alondikara elduta, mailladian gora yoazala, Anton Imazek *Pieta Signore-ren* bigarren atala, lenengoaren itzez, oiuka ziarduan.

Pedro, zeugaz dau sakristauak. Aren *Signore* Mungiaok alkatea da; aren *Pietà* zeure errukia.

Alkateak maratillatxoari ikututa, barrukoak bultzada bat ateari emon eutsenean, autsez beterik, beste batzuk zirudiela, argitaratu ziran kale-abeslariak. Bitartean berrogei bat yakingura batu ziran baitegi-aurrean. Lenengo lokabetuak, Krisanto ta Teles, kaleratu ziranean, txalo andi ugari ta zaratatsuak yo eutsezan. Anton Imaz, antzelariz yaten baiño be poza-

go izaten zan txaloak, beretzako txaloak, entzuten. Erriak mutilko biai yoak entzunda, Milango operatse andi *La Scala-n La Tebaldini* ta *Tamagnori* zuzenduriko txaloak eta abeslari andi bi onen agerkeria gomuta izan ebazan. Autsak berari alkateak erdi kendu eutsazanean *Mille grazie, signore* esan eban. «Alkate jauna, gauza batek arritu nau ni emen. Arritzekoa ezal-da, gizonak, kanta bakar batek Josetxuri negar ta beste mutilko biai barre eragitea?».

Mungiarren aurrera agertu zanean, a izan zan esku-zaratea! Anton Imazek orduan, txapela erantzita, *La Scala-ko* bere ezagunak lez eskumaldekoai lenengo, gero ezkeraldekoai ta erdi-ingurukoai urren, burua makur makur ebalatzen *mille grazie... mille grazie... mille grazie* esan eutsen. Nok igarri, gizon ain bigun, ain abegikoi ta gizabidetsu bat Mendatata auntz ta aker-artean amazortzi urte anditan bizi izan zala?

3

Laradoren lando ederra Lamiaranen ostatura eldu zaneko, Mungiaiko etseak barrero gizonen ustu ziran ta kale nagosia barrero ikusguraz bete.

—Don Anbrus, Kartago txikartxo izango da egun onetako batzararak egiteko. Berorrek baderitxo, ementxe batu gaitekez. Neuk esango dautsat Basiliri doala etserik etse kartagoar geienai onakoxe dei egitera.

Arandui burutsuarena izan zan asmo au. Basilik ezaban ate-oska ibili bear izan; kalean egozan batzar ta baltzukide guztiak. Arrosko sartu ziran jauntxoagana Olabe, Andraka zarra, Simon Ganguren, alkatea ta Belaunde. Gondramendi be an zan. Arangoiti, maisua, Busturi ta Epiko gerotxoago agertu ziran. Guztitara amabost ziran batuak. Morrosko asi zan izketan.

—Jaunak, lokabetasuna arrisku andian eidago Mungian ta gu beronen alde gatoz. Onetarako, garailari izateko, zer da egin bear doguna?

Laradok. Emen diru andia bear da; bestela galduak gara.

Don Anbrusek. Dirua? Aukeraldi au *a la inglesa* izango zala ta dirua! Diskurtsuak egitea ezalda oba izango?

Floren Andrakak. Diskurtsuak erderaz ta euskeraz egin gura izan doguz ta kaiku burubakoak garala esan dausku batek.

Morroskok. Ori yoan zan. Gizona dan gizonak eztau atzera begiratu bear.

Don Anbrusek. Aurrean iru egun daukaguz; gaur barikua, biar zapa-tua, etzi domeka. Biarkoa baiño eztaukagu diskurtsuak egiteko.

Laradok. *Pido la palabra.*

Don Anbrusek. *Ze pido ta mido!* Demokratak gara emen.

Laradok. *Ez asarratu orregaitik.* Nik diñodana auxe da: diskurtsu ta bertsoak egiten gu baiño geiago dira erromarrak; gu dirutan arek baiño geiago, neu ez, baia badakizue esan gura dodana zer dan; ta garailari izan gura badogu, dirua emon bear izango da.

Morroskok. Belu da orretarako ta ezta belu. Au Bilbon yakin bagendu, yakin, ekarriko genduan diru ori, zeinbat gura; baia orain dirua dirutan ezin ekarri daite; belu da.

Laradok. Ni lenera beti, dirua, dirua ta dirua; bestela txulut.

Morroskok. Eztala belu be esan dot. Diru-txartelak egin daiguzan orain; ta astelenetik aurrera *vale* orrek dirututeko an izango gara Bilbon. Non bizi garan badakizue.

Geien geienak begiak itxi ta ezpanak musturtu ebezan. Arangoitik eskuaz agoa estali ta barre, isilleko barrea.

—Ortiz de Treviño —zerraion Morroskok—, egizu eredu bat.

Maisuak idazten ziarduan artean, Gondramendi ta Epiko ez, beste guztiak biñan ta irunaka autuan asi ziran.

VALE

VEINTICINCO PESETAS

pagaderas en Bilbao

dentro del corriente mes

MUNGUIA A 2 DE OCTUBRE DE 1890

Treviñok. (Don Anbrusi) Gero berorrek beizendu bear izango dauz diru-txartel onek.

Jauntxoak. Idazkera ona, Treviño; baya, bada-ezpada, or *VEINTICINCO-ren* orde z ipiñizu *DIES*.

Morroskok. Ze ardura dautso berorri au gora-beera? Mungian, uri ta uriauzo, zeinbat boto dira? Seireun bai?

Laradok. Yatabe ta Laukiniz ta Bakio kenduezkero, Mungiaiko alkatearen zigorpeko botoak bosteundik gora eztira, nire ustez.

Morroskok. Bosteun yo daiguzan. Bakotxa bost ogerleko eginda, *cinco por cinco veinticinco ta cero* bi, orra or non dirdan bi milla ta bosteun ogerleko.

Jauntxoak. Cataplasma! Len amar milla ogerleko andi ta bi milia ta bosteun generana...

Morroskok. (Osaba ukondoan yota) Berorrentzat zer da ori, osaba?

Arangoitik. (Aulkitik yagita) Don Anbrus, lenengo-lenengo egunean, arako *El Rásimok* bidaldu ta gurera eldu zintzazenean, dirurik emotea bazan, ni etsean lotuko nintzala esan neutsuen. Ganera (irrimirrika ziñoan au) eztozue uste gure izlari-baltzu andi onentzat lotsagarria izango litzateala *a la inglesa* aukeraldi au ez egitea? Txalak erian lez gizona diruz eroatea bada...

Morroskok. Dirurik eztogu emongo, papera, diru-txarteltxo bat.

Arangoitik. Ainbat okerrago. Dirua dirutan, urre nai zidarretan emotea bada, erospen lotsagarri bat izango da gure aukeraldia, gizaazoka bat. Diru ori txartel uts, balio baakoetan eskurik esku badarabiltzue, alde bate-tik erospena ta bestetik lapurreta loi bat. Don Anbrus, zeuri batez be ta zure loba aldungeiari zuzendu gura dautsuedaz neure itz onek. Gure arlo au deduz aurrera badarozue, Busturi ta ni gertu gagoz biar noranai, Viñasek dirauskun lekura, itz egitera yoateko; etzi edozein maitan, uriko nai uriauzokoetan, egoteko be bai. *No vale* orrek aintzat artu gura badozue barriz, gu ezkara orretan sartuko. Gizona gizon da, ezta andrakilla, beragaz yostatu gura izateko. Erabagi dagigun, don Anbrus, aukera au *a la inglesa* ala *a la bilbaina* izango da?

Alkateak. Don Juan, bilbotarrak guzur diru-paperik eztabe emoten. Au ezlitzate *a la bilbaina* izango.

Arangoitik. Egia, Pello, au *a la gitanesca* zeunkee. Zer diñozue, gizonak?

Kartagoarrak zurrumurru luzarotxo. Erantzun argirik, Laraudok itz eginarte, ezaban Arangoitik entzun.

—Ni beti lenera —esan eban zaldidunak— dirua, dirua ta dirua; dirua lodi, bestela gureak egin dau.

Morroskok. Lokabetasunagaitik aurrera egin bear dogu.

Don Anbrusek. Diru-txartel orrek emon ezik, galduta algagoz?

Laraudok eta batzuk. Bai, galduta gagoz.

Don Anbrusek. Eta diru-txartel orrek emonezkero, irabazi ala galdu?

Lengoak. Irabazi.

Don Anbrusek. Arangoiti, *a la inglesa* baiño gurago dot olantxe, zelan esango dot? Hmm *a la...*

Laraudok. *A la txartel.*

Don Anbrusek. *A la txartel* gurago dot. Gizonak, aurrera.

Arangoitik. (Zutunik) Zuok bai, aurrera. Gu, nire adiskide Juan Andres Urizar ta ni, etsera goaz.

Busturi ta Arangoiti zutundu ziranean, don Anbrusek bere agin barri ederrak erakutsita, zoli-zoli, «Arrrrraioa! —ziñoan—, gero Berinoleagako buru nor dan ez aztu, Busturi».

Ordurarte Arangoitik irrimirrika yardun eban. Jauntxoaren itz garratz onek entzueran, txinpartak eriozan begietatik; eta ukabilla yasota «Don Anbrus —esan eban—, Busturi Berinoleagako baltzuak eroan eban ta baltzuaren baimen bagarik iñok eztau andik atarako. Gizonak, mungiar-rak, zeuon buruen yaube ala Mayaguezko baltzen antzera peko edo esklabo zaree?».

Iñok ezeutsan Arangoitiri erantzun. Arek urtendakoan, Epikok, artean itz bat ebagi izan ezarren, «pzzzzz» esanda, itaune auxe egin eban:

—Azpisugeak dira ala ez tira azpisugeak?

—Ederto, adiskide —esanda, eskua emon eutsan Morroskok.

Orduan Pedro Arruza alkateak txapela yantzita, Epikoren arpegian bere begiak ebazala «Errez da, don Pedro Viñas, norbaitgaiti *azpisugea* urrundik esatea. Azartuko etezintzazan or doan zaldun andi, Mungia-ko gizonik andiena dogun don Juan Arangoitiri, aurrez aur azpisugea dala esaten, azartuko etezintzazan? Zuk eta don Tomasek batagaiti ta besten-gaiti esan dozuen itz lotsagarri *azpisuge*, ementxe guztion aurrean, ez esanikotzat atzeratu gura ezpadozue, neu be, gizonak, neure etsera yoango naiz; eta yakin begie, don Anbrus, *La Concordia-koak* alkate-zigorra kenderuan eztaustala ardurarik izango».

Morroskok. Baia, alkate jauna, emen yazo dana olgeta bat izan da, broma bat. Nik olgetan esan dot *azpisuge* ori ta Viñasek be olgetan. Eztozue, gizonak, gure Viñas de Andrés pzzzz egiten ikusi? Olgetan beintzat. Ezta egia, Perico?

Iribarre egin eutsan bere adiskideak, ezer erantzun bagarik.

—Alkate jauna —esan eutsan gero Morroskok Arruzari—, zeuk dakutsunez, emen yazo dana utsa izan da. Yoanak yoan. Mordotu gaizan. Gure alderdi onen igartatza edo sinboloa mordo da, *El Rásima* Laraudo, mordo onen izenean mesede txikitxo bat, adiskideusaineko laguntzatxo bat, eskatu gura dautsut; gure izlari-baltzu onetako nagosi Viñas jaunari eskua emon dagiozula —Laraudok, biotz-biguna zan ta amen amen egin eban—. Emon zuk be Floren Andraka. —Andraka zarrari, samurtuta, len arerio ziranak adiskide ikusirik, negarra mara-mara erion. Orduan Floren bere semeak, oi ebanez sutsu «Gora geu ta geutarrak!» deadar egin eban.

—Gora! —erantzun eben beste guztiak. Batek ez, Arruza alkateak ezaban txitik egin. Morrosko alderdiko garau banatuak batu ta mordotuten asi zanean, alkateak iñori agurrik egin bage kalera bidea artu eban.

—Gura dozue, gizonak —esan eban orduan Floren Andrakak—, neu Arangoitiren maister guztiakana agertu ta berak agindu dabela ta botoa emon eragitea? Bestela etsea itxi bearko dabela generatuko dautset. Zer deritxo oni gure aldungeiak?

—Lokabetasunaren izenean edozer egin dagike —erantzun eutsan Morroskok—. Treviño, artu egikezuz orain zeure eskolako amar mutilko aurreratuenak eta bosteun bat diru-txartel atondu guztion artean, ogeta bost peseta nai geiagonakoak, zeuk gura dozun bestenakoak.

Gero lagun baktxari bere eskuera izendatu eutsen: don Anbrusi Yatabe; Floren Andrakari Meñaka; Laraudori Larrauri... eta abar. Epiko barriro guztien buru ta zuzentzaile egin eben.

4

Kartagoarrak kalerako yagita egozala, Bermeoko mandatari bat agertu zan euren artean. Eskuetan ekarren eskutitzak Tomás Torrealdearen izena eukan azalean eta beeko aldetxoan itz onek:

*En su ausencia
a D. Pedro Viñas de Andrés. Urgente
Mungia.*

—Gizonak, Bermeon ze barri dan yakiteko, yesarri gaitezcan barriro. —Eskutitza irakurrita gero— Barri onak —ziñoan Morroskok—, barri onak eta esetsi-egitamu bat bidaltzen dausku ango aldungei Bidagurenak. Iru egun, goiz ta arratsalde, komentu-ostean asita bidebarri-ondoko solotetan neurriak artzen eidiardue gure alderdiko gizon batzuk. Aukera-ondotan *La Concordia Cívica* diputazinoagaz batera burdinbide bat egiten asiko dala zabaldu dabe errian. Beste alderdikoak, bildurrak yota, uretan neurriak artzen asi dira. Bermeok lengoa baiño kai edo portu zabalagoa bear dabela ta yo ta su neurketan eidiardue gure arerioak. Onek Mungia-inguruan portu egiteko asmorik eztabe artuko. Asi zeuok —diño gero Bidagurenak—, asi burdinbide-neurriak artzen.

—Egitamu ori neuk Yataben neure diskurtsuan erakutsi neban —esan eutsen don Anbrusek—. Perico —zirautsan gero Viñasi—, ezaldozue iñor neurriak artzen erabili?

—Dirurik ezeutsen bidali-ta...

—Arrrrraioa! Dirua naikoa ta geiegi be emonda gagoz ta orain au entzun bear!

—Ea gizonak —ziñoan Morroskok—, biar goiz ta arratsalde Yataben neurriak artu bearko doguz, nire osaba don Anbrusen asmo eder ori len bai len bete dagigun. Onetarako nortzuk deritxazue izango geukezala egokienak?

Floren Andrakak bere aukitik yagita «Batzordearen agindupean» esan eban. Bere ondorik, ezer esan ezarren, beste iru edo lau zutundu ziran. Aranduik orduan, bere aukian zirkiñik egin bagarik, «Jaunak esan eutsen osaba-lobai, ain zuzen be biarko eguna da izlarientzat arazo andikoena. Florenek Bakion diskurtsua egin bear dabela esan dau. Orretan lotu gara. Beste guztiok be non edo an egin ta ekin bearko. Neurketa orretarako oradorerik ezin bidali ginaike. Gizon bi dagoz gure artean izlari eztiranak, Labarto ta Gondramendi. Gure tren au Bilbotik ekarri euskue-netik onakoan, Labarto geluneko nagosi daukagu. Onezkero injenieru batek gaiña badaki ak burdinbide-arazoetan. Gondramendi lagun dabela, makilia ta soka batzuk eskuetan artuta, onetxek ondoen artu dagikez neurri orrek».

Jauntxoagandik asita Epiko ta Morrosko ta entzule guztiak aintzat artu eben Arandui arakin burutsuaren eritxi eder mamintsu au.

—Gondramendi —esan eban orduan jauntxoak—, zoaz apalostean Labartogana. Biok erdu gero onaxe. Emen emongo datzuez orretarako zuzenbidea ta argitasuna.

Pozik yagi ziran onenbestegaz kartagoarrak.

Urrengo egunean goiz asi eben euren lana injenieru barri Labartok eta Gondramendik. Geluneko nagositat Labartoren emaztea gelditu zan. Yataberako bide-zati andi bat neurtu eben goizean. Bazkalostean aurreko arazoa luzatuten asi ta batera beste injenieru barri bi euren aurrez aur sortu ziran: Krisanto Zabaleta ta Teles, lau egun aurreragoko kale-kantariak. Larrinoa botikarioak bidali ebazan mutilko onek, kartagoar injenieruai adarra yoteko esanda. Noizik noizera Krisantok Labartori iteune batzuk egiten eutsazan; batean «Gure trena zuena baiño bizkorrago izan baietz», bestean, «Aizerik eztan urtean amaituko dozue?», bestean «Yatabeko estazinoa be zeuok bion artean eregitakoa alda? Buruz dakizuez orainarteko neurriak? Non dozuez paperak? Zeinbat kilometru dira orainartekoak?» Labartok iru bidar yarraitu eutsen mutil irrizaleai, makilla ta sokak Gondramendiren ardurapean itxita. Aren amurrua! Bai! Nok mutilko arek atxitu? Bizkorregiak ziran.

Arratsalderdian Larrinoak andere batzuk botika-aurrean ikusita, Yatabe-alderantz egurastutera eteyoazan itanduta gero «Gizon bi ikusiko dozuez Yatabe-ondoan izerdi larri ta yoran anditan soloen neurriak artzen. Itandu egiozue zer egiteko asmoa dauken».

Ezekien andere onek ezeren barri. Badoaz ta badoaz ta «An dagoz gizonak» esanda, eurakana urreratu ziranean, «Julian, zer egiteko ustea darabiltzue?» itandu eutsan Labartori.

—Kaka-mokor... zar bana —erantzun eutsen Labartok.

Eguzkia lotara bere etzangura yatsi baiño askozaz lenago, euren arazoa bertan beera itzita, musturtsu ta illun yoan zan Labarto bere gelunera.

XXVIII. Aukera-eguna

1. *Yata-ganera.*

2. *Aukerako barri batzuk.*

3. *Etorkizunerako asmoak.*

1

Bestetan baiño goizago yagi ziran egun atan Arangoiti ta bere adis-kide Busturi. Lejarzegi medikuak egunik geienetan goitzo izten eban ogea, eguzkiak mendi-bizkarra argitu-orduko. Domeka atan be nagitasun bagarik batu zan beste biakaz elizpean zazpiretako meza-aurretxoan. Ordu-erdi geroago elizatik urtenda sendalari zarra, Arangoitiren eskiniari yaramon baga, bere etsera yoan zan barua austera. Bere lagunak alkarregaz mairatuta zerbait artzen ziarduela, Ereñozi agertu zan.

—Egun on daukela ta on dagioela.

—Barua ausi al dozu, Agustin?

—Ez, jauna, baia laster noa etsera ta...

—Ementxe geugaz batera egingo dozu. Yarri or ta txapel ori burura, Ereñozi. Bart esan neutsunaren ganera beste zerbait daukat esateko. Amarrak ingururarte batu egikezuz kalean albait barririk geien; gero gosari-billa onaxe etorriko zara. Mandoz zoaz gero emendik Yatabera ta an beste onenbeste egin, elezinoko barriak batu. Gero mando ta gosari ta barri zeugaz dozuzala, gora len bai len, Yata-burura.

—Majalen neugaz eroango etedot?

—Ta-ta-ta! Isilik eukitearren agindu neutsan umeari mandoz eroatea. Etzagizala, orregaitiño, berak zen ikusi, negarrez urtu eztaadin. Guk, goizerdian artzeko, zerbait sakeletan daroagu, baia mendiak gosea berea dau ta bizkor-bizkor zu ibili, ordu batak-inguruan Yata-ganera eltzeko alegiñak egin. Ondo etedakizu gero zeuk arako bide zidorren barri?

—Jauna, amar urte bete bagarik morroi ibili nintzan ni Inubasoko artegiak larrara eroaten.

—Gureztat zein da biderik onena?

—Lauena, zelaiena, neuk eroango dodana: emendik Yatabera, Yataben zear Elortegi ta Latsibiren barruna Inubasora; baia luzetxo da. Artezena gura badabe, yo begie lenengo Biner; andik, Gondraondo

atzean itzita, Markaidara; Markaidati len esan dodan auzora. An, Inubason, ondo izango dabe biderakusle bat artzea. Onen goiz zetarako doaz? Bederatzi ta erdietan emen urten ta be, Jesus!

—Izerdi gitxiago atarako dogu.

—Lejarzegi ezaldea eurokaz?

—Bidez goazala batuko jaku. Onezkero, epebakoa da-ta, leioan zain aldaukagu.

—Bart berorrek bidalita beraganatu nintzaneke emon neutsan berorren agindua ta egin neutsazan aleginak gora-beera, ezetz, mandoz ezetz, ezebala mando-ganean yoan gura. «Besteak mandoz doaz? Mandoz neu be. Oinez besteak? Tikitaka ni». Onelantxe esan be egin eustan. Urteak atzera-biderik eztakiala, geldirik egoten be ezetz esan neutsanean, «Edozein kaletar gazte baizen azkar ta zoli nago ni» berak; eta au zala ta ori zala, ak bera aurrera, beti lez, pirriago da, pirriago!!

—Pirria? Dekortxo, amore emon bear, *Amen Amen* esan bear. Gero edozer egin daite Lejarzegigaz.

Onenbeste alkarri esanda kaleratu ziran Arangoiti ta Busturi makilla andi bana eskuan, buruan txapela ta untzedun oski lodiak oinetan ezebala. Ereñozti bere etsera yoan zan. Gumer, Busturiren emazte Gumer, senarra ta senarraren lagun zalduna noiz ikusiko, leioan egoan. Arangoitik, bera ezagututa, txapela oso osorik erantziaz agur egin eustan. Ezeukan Gumerrek bere poza saltzeko, senarra Arangoiti lango gizon baten adiskide ta bidaide zala ikusita. Lejarzegi, Arangoitik igarri, Lejarzegi leio baten eukan adi, eurak noiz elduko, barua ausita, mendirako yantzirik, surretatik tabako-kea eriola ta epebako ta urduri surpekoa zorrozten ziarduala. Lagunak ikusita «Bein edo bein» esanaz, atarira yasten asi zan.

Bere alaba zarren Kristetak (Kristeta, Krisanta ta Krispula ziran Lejarzegiren iru alabak), aitaren ostenka ta isilik, Arangoitiri «Don Juan —esan eustan—, Jaungoikoarren, onantzean mandoz betor gure alta. Oraindik nago ni bildurak yota. Irurogeita amabi urte daukaz».

—Ez arduratan egon, Kristeta. Egizu kontu zuen aitak gaur, bere inguruan, alaben orde z semeak daukazala. Guraso bat lez yagongo dogu.

—Eskerrik asko, don Juan. O nire aizten poza, berorren itz onek edatsi dagioedazanean! Arratsalde-erdian iru aitzok Bina yoango gara, eurok zelan datozen ikusteko.

Iru mendigoizaleak lokatu ziranean, aukera-maia atonduten ziarduenai begiratu be egin bagarik yoazan kalean zear. Eurak ikusita, bai erro-

mar ta bai kartagoarrak, adi-adi so egin eutsen, batzuk «Nora etedoaz» esanaz.

Gogaldi oneko yoazan irurak, batez be Arangoiti; ta bidean, bide zelaian beintzat, bizkor be bai. Zarrak gazte zala sinistarazo gura eteeban? Itzik eta elerik asko egin eutsen alkarri. Irakurleentzako egokienak baiño besterik eztot artu gura izan.

Gondraondon gora yoazala, markaidar batzuk aurkitu ebezan bidean. Batarj «Zoaz ondo», besteari «Bai zeuri be», besteari «Bai, bagoaz» esanda, bategaz, Markaidako zantzolariagaz, geratu ziran autuan.

—Eta Andres, markaidarrok noren alde zagoze?

—Jaunak, esaten lotsa izan leite. Neu naiz bakar-bakarrik norbaiten alde doana, Bekosoloren alde ni, bakotxak bere eritxia. Besteok eztoaz *norbaiten* alde, *zorbaiten* alde baiño. Dirutara doaz orrek. Sinistu be ikusi barik-ii! Bart zabal ebillen emen Aginbakok boto bakotzeko ogeta bost peseta emongo dabezala. Epiko etorri ekigun esatera. Egia eteda?

—Lagunai esan egiezu, Andres, ikusi dagiela ondo, diru ori dirutan ala paper usteletan emongo daben ondo ikusteko. Txarteletan bada, urratu dagiela. Dirutan bada, yautigi, lauoinekoak ez tirata.

—Nire esana ta txakur-zaunka...

—Andres —esan eustan Lejarzegik aspaldion boto-autua eten gurarik egonda—, gantxo onetati Markaidako uriauzo osoa agiri danezkero, yakin eragiguzu etse bakotxaren izena, leiaz ezpazoaz. Nik, yakin, banekizan izenok...

—Bai ta pozik. Orra or Gortazarre ta Gortazarreko errota. Arene, Goiti, Markaida. Uriauzo guzti oneri zabaldu jako gero izen au. Bengoetse, Andikoetse, Elizalde, Etsebarri, Arria, Alegri, Barandika goiti, Barandika erdiko ta Barandika beeko, Erdizubi, Markaida ta Larrauri-artekoa da au, Andiko Etsebarri, Izko goiko ta Izko beeko. Beste etserik ezta Markaidan. Tontorrek iru dira: Kaputxinogane, Astogane ta Urtegane. Yata-egalean dago au; aiko an. Gorago, Yatan bertan, Mendi-kukuts; emendik ezta agiri.

—Ea, orain, Andres, zantzo bat.

—Erdi barurik nago, don Juan. Zantzoak, barrua berotu ezik, eztau ondo urtetan. Gero, Bekosolo garailari bada, orduantxe egingo doguz zainbatgura. Bakotxak bere ustea. Eurok Aginbakorenak dira ta parkatu.

—Nok esan dau? —zirautsan Lejarzegik—. Eu izan adi, gura badok, Aginbakorena nai Agindunaren menpekoa, ugerdo oh. Ni gaztañadi orretan txioka dabilzan txoriak eta artotza orretako eskillasoak baizen lokabe ta neure buruaren yaube nok.

—Parkatu, jauna, eznekian nik ori.

—Aginbakorenak Busturi ta neu gintzazan —esan eutsan isiltxorik Arangoitik. Orain ezgara geu be, gizonak erosten asi da ta.

—Bakotxak bere ustea.

—Bai, Andres. Mungiar guztiok zu langoak bagintzaz, beste txorik txio egingo leuskegu; obeto legokez orduan gure un ta erria. Zuk biotzak dirautsunari emon botoa ta zantzo gero ta ujuju. Agur.

Iñubaso (edo Unibaso) goikoan atsedean andi bat artu ta biderakus-lea eskatu eben.

—Orko barri aizeak berak eztaki onek baiño obeto —esanda, etseko semerik gazteena, Nemesio, emon eutsen atarako.

—Eurok-oooo Yata-ganean ostaturen bat dagoala uste edodabe. Esku-utsean doaz? An bedarra, arria, aizea, ura ta Jaungoikoaren grazia, besterik eztago.

—Mungiatik doakigu bat bazkari ta guzti.

—Bestela, zelango edo alango, berton gertuko geuskio gosarixto bat.

—Eskerrik asko, Iñubaso.

—Besterik ezarren txakoliña bai, igazko txakolin emengoxea artu bear dabe. Mutillak eroango dautse bolingo bete. Etxake damutuko artua, ederra da ta.

—Guk beste zerbait ori baiño gurago geuke. Egon bein, bear dabena baimena eskatu dagiodan. Lejarzegi, seme bat aitagana lez zerbaiten eske nator ni berorregana. Emendik gora zamariz, abereganean, yoan bear dau berorrek.

—Eta zeuek oiñez?

—Gu gazteak gara.

—Ezaldozu uste, Juaniko Arangoiti, ni nekeen nekez eiota, amaituta, abailduta nagoala edo?

—Nik ori! Ta gu baizen bizkor datorrela ikusi? Ezta orregaitik. Aiko, gizona, orti gora izerdi lodia atarako dau. Mendi-egaletan beti ibilli oi da aizea, ta oztuko balitzakigu?

—Ta zeuek oztuezkero?

—Neure ederrarren egin begi, Lejarzegi. Begiratu aldatz orri, auntzentzat egiña dirudi. Asi orain zamariz ibil+ ;n. Ganaldera elduta, azpikorik ezabela bear? Oiñez asi. E, etsagun, zelango zamariz daukazue? Zaldia, mandoa ala astoa?

—Zaldia emen! Mandoa! Txorierrin ezta mandorik, arean. Txorierrin txori ta asto-erri da.

Lejarzegik. Batez be gaurkoa lango egunetan.

Lagunak gozaro barre egin eben.

—Astoa bai, galanta daukagu, gaztelastoa, mandoko bat baizen indartsua. Eurok ikusiko dabe.

Iñubaso gaztelasto-billa kortaratu zanean, Arangoitik Lejarzegiri «Don... —esan eutsan— gomuta dau berorrek oraintsu emen il jakun Izpazterko seme Atxabal?».

—Bai ondo be.

—Ba Atxabal etorri barri zala, San Antontxu egun baten badoa azokara ta inguruetako kaleetara. Ain esan eutsezan gauza andiak!! Eta, zeinbat asto uste dau berorrek banan banan kopuratu ebazala? Seireun, seireun gitxienez ikusiko leukez eta guztiak —atz erakaslea gora begira eukala esan ebazan Lejarzegik itz onek— guztiak anka binakoak.

Len baiño be barre-zantzo andi ta luzeagoak egin ebezan atako mendigoizaleak.

Ordu bete ta erdi inguru bear izan ebezan gorengo tontorrera igoteko. Ara elduta, begiak eta agoa zabal-zabalik ebazala, alde guztietara begira ebilen Busturi.

—Au da ikuskizuna!! Ufa! Esan ta esan ta be, onen ederra!! Ezneban uste. Onelangorik!!

—Ezalzara emen gaurrite inoiz izan?

—Gaur lenengoz, Lejarzegi.

—Mungiaiko semea izan ta Yatara bagarik, zelan bizi al izan zara? Aurra! Etzan edo etzun or. Neuk azalduko dautsudaz begibarruan daukaguzan ikuskiok. Gure oinpean dakutsun basauritxo meatz polit ori Bakio da. Aratxoago itxasondoan agiri dan aitz zorrotz, elizaduna, Gaztelugatx. Matxaku, erderaz Machichaco, deritxon muturra datza an urruntxoago. Goiko mendi zabal ori Sollube dala baaldakizu?

—Baetedaki berorrek, Lejarzegi, mendi orrek, Sollubek, burua Yatak baiño zeinbat zerren gorago daukan?

—Goibegitxoago daukala bai, zeinbat garaiago dan eztakit, Arangoiti.

—570 zerren eidaukaz Yatak, Sollubek 684; eun ta amalau geiago Bermeokoak.

—Zein da an aratxoago agiri dan mendi biribil, itxasoan garriragiño sartuta dakuskuna?

—Ogoño. Aren ta Matxaku-muturraren bitartean uri bi, ugarte bat eta ibaia dagoz, emendik eztira agiri: Bermeo, Mundaka, Izaro ta Laida. Ogoñoren andiko aldean Elantxobe bere elantxobetarrakaz, mendebala

zer dan eztakiela, bizi da. Aurreragoko mendi erdi billoiza Otoio da, Lekeitio-ganeko mendia. Legor-alderago Nabarrizko mendia agiri da, galanta gero; bere izenik eztakit. Mutil, Nemesio, zelan dok izena Nabarrizko mendiak?

—Baa... Nabarrizko mendia, jauna.

—Ator, mutil, onatxoago. Ken txapel ori puska baten. Ule baltz eder yaube aiz. Uste naioan, bit, oraingotan soil soil gelditu bear euala. Nabarrizko mendia e? Yatabeko alkate be izango aiz i, oraindiño, alkate be.

—Lejarzegi, Donostia an, arantzeno mutur-muturrean etedatza?

—Ez. Iger dau izena arako muturrak. Aren barruko aldean Ondarribia ta Irun datzaz, ibaiaren emendiko aldean; andiko aldean, Endaya.

—Or dator Ereñozi. Ataun baiño onatxoago, eztakuse mando bat, gizona ondoan dabela? Bera da. Gu etorri garan baiño bizkorrago dator berori. Yatabetik ermitan gora artu dau.

—Busturi, adi orain ezker-aldera. Santanderko itxasaldea ederto agiri da. Castro ortxe daukazu berberton. Bilboko kai zabaltzen diardue-na eztakutsu an?

—Algortako kaiaren ondoan?

—Aitatzekoa etedogu Algortakoa bestearen ondoan, ur bedeinkatu-ontzia langotxoan dan ori? Onantzago agiri diran kai bi orrek, bat ori Plenziakoa; beste ori, Armintza dira.

—Ta onantzago dagon au?

—Nemesio, zelan jok izena or beean agiri dan kaitxo orrek?

—Lenengo orrek? Etsebaako orrek? Barasorda-portu.

—Iñor bizi etedok berton?

—Karabiñeruak.

—Or be bizi! Beste mundurik goragokorik ezpalitz, or gizon baiño Bilbon txakur izatea oba litzate.

—Orra ba —ziñoan Nemesiok—, gauzak zelan diran. Karabiñeruak Barasordaportun pozik bizi izaten dira ta eztabe ortik iñora alde egin gura izaten.

—Or zer daukek bada?

—Arraiña, atx-arraiña ugari ta —eskua ago-ondoan ebalá, isilmisilka esan eutsen au— txitean-pitean kontrabandua.

—Arin dator ta barri onen batzuk edo. Egingo neuke Bekosolo Morroskoren ganetik dabilela. Ezlitzate bestela Ereñozi onen bizkor etorriko.

—Gizonak —ziñoan Lejarzegik—, mesede bat. Bazkalduarte ezegizue elezinorik aitatu, arren! Ni biaoa egitera norabait yoango naiz ta orduantxe ekin zuek.

2

Eta bazkaldu ta Lejarzegi aitz baten gerizan atsedetera yoan zanarte, Ereñoztik ezaban aukera-barririk aitatu. Bilbo-ondoko Ganekogorta mendiari begira, bedartzan auzpaz, ukondo biak arpegiaren tenteltzat lurrean ebezala, etzazan Arangoiti ta Busturi, Ereñoztiri entzuten.

—Txarto dabilz kartagoarrok. Gernika-Bermeoetan asko geiago atara ezpadabe, lur yoko dabe Morroskok eta lagunak. Amarrak ingururako Mungian eginda egoan egitekoa. Botodunak goizean, lenengo orduan, diru-txartela artzen izan dabe. Gero ikusi be gura ez. Begi sendalariari otuko litzakio! Gizonari burura etorri be egitea! Zortzi ta erdiak inguruan, eztakit nori erosita, iru diru txartel eskuan dabezala etorri da, neu egon naizan aukera-leku ondora. «Gizonak —deadar egiten izan dau—, ogerleko baten orde z bost, ogerleko baten orde z bost, nok gura dauz?».

Alango baten markaidar bat, Elizaldeko Txokolo ezizenduna, agertu jako erromarren gudalburuari.

—Zelangoa da zer ori, don Donato? Berorrek bost ogerleko ta neuk ogerleko bat truk egitea? Buruz buru, neuk obaritzat ezer emon bagerik?

—Bai, Txokolo. Bost neuk eta zeuk bat, buruz buru.

Alboko ardantegia utsik gelditu zan orduan.

—«Ea ikusi diru ori» esan eutsan markaidarrak.

Txokolok, begiak txillotuta, diru txartela azpi ta gan ondo ikertu dabenean, buruari atz eginda «Txo —esan dautso urren eukan mutillari—, nik esku-idatzia, batez be erderazkoa, etxakiat ondo irakurten. Ator ona, mutil. Irakurrik emen diñoana, astiro ta yasean».

Mutillak, atzerakuntza bagarik, diru-txartel bat eskuan artuta, bereztat ondo irakurrita gero, auxe esan dau: «Ogeta bost pesetaren domua dauko paper onek. Bilbon il onetantxe artu leite balio ori, Isasti jaunaren etsean».

—Nok jiñok ori?

—Beizentzat Ambrosio de Isasti dauko. Don Anbrusek, Aginbakok, diño bere etsean emongo dabezala.

—Ori bat. Irakurri orain diru zuri onek daukazan itzak.

Eta ogerleko bat emon dautso eskura mutil urtentxoari.

—«*Alfonso XII por la G. de Dios, Rey constitucional de España. 5 pesetas*».

—Orrenbeste erdera, itz bat edo beste kenduezkero, neuk be bada-kiat. Diru orrek or diñoenez, bost pesetaren domua jaukak; beizentzat Errege baten izena daroak. Ezaldok egia? Ta ganera zidarra dok. Gizonak-aa... Errege baten izenpean bost baiño ez. Jauntxo baten izena- ren azpian ogeta bost. Geitxo eztirudi? Domu gitxitxoago baleuko... izan leite nik truk egitea, baia hmmm! bada ezpada ekardak ona ogerleko eder ori. Barre-zantzoka, ortz biak agirian luzaro doguzela egon gara albotiko guztiok. Ordurik aurrera dirutxartelik eztabe gura izan botodun buru-sal- tzaileak; zidarra ta, zidarra ezpazan, diruetseko papera. Morroskok, osa- baren izenean, kartagoar agirienai dirua eskatu dautse, baia zer? Barre egingo dabe eurok aren erantzuna yakin dagienean.

—Ereñozi, mando-ganean ekarri dauskuzun bazkaria guztizko ede- rra izanarren barri onek onuratsugo ta gozoagotzat daukadaz. Ezalda egia, Arangoiti jauna?

—Baietz nago. Aurrera, Ereñozi.

—Andraka zarra ta Laraudo ta Arandui ta Mauri izan dira Morroskok dirua eskaturikoak. Eztakit Maurik zelango aikomaikoak agertu dautsazan dirurik ez emoteko, erromarra dala, aurki. Andrakak, urunak iru egun aurrerago ordaindu dabezala ta parkatzeko. Laraudok, giltza, kutzako giltza eztakiala non daben, bestela bera, edozeinek dakia- na, Mungia-inguruetako liberalik zintzoena dala ta daukana aurreratuko ebala, pozarren aurreratu be! Aranduiren erantzuna daukat nik barrega- rrientzat. Epiko agertu jako oni. «Don Pedro —erantzun eidautso—, ni onetan Arangoitiarra naiz. Aukerak *a la inglesa* egin bear dabe. Diskurtsuak zeinbatgura egingo dautsuedaz, nai Meñakan dala, nai Larraurin, nai Arrietan dala, zeuok esaidazue nora ta ni ara yoango naiz. Dirurik txal bat erosteko-edo balitz, bai; baia botoak batzeko, gizonak erosteko, u ortik! Gizonak arakintzetan il ta narrutu ta zatitu ta saltzeko oitura bageuko, orduan bai. Ni aukera-arazoetan ingelesa naiz, don Pedro».

—Zelan yarraitu dautse arloari diru bagarik?

—Zenon Aspezana yo dabe osaba-lobak. Berinoleaga egin zanean *kontratista* Zenon izan zan, zeuok dakizuen. Yataben udarako etse bat egiteko asmoa daukala esan dautso don Anbrusek, Zenon berau izango dala egiunedun ta bi milla peseta, zortzi egun barru artzekoan, atara dau-

tezez. Aurrerantzean ezeidautse Zenon Asperi Erroman sartzen itxiko. Diru au Yataben ta Gatican aitearen egin-orduko eralgi eidabe.

—Orretaraezkero, Pedranton Latsibiren alegiñak gorabeera, Yataben botorik geienak Morroskorentzakoak aldira?

—Bai, Begi bere lukikeriz tartean sartu ezpalitz. Zenon Aspe etsean dirutan danartean, Begik Matin elizpera eroanda, belarrira zerbait esan dautso. Isil-agindu ori laster agiri izan da. Zigarro bat irazegiteko arrasta bear dabela ta urreratu jako Mauri Andraka zarrari. Gerotxoago itz onek zuzendu eidautsaz: «Sebastian, andia da au! Beste guztiak tabernan okela erre ta piper andiz barua austen eta guk emen arrausika aizez barua ausi bear!! Goazan gu be barrura. Neure lepotik zure gosaria». Gizonok asi dira zurrut eta grausk, grausk eta zurrut. Andraka zarra txolindu da, bir- berotu da; ta Zenon Asperen dirua ekarri dautsenean, Bekosolotar batek sakelean eukazan boto-txartelak ostu ta beste batzuk sartu dautsaz euren lekuan. Oillo loka bat, bere egapeko arrautza batzuetatik txiten orde z bilioak urtetan ikuseran ezta arritzen ordu bi barru Yatabeko kartagoa- rrak arritiko diran baiño geiago. Oilokumeak agertu-bearrean atakumeak atabakatik burua erakutsi dagienean, ikustekoa izango da Yatabeko loka don Anbrusen arpegia.

—Eta Aginbako bera? Maurik txolinduta katu-erdiaz bitartean egon alda ori be?

—Ez. Diru-txartelak, bat ikusi dot neuk, onelango paper utsak zabaltzeak eztautso min emoten izan; baia egiatzko dirua, Zenon Aspek aurreratua, zabaltzen ikusi baleu, txut esango eban; ta orrexegaitik, ban- buzko makilla lodia eskuetan dabela, baselizan gora Ataun-aldea ikustera yoan eida.

—Asto! Basati! Eta orrelango mazkelotzar bat jauntxo izango ete- dogu?

—Eztakie eurok goizeon zer egin daben. Don Anbrus, elizak inoiz yausiko balitz ezleuke azpian artuko. Gaur, orregaitiño, goizerengo meza, zazpiretako, entzun dan; eta egikizun au Mungian bete bearrean, iru ordu laureneko bidea oiñez eginda, Yatabeko elizan agertu da. Eztakit esango dodan au erromarren batek asmadia ezetedan. Epikok meza- arazo orrezaz ganera Yataben autortzeko asmoa erakutsi eieutsan. Orrenbesteraginoko zituskian eztau beintzat jauntxoak sartu gura izan.

—Yatabearrak eztira lakirioan yausi e? Anton Imaz emen balego, *Ewviva Yatabe* deadar egingo leuke.

—Beste barri txikartxo bat ekarri dot. Floren *Patillas* bart Meñakan etserik etse bototan ibili eida, berorren izenean, Arangoiti jauna.

—Nire izenean! Nor da Patillas ori? Floren Andraka eteda?

—Orixe berberori. Mari buru eginda dabilenetik matrailla-bizarra itxi dabelako, Floren *Patillas* baiño beste izenik eztauko askoren artean.

—Nire izenean dabillega! Ta txikartzat jaukak, Agustin, barri au?

—«Botoa Morroskori emoteko, bestela etsea kenduko dautsue» maisterrik maister berorrenakana, auxe ezpanetan dabela, ibilli eida.

—Astokillo andia oin-barruan artuko baneu emongo neuskeon ipertxuntxurrekoa!

—Orregaitik ez erre, don Juan. Iñok ezeidautso sinistu.

—Gizonak —zinoan Busturik—, gu emen aukeran gagoz, eztitan, begia ikuskizun ederrez bete-beterik daukagu; belarriak barri politez Ereñozti gureak gozatu dauskuz. Geu geutara, beste iñor bagarik, etorri bagintzaz, aurr! Baia or daukagu Lejarzegi, onezkero gogait eginda, etse-
ra gura leukeala.

—Egia dok. Aup, Lejarzegi! Oraindiño be Io etegatzaz?

—Zeuok zeuon lapiko txiki orrek ezalozuez barri ziztrinez orain-diño bete? Goazan etsera.

—Eztot nik esan? Aspertuta. Ezetedako gizagaixo orri etorria damutu? —ziñoan Busturik.

3

Beragana urreratuta Arangoitik sorbaldan eskua ezarrita «Asmo bikoitz bat darabilt aspaldion buruan —esan eutsan zarrari—. Ea berorrek zer deritxon. Yata, oinpean daukagun Yata eder au, Txorierriko Olimpo izatea gura neuke ta Yudego mendia Bizkaiko *Parthenon*. Ementxe egingo doguz Olinpoketak, izlariketak in».

—Anton Imaz ta or darabiltzuezan kokolo zentzumbako orrek izlari dirala benetan badiarduzu, Arangoiti, laster zara, errukarri Dri, Bermeoko zoroetse barri orretan. Zure asmo bikoitz ori alegiazkoa bada, ortiko kalterik txikarrena auxe izango da, Juaniko: gizon goiarin orrek arrotu, lanerako nagitu ta bizi diran arte guztian agerdo batzuk izatea. Eta onetarako ekarri nozue ni ona? Au yakin Daneu, yakin!

Arangoitiri biotz-barruragiño sartu ekiozan azken itz onek. Alderrekoak izan ziran mediku zarra gogaldi onera ekarteko esan ta egin ebazanak. Apolo barri ta bere musak nortzuk izango ziran aita=uarren, besteak ez-entzun egiten eban. Lau bideztiok luzaro isillik billita,

Markaidatik Gondraondo-aldera yoazala, agura musturtuari itaune auxe egitea otu ekion.

—Lejarzegi, tresilloan galdu ala irabazi egiten dau aspaldion?

—Ez galdu ez irabazi. Viñas umekeri orretan sartu danetik kartarik ikusi be ez guk.

—Neu laugarren izatea gura badau...

—Bein edo bein gizon-asmo bat ezpan orretan erne danean! Bein edo bein!

Len baino be adiskideago sartu ziran urian Lejarzegi ta Arangoiti. Erregebidera eldu ziranean, bizarrakaitik ezaban agurak mandoz ibili gura izan.

XXIX. Erromarren garaipena

1. *Epikoren zenaia.*
2. *Garailarien asmoak.*
3. *Azpiratuenak.*
4. *Tete ta Epiko.*
5. *Morrozkoren eskutitz bat.*

1

Yataben arratsaldeko lauren drangadan, oi danez, atabakatik paperak atara ebezanean, arriturik geratu ziran kartagoarrak, ekusena sinistu gura ezebela. Morroskoren izena zortzi paperek euken; beste enparauak, larogeta lau, Jose Andres Bekosolorentzakoak ziran. Zoritzardun yokalariak kartakaz egiten dabena —orraztu ta laban-laban ipiniarte nastau— egin eban batek paper arekaz: iru bidar eskuetan artu ta banan banan zeinbatu. Iruretan bardin: 8 eta 84.

Bostak inguruan agertu zan Epiko. Gure itxasotxo au neguan sarri izan oidana zan Epikoren arpegia barri au emon eutsenean: bits utsa. Ango aukerazain Andraka zarra eskolara eroanda, bata bestearen ganean itaune bi onetxek zuzendu eutsazan:

—Zeinbat maister daukaz Isastik Yataben? Zeinbat diru, egiazko diru, emon dozu zeuk bertone?

—Maisterrak, baa, maisterrak-a amar dira. Dirua berrogeta amar gizoni emon dauset nik, bakotxari ogeta bost peseta, egiazko dirua.

—Amar ta berrogeta amar irurogei. Irurogei boto atabakan sartu ta atabakatik zortzi atara; berrogeta amabi ostu dauskuez. Ekarri ona nire berrogeta amabiok, bestela baitegira doaz guztiak, aukera-maian egon diran diranak; eta zeu, Andraka, etzara atzeren izango. Au ezta Txorierrri, au Lapurrerri da.

Beste onenbeste esan eutsan Epikok Pedranton alkateari.

—Gu ezgara lapurrak —erantzun eutsan onek—. Deduzko gizona da Yatabeko semea.

—Ta lapurrik andiena zeu zara, Pedranton.

Andraka zarra arteratu ezpalitzakioe, zati-zati egingo eban Pedranton Latsibik Epiko miin-luze.

2

Erroman, seirak aurretxoan, zertan guztiko barriak eukezan: Bermeo ta Gernika-aldekoak telegrafuz, bideztiene bitartez Mungiaingurukoak. Larrinoak burruko-azala gainako paper andi baten eta erpuruua langoxe izkira andiz onelantxe iragarri eban aukera atzea:

GARAIPENA

Bekosolak eta lagunak: 4.359

Besteak: 4.318

GORA ERROMA

Paper au etse-arresian FARMACIA DE LARRINOA-ren beeko aldetxoan itsasten ziarduenartean, Anton Imazek, Begik, Zabaleta ta erromar agirienak, kalearen erdi-erdian euren ereserkia abestu eben:

*Bilboko alkargotzar el Rásimo
mendeane artu dabene bat
giza-erostera etorri jaku
loba Morroskoarentzat.*

Mauri indianua ta Zabaleta Bekosologana garaipenaren barri emote-
ra yoan ziran eta adiskide guztien artean Begiri apari bat emotea erabagi
eben. Non ta noiz ta zelangoa? Irurak Erromaratuta, besteakaz batera,
aukeratu ebezan iru zertzeladok. Non? Gatikako Abadenen. Noiz?
Urrengo gabeane. Zelangoa? Inoizko zautarik ederrena.

3

Kartagoarrak isil, apal ta sor ebilzan. Aurrerengoak, don Anbrusek,
Morroskok eta Epikok, zazpirak inguruan Bilbora-bidea artu eben.
Besteak ezeben, beste sarri lez, Basili etserik etse erabili bear izan;
ziranak euren kabuz yo eben euren batzokira. Auturik erabiliene auxe izan eben:
Zegaitik izan gara azpiratuak. Arandui burutsuaren ustez Epikoren burua-
rintasunak emon eutsan Erromari garaipena. Laraudoren eritxian, dirurik

ezak. Andraka zarraren aburuz, izlarien lan urriak. «Itzaldi geitxoago egin bagendu, txapelean geukan diputadukuntzea» zinoan Florenen aitak.

Jauntxoa ta lagunak artez-arte *El Rásimora* yoan ziran. Betebeterik egoan orduko *Santa Maria-kaleko* idazku entzutetsua. Erabagi andi bat, Napoleon-en betekoa, artu eben gau atan: «*Datorrena datorrela garailari izan bear dogu*. Onetarako aukeraldiko agiri bat nai geiago aizundu bear badira, aizundu dagiguzan; erre bear badira, erre». *El Rásimo-koak* dakuskunez, Floren Andraka baizen inkondisionalak ziran: arek euren buruen inkondisional; Floren, don Anbrusena. Beste goi-be andirik ezeuken. Idazku atako nagosia onelango arazoetan aztura andiko politikoa zan ta bere itz añenti ta durunditsua izaten zan beti epaidun ango batzarretan. *Presidente de la Concordia Cívica* izenez don Anbrus zan, lendanik dakigu au; baia izatez don Tito Olabarrí. Onek, erabagi ori artu ebenean, otzotzik, arpegia-ri zirkin andirik eragin baga «Gizonak —esan eutsen—, Argandak diraus-tanez, errazen aizundu daiten agiria Yatabekoa da».

—Bai, gizonak —ziñoan idaz-mutilen buru Argandak—. 8 ta 84 agi-rikoak 68 ta 24 izan bear dabe. 8-ri aurretik 6 ezartea lan erraza da. 84-ren orde 24 erakustea ezta gauza gatxa. Viñasen eskuak, bisturi zorrotza sarritxo erabili daben esku bigun zoli orrek, aitzo zorrotz batez 8 orreri karrak-karrak-karrak erdi-inguruko marratxoa kenduta, bi edo iru minu-tu baiño lenago, 2-ren taiua emongo dautse. Ezalda egia, Viñas?

—Aizundu nik?

—Aizundu ez, ordezkotu —erantzun eutsan Argandak.

—*Caraculiambro!* —esan eban don Titok Viñasi begira—. Monjatxoen ingirak aukera-egunetan! Yatabeko autarki batzaille ni izan banintz, neu izango nintzan zer ori egitekoa. Bitartekoentzat dirua bear izango da ta erruki bagarik emon.

—Jaunak generatu eban Viñasek, dirua emon! Nondik? Illebete ta geitxoago da zeuen izenean sendalari ta autarki-batzaille Mungian nagoa-la, ta erreal bat ikusteko nago!

—*Cartulina!* —deadar egin eban idazku-yaubeak don Anbrusi asarrez begira. Zeinbat izango zan Viñasen sari ilekoa?

—Milla erreal.

—Milla ta milla... au zer da gizon batentzat? —Eta sakeletik diru-paper bat atara ta «Guztion izenean artuizuz, Viñas, milla peseta onek» esan eban don Titok.

—Eskerrik asko.

—Eguenean agiri guztiak epailearen eskuetara Gernikara yo bear dabe. Bein araezkero, galduak gara. Orduko egin bear da egikizuntxo ori, Yataben bertan.

—Jaunak, nire bisturi zorrotzak aragi ta azur ebaten badaki, paperik ezta uñoiz ez urratu ez karrakatu.

—*Caracoles!* Azurrak bai ta papera ez! Arrizkoak aldira baseritarren aukera-agiriak? Ori erabagita dago. *La Concordian* erabagiten dana bete egiten da, ak gura ezpadau be.

Itz onek ebakeran gora begiratu eban idazku-yaube añentiak. Eta geiagoko bagarik zutunduta «Orain *El Antiguo-ra* —esan eban—. Aparitan gero meatokiak aitatu, besterik ez».

Yatetxera yoazala, Morroskok Epikori, eskua besapean sartuta, itau-ne au egin eutsan:

—Ezaldok don Titogaz gaurrate itz egin? Au da gizona! Onelango bategaz mundu barri bat menpetu daite. Colon ta Hernan Cortés onen sainar etziran.

Epikok ezeutsan ezer erantzun. Apalartean ezaban itz bat atara, yan be gitxi. Morroskori, Epiko birbirtuko bazan, arrebaren bitartekotasuna bear zala otu ekion eta don Anbrusi belarrian itz onetxek sartu eutsazan:

—Osaba, gure Tetek andra Isidorarentzat mandatutxo bat dauko. Aspaldion egon da bidaltzeko. Izkaldi-egunean ondoetxto bat izan ebala ta besteren baten beragaz arratsalde bat igarotera yoango dala. Gero beragana yoan bear izango dogu, Perikok mandatu ori Mungia eroan dagian.

Apalduta gero, alkarri agur eginda, don Titok Epikori eskua estutuaz «Viñas —esan eutsan—, Tito Olabarrí ezta adiskideakaz aztuten».

4

Torrealdearen alargun Juana Isastiren etsera yoan ziran gerotxoago bere neba don Anbrus, seme Morrosko ta suin-nai Viñas, Morrosko beste biak baiño leenago. Berandu izanarren, ogeratu bagarik egozan etsekoak aukera-barriak yakitearren.

—Irabaztez geuk irabazi dogu —esan eutsen Tomasek ama ta arrebari—, baia Begi deabruak egin dauskun okerreriartxo bat zuzendu bear izango dogu. Tete arreba maitea, zeure eskuetan dago ni diputadu izatea ta ez izatea.

—Nire eskuetan!

—Periko Viñasi emon dautso don Titok arazo ori ta nakartxo ta gogo bagarik dakust gure adiskidea. Zeuk berari iztxo bat esatea naikoa da Begiren amarrua ta irusakua ezerezututeko. Esaiozu auxe: «Periko, goraintziak andra Isidorari. Eztot aztuko zuk Tomasen alde egin dagizuna». Oraintxe datorku bera, osaba lagun dabela.

—Esaiozu zeuk, esan begio osabak, esan begio amak, esan dagiola gura dabenak. Nik eztausat itzik zuzenduko.

—Tete! Tete! Oraintxe datorrela. Besterik ezpada, dei egin dagizugunean, eskua emoiozu, arpegia txordoegitu bagarik. Auxe, besterik ezarren; bestela galduak gara-ta.

Oiñ-otsak geroago ta urrago, geroago ta zoliago ziran. Tete, gogaldi txarreko, arpegia sutan ebala, bere gelara yoan zan. Jauntxoa ta Epiko sartuta etsarira yoan ziraneko, Morroskok osabari «Banekian nik —esan eutsan—. Tetek Mungjarako mandatu bat dauko ta Periko gogo onez izango alda bere mandatari. Bere billa noa».

Gitxienez iru minutu igaro ziran neskatilla ederra agertu-orduko. Ezaban ezetara Viñasgana etorri gura. Tomasek beste ezelan zuritu ezin ebanean, ukabil biak ezpanen ondoratuta gogor zemaitu eban «Zital ori» esanda. Neskatilla isilik eta dekor. Azkenez belauniko bere aurrean yarrita «Tete —esan eutsan nebak—, zeure aitari zeutsan maitetasunagaitik erdu ta eskua emon egiozu. Itz bat egingo ezpadozu be, erdu. Zeure esku emote orretantxe datzaz nire diputadukuntza ta senikera osoaren izen ona ta dedua».

Billa osaba etorri ezpalitzakio, ezaban a iñok bere ezetzetik atarako. Agertu zanean, Morroskok bere biozketak irribarrez zurikatuta, «Neskatilla batzuk bai lotsorak izan! Ezta monja zarratuak balitzaz be, diran baiño lotsorago. Goizeon esan dozuna, Tete, andra Isidorari goraintziak emon ta laster bera ikustera yoango zarala esatea, Perico Viñas gure adiskide zintzo onek pozik beteko dau».

Neskatilla isilik eta geldi.

—Gero biar edo etzi ementxe geure artean bazkalduko dau Pericok, gure onerako egin dabezan lanak onenbeste bear dabe ta.

Tete soiña ta gogoia lotsak lotuta baileukatsazan, zirkinga, zurezkoa zirudiala, egoan.

—Zer gomutara niri etorriko, ta gure aita zanari bein baiño sarriago entzun neutsan, gure ama izango zana lenengoz ikusi ebanean, ezeutsala andere Juana Isastik lotsaz itz bat egin, biotzez maite izanarren.

Len baiño askozaz gorriago Tete.

—Aurra, gazteak! Berandu da, batez be Mungia yoateko dagoan onentzat eta ondo izango da, lotsaketatxo orrek aizeari emonda, alkarri agur egitea. Aurra, Tete! Emon Perikori esku ori.

Negar tanta andi bi eriozala, luzatu eutsan Tetek (luzatu ez, ozta era-kutsi) bere esku zuri mardo.

Epikok malko arek ikusita, biotza, argizaia sutondoan lez, bigun bigun ebala, esker andiakaz artu eutsan eskua Teteri.

—Negar-arpulu orrek zorizko mundu barri bat, zerua baizen ederra, erdi-ikusi eragin dauste —esan eutsan Epikok Morroskori—, onek mailladian beera lagun egin eutsanean.

Morroskok arrituta itandu eutsan «Orretaraezkero pozik zagoz?».

—Pozik ez, zororik.

—Gertu zagoz orain, Periko, *El Rásimon* esan dautsuen ordezketa ori egiteko?

—Nik, neure Tete maitearen ederrarren, edozer egingo neuke; paper bat ez, eun; ordezkotu nai aizundu, zatitu nai erre, gura dozuena.

—Ezetan asi orduko, egin zaitetz biar goizean goitzo gure adiskide ta gogaide Ortiz de Treviñogaz.

5

Gabardi-inguruan eldu zan Epiko etsera. Bere kisketotsak entzunda, Adona atarira yatsi zanean, milla pesetako papera eskuan ipiñita, itz onek esan eutsazan Viñasek:

—Biar goizean diru au zeetu egikezu ta lengo illeko saria ta asi dogun onetakoa biak artu. Iñor izan alda nire bila?

—Basili birritan, beste iñor ez.

Esku-zabala zan Perico Viñas. Sakel-betea izan balitz, Adona ta bere alabatxoa etziran txarto izango. Loak ezaban gau atan artu ta etxakon gatx izan zazpiretan ogea iztea. Barua austen egoala, Gernikako zalkurdi bat eldu zan bere atarira, barruan iñor bagarik.

Eskutitz andi bat ekarren zaltzainak. Azalean itz onetxek agir, ebazan:

Urgentísimo.

Al Lic. D. Pedro Viñas de Andrés.

Torrealdea, diputado electo.

Barrua be erderazkoa zan. Euskeraz emongo dautsagu irakurleari.

—Adiskide mamiña, neure adiskiderik onena. Bart Bilbon erabagiri-koa aldatu egin bear izan dogu. Ordezketan, zeuk zeure eskuz egin bagarik, oba izango da beste batek egitea. Zuk eskua sartuezkero, ezagun izango eilitzate ta kaltegarri. Autagiria idatzi daben eskuak berak ezarri bear dau 8-ren aurrean 6.

Latsibiko aitasemeak, alkatea ta aita, Gernikara erakarteko auxe esan egiezu: «Don Anbrus Isasti zalduna da. Bein emoniko itza eztau betetzaka izten. Latsibi zeuei saltzea eskini eban. Eroaizue zeuekaz etse-dirua ta gaur iluntzean angoxe baratari baten aurrean egingo zare etse-yaube». Bide batez bekar Pedrantonek autagiria, juezari emoteko. Ementxe egingo dogu al dana, bear dana, gura doguna. Gizaburuagako paperaz Lekeition egin ebena zegaitik eztozu egingo Gernikan Yatabekoaz? Kirtenetik oratuta daukagu sartagiña ta aurrera.

Uste eztozun okerraldi bat balitz, txarren txarrena zer izango etelitzate? Baserritar kokoloren bat baituran luzarotxo egotea. Satsa, lurrerako bakarrik ez, baitegiatarako be ona da. Iluntzean urten ortik, alkatea ta aita lagun dozuzala, ta Soduperen ostatu onetaraxe etorri.

Osaba-lobok emen izango gara. Zeu zara, Perico, nire ta gure gorde-ol bakarria. Anaigai bategandik guztia itxaron dagiket.

Zeure besartean. Gernikatik goizaldeko iruretan.

Tomas Torrealdea Isasti.

Eskutitz au karpeta-barruan ebala Treviñogana yoan zan Epiko. Arriturik entzun eutsazan ak beronen lazka-asmo onek.

—Zer diraustazu, Treviño?

—Uste izan egizu, Viñas, orma il bategaz itz egin dozula. Nik eztautsat inori orrezaz ezer aitatuko, emazteari be ez. Nire gomutak okada baten yaurtigi dauz barri orrek, artu ta batera. Orain eztakit arean tautik.

—Ezaldozu onetan lagun izan gura?

—Zetan?

—Yatabeko autagiria ordezketan bear dogu ta...

—Nik eztakit ezertxo be. Oso-osorik aztu data, gizona, osoosorik.

—Barrero esango dautsut.

—Zetarako? Eztot astirik, eskolarako ordua dot.

—Nik uste neban, Treviño, egiazko adiskide ta gogaidea zenduguzala.

—Mungian ni maisu naiz, eznaiz besterik ezer.

—Ezalzara liberala?

—Liberala banintz, lotsa izango nintzate aztu jatazan gauza orrek egiten.

Gosal-aurrean Gernikatik etorririko lorgailluan Yatabera yoan zan Epiko. Treviño bere umeakana. Yatabera eldu zanean, Epikok agindu auxe emon eutsan zaltzainari: «Zoaz iluntzerarte Mungia na beste edozein tokitara. Iluntzean erdu barrero onaxe. Gizon bigaz yatsiko naiz ni».

XXX. Apari bat

1. *Laukinizko bertsolaria.*
2. *Gure baserritarra ta pintore batzuk.*
3. *Edatitzak.*
4. *Bigarren Perico.*
5. *Voi che di notte andaaate.*

1

Zortzi ta erdiak igarotxo zirala, Gatikako don Blas Mendiola parrokuaren maian erromar garailari agirienak batu ziran: Bekosolo ta Begi, Larrinoa ta Zabaleta, Anton Imaz ta Mauri, don Blas bera ta Azkarreta kapellaua. Zenon Aspe-ri, kartagoarrak gizaerosteko diruz ornidu ebazalako, ezeutsen ots egin. Yatabeko zadorlariak bete eban aren lekua. Bekosolo aldun aukeratuarentzat, etseko jaunaren aginduz, maipuruan besodun kadira bat eriñotzorritz ta kimaz apaindu ta arkolau eben. Ezetara ezeutsen an yesarri eragin al izan.

—Nik diputadu, bear bada zeuon zorigaitzerako, egin nozue; baia ni eznaiz garailaria; garailari geure adiskide maite Donato dogu. Beronentzat izan bedi eriñotzez apaindutako yarleku ori.

Eta iruk edo lauk, besoetatik oratuta, maipuruko ipini eben Begi. Beronek, apaltzen asi ta lastertxo, errezela-artetik agiri zan ilargiar begira, «Mutillak —esan eutsen—, Mungiatik onantza gatozala iru bidar otu jat auxe egitea. Maurik beronen betiko txirritxorroaz eztaust len egiten itxi».

Mauri indianua isili-isila zan ta barre egin eben, atan berak! Begiren txirri-txorro entzunda.

—Ezteritxazue, gizonak —yarraitu eban Begik—, ilargiak gaur papu bakar orrezaz bestetan biakaz baiño argi geiago egiten dauskula?

—Aginbakoren betaurrekoz begiratu bageio, ilun uste dot eritxiko geuskiola.

—Ederto, Mauri. Onek itz gitxi, baya ezpanak banatuezkero, beti egokiak.

Dendun onetakoxea zan guztien gogaldia apalarte osoan. Aukeraldiko yazoera batzuk Begik edaskeran, yan be ezin eben bere mailagunak barreen barrez.

—Donato, edatsizuz orain Laukinizko ta Bilboko gorabeerak, maritzen gabekoak.

Begik, egi bat esan, gau atako barriak emoteko gogotxoa baeban; baia, obeto bearrean, bere kabuz ezeban asi gura. Larrinoak zirikatu ebaneke, esku batean lauortza ta bestean aiztoa ebazala, onelantxe zeaztu eban bere gau-txangoa:

—Epikotxoren guzur-mordoa irakurri nebanean, zetarako da ezetz esatea?, sutan nengoan, baita beraganatu ta musturrak austeko gogoa be etorri ekidan; baia bat-batera, eztakit zelan otuta, «Begi —esan neutsan neure buruari—, oa Laukinizko bertsolariagana».

Pozen pozez batek baiño geiagok eskua eskuaz igortzi eben.

—Zuen artetik, lenengo, Gatikara yo neban ta beingo baten andik Laukinizko basauritxora, eskerrak neure Perico gaixoaren anka zoliai.

Bere zaldiaren izena aitatzuz artu eban zauskadak begiak malkoz itsutu eutsazan edasleari; ta biozketa samur au zurikatzearren, itaunetxo au egin eutsen maikideai:

—Zelan eban izena Alejandro andiaren zaldiak?

—Babieca, uste doat —zinoan Larrinoak.

—Ez. Babieca, oker ezpanago, Cid-en zaldia zan. Alejandrorena, Bukéfalo.

Bekosolorenak ziran itz onek. Begiren liburuetan etzan zaldi-izenik irakurten.

—Izenez be, *nobili signori*, izenez be geurea politena, Perico.

Eztago itz onek norenak ziran esan bearrik.

—Aurrera, maipuruko, aurrera; etzara bestela Bilbora elduko.

—Bai, Zabaleta. Zuek Erroman iru «Gora» arek aldarrikatuta gero, ibili ta ibili bertsolariaren etsera eldu nintzan. Amarrak ziran. Solotik etorri eraginda «Eustakio, —esan neutsan—, bertso batzuk, eguno egin doazan ederrenak egin bear daustazak oraintxe berbereon».

—Jauna, nik barre gangarrak eragitekoak baiño eztakit egiten.

—Orixe nai joat nik, Olimpo-ko txotxolokeriarik ez.

—Baia garri-aldea barrutik berotu bagarik-iiii...

—Su be emongo jautsagu garri-alde orri, gura badok.

—Eta ganera nik, bertsoetan asteko, aurrean ogeta amar bat gizon ikusi bear, neu langoxe nekazaleak guztiak. Medikurik eta elizgizonik eta olangorik ez; bestela nik ezin ezer egin dot.

—Ogeta amar gizon nok orain batu? Aurra, Eustakio! Bion artean zertxobait egingo joagu-ta. Pozgarritzat txaloak bear badozak, lapiko-

estalki bi eskuetan dodazala neuk atarako doat ogeta amar atxurlariren abarrotsa. Ekin, mutil.

Alperrik ekin geutsan arloari. Neuk geia emonarren, orain Aginbakoren banbuzko taketa, gero Morroskoren arpegi zabalkotea, gero Epikoren surpeko zorrotza, guztia alperrik. Asi bai, asten zan, birigarro batena langoxe basa-soñu bat artuta. Erdiz erdizean begiak itxi, burua makurtu ta giza gaixoak toton egiten eban. «Zer dok Eustakio?» «Ni otz naiz» ezeustan ba erantzun? Neuk ekin ta zirikatuturik iru aapaldi amaitu ebazan, baia zelangoak? Gatzik gatzxo gitxi, ta erdalkeritan! Jesus! Apurtxo baten burua austen ekinda, garri-aldea domekan berotu al izateko zerbait emon neutsan; ta ta ni, «Aida Periko!» Bilbora.

2

—Bilbon yazo ekidana lendanik dakizue. Mutillak, gura dozue yakin nik aspaldion ezaguturiko gizonik zurrena, buru zorrotzena nor dan? Markaidar bat: Txokolo. Filosofo andiagorik! Balmes baete? Aren «Hmm!» baiño erabagi egokiagorik, zurragorik! Zabaleta, zeure seme zarrentxoari, lenengo Aginbakoren *Vale* ta gero ogerleko baten *Rey constitucional* irakurrarazota, entzun bazeutse, entzun! «Domu gitxiago baleu bai, izan leite nik truk egitea, baia, hmmm! ekardak, mutil, ona, bada- ezpada, ekardak ogerleko eder ori».

Lagunen barre-zantzoa erdi-isildu zanean, onelantxe zerraion Begik:

«Bilboko margolari batzuk gure baserritarra beti astokillo baten antzera erakusten dauskue. Baserria ta baserritarra antzelari orrek baiño askozaz obeto ezagutu ta bear danez maite doguzanak, orrelango lan bat ikusita, badakizue zer egin bear geukean? Bost edo seiren artean erosi ta gero kale zabalean ri-ra, ri-ra urratu ta yaurtigi «Au ezta gure baserritarra» esanda».

—Ederto, Donato.

—Ta urrengo egunean barri ori egunerokoak zabaldu dagiela. Denganiñau! Datozala Bilbora, nai ingeles nai aleman, gizonik yakitunak ta erderaz ondo eztakiela asi daitezala pintoretxo orrekaz erderaz izketan. Ezeteleukee gizon orrek astokillo batzuk irudi izango? Datozala eurok, uri andietako gizonok, datozala geure artera ta asi daitezala euskeraz izketan. Salomonen antzekoak izango etelitzatez? Kirolzale badira,

erosi begie matxangotxo bana, baia ezpegie yostailutzat artu Euskalerriko gizonik yatorrena, euskaldunena: baserritarra.

—Ori, ori, Arraitz!

—Baia yan egizu, gizona.

3

Esatea da itz gitxi egiten daben gizonak oker gitxi egiten dabela. Orregaitiño bederatziz apalдарren arteko isilenak, Anton Imazek, zautabitartean birritan soil-soilik itz eginarren, asarrazteko ariarian ipiñi eban maipurukoa. Ezeustan ba geiagoko bagarik itandu Periko zezentokiren baterako saltzea uste eteeban?

—Karatxezko biotza, suarrizko barrua bear dau gizonak, maiterik al daben laguntasuna emoniko zaldia, zaldia dan abere masal maitagarria, lanik ezin dabenean, zezen baten adarretara eroateko. Mungia-inguruan bedarrik bigunena ta gozoena dagoan basetse baten igaroko dauz Pericok bere azken-egunak eta aldian-aldian neu yoango nakio bizkarra maiterik igortzera. Badakik, Anton Imaz, nik zaldi azurrustuak zezentokira daro-zanai zer egingo neuskioen? Eurari *pikadore* izan eragin, baia gero berunezko zankozorro bagarik.

Maikideak estu egozala igarri eban Begik eta betiko gogaldiz, barrezka «Gizonak —esan eutsen—, zer otu data?».

Zer zan igarri bagarik guztiak asi ziran aurretiaz irri-barreka, Gatikako sakristaua be bai.

—Orrelango zezenketa baten *monos sabios* izateko, nortzuk uste dozue izango litzatezala egokienak? Aukera-egunetan ardantegiak giza-korta ta gizonak urde egiten dabezanak: Aginbako ta bere antzeko gize-rosle guztiak.

Txaloka ta agoa zabalik erakutsi eben entzuleak euren poza. Gero topaka asi ziranz. Yatabeko zadorlaria, berandu ebala-ta, esker andiak emonaz, etse-aldera yoan zan. Lenengo edatitza Gatikako sakristauari esan eragin eutsan Begik, Mungiako alkatearen agotsa antzeratuta, itz onezaz: «Signore Anton Imazini e Ezkurdinik yarduna asteko eskubidea dauko».

—Adiskide ona —esan eban Anton Imazek maipurura begira, edontzi bat eskuan ebala—, biotza taupadaka dabil, baia miiñak eztiraust ezer. Gizonak, nire diskurtsuak musika dira. Lendanik guztiok dakizue au.

Milango Cafe Biffi deritxonean ikasiriko brindis txiki polita entzun eragingo dautsuet. Bere itzak «Osasuna orain, gero betiko bizitzea» esan gura dabe.

Beste zazpi maikideak iru bidar abestu eragin ta gogoz txalo yo eutsen. Parrokuaren loba Usolak eta bere suete —lagunak ate-ertzetik adi ta barre egin eben—. Begik barriro, Mungiako izkaldian maipurukoak lez «Zantzorik ez, Usola, izkaldia amaituarte» esan eutsen. Zantzo bai besteak, barre-zantzo gozoak. Urrengo edatizlariak don Biribil, Gatikako parrokoa, Larrinoa ta Zabaleta izan ziran. Euren ezpanetan euskaldun edatitz zar onek ots egin eben «Zeure izenean ta geure gizenean», «Zeure osasunerako ta neure onerako» bakotxak beste zerbait generatuaz.

Bekosolok, Zabaleta lez zutunik, jerez-ardaoz erdi beteriko txol bat eskuan artu ebanean, maikide guztiak lengoai baiño askozaz isil ta bena-go egokiozan adi:

—Gizonak, zeuek zeuon lerrenez, neke andiz, ez nire izenak ezetariko erakargarririk daukalako, lortu dozuen garaipen eder, ots andiko onen ostean, pozik artzen dot eskini ta eskuratu daustazuen diputadukuntzea; baia onetarako, baldintasun bat eskatzea noraezekoa dot. Bigarrez aldun izango nozue, emendik lau urtera gure adiskide, buru ta biotz andiko Donato Arraitz diputadu izatekotan.

Itz masal uren onek entzueran, Usolaraginoko guztiak txalo andiak yo ebezan. Begi bera, lotsarren, burua makurrik egoan.

—Eta orduan —zerraion Bekosolok— berau Bekosolotu daitean aukeraldi atan, neu Arraiztuko nakio. Buru-belarri beronen alde lan egitea oraindik agintzen dot (Txalo andiak barriro). Ni onen aldean iziari ezereza naiz; eznaiz ni olerkari, ez ona ez ziztriña; bina al daben guztia egingo daben gizonari geiago ezin eskatu dagikeo.

4

Maipuruko entzuleari negarra ezebilkon urrun eta irudimenean sortu ekion zerbaitek barre eraginda, itz egiten asi zan zutundu bagarik «Ezetedozue, lagunak, un andiren bateko kaleetan ikusi baserri-txakur bat, ugazaba galduta, belarriak apal-apal dabezala, buztana bildurrak okerturik, beste txakurrik agertu ezkerro agiñak erakutsi ta begiak gorri-gorri dabezala? Iruditu, gizonak, Begi diputadua ikusi dozuela. Ni ara, arrizko etsetzar atara! Orain lau urte, Bekosolo izentau eben egunean,

antxe nintzan neu be; ta, nire arpegi eder oni galantegi eritxita aurki, nor-nai egon ekidan burutik beatzetara begira. Bilboko kaleetan gari-artotzak eta larrak ikusi dagizuezeanean, Ibaizabal-bazterreko teatru-ondoan errota-txalapatak klin klan eta idi-bei baratz sor astunak murrusaka dabizala dakizueanean, orduan bai, neure Txorierri eder au itxita, orduantxe yoango naiz neu be aldun izatera».

—Arraitz —erantzun eutsan Bekosolok—, gura eznebala ta eztoadala eroan nenduzuen ta naraozue; gura eztozula atarako zauguz. —Eta guztiai begira— Gizonak —yarraitu eban—, ezto amaitu neure edatitz au. Eskerrak emoeran ezneuke aztu gura bene-benetako laguntasun andiak egin dauskuzan bat, gugandik bere ondoezak urrundu dauskun bat.

Bekosolok kafe-zurrutada bat artzen ziarduala, besteak «Nor etedogu lagun ori? —zinoen—. Busturi eteda? Arangoiti edo?».

—Orren laster aztu jatzue gaur aste bete, gure artean, beti lez on egiten ebillen au? Berau baiño ezagunagorik nor, Lemoniztik Errigoitira, Laukariztik Bakiora-bitarteko uri, basauri ta uriauzoetan? Ezagun da gomutarean argiak zauta-ondoan burutik doakuzana. Perico, Arraitzen zaldi Perico dogu lagun ori.

Irri-barre egin eban Arraitzek, begiak bustirik ebazala.

—Gizonak —yarraitu eban Bekosolok—, Mungialdean nok ezeban ta nok eztau Perico maite? Lengo goizean Bilbon etenik gelditu zala ta geiago etzala gauza izango yakin nebanean, naiez andi bat artu neban; eta gero azturadun baten bitartez ekarrita or daukat alboko kortan, beste zaldi bat, Perico bigarrena izatea gura neukean zalditxo bat. Ikusi gura aldozue?

Guztiak pozarren yagi ziran zaldi barria ezagutzera, Usola ta suetelaguna be bai; onek urruntxotik. Zaldi barria ikusita etseratu ziranean, Begik emoleari esker andiak erakutsi eutsazan.

—Mutilak, orain, baderitxazue —esan eban Arraitzek— *Gora Bekosolo* abestu dagigun, zozdun neu naizala. Ondo aditu neuri ta ez barrerik egin. Barre egin dagianak isuntzat bonbil bete ardao gozo emon dagiala, datorren egunean aldunaren izenean beste yan-edan bat egingo dogu-ta.

Asmo bi onek aintzat artuak izan ziraneke, batutadunak abeslariak izentau ebazan, goitik nok eta nok beetik ekin bear eben itarantzunaz. «Zu, Pater, goitik; astiroegi ez gero e? Zu be goitik, Zabaleta. *Boticario mayor*, zu baritono zara ta beetik. Kapellantxo, rai beetik rai goitik, etxak iri asko entzungo ta gura doana. Anton Imaz y Ezkurdia, *Natural de*

Mendata, ik goikoa ta beekoa biak batera. (Barre andiak, suete-ondoan be). Aldun jauna, zu musikalaria zara ta zeure aukeran daukazuz goi-beak. Mauri, ik eztakik onelango zeren barri ta neure *atril* izango aiz i. Ator ona, lagun zaar, adiskide zintzo, ator neure ondotoxora. Gizonak, nik *akonpañamentua*».

Mauri zutundu ta mai-ganean eskuak ebazala makurturik yarri zan, Begiren *atril* izateko. Begik, don Biribilen zarta bat eskuratuta, indianuaren bizkarrean zamaua musika-papera bailitzan zabalduaz «Gizonak —zirautsen—, lenengo *compas* biak *akonpañamentuarenak* dira, neureak, eta zuok, bitartean, isilik, barrerik egin bagarik. Aurra! Bat, bi, iru: *Vum ta ta, vum ta ta, vum ta ta, vum ta ta...* Sartu zaitzeze, mutillok, *compas* biak yoan jakuz-ta. Guztiok bonbil bana emon bear izango dozue. Ea barriro». Usola ta laguna, buru erdia agiri ebela, begiz ta belarriz egozan adi. Maikiderik geienak agoa zabalik eta ito-bearrik luze-luze ikusi ebezan; entzun barriz *Vun ta tak* eta barre zantzoak, besterik ezeben entzun.

5

Gaberdi-inguruan yagi ziran gizonok, bakotxa bere abiara yoateko asmoz. Mungiakoak Maurigandik berezteko egozala, Yatabealdeko deadar zoli luze bat ozta-ozta belarriratu jaken. Norena etezan? Batzuk bilbotar goi-arinen bat zala uste eben; besteak Yatako artzain, ardiai deika ebilenen bat zala, besteak...

—Uveaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa! —barriro zoli ta luze deadar egin eban lengoak.

—Anton Imaz —esan eban Begik—, erakutsiok deadar ta irrirtza egiten erromarrok maisu garala.

Antonek orduan bere *Alto-la* entzutetsuaren azken-atal auxe deadar-katu eban:

Voi che di notte andaaate, ¿che maaaai volete cuiii?

Irugarrenez entzun eben lengoaren ulua, urragotik orduan. Zana zala, bizkor etorren eurakanantz. Zabaleta notarioaren itarantzunez *Gli Hugonotti* operaren zati entzutetsu bat, *Rataplan*, zortziren artean oiukatu eben. Anton Imazi eun bidar entzunda, zortzirak ekien buruz. Berak, sakristau ilezinak, *col suo temuto e formidabil brando... zoli-zoli* entzun erazo-

ten eban artean, besteak apaltxoagorik eta bigun *rataplan, rataplan, rataplan plan plan* laguntzen eutsen. Amaitu-orduko laugarren deadarrak ots egin eban euren belarrietan, itz ta guzti laugarren onek:

—*Giiizooonaaaak, galduak garaaaa... Epikok.*

Bitarteko itzak, *graaa* ta *Epikok-en* artekoak, ezebezan ondo entzun.

—Yatabeko sekretarioaren agotsa dala egingo neuke —esan eban Maurik.

Zabaletak. Ze tximista egin etedausku Epikok? Autagiria ostu edo?

Begik. Nire azpiko Perico barri au lengoaren biriduna bada, atzituko dot Puerto rriqueñotxo, baita purgatoriora badoa be. Ezkenduke besterik bear auxe baiño.

Bekosolok. Etzaitzeze, gizonak, su baga erre. Eriotzea! Orretzek eztauko norarik. Beste edozek dauko sendabidea mundu onetan.

Arnasoska ta meaketan eskuak ebazala agertu jaken irrirtzalaria, abailduta.

—Jose Mari, zer da Epikok egin dauskun ori?

—Jauna, lukiak alangoak, Latsibiko aita-semeak, alkatea ta aita, bagaz Gernikara eroan. Auxe egin dau. Gitxi alderitxo, don José Andres?

Begik. Ezkaitezen larritu. Santi ta Pedranton Latsibiren zintzotasuna andia da. Nok arek diruz erosi?

Bekosolok. Zelan yazo da ori?

Irrirtzilariak. Iñok eztau ikusi Epiko Latsibira etorri danean. Eguerdi eguerdian, guztiok maian gengoanartean, sartu izango da an lukia. Illuntzean, aita-semeak lagun dabezala, elizalderantza urteten ikusi dabe; ori bai, ta Abadene-ondoan agertu bagarik, zidorrik zidor isil-ostuka lez, beeko bidebarrira yo eidau.

—Orixe txarrena, isil ostuka ibiltea. Gauza txarrera doazanen ezau-garria da ori —esan eban don Blas Mendiola epaituak.

—Eta gero, Jose Mari?

—Isidrone badakie zein etse dan? Antxe eiegoan, lentxoago elduta, bidebarrian, zalkurdi bat. Bertan irurak sartu ta drapa! Mungialdera. Andik nora? Zer egitera? Yaungoikoak daki. Mauri ta ni arratsalde-erdian Lemonizerantza yoaten ikusi ta Elortegiko gizon gaztea, Nicolas, geure billa etserik etse ibili eida Lemonizen, barri baltz auxe emon gurarik.

—Arek Gernikara yoan izango dira. Belarria egingo neuke.

—Laraudok akurauko eteleuskegu bere zalkurdi bat?

—Eztot uste. Goazan okin barriagana. Ak pozik emongo dausku bere ogi-gurditxo.

—Nortzuk yoango gara?

—Zeu, Bekosolo, bat. Zabaleta, lege-gizona da ta, bi. Irugarrentzat neu gura banozue...

—Esatea be! Bai, Donato.

—Geiago baginoaz, txarrago litzakigu aurki.

—Gizonak, ukabilik bear bada, badakizue gero non dagoan eder bat.

—Anton Imaz, an ukabilla baiño suur ona bearrago joagu. Lauroinka neu noa, gizonak, okin orregana. Zuek eldu-orduko zaldi ta guzti gertu eukiko dot gurditxo.

XXXI. Latsibi latsibitarrena

1. *Aginbako, Morrosko ta latsibitarrak eskribau batenean.*

2. *Onek eta Epiko ostatuan.*

3. *Autagria aizunduta.*

4. *Treviñori Torrealdeak eskutitz bat.*

1

Gernikako hotel baten, Soduperenean, iru bat ordu eroezan Morroskok eta bere osaba jauntxoak. Sei bidar, guzurrik esan bagarik, begiratu eban Morroskok ostatuko leio batetik bidebarrira, Mungiatiko bidailurik, zalkurdirik agiri etezan; eta seiretan, bere epebakotasuna pariztaren batez erakutsita «Eztira agiri... Etorriko etedakuz gero?.. Igarri egin izango dabe ta...» edo beste onelangoxe zerbait generatu eban. Aginbakok ezeutsan yaramoten. Barruko kezka, garramura, gorroto ta amurruak bere gogoari atarabide guztiak itxita eukatsazan. Begiz ta belarriz, surrez ta miñez lez, beti zur izanarren, ordu atan itsu ta gor, usainbako ta minzul zirudian jauntxoak.

Zalkurdi ain luzeeritxiaren arrantxo ta koskabiloen otsa urrago ta zoliago egin zanean, gogoa itzarriko baekion, besotik oratuta igurdausi bat emon bear izan eutsan lobak «Or dira» esanaz.

Txaloka dei egin eban gero Morroskok eta agertu zan otseinari «Zoaz, neskato —esan eutsan—, zoaz Derteano eskribauarenera ta datorrela len bai len arratsaldean, aitatu dautsaguzan yatabearrak emen dirala-ta».

Eta osabari belarrira itz onek zuzendu eutsazan: «Gero badaki, osaba, aukera-gauzarik aitatu be ez egin, arik eta Latsibi salduarte. Etsea saldutakoan, Pericok eta eurak egin dagiela egingoa. Berorrek eta nik aria emon ta len bai len alde egin, besterik ez».

—Emoteko ari ori, dirua alda?

—Ez, osaba. Gero ez aztu; arratz bete ozpinez baiño ezti-tanta bakarraz euli geiago...

Erremuskada batez isilarazo eban don Anbrusek loba, latsibitarren oinots andia lenengo bizitzara eldu zanean Epikoren atzetik otz ta motz sartu ziran gizonak gaizkin andiak bailitzazan eta jauntxoaren asarrezko

begirakuna batek buru-makurrik ipiñi ebazan, begiak, betazalez estalirik, euren barruari begira eukezala.

Osaba atzean itxita, Morrosko asi zan eldu-barriai izketan: «Gau on, gizonak. Guk goizago dei egingo geutsun baia eskribauak egunez ario geiegi darabilleta ta ordu auxe obeto datorkiola ta zuei barriz zeuena lortuezkero... Ezalda egia, Santi? Oraingotan Latsibi latsibitarrena izango da, e, Pedranton? Ea! Yesarri or. Gomuta dozu, Santi, noiz egin eutsun ots don Anbrusek? Ilebe ta erdi, ori geien yota. Orduantxe agindu eutsun oraintxe emongo dautsuna. Etzenduan zuk, Santi, uste izango, nok?, etsagan izateko zoria onen goiz agertuko datzunik. Zeuek zarelako, ostean ezleuke osabak tellarik be salduko. Yesarri zaiteze, gizonak, yesarri. Lasterko izango da emen eskribaua. Etorteko zarena badaki. Zelan itxi dozuz, Pedranton, emazte ta seme-alabak?».

—Ondo.

—Zeinbat dira eurak?

—Iru; seme bat eta alaba bi.

—Izenak zelan dabez?

—Manuko, mutilak; neskatoak, Mari Kruz ta Ana Mari.

—Amaika ume bada Yataben! Eta guztiak dira babalorea langoxe ume ederrak.

Otseinak, eurakana sartuta, esan eutsen: «Bertara eurok yoateko diño don Antero eskribauak».

—Goazan orduan. Ots! osaba, berori bagarik ezer ezkara ta. Gero, gizonak, nire lagun diputaduak ementxe dagoz ta osabak eta nik zuen artean ezin apaldu izango dogu, osterantzean pozik. Don Pedro Viñas izango dozue mailagun, ementxe.

—Gu, don Tomas, geuri dagokigun ardantegi-zulo baten gogozago ta erazago, geure erarago egoten gara. Viñas zuekana doala.

—Baia zerbait saldu-erosiezkerok, alborokea beti bear izaten da ta...

—Amaika barriketa badarabilk gabeon, Tomas!

Jauntxoaren itz garratzok entzunda, isilik yoan guztiak eskribauaren etsera. Aurretiaz eukan onek arazoa atonduta. Santi zaarrak eta don Anbrusek euren beizenak ezarri ebezanean, «Latsibitarrek —esan eutsen eskribauak—, zeuena dozue Latsibi. Pozik egon zaitekeze».

—Ni orain ilteko be pozik nago. Alta zanak eriotzako orduan neuri begira begira...

—Zeinbat da berorrena? —itandu eban Pedranton, aitari autua etenda.

—Jaun onena geuk geure lepotik egingo dogu —erantzun eban Morroskok.

—Eskerrik asko. Orain, eskribau jauna, mesedetxo bat egin gura baleust...

—Nik egin dagikedana bada...

—Jueza non bizi dan yakin gura neuke.

—Zer ba?

—Zerbait daukat juezari emoteko.

—Gabeko amar ta erdi orduetan juezagana yoango etezara?

—Ordu orrretantxe gagoz eskribauagaz-ta...

—Orainezkero lo jagotzue a.

—Dana dala, non bizi dan yakitea ondo letorkit eta...

—Orrenbeste laguntasun egiteko geu be emen gagoz. Neuk erakutsiko dautsuet. Zatoze neugaz.

Eta au esanda Morroskok Soduperenera, lengo ostatura, ekarri ebazan latsibitarrek, Latsibi-yaubeak.

2

—Alta, goazan Yatabera —esan eban Pedrantonek etsea eurakganatu ebenean.

—Zoroak alzare, ezer artu bagarik etsera yoateko? Baaldakizue emendik ara zeinbat orduko bidea daukazuen? Ots, gizonak! Erdu gora, aparria maian daukazue-ta. Alboroke baako salerospena noiz ikusi da baserritarren artean?

—Gura dabena beioa. Ni ez.

—Au da, Santi, semeari emon dautsazun aziera? Zeuek guraria erakutsi zeutzelako, don Anbrusek, zeri ezeukala, etsea zeuen eskuetan ipiñi dautsue. Eskribauaren irazketak berak yazo dauz. Alborokea zeuek, erosleok, atondu-bearrean, berak gertu dautsue. Zelango gizabidea da, Pedranton, zurea?

—Pedranton, neuk aparria ordainduta be, mesede egin dauskun gizonari...

—Aita, lenengo ta bein goazan juezagana. Gero egingo doguz yanedanok.

—Orixe be egingo dogu —erantzun eutsan Morroskok—. Aurra Viñas! Zoaz zeu juezaren etsera. Yatabeko alkateak beragaz itz egin gura leukeala yakin eragiozu; ta bitatik bat, ala bera bertora etorriko dan, a la

berau bertan agertuko jakon, berak esan dagiala. Bizkor ibili. Erantzuna izanarte, ezgara gu apaltzen asiko. Goian itxarongo dogu, emen egoteko oztxo be badago ta.

Viñas norabait yoan zan. Eztakigu nora. Juezagana? Ezekian ez nor zan ez non bizi zan, ta juezagana ez beintzat. Besteak gora, lenengo bizitzara, igon eben: Morrosko bizkor, Santi oboen-oboen, Pedranton astiro, susmotsu ta nakar. Bost minutu etziran igaro. Epiko arnasoska, arineketan ibili bailitzan, agertuaz «Gizonak, gaur agoa dogu neurri, aukeran, nai lez datorkiguz gauzak» esanda, yesarri zan.

—Juez jauna ain zuzen be apaltzen dago. Egun onetan eginen andiak eidarabiltz. Baserritar bat ikusi dot bertatik urtetan. Alkateren bat alda. Eztabe artu etsean.

—Eta zer diño?

—Astiro ta gogoz apaldu dagigula; eta gero doala bertara Yatabeko alkatea, berorre gura dabezan lagunakaz. Etzare, gizonak, egarri? Nik neure ormazak eta agokoroa buztarri-ede baizen legor daukadaz.

Bonbilletik lau edontzitar ardaoa egotzita, onelantxe zerraion Epikok: «Latsibitarrak, klink eragin dagiegund edontzioi. Zeuendu dozuen Latsibi orretan maatsa ugari, txalak urteoro, beirik gaiña txal eta garia ta artoa kutxak eta garaia artuala izan dagizuen *topa*» esanaz, bere edontzia garbi-garbi egin eban Viñas lazkariak. Pedrantonen bereari ikutu baiño ezeutsan egin.

Aparitan asi ziranean, Morroskok «Lendanik dakizue, gizonak, nire barri —esan eutsen—. Beste leku baten daukat aparia, bestela ni pozik izango nintzate emen zuekaz juezagana zoazanean. Pedranton, neuk lagun egitea gura badozu, uriko batzokian, *Sociedad Guerniquesa-n*, ots egin. Bakarrik yoatea gurago izanezkero, zeure buruaren yaube zeu zara. Orainarte zeuen ugazaba izan gara; aurrerantzean adiskide izan gaitkez».

—Eztu gizonak txarto berba egin —esan eban Latsibi zarrak, Morroskok alde egin ebanean.

—Txarto! —Eta emendik asi zan Epiko Tomás Torrealdea ta bere anai-arreba Teofilo ta Tete ta Tiburtziaren barri emoten—. Txarto ez, ondo, ezin obeto etorriko jatzue onen adiskidetasuna.

Alkateak, gose baiño gosezto izanarren, txolarteko artagarauari eliztxoriak legetxez, oratu eroakon yatekoari, susmo andiz ta piltxika. Laster asi zan aitak langoxe gogoaz txaliña txirimizkaten.

Santik, barrua ardao indartsuz (koñak egotzi eutsan Epikok, juezagandik etorrela esan ebanean, suetera yoanda, koñak ardaobonbillari) ardao indartsuz barrua berotuta, «Seme —esan eutsan Pedranton—, ik

be gaur, neure antzera, gosebedarraren ganean ipini edodok oiña. Ori dok gogoa!».

Semeak yanaz erantzun eutsan, murtik egin bagarik. Yatez asko yanarren, edariari orregaitiño ezpanakaz ikutu baiño ezeutsan egiten orduan. Apari-erdi inguruan asi zan zurrutada anditxoagoak barruan sartzen. Epikok itzetan egin eban, itzetan! Erdirik ulertu ezpaeutsen be, Mungiaiko zabalean astebete aurrerago esan bear ebazanak antxe entzun eragin eutsezan. Gura ebana gero ta gero be eskuratu eban: alkatea gogaldi oneko ta barritsu ikustea.

—Pedranton, entzutea daukadanez, oiularia eizara. Ezalduzu gomuta euskerazko kanta zaar ederren bat?

Eta geiagoko bagarik Lekeitioko abade Aboitz eritxon batek orain eun bat urte egindako kantatxo auxe oiukatu eban Pedrantonen:

*Peru dubakok uste eban ze
etzala diru-bearrik,
makallau ona ekarritako
Bilboko Barrenkaletik.*

Noizik noizera, gomutak uts emonda, aitak bururatu bear izan eutsazan aapaldi bat edo beste. Bitartean zurrut eta txurrut erabilen Epikok alkate oiularia.

—Zuk, Pedranton, idazten be ederto dakizu aurki.

—Cuidao! —esan eban orduan Santi zarrak. Ez semea dodalako, baia beste baserritar bat, beste aldear bat etedago inguruetan, Pedrantonen baiño yas obatan papera baltzituko dabenik?

—Atzo zeu ala sekretarioa izan zintzazen autagiria egitekoak?

—Sekretarioa, José Maria Elordigoiti, maisua da, izan; baia a gaiña banaiz ni onelango arazoetan.

—Sekretarioak idazkera ederra eidauko ba.

—Nik ohea.

—Baete! Ea ikusi.

Eta Pedrantonen, goranzpetik autagiria atarata «Zeuk esan, Epiko, ederra dan ala eztan. Neuk egin da gero, neuk, ak ez, Jose Marik ez, neuk, neuk».

—Egia diño aitak, Pedranton —esan eban Epikok—. Baserrietan bakarrik? Urietan be onelango idazlan gitxi egiten da. Baia zer? Arranoa! Deabrukeria bat egiten dautsu emen sekretario bekaiztiak. Zuk emen 68 idatzi zenduan ta ak 6 ori kenduta, lotsabakoak, 8 soil-soilik itxi dau.

3

Ordu-lauren baten eginda egoan egingoa. Epikoren laguntasunez, Pedranton gizagaixoak ordirik, Bilboko *El Rásimo-n* asmotan arturiko ordezketa Gernikan amaitu eben. Len 8 ta 84 agertzen ziran lekuetan 68 ta 24 irakurri egikezan gero.

—Pedranton —esan eutsan Viñasek—, jueza daukagu begira. Zuek astuntxo, sor zagoze; ta, ementxe lo zatzazenartean neuk eroango dautsat paper au juezari —esanda, kapela konerka yantzirik, erdi albo-alboka ta beeari oiñots andiak ataraten eutsazala, *Sociedad Guerniquesa-ra* yoan zan Epiko.

Don Anbrus ta iru diputaunaiai gutuntegian, eurak euretara egotearren, atondu eutsen maia. Kafea artzen ziardeen Epiko eldu zanean. Ezta esatekoa lau gizon aren poza paper aizundu aren bitartez garailari zirala yakin ebenean. Gogoz besarkatu eben mastiatxurlarias. Morroskok ganera «Anai maitea» esanda, mosu emon eutsan. Txanpaña sagardao eginbarri merkea bailitzan erabilen. Eta yakiña! Epiko, len txolin ta katu-erdiaz egoan Epikotxo, orduan latsibitar errukarriak baizen mozkorrik eta katudun gelditu zan.

4

Tomas Torrealdeak arantza bat eukan gau guztian biotzean sartuta. Viñasek Mungian oso-osorik karpeta-barruan eukan eskutitza, Morroskok berak ogei bat ordu leenago Gernikatik bidalirikoa, zan bere arantza zorrotza. Epiko mozkor andiaz egoalako etzan gauza Mungiara yoan ta Tomasen biotzetik, karpeta-barrutik, mingarri a atarateko. Ezmezean luzarotxo egonda, aldungei papu-ederrak, nagiarren, bildurarrren ala eztakigu beste zerarren, paper a urratzera arantzaduna bera yoan bearrean, eskutitz labur auxe idatzi eban Ortiz de Treviño maisuarentzat:

—Neure adiskide ona, mesedetxo bat. Zoaz arren! eskutitz au artuta bat batera Viñasen etsera. Bere karpeta-barruan papertxo bat ediroko dozu, neuk geure adiskideari egindako eskutitz bat. *Urgentísimo* dauko azalean. Irakurri be egin bagarik zati-zati egikezu. Ezta bera ezer, garatzpapertxo bat da. Zaltzain onetxegaz beronegaz itz baten auxe esaidazu:

Urratu dot, besterik ez. Datorren domekan zauta andi bat izango dogu garailariok Gernikan. Maikidetzat oraindixek zaukaguz begiz yota.

Biotz-biotzetiko adiskide dozu Gernikako aldun aukeraturiko

Tomas Torrealdea Isasti.

Gero Morroskok zalkurdidunari batzokira dei eginda, itaune auxe zuzendu eutsan:

—Baaldakizu Mungiako maisu Ortiz de Treviño zein etsetan bizi dan?

—Bizi danik be eztakit nik, jauna.

—Zoaz Soduperen ostatuan dagozan baserritar biakaz Mungiara lenengo, Yatabera gero. Gizonak elizpean itzita, erdu barriro Mungiara ta itandu norbaiti Ortiz de Treviño non bizi dan. Paper auxe emioizu jaun orri ta berorrek eskuratuko dautsun erantzundakoa ekarri neuri len bai len. Jaun orren izena eskutitz azalean daukazu. Yatabera yoan orduko obeto izango da beragazkoa egitea. Eskupeko ona izango dozu. Bizkor ibili.

Sodupe ostatariak lagun eginarren, ozta sartu al izan ebazan zaldizainak Santi ta Pedranton bere lorgailuan eta Muxikan barruna Mungiarako bidea srtu eben.

XXXII. Gau utsez

1. *Beg Gondramenditurik.*
2. *Bei Epikoren paper artean.*
3. *Guzur-urtika.*
4. *Erromarren batzarra.*
5. *Gizaburuaga ta Yatabe.*

1

Latsibitarrak Gernikati Mungiarako urten baiño ordu-erdi lentxoago artu eben Begik, Bekosolok eta Maurik Mungiatu Gernikarako bidea. Begi iñoizko isillen etorren. Luzaroko itz egille bakar, barritsu-usain bagakoa orduan be, Bekosolo izan zan. Bere epai laburrak ezeben lagunik izan.

—Gu ara orduko arek amaitu izango dabe euren arloa.

Beste bost bat minututan isilik.

—Zuur ibili bear izango dogu, zuur ta astia galdu bagarik. Isilik irurak barrero.

—Aizunketa orren oiñatz bat lortu ezik errekarra goaz buruz beera. Begiren asgorapen zaratatsu bat izan eben epai onek erantzuntzat.

—Gizaburuagako autagiria gomuta dozue? Lekeitioko etse andi baten aizundu eben. Ango erromarrak azpi-yoko aren oiñatzik ezeben artu; ta erbiak, geuri egingo leuskeguna, iges egin eutsen.

Isilaldirik luzeena arrezkerokoa izan zan. Lo bagako lo-zurruak, etzan besterik ezer entzuten. Biderdi inguru egin ebenean, Begik bat bate-ra soiña lerdenduaz, «Cohero —esan eutsan lorgailu-yaubeari—, adi egon bidean argirik etedan eta zaldien koskabillo-otsik ete dantzuzun. Zalkurdi bat ez bati ez itzi guri atzea artzen. Entzun, Fermin?».

—Bai, jauna.

—Eta urreratu daiteneko, zuk burditxo au zearretara ipinita, bide guztia artuko dozu. Adi egon gero.

—Bai, jauna. Lo egin ardura bagarik.

Zaldizainak, dakuskunez, barrukoak lo etozala uste eban.

Etsez baiño izenez luzeago dan basauri Meacaur de Morgara eldu-aurretxoan «An datoz» esan eban batek; eta lasterko, bidazti ta zaldizain, laurak zoli-zoli entzun eben Gernikaldetik eurakanantza etorren kotxe-

zarata. Orduantxe seneratu zan Begi; orduantxe erakutsi eban bere burua, oi zanez, urduri ta asmolari, egile ta eragile. Lagun biai, belarri bana alkar yoten ipiñita, euren artean ezpanak ebazala, onelantxe itz egin eutsen:

—Erromarrak garan erakutsirik ez emon, bestela zaldizainok, batak Mungian ta beste onek Gernikan, darabilgun arlo au zabaldu ta alperrik galdu egingo leuskegue. Epiko nai datorrela nai ezatorrela, ni eurokaz noa Mungia. Badator, nik barruan daukan guztia atara eragingo dautsat; atara gura ezpadau, irato egingo dot, irato, kakarraldo tximizta ori.

Zaldizaiñak, agindu eutsena ederto beteta, Gernikatik etorren zalkurdiari, urreratu zaneke, bidea itsutu eutsan. Iru bideztiak beste zalkurdira yoanda arrast bana irazegi eben. Santi ta Pedranton latsibitarrak arria lez lo ta etzunik ikusi ezeban.

—Lo egin dagiela —esan eutsen Begik lagunai—. Eta zaldizainari «Mutil, eure ondoan naioak rien be, orrek kotxe osoa eurontzako bear joek-eta».

—Betor, jauna —esanaz, bere alboan leku egin eutsan zaldizaiñak.

—Agur, mutillak —zirautsen gero Begik lagunai—. Betiko ostatura yoan. Goizaldean eguzkiak eta guk bateratsu Gernikara yoko dogu. Agur.

—Ze barri Gernikan? —itandu eutsan gero zaldizaiñari Mungiarantz igoten asi ziraneko.

—Gernikan? Erromarrak irabazi etedabelakoa... eztabelakoa... nori entzuten jakan.

—Zelan dozu zeuk izena?

—Nik Juan Arbe. Berori nor da ba?

—Ni Gondramendi. Eztot yaten erromarren garaipen ori.

—Nik neuk eztakit, jauna, zer esan. Naste andia badarabille beintzat.

—Nondik dakazuz gizonok?

—Yatabeti Soduperen ostatura ekarri dodaz. Andik eskribauaren etsera yoan eidora. Orrek barruratu dabe katua! Ezin zutunik egon, ez bata ez bestea... Guk izan dogu lorra, baserritarrok kotxean sartzen! Eurokaz Gernikara ekarri dodanak be beratzeko lagin batu dau.

—Nor izan da bera?

—Erdaldun bat, don Pedro izena daben bat. Eta Mungian ze barri?

—An-aa, an bertan ondo. Yataben ederrak emon dauskuez. Zortzi boto baiño eztoguz izan guk, larogeta tau besteak. Don Pedro erdaldun ori Soduperenean etedago?

—Nik *Sociedadean* itxi dot, onetxena baiño be mozkor andiangoz.

—Nortzuk egozan bertan?

—Saloian lagun asko gaur. Besteak bibliotekan izan dabe aparia. bost ikusi dodaz nik: iru diputaduak, Bilboko agura betaurrekodun añañti bat eta len esan dodana, don Pedro. Mungian zaparrada andiak izan eidora aspaldion. Atzo zortzi an nintzan neu be. Zeinbat kotxeru batu gintzazala uste dau, diskurtsuak entzutera yoan ziran gizonakaz? Zazpi, Gernikakoak lau, Bermeokoak besteak. Baaldaki berorrek, Gondramendi jauna, Begi medikua nor dan?

—Apur bat badazagut —erantzun eban Begik.

—Mutilla eida on. Orren diskurtsua, *seguru* be, entzutekoa izan eizan. Epiko ala Lapiko ala zelan zan bestea?

—Orixe da Gernikan ordirik ikusi dozun don Pedro.

—Orra or; nik ezneban Mungian ikusi ta! Guk, zazpi kotxeruok, mus ilustraduan ekin geutsan, erri guztia zabalean egoan arte guztian.

—Gure Epiko be mutilla da gero —ziñoan Begik.

—Baia bestea, Begi? Gaiztoago eida bera, gaiztoago!

—Zein? Begi? Zarata asko bai ak. A dabilen lekuan izango da abarrotsa ta musturrez aurrera ibiltea. Baia gaiztoa tzzzz! eztirudi.

—Ta esan begi, Gondramendi. Ezagutzen etedau berorrek Mungian... zelan deritxo berari?.. Biztu begi posporo bat, izen ori esan dagiodan. Ona emen: *Don Higinio Ortiz de Treviño, maestra*. Ezagutzen aldau berorrek gizon au?

—Nok emon dautsu eskutitz ori?

—Kartagoarren diputaduak. Morrosko ala zelan da bera?

—Bai, Morrosko.

—Axek emon daust, Yatabera-orduko maisuari berari eskura eroateko esanda.

—Adiskide andi barru-barrukoak dodaz zein bata zein bestea. Zuk, Orbe, arpegian dozu ezagun, mandatu ori neuk egitea gura dozu-ta gauzak dakarrena da. Orrenbeste laguntasun egingo dautsut, zeuk be neuri bestetxo bat egitekotan. Eroaizuz gizon onek Yatabera, elizaldera. Abadene baaldakizu non dan? Elizearen ondo-on doan, bidea-bitarteko etse zabal, egin-barri, zuri-gorri, polit bat da Abadene. Yo egizu antxe kisketa. Abadeari Gondramendiren izenean esaiozu gizon bi onek etsean euki dagizala goizalderarte. Zu an zaran bitartean nik neure adiskide Ortiz de Treviñogazkoa egingo dot.

—Gero erantzuna emon dagiala. *Sin falta* gero e?

—Ardura bagarik egon. Badago asti. Jesus milla bidar! Onelan zeuztat be askozaz obeto, biontzat obeto; goizago eldu al izango gara etsera ta lotara.

—Gernikara aldator berori?

—Ezaldozu len entzun lagunai esan dautsedana? Gernikara noa ta saria emongo dautsut. Araxe ninoan ni; baia, gizonok onelan ikusita, errukiak yo nau, biotza ausita daukat. Etxatzu zuri txarto etorri izango. Treviño non bizi dan ezaldozu yakin ta non itandu be ez.

—Ezaldago serenorik Mungian?

—Bai, saguzarrak. Orretzek doguz emen sereno.

—Zaltzainaren barre-zantzoak amaitu ziranean, «Ganera, —ziñoan Begik— yatabearrok non itzi be ezaldakizu-ta...».

—Elizpean izteko esan daust Morrosko diputaduak.

—Otzak ilteko ala? Ez, obeto egongo dira Abadenen. —Apurtxo baten isilik, alkarri zer esan ezeukela edo, bide-zati bat igarota, zaldizaina asi zan izketan:

—Eurok, Gondramendi, gau utsez Gernikara etorteko alango zeren bat badarabile, buruauste andiren bat... arazo goratsuren bat...

—Mungiako semea beti dozu ibiltauntxo.

—Baia upea lango gau ilun baten, zer egiteko?

—Zer egiteko... zer egiteko! Alderdi batekoak dirudigunezkero, barrua zabal egingo dautsut. Erromarrak bart Gatikan zauta aundi bat egin dabe, garailari diralakoan, kokoloak! Suziriak *pli ta pla* erabili dabez. Eta guztia, zegaitik izan data uste dozu? Geuri kartagoarroi lorik egiten ez iztearren. Nok an gaur begiak itxi? Ganera, inori ez esan baia, guk gaur Gernikan zerbait egingo dogu, aureskuren bat, nai beste ots andiko zer edo zer.

Ezeukan Begik poza saltzeko Treviñoentzako eskutitza barruratu ebanean. Zetan ziarduan ezekiala, Anton Imazen ereserkia kantaten asi zan, *Alto-la*. Mungiara eldu ziranean ibai-ondoan geldiarazota «Zoaz, Arbe, zu aurrera, Yatabera —esan eutsan—. Zu zatozaneko, antxe beeko bide-kurtzean izango naiz ni».

—Geroarte, Gondramendi jauna.

2

Bere etsera yoan zan, lenengo, Arraitz sendalaria, pozik gizona. Morroskoren eskutitz Treviñoentzako ira kurrita, arrapaladan yoan zan andik Viñasen etsera ta kisketari ots eragin eutsan. Arrituta gelditu zan

Adona Arraitz ikusi ebanean. Goizeko ordu bi ta erdietan! Bere ugazabaren areriorik andiena! Begi!

—Zer gura dau, don Donato?

—Don Pedro zuena Gernikan aldigaizto andi batek artu dau ta, areioak izanarren, onenbeste on gizonari egin bear dakiola ta auxe esatera etorri naiz. Izan daite gaur, goizaldean edo, andik ona Viñas gaixoa kotxean ekarte. Lejarzegi zarraren billa asi etzaitzan, neuk idatziko dot sendailluaren izena. Onenbeste laguntasun gizonari...

—Bai, don Donato. Ai berorren biotza! Nik beti esan daroat au.

—Paper ta tintarik eztaukazu eskuera Adona?

—Bai, jauna. Betor bere gelara. Ta ilteko zorian etedago errukarria?

—Ilteko zorian eztiñot, baia niri esan daustena badauko, ilda lez, dangiño, sei-zortzi bat ordutan egon bear izango dau. Gero iru bat egunetan, sendatuta gero be, etsetik urten bagarik balego, oba.

—Ori baiño ezpalitz!

—Ekarridazu arren! ura, egarri naiz-ta.

—Bai, jauna, pozik. Edariaz gura aldau?

—Eskueran badozu, tantatxo bi bada be... Nik emen *errezeta* ori egi-ten diardudala, zuk, Adona, ur ori ortxe, etsariko mai-ganean itxi.

—Minutu bat barru or dau.

—Egon hein, Adona. Oztitu egin naiz neu be ta tea egin gura bazeust katillu bete te, arazo larregi ezpalitz...

—Esatea be!.. Bai zera! Laster egingo dot sua. Orduan urik ez, e? Ala ura be bai?

—Ez, Adona, teak, te utsak obeto artuko nau.

Ezekian Begik zer asmau Adona urrun eukiteko. Adona su egiten zan artean, berak Morroskoren eskutitz arako *Urgentisimoduna* ediro, irakurri, erdi buruz ikusi ta sakolkoan gorde eban. Gero sendailu irigarri baten izena papertxo baten idatzita, Treviñoren izenean Morroskori eskutitz bat egin utsan.

—Oraintxe naiagok ona —zirautsan bere buruari—. Etxoat Treviñoren paperik eskuetan iñoiz artu. Ze idazkera etejaukak?

Maisuak, geien-geienak beintzat, *Letra española* izenduna eukela ta alangoxearen antzera, labor labor, alik eskutiz laburrena egin eban Begik. Azalean *Al Sr. Torrealdea Diputado*, eta barruan *La rasgué* ta azpiko aldean O., besterik ez. Suetera yoan zan gero, bere poza sinetsi-ezinik.

—Adona, nik be buruausteak badakartsudaz ba.

—Buruasteak diño? Ta berorrek andiagoak geugaiti artul! Jaungoiko andiak zeruetan sartu dagiala.

—Nor? Ni? Ni zeruan sartu gura banozu, gerotxoago izan daiteala. Seme-alaba gaztetxoak daukadaz ta ori gerotxoago.

Barre Adonak.

—Zer dau gureak, don Donato? Biotzeko mina ala zer benedeziño dau? Ilda lez orrenbeste ordutan egoteko gatxa gatx andia izan bear. Biotzekoa etedau?

—Iñori ez zuk esan. *Amilikolitis* dau don Pedroren gatx orrek izena. Ta au yakin dodanean, arerioa izanarren, gizona da, lankidea dot eta ni onaxe etorri naiz.

—Ai berorren biotza! Batzuk au ta ori ta bestea esanarren, biotz ona berorrek. Gurea be orrelangoxea da. Batzuk arina dala, mina labantxoa dabela, baia ona da gizagaixoa, esku-zabala da, eskuarterik daukanean beintzat.

—Ez ibili tea ara eroaten. Berton artuko dot.

Adonak ezetara ezeutsan eskupekorik artu gura izan. Alkarri esker andiak emonda banatu ziran.

3

Yataberako bidekurtzean ezaban Begik luzaro itxaron bear izan.

Laster ots egin eben bere belarrietan txilintxoak.

—Barruan ala nire ondoan? —itandu eutsen kotxedunak.

—Zeure ondoan gurago nik —erantzun eutsan Begik. Ibilten asi ziranean «Zer diño maisuak?» itandu eban Juan Arbek.

—Gogaldi txarreko, umore gaiztoaz yagi da. Errijoanua ezleuke izan bear! Maisua izanarren, luzaro ekin dautso eskutitz au egiten.

—Lan andiren bat edo!

—Buruari azka be ikusten izan dot, idazten ziarduanartean. Neuk neure barrurako «Ezetedautso Morroskok *eskrutinio-eguerako* diskurtsuren bat eskatu? Morroskok berak Gernikan egitekoren bat?» Gorde ondo, Arbe, maisuaren lan au barrurengo sakelean ta galdu bagarik eroan egiozu diputadu Morroskori len bai len.

—Maisu jaun ori ezaldat asarratuko, beretzako karta ori neuk neurez eroan eztautsadalako.

—Ez, Arbe. Asko poztu da ni ikusi nabenean. Adiskide gara ta! Lenengotan, orregaitiño, txordo-samar agertu da. Bere lenengo itzak «Qué traes, Gondramendi?» astunago esan daustaz ta illunago, ne!

Eta orrelantxe bide guztia, isilaldi luze bagarik, igaro eben zaltzain ta aukerazain arek, batac esan ta besteak entzun, entzun ta barre sarri.

—Berori, Gondramendi, kontratista ala zer da?

—Urezandikoa ni, indianua.

Eta ganeko ordu bete inguruan, Gernikara elduarte, Ameriketako barri andiak emon eutsazan Begik lagunari. Julio Verne-ren geritrudiren batzuetakoak al ziran barri arek.

Urrengo egunetan Arbe zaltzainak kafean bere lagun bati baiño geiagori esan eutsan: «Mungjiako Gondramendi baiño gizon selebreagorik etxoat iñoiz ezagutu. Ilari be barre eragingo leuskio ak. Alangorik!».

4

Gondramenditzakoak, Arraitzek, ostatura eldu zanekeoxe, ogetik yagi eragin eutsen lagunai. Euren aldeko aldungei Badiolaren etsean izan eben lenengo batzarra. Sei ziran batuak: Badiola, Bermeoko aldungei Antzora, Bekosolo, Begi, Mauri ta Ozamiz eritxon legegizon bat. Luzaro autuan ekin-ondoan, goizaldean Ozamizek itz gitxitan laburtu eban bere eritxia.

«Gizonak —ziñoan—, etziko boto-azterketa ezta izango lau ta lau zortzi, zortzi ta zortzi amasei esanda, Urlia ta Berendia ta Zandiari diputadu-izena emotea. Ez. Gizonak bagara, iru asmo onetxek lortu bear izango doguz: La Yatabeko auteskundea ezereztu; 2.a Viñas, Torrealdea ta Yatabeko alkate gaixoa baitegian sartu; 3.a Yataben bertan datorren domekan auteskundea barriro eragin».

—Ekazu bosteko ori, Ozamiz —esan eutsan Begik—. Zelangoa dogu Gernikako epaile jauna?

—*Juez* artzazagorik iñor ez. Don Froilan Yañez-i bidebagako epai bat diruen diruz ezin atara dagikeo. Berau balitz epaia emotekoa! Bilbotik magistraduren bat izan daite onetarako etortea.

—Mutillak, gauza bat —zinoan Zabaletak— kutxelupean, isil gogorrean gorde dagiguzan gure asmo etziko onek.

—Zin egin dagigun, gizonak —Begirenak ziran itz edo berba onek—. Orma orretakoxe kurutzearen izenean zin egin dagigun eztautsgula inori emen erabagiriko ezer yakin eragingo.

—Nik —esan eban Ozamizek—, nik bati zerbait esan bear izango dausat: don Froilan zuzenari. Eguasten-arratsaldean beragana agertuta, auxe eskatuko dausat: biaramon goizaldean bidali dagiala norbait

Yatabera Pedranton Latsibiren billa. Eztagiala orregaitiño gizagaixoa gudari yantzidunek ekarri.

—Morrosko ta Epiko, benetako errudunak dira-ta, Yañezek erakarri dagizala orrek be, guardia *sibil* artean orrek.

—Hmm, Badiola —zerantzun Begik—, txarrago izango litzakigu juezak orrei dei egitea. Susmotan sartuta ezetelitzatez norabait igesi yoango? Beto z euron kabuz, garailari-uste osoaz, euren gaiztakeriaren barri iñok ezpailekian. Beto z ikusguraz ze barri dan yakitera. Orduan bai, iru aizuntzaileak an, lakirio-barruan, ikusi dagiguzanean, gizonak, adurra darit ezpanetan beera, gogoratuta beste bagarik, emendik baitegira zuzen zuzen yoango dira, obeto esateko, zuzen-zuzen eroango dabez.

—Baia onetarako zin egin dagigun gure asmo onek iñori ez yakin eragitea.

Beste bostak, Begiren itz onek entzunda, zin egin ebenean, sendalari buru-zorrotzak onelan yarraigi eban:

—Gu arrotzok emen egon bearrean, ezeteda oba izango bakoitza bere tellapera yoatea? Bestela arpegian igarriko leuskegue eskuartean darabilguna zer dan. Neure bizi guztian eztot nik agotik atara gaur goizaldean Soduperen morroi zaldizainari esan dautsadan beste guzur, asko ta biribillak guztiak. Beti ezledi ondo urten. Belarria ta begia zurt erabili zuok, Badiola ta Ozamiz, emen bizi zaren biok.

Bazkalostean Antzora Bermeora ta iru mungiarrek euren urira yoan ziran.

5

Beste aldekoak ilargia laba-ganean euken. Aren poza azbegi guztiak zerakusen: arpegian, begi ta ezpan ta matraillak; soiñean, belaun ta istarrrak; ibilkeran zarta; erabilkeran, eskuak; beso ta sorbaldak zirkinen txairotasunean. Euren zerua urdin-urdina zan, odaitxo bat baiño ezaban agiri. Begiz zur ziranak odaitxo a ikusiarren, lanbroak ezekusen eta lanbro etziran batzuk ikusita be ezeben aintzat artu.

—Aizunketea ordi baten eskuetan ipintea! Baserritarrari, barurik egoala, eragin bear zeutsen, diruen diruz irabazita baiño ezpazan be. Itsuki batek ezagutu al izango dau mozkorrik egoanak egindako lana, itsuki batek.

—Eta zer? —erantzun eutsan Bermeoko aldugei Anakabek—. Diputadu izentau gagiezala. Nok gu andik atara? Orain urte batzuk Markinako distrituan auxe berau, berberau, yazo zan. Autagiri bat aizundu eben. Aizunketa orri esker, garailariak azpi ta azpiratuak garailari izan ziran. Edozeinek ekian yazo zanaren barri, oraintxe yazo dana. Euren arteko banatasun bakarra auxe da: orduko Gizaburuaga orain Yatabe dala; orduko Lekeitio, orain Gernika; Landaburu, andra Landabururen eta don Brunoren yauregiaren ordeiz ipini dagigun Soduperen ostatua; beste guztia, Bermeoko *Vista de Aduana* andaluzak esaten dauskuna, *pata quie desir igual, lo memo*. Zuek badakizue nire barri. Nik gauza bat ogia bada, eztoz esango «Au koipatsua da», ardaoa bada, eztoz oriotzat erakutsiko. Orduan iru morroi, iru lotsabaako andi, autagiri aizundu bat sakelean ebela, etse andira yoan ziran eta iñok ezebazan andik atara. Orgin beste iru morroi, beste iru lotsabagako, bata baiño bestea andiagoak, andiena neu naizala, beste paper guzurrezko bat sakelean dogula, ara yoango gara, diputazinoko etse andira. Gu nok andik atara?

Itz biloiz onek iguinez entzun ebezan bere lagunak, baia ezaban batek be erantzunik emon.

Egun bi aretan gizon gitxi izan ziran Gernikan Soduperen ostatu-ondotik igarota gora luzarotxo begira egon etzanik. Ordurarte Yatabe ta Gizaburuaga ezalzirian iñoz belarri baten alkarregaz sartu; egun aretan, edozein gernikarren belarrietan, ogei bidar bai, gitxienez. Au gora beera kartagoarrak azpiratuak izan leikezanik iñok ezaban uste, zin egin eben sel gizonak izan ezik.

XXXIII. Auteskundearen atzea

1. *Gernikako udaletsean.*
2. *Leggizon entzutetsu baten burubidea.*
Epiko axe entzun nairik.
3. *Pedranton Latsibigana erromar bi Yatabera.*
4. *Pedrantonen baitegj-laguna.*

1

Urrengo egunean Gernikako udaletsean erakutsi bear eban batzurreko nagosiak, Bilboko magistradu batek, aukeraldiaren atzea. Bete-beterik egoan etsari ederra. Mungiar ta Mungialdeko gizon utsetan bermeotar ta gernikarrak bat eginda baiño geiago agiri ziran. Bai Kartagok eta bai Erromak, bakoitzak bere alderdiko lagun agirienak an eukazan. Aurrerengo ezker-aldean Aginbako, Morrosko, Epiko ta besteren bat; eskuma-aldean Bekosolo, Begi, Larrinoa ta Zabaleta. Atzeratxoago Floren, Laraudo, Olabe... alde batetik; bestetik Anton Imaz, Ereñozti... eta zutunik Mungia-erdia.

Pedranton Latsibi, alkate izanarren, etzan Yatabetik etorri. «Gaixorik etedago?» zinoen askok.

Goizeko amarren drangadan, *Yaunak*, esan eban maipurukoak, *óna emen aukeraldiaren atzea* «He aquí el resultado de la elección» izan ziran bere itzak. Au entzunda, mai-ertzeko gizon gazte bat, lau artekari edo *interventorerik* gazteena, zutundu ta papera ta papera ta papera irakurten asi zan. «Bermeo-aldeko autarkiak onenbeste. Gernika-aldekoak onenbeste». Mungia-aldekoak irakurten asi zanean, entzule guztiak, obeto entzutearren edo, bakoitzak bere arnasda irunsi ebala esan zegikean. Alango isiltasunik! Batez be Maruri aitatu ebanean (Maruri Yataberen birrizena da), askok agoa be zabaldu eben. «Don Tomas Torrealdea Isasti, 68. Don José Andrés Bekosolo Aguirre, 24...». Entzule geien-geienak, Mungia-aldekoak beintzat, barruan eukezan arnasakaz batera deadar andiak atarau ezaban: Florenk eta lagunak txalo-artean *Bravo*; Anton Imazek eta bere aldekoak *Guzurra, lapurreta...* ta txistu be egin eben. Morroskok orduan, egoan lekutik yagi, maipurura urreratu ta irakurleari biguntxorik zerbait aitatu ta Yatabeko papera eskuan artuz erriari begira itz onek irakurri eba-

zan: *Don Tomas Torrealdea Isasti, 68; Don Jose Andres Bekosolo Aguirre, 24; del alcalde*, eta beerago alkatearen beizena datza, *Pedro Antonio Latsibi Unibaso*.

Maipurukoak ez, beste yesarrita egozan guztiak zutundu ta deadarrez ta garraisika luzaro ziardeen. Nok an ezer ulertu! *Ladrón, malvado*, gitxienez sei bidar urten eben itz onek Arraitz sendalariaren, Begiren, agotik. Ordu-lauren bat igarota maipuruko zan magistraduak «Jaunak —esan eutsen batzarkideai—, legearen arauz gora yoteko eskubidea daukatzue aukeraldi au zuzentzat eztaukazuenok. Eta nik orain, neure egikizuna beteteko, aldun autatuak nortzuk diran esango dautsuet: Felipe Bidaguren Izpizua, Antonio Obieta Arana, Tomas Torre...».

Ezeutsen amaitzen itzi. Barriri lengo zarata ikaragarriak. Uriko kalezain biakaz batera foralak sartu bear izan eben etsarian deadarti guztiak kaleratuteko. Kartagoar agirienak, Aginbako ta lagunak, bildurrez edo, besteak baiño askozaz beranduago urten eben udaletsetik eta euretariko batzuk arriturik gelditu ziran, beeko aldean.

2

Bilboko legegizon entzutetsu bat, Golaraz, erromarren artean ikusita,

—Zetara etorri eteda? —zinoan Morroskok.

—Begik dei egin etedautso? —Epikok.

—I, Periko, ator ona —esanda, au besteakandik alderatu eban aldun autatuak—. Orrek, begia legetxez, alkarregaz bazkaltzera doazak. Urrundik yarraitu egioek ik eta eurok doazan ostatura oa eu be ta eurokaz batera bazkaldu egik, zelango masti-atxurretan dabilzan yakin dagigun.

—Eu oakioe. Nik etxoat ezer arazo onetan. Eure arazoa dok au. Eu yoan adi.

—Baiña ni legegizon orrek ezagutu egiten naiok, i barriz ez.

—Bai ni be Mungiako erromarrak.

—Periko, ik ondo dakik gora-beera onetan neu baiño be sartuago dagoala nire arrebá, ire emaztegai Tete. Nigaitik egin gura ezpadok, Teteren ederrarren egik, Tete, Teteren izenean.

—Ostatu baten? Laba biztuan sartuko nintzatek ni Tete maiteari atsegin emotearren. Euren atzetik naioak —esanda, ibilten asi zan gure Pedro Viñas de Andrés.

Begik lagunai esanda, ostaturik onenera bagarik, ardantegi bateko lenengo oinera eroan eben bilbotar legegizona. Begik berak eskatu eutsan txiriboginari bostentzako bazkari on bat, baiña goian.

Bazkaltzen asita egozala, *Que aproveche* esanda, etxaken ba sartu Epiko? Eskerrak Bekosolo ta bilbotarrari, bestela zati-zati egingo eban besteak Mayaguezko seme, Mungiako sendalari dubakoa. Ostikoka andik kaleratu eben.

Eurak euretara gelditu ziranean, erromarrak arazo atarako argitasuna eskatu eutsen legegizonari. Batak au, besteak ori esanda gero, bi edo iru bidar, itzak arduraz ebagita, eritxi auxe erakutsi eban bilbotarrak: «Pedranton Latsibik bere eskuz Yatabeko autagiria aizundu dabenezkero, baitegira luzaroko ez, bai baitegira yoan bear izango dau. Eztago norarik».

—Pedranton gizagaixoa baitegira! —esan eban Bekosolok—. Gurago dot neure alduntasuna betiko galdu, ori baiño askozaz gurago.

—Entzun, Bekosolo; zu eskumako aldungei bakarra bazintzaz, orduan be... Bai iru zaree ta zure lagunak ezleuskizue ez ontzat ez aintzat artuko zure atzerakuntza ori. Arraitz, aldean daukazu len aitatu daskuzun eskutitza?

Berealaxe Begik kolkotik narruzko kartera bat atara ta pozik emon eban eskatu eutsen papera. Isil isilik egozan lau erromarrak, legegizonak beretzat irakurten ziarduan artean.

—Mamin andikoa da emen dakarren zer au —esanda, eskutitzaren zatitxo bat, auxe, irakurri eutsen—: *Autagiria idatzi daben eskuak herak* —diplomatiko andia da au asmau dabena *eskuak berak ezarri bear dau 8-ren aurrean 6*. Esan egidazue, gizonak. Eskutitz au Morroskok emen izan jakun gixontxoari bidali eutsala dinozue.

—Azalean agiri dau. Begiratu *Al Lic. D. Pedro Viñas de Andrés* eta beeko aldean *Torrealdea, diputado electo. I*, Beko —esan eutsan gero Begik Bekosolori—, gorde egik euk paper baliotsu au, bear dan lekuan norbaiti erakusteko.

—Torrealdea bera eteda azerikeri zorrotz ori asmau dabena?

—Bai, jauna —erantzun eutsan Begik—. Ori egin daben eskua berea da, baiña asmau daben burua *El Rásimokoren* batena, don Tito edo Arganda edo... eznable urrun.

—Egon zaiteze alkate orregaz gaur gabera-orduko, biar billa yoango dakioez-da. Eta esan eztaukala ez Jaungoikoaren ez Legearen aurrean ezetariko errurik, baiña au gora-beera, lau-bost bat egunetan luzeen dala bere solo ta kortako nekeak beste batzuen lepoan itxita, Bilboko etse, Latsibi baiño etse andiago baten, egun orrek zabal-zabal igaroko dauzala.

Ez baitegirik aitatu. Ni emen izan dan magistraduagana noa oraintxe. Zuek aren gogoerak zelangoak diran dakizuezeanean, Yataberako bidea artu bear dozue.

—Ni? Ni be Yatabera, latsibitarrai barri txar ori emotera? —itandu eban Begik—. Nik orretarako eztaukat biotzik. Negarrak urtengo leuskit niri.

—Gaur zortzi bigarren aukeraldia, aukeraldi barria Yataben izan dagizuen, etzi ezereztu bear izango dogu gaur aintzat artua izan dan autagiri ori.

—Ozamid gernikar legegizonak bart eta bilbotar entzutetsu onek gaur eritxi bardin-bardiña emon dauskue —esan eutsen alkarri Mungiako erromarrak, Golaraz kaleratu zanean.

—Ze izen dau beronek? —itandu eutsan Bekosolori Begik.

—Golaraz. Entzute andikoa da ta argia ta ardatza langoxe zuzen zuzena, dabenari dabena emotekoa.

Onelantxe, baparrri-biparrri, ordu-lauren inguruan yardun eben mungiarrek bilbotarra barriro agertuarde.

—Eta ze barri? —itandu eutsan Bekosolok urreratu ekioenean.

—Uste geuan barria, barri ona. Besteakandik alde eginda, biak biotara gauzari ekin dautsagu. *El Rásimoko* jauntxoak, zetara yoan etenaizan yakin gurarik edo, begira-begira ta adi-adi egon jakuz. Magistraduari nik «Ez gero bati be nire arazo onen barri emon gero!» esan dautsat eta ez orren arduratan egon, gizonak.

—Ta zer diño berak arazo onezaz?

—Eritxi batekoak gara biok.

—Morroskoren eskutitza eztautsazu aitatu izango.

—Ez, Bekosolo, ezta bizi danik be.

—Zuen eritxi ori zein dogu? —itandu eutsan Begik.

—Yatabeko alkate erru bageko orren billa biar goizean bidaliko dau berak norbait. Zuek zoaze len bai len beragana ta nik lentxoago aitatu dautsuedana esan egiozue ez Jaungoikoaren ez Legearen aurrean erru tintil-tintilik be eztaukala. Len Epikotxo orrek burua galdu ta eginiko utsa orain, bere buruaren yaube dalarik, bete ta osotu dabela ta gizuren bat lez eta legez gizuren bat izango dogula.

Gero, bere kapela zuna erantzita, banan banan guztiai eskua emonaz «Badakizue, gizonak —esan eutsan—, Bekosolok badaki beintzat, nire etsearen barri: Andres Golaraz, Santa Maria, 5. Aurrerantzean laurok zeuen adiskide bat an izango dozue».

Onek, kartagoarrak ikusi ezegiezan edo, ardantegiko ataritik urten bage sartu ziran laurak zalkurdian. Bidez yoazala ezeutsen alkarri belarrik ez gortu ez mindu. Lauren artean isilena, beste edonoizko berbaldu-nena izan zan: Begi.

3

Mungiaira eldu ziraneke, Larrinoa ta berau, bakoitza bere etsean itxita, beingoan artu eben Bekosolok eta Zabaletak Yataberako bidea. Ara elduta, Latsibi bide barritik urruntxo be baegoala ta, ganera bere etsekoak ezer ez susmatearren, udaletsera dei egin eutsen alkateari.

Gizagaixoa lur yota, zer esan ezekiala, gelditu jaken Golarazek bururatu eutsan arako ez Jaungoikoaren ez Legearen aurrean uts-tintil tintilik ezeukala esanarren.

Mintzul zirudian alkate gaixoak.

—Pedranton, nora ta zetara zaroezan etsekoak igarri zedagien ondo izango da, kotxea ona orduko, zeu onaxe biar goizean etortea.

—Eta nik neure aitari, gaixondoan apapuan daukagun gizon makal-duari ta Likanorari, zer esateko?

—Ba... etsea oso-osorik zeuen egiteko, eskribau bategana zoazala, Bilbora, ta... onelango arazoak astia ta astia bear dauela ta... egun batzuk an igaro bearko dozuzala ta... eskutitz bat andik egingo dautsezula.

—Kartzelan neure burua!

—Pedranton, entzun, ondo entzun gero, paper onek dakazan barri, zuk orainarte eztaukizuzan barri mamintsuak.

Au esanda, Morroskoren eskutitza sakeletik atara ta geldi geldi irakurri eutsazan bere lerro guztiak, itz batzuk, gaitzenak, euskerara biurturik. Eta gero itz pozgarri onek esan eutsazan: «Neu zeure lagun izango nozu Bilborako. Eta an zaukezan bi edo iru egunetan egunoro yoango nakizu ordutxo bete gitxienez zeugaz igarotera. Eta zeu andik atara ta Morrosko ta Epiko bertan sartu dagiguzanean, arantzean lez, onantzean be alkarregaz egingo dogu bidealdia».

Bekosolok au esanda, len baiño askozaz artetsuago gelditu zan Latsibiko gizona.

4

Bitartean Bekosolo ta Larrinoaren lagunak ezegozan lo. Begik, etsean sartu zaneko, gogoera egoki bat izan eban: Anton Imaz arazo negargarri antantxe sartzea. Emazteari Gernikan yazo zana laburlaburtxorik edatsitakoan, Periko, bere zaldi barri Periko bigarrenaren billa auzoko korta baten sartu ta bere ganean trapa-trapa Gatikarako bidea artu eban. Mendiola parrokuari, bestetan lez don Biribil esateko gogaldi bage, «Don Blas —esan eutsan—, gure Anton Imaz etsean etedago?».

—Laster yakingo dogu —erantzunda, bere lobatxo bat bialdu eban don Blasek sakristauaren etsera.

Beingoan agertu ekioen au ta pozik, erromarren burua an egoala yakinda.

—Anton Imaz —esan eutsan Begik—, mesedetxo bat euri eskatu bearrean naiagok.

—Don Donato, berorrek ondo daki nire barri. Nire ongile andi don Donatok eskatuazkero, munduaren azkeneragiño yoango nintzate ni, azken ori non dagoan baneki.

—Guretzat munduaren azken ori Bilbon jagok. Ik, Anton, lengo egunean, arako Larrinoa ta Zabaletaren semetxoak Epikok kartzelaratu ebazanean, gauza on bat egin euan ik: euren artean sartu ta geuk be buruz dakiguzan *Yalto la* ta *Pieto Signore* kantau ta poz pozik euki euazan eurenez negarti diran mutil babaloratxoak.

Barrezka itoten egozan don Blas ta bere arreba ta loba au entzunda.

—Beste orrenbeste dagikek ik biar Bilboko kartzelan. Gure adiskide maite Pedranton Latsibi, Epikok mozkortuta, paper bat faltsifikau ebalala, ezetariko errurik eztaukala, Bilbora daroek biar.

—Epiko ta Morrosko, biak, eroan bear leukeez ara ta luzaro antxe euki.

—Ori gerotxoago, laster, don Blas. Anton Imaz, biar goizean Bilbora yoan gura izango dok?

—Kartzelara, ezta egia? Bai, ta poz pozik, oiñez be bai; ta luzaro baitegian egoten bada be, eztau an iñok negarrik egingo.

—Orretarakoxe gura naioan nik ire laguntasuna. Bazkal-apariak or dagokoak izango dozak.

—Ze ordutakoa da yoate ori?

—Ator neugaz oraintxe Bekosolorenera ta antxe atonduko joagu. Aparia geurean gaur. Biar ta etziko baizen ona eztok izango, baia... aurre-ra, San Sebastian!

Ordu lauren geroago Begi ta Anton Imaz Bekosoloren etsean egozan, etseko jauna Yatabetik noiz etorriko begira. Guztiz poztu zan Bekosolo, etsean sartu, Arraitz ta laguna an ikusi ta aren ezpanetatik Anton Imazen asmoa yakin ebanean. Eta oni txeratsu esan eutsan: «Zu, Anton, orretarako, erdu onaxe biar goizean zortzirak aldean. Pedrantonen billa etorriko dan kotxea ordu orretarako emen izango dala uste dot. Bada-ezpada lentxoago bazentoz, oba. Bertan sartu ta Yatabera yoango gara biok alkatearen eske. Eztakit, Arraitz, au len esan dautsudan. Bilbon egongo naiz ni, batean Goldaraz legegizonaren etsean, bestean Pedrantonegaz, arik eta onen yara egitea lortuarate».

—Eta beste bien, Morrosko ta Epikoren, baitura eskuratuarte be ondo izango da an egotea, Bekosolo.

—Esan bearrik eztago.

—Belutxo da ta goazan, Anton. Lo be geurean egingo dok.

—Etsean arduratan etedaukadazan nago ni, don Donato. Ta oba izango litzate ni andik biar goizean onaxe etortea.

—I loti andi bat aiz, Anton Imaz ta Ezkurdi, *natural de Mendata*. Biar goizean an baengo, ezeteintzate i Milango Biffe edo Bufferren kafean agotala ta amesetan asiko? Gatikarako ordu-lauren bat naikoa dok ik. Oa oraintxe bertara ta don Biribil gureari emon egiok gure burutasun eder onen barri ta iru-lau bat egunetan beste sakristau bat izan dagiala. Eure etsekoai be agur egin ta ator gero, nire etsea badakik eurea doana-ta.

XXXIV. Latsibitarrak estu ta larri

1. *Pedranton baitegian.*
2. *Begiren asmo bat.*
3. *Begi ta Bekosolo Goldarazen etsean.*

1

Zortzi ta erdiak inguruan agertu zan Mungian, Yatabeko alkatearen billa, Bilbotik etorren zalkurdia. Orduko egozan erromarrik agirienak Larrinoarenean batuta: Bekosolo, Larrinoa bera, Zabaleta, Mauri, Begi ta Anton Imaz. Bekosolok lagunai obeto izango zala, esan eutsen, kotxea etorreanean, seiron ordez Anton Imaz ta bera soil-soilik urreratzea. Besteak ontzat artu ta biak urten eutsen kotxeari bidera.

Barruan etorren juez-ordekoari zerbait esan ta an yoazan irurak Yatabera. Ordu bete gitxienez eroian Pedrantonek udaletseko atarian euren etorrerearen begira. Eldu ziraneke, auxe izan zan Bekosolok egin eutsan lenengo itaunea «Aitak zer diño, Pedranton?».

—Pozik gelditu da zetara noan esan dautsadanean. Zetara naroen baleki! Gizagaixoa!

—Zenbat goizago an, anbat goizago euren —esanda, zalkurdibarruan sartu zan Bekosolo, beste irurak urrengo.

Juez-ordekoaren belarrietan euren auzia ez aitazearren, Bekosolok Anton Imazen ezpanetatik italierazko zerbait ikasi gura eban. Batean itandu eroakon «Zelan esaten da italieraz *Egun on, jauna?*».

—*Bon giorno mio signore.*

Bestean, «Zelan *arrasti on* ta *gau on?*»

—*Bona sera* ta *bona notte.*

—Ta *mendia* zelan?

—*Monte.*

—Orretarako eztago ara yoan bearrik, bertoko erderaz be *monje* da ta.

Beste itaun-erantzun askoren urren, alkatea, alaitzen asita egoala erakutsiaz, arlo atantxe sartu zan eta itaune auxe egin eban: «I ibili alzan leku orretan, zelan esaten jok *Pedranton?*».

—An etxagok ez Pedrantonik ez Yataberik eta etxakiat nik.

Aren barreak! Onelantxe, gogaldi oneko ta goizari labur erizita eldu ziran Begoñapeko baitegi Larrinagara. Pedranton, bera ikusia, len baiño asko illunago gelditu zan. Bidebarritik atarirako armailletan gora nekez, neke andiz eldu zan.

Baitegiko nagosiagana yoan zan Bekosolo, bakarrik lenengo, beste biakaz gero. Guztiz txeratsu artu ebazan nagosiak. Beste zerbaitez prieria, «Emen esan eutsen, emen bazkaria amabi amabietan emoten dake baituai; zazpi zazpiretan aparia».

—Nagosi jauna —esan eutsan Bekosolok—, bazkal apariak osiatuti bialduko dautseguz.

—Orretarazkero ondoen datorken orduan eta orduetan.

Bekosolok berak lagun egin eutsen baitu barriai bear ebezan gauzak euren geletara eroaten. Agur egikeran, Pedrantonek samursamurturik «Don José Andrés —esan eutsan—, nik berorren borondate on oni zelan erantzun dagikeot?».

—Pedranton, geiago al banegi, geiago egingo neuskezu ta pozik. Geroarte —esanda, ostatura yoan zan lenengo, bere maletatxoan an itzi ta Larrinagakoentzat bazkari ugari bat agintzera. Andik Santa Maria-kalera bidea artu eban.

2

Goldarazek bere adiskide Bekosolo txeratsu artu ta beronegandik yakin eban Pedranton gizagaixoari laguntzat sakristau, besterik ez lango sakristau bat emon eutsela.

—Zein egunetan izango da gure auzia?

—Biar ezin dagikeela esan dauste ta guk astelenerarte itxaron bear-ko. Zer da egitea?

—Nik orain, ostatura yoanda, arentzat bazkaria agindu bear dot eta len bai len eroan dagiela. Iluntzean, eurakaz egon da gero, etorriko naki-zu barriro, luzarotxoago egoteko.

Pozik idoro ebazan Bekosolok Larrinagako lagunak, arratsalde erdian ikustera agertu ekioenean. Ezaban Pedrantonek, gogaldia argituteko, Anton Imazen kantarik bear izan, sartu-barria zan ta bazkari ona be bai ta. Bekosolo kalerako egoala baitegiko nagosia euren arteratu jaken, sorta bat eskuan ebala, eta itz onek zuzendu eutsazan berari: «Zeurentzakoa dala uste dot Mungiatik oraintxe ekarri daben paper-pillo

au. Ona azalean diñoana: *A don José Andrés Bekosolo, abogado defensor de Latsibi. Cárcel de Larrinaga. Bilbao Eta beratxoago B».*

—Egi egia, neuretzakoa da.

Zabaltzen egoan artean, azaleko bealdean B ikusita, irribarreko «Betiko gogaldi ona gure Arraitzek» ziñoan Bekosolok. Luzetxea zan Begiren eskutitza ta baitegiko nagosia eurakaz an egoalako edo, ezeutsen ezer irakurri baituai. «Gorantzi andiak bioi emoteko diraust don Donatok. Ai aren biotza ta burua! Orain leiaz nago, asti gitxi daukat eta biar irakurriko dautsuet barruan diñoana. Anton Imaz, zuk Milango ta ango Erromako barri bere badakizu ta Latsibiri esan egiozu alkarren antzik zetan edo atan etedauken angoak eta gureak, gure Erromatxok».

Itzok entzunda gozaro barre egin eben barrukoak.

—Biarrarte e? Ta ondo lo egin.

—Bai berorrek be, don José Andrés.

Andik artez Santa Maria-kalera yo eban bere adiskide ta arazolagun Goldarazi bigarren ikustaldia egiteko. Ara eldu ta oi diran len-itzak alkarri esanda, poz-pozik irakurri ebazan Bekosolok eta poz pozik entzun Goldarazek eskutitz luze aren barriak. Asitik amaira auxe ziñoan: «Adiskide maite ta arazokide adoretzu Beko. Goizeon Anton Imaz ta zu gugandik alderatu zakiguzanean luzaro egon gara erromarrok alkarregaz, batak au, besteak ori, mamin andi bagako gauzatxoak esaten. Eta onetan geure arteko bati —«Arraitz bera izan edoda —esan eutsen irakurleak entzuleari, Bekosolok Goldarazi—. Beste bat izan balitz, aitatuko euttan bere izena» —eta onetan geure arteko bati auxe esatea otu jako: «Denganiñadua! Eta Morroskok auzi-egunean, Treviñori berak egindako eskutitza gure Bekok erakutsi dagionean, *Ori ezta nire letrka* esan balegi, zetan gengokez gu? Ona, ondo baderitxazue, egin leditena: norbait, baia erromar agiria eztedila izan, norbait, emakumeren bat, Kartagora, Olaberen gozotegira, azukerrezaduak edo balioko beste zerbait erostera bialdu; ta polito polito, Morroskok Olaberi eskutitz asko zuzendu izango dautsaz aspaldion eta euretati bat edo bi, gomutagarritzat, betiko ezpada be, eskatu dagiozala. An gengoan erromar guztiok gogo batez aintzat artu geuan asmo au. Ta orduan nik lagunai «Gizonak —esan neutsen—, Kartagorako mandataririk egokiena nor dan badakizue? Adona, Epikoren etseko andrea. Ta Adona ara bialdu dagikean egokiena, edo beintzat egoki bat, egokiagorik ezpada, nor dogula uste dozue?» Isilik apurtxo baten egonda *Neu* esan neutsen nik. Badakizue, gizonak, Epikoren *amilikolitis*, mozkor ederra, osatuteko erremedioa arenegun gauean emon neutsan nik Adonari ta guztiz eskertsu gelditu ekidan.

Orain beragana noa barriro ta don Pedro Viñas osatu etedan itandu ta gero, eskerrik askoka ikusi dagidanean, nire emazte ta etsekoak arazoz beterik dagozala ta genre etserako azukerrezaduak erostera bialdu ta begia lez ordu lauren barru eskuetan izango dodazala liste dot gure Morrosko ederrak Olaberi eginiko eskutitz bat edo beste. Barrez, badakizu, Beko, gu erromarrok, batzuk beintzat, diruz or or ibiliarren, barrez ugariak, aberatsak gara guztiok, eta barre zantzoka itxi nebazan lagunak.

Adona kokolo ikustera banoa artez ta aren eskerrak eta aren *Ai berorren biotza langorik!* esateak ezeuken amairik. Ordu-lauren geroago *dran dran* gure etsean kisket-otsak.

—Nor da?

—Neu naz.

Adona zan izan be ta lau-bost paper Morroskoren eskutikoak, izen ta guztikoak ekarstazan. Emazteari esan dautsat Adonari azukarillo bi edo iruz ardao zuria edo olango zerbait gozatu ta pastel ta guzti gosaritxo bat emoteko. Ta gero ni tipi-tapa tipi-tapa Erromara. Gure lagunen poza ta atsegiña! Beste zelan esango dot? Aren zoraldia, papertxo onek ikusita! Or doatsuez guztiok, Beko. Goldaraz jaunari gorantzi andiak emonaz ganera, erakutsi egiozuz ta or konpon, Mari Anton.

Biotz-biotzez zeurea ta zeuona

Begi

Barrukoai be gorantzi andi-andiak emon».

Irakurraldia amaitu zanean, Goldarazek «Bene-benetan biotz andi-koa ta burutsua da ori egin dauena —esan eban—. Ederto datorkiguz paperok. Bialdu daskuzanari gorantziz ganera egin daben lan eder orren alderako neure atsegiña erakutsi ta gero etzi arratsaldean, astirik badau, onantzalditxo bat berak egitea egoki litzakigula esan egiozu».

Andik ostatura yoan zan Bekosolo. Lenengo egin ebana barrukoentzat aparia Larrinagara eroan egiela esatea izan zan. Gero ordu ta erdi baiño luzarago bere adiskide maite Arraitz, Sagasti edo Begirl eskutitz luuuuuzue bat idatzi eutsan. Baitegiko bai nagosi ta bai barrukoen barriak zeatz ta meatz emondakoan, Goldarazegazko ikustaldi biak eta bere eskutitz eder ta asmo egokiak bai eginiko zauzkada ederra ta bien atsegiña erakutsi ta erromarrentzat gorantzi andiak... eta abar.

Apalordua ia amarretan izan eban.

3

Biaramongo ordurik geienak Larrinagan igaro ebazan Bekosolok. Guztiz asko poztu ziran barrukoak Begiren asmo ederra zee ta mee erakutsi eutsenean eta batez be don Donato igande-arratsaldean an izango ebela yakindakoan.

Erromarren gudalburua bazkalostean Lejarzegi sendalariaren etsera yoan zan lenengo, bera Bilbon zan artean bere ordezeko izan zedin, eta, lagunakaz Erroman kafea artu ta gero, Periko azpiko lagun ebala, Bilborantz ibiltzen asi zan.

Larrinagako baitegira yoan zan lenengo. Barruko biak eta Bekosolok egin eutsen arrera txeratsua ezta esatekoa. Ordu bi edo geiago an igaro ebazan. Amaika barre egin eben Adonaren etseko bere ikustaldiaren barri emon eutsenean! Etorri andikoa zan Begi lagun-arteko autuetan. Arratsalde aretan, eskerrak sei minuturik sei minutu biztu ebazan zigarratxoai, bestela etentzaka ekingo eutsan bere izmitz-aldiari.

Alango baten Bekosolok «Arraitz —esan eutsan—, onezkero luze deritxola daukagu Goldaraz ta biar be Jaungoikoak argi egingo dan ta goazan».

—Biar? Biarko eguna? Batzuntzat argia, beste batzuntzat illuna. Pedrantonek eta Anton Imazek gogo onez itxiko dautse euren lekutxo ori Morrosko ta Epikori. Ezta egia, gizonak?

Alkarri gozaro agur ta agur eginda, Zabalbiden beera San Anton-go eliza-ondora ta andik kale-artean sartuta, laster yo eban Santa Maria-kaleko bostgarren etsera. Etorritsuena orduan be Begi izan zan, isilena Bekosolo. Goldarazek lege ta legegizon batzun barriak emon eutsezan, magistradu-artean urliak au uste ebala, Berendiak ori zinoala. Urrengo barri auxe izan zan ardurazkoena: «Gernikan maipuruko izan zenduen magistradua berbera izango da biar emengo maipuruko. Atzo egon nintzan beragaz auzi-etsean eta auxe esan eutan: "An, Gernikan, yazo zana ez erreta nago. Mungiar orrek bular sendoegiak daukez. An atara ebezan zarata, burrundara ta iskanbillak! Biar, entzun au ondo, gizonak, biar ezagun-ezagun batzuk izan ezik, arrotzik iñor be ezta gure auzitegian sartuko."».

—Orretaraezkero —esan eban Begi— edo neu noa lagunai ez etorteko esatera, edo emen bizi dan txorierritarren bat, neure Periko lagun dabela, bialduko dot bertara.

—Orixe gauzarik onena. Zeu yoateari ezteritxot ondo. Non bizi eteda San Agustingo gelunean ogipeko dagoan laukariztarra?

—Bere izena zelan da? —itandu eutsan Bekosolok.

—Ezizena badakit. Laubegi esaten geutsan Mungiako gelunean egoanean. Ziriako Gondra etedan nago. Bai, Ziriako Gondra.

—Ta ona zelan ekarteko?

—Apalduta gero, ostatura orduko, neu yoango naiz bertara. Beste gauzatxo bat orain, don Andres Goldaraz. Zuk emen baetedazaguzuz bi-iru eskola-maisu zuzen eta argi?

—Zetarako gura dozuz maisuok?

—Auzi-bitartean ikerle edo peritu izan dakiguzan; Bekosolok Morroskoren eskuzko paperak agertueran «Esku batek eginak dira» esan dagian.

—Ederto esana, don Donato Arraitz —ganeratu eban Goldarazek—. Euren inspektorea nor dan badakit. Artu-emon andirik eztaukat beragaz, baiña non bizi dan badakit eta tarjetatxo bat oraintxe bialduko dautsat.

Mai-ganeko turrinari ots eraginda, neskato bat agertu zanean, «Katalin —esan eutsan ugazabak—, eroazu tarjetatxo au Camino jaunaren etsera. Ortze azalean diño non bizi dan. Itandu egiozu bera ona etorriko dan ala neu bertara yoatea gurago daben. Bera etorriko dala badiño, gure artera ekarri baga, etsarira eroango dozu. Bizkor ibili».

Begi, Anton Imazen arako Burdeosen orfeonista zaneke barri gozokak emoten ziarduala, Camino jauna etsarian egoala esatera sartu jaken Katalin otseña. Berealaxe yoan zan Goldaraz beragana. Amar bat minutu igarota euren urratsak eta alkarri egindako agurrak entzun ebezan gure mungiarak.

Goldarazek lagunai, arpegia argi-argi ebala, esan eutsen: «*Inspectore* yaunak baietz diñost, biar goizean eskolarako ordua baiño lentxoago iru niaisuri auzitara yoatea aginduko dautsela. A! Ta beste gauza bat orain. Nor dala esan daustazue len arako ostatari, Epikok Pedranton ta aita mozkortu ebazan etsearen yaubea?».

—Sodupe, Gernikan entzute andikoa.

—Biarko auzitara ekarriko dozuela uste dot.

—Ezkenduke besterik bear! Genre aldeko aldungai batek beragaz ekarriko dau, Badiolak.

XXXV. Erroma garailari

1. *Bilboko auzitegian.*
2. *Bekosoloren itzaldia ta Torrealdearen eskutiz batzuk.*
3. *Garaipenaren ondoko atsekabea.*
4. *Bigarren auteskundea Yataben.*

1

Urrengo eguna, Begiren eritxian «Batzuntzat argia, besteentzat illuna» eldu zan noizbait. Auzitesea, goi ta be, mailladi ta atari, gizonez yosita egoan. Bera datzan kalean, Maria Muñoz-kalean, berreun lagun gitxienez adi-adi egozan, auzia noiz asiko ta atarian sartu nai ta sartu ezinik. Kartagoarrrik batu zan, uf! eta ez gorengoak soilik; Epiko ta Treviño, Floren Andraka ta aita, Olabe ta Arandui ta beste onelango entzutetsuen ganera, uri ta uriauzoko lagun-abarrekotan asko egoan. Erromarrrik barriz bi, ez geiago: Begi ta Anton Imaz. Eurok ain urri ikusita «Auzi au galdu ta daukena ortxe da ezagun. Lurpera doa gaur Erroma» ta beste onelangoxe kukurruku-antzeko esakizun batzuk ezipan askotatik aizea artu eben.

Onetan goiko leio batetik, txilintxo bati ots eraginda gero, bronzetzeko ale edo botoidun gizon batek paper bat irakurriaz «Jaunak —esan eutsen kalekoai—, maipuruko magistradu jaunak, auzitegia kazkarra dala-ko, erabagi auxe artu dau: aldungei bakoitzak lagun bi ekarri dagikezala barrura, ez geiago. Aiderik be, urko-urkoren bat edo beste; guraso, anai, arreba izan ezik, besterik iñor be ez. Aldungai bakoitzak lagun bi».

Beste onenbeste irakurri eban txilindunak mailladietan. Lur yota gel-ditu ziran Mungia ta inguruetatik ara yo eben gizonik geien geienak. Auzitegia Aabaldun ebenean, Begi ta Anton Imaz lagun ebazala sartu zan Bekosolo, Gernikako aldungei Badiola, Sodupe ostataria ta beste gizon bat ezker-eskuman artuta. Morroskok batari ta besteari bultz eginda, Floren Andraka yarri jakon. «Floren, parkatu» esan eutsan Morroskok. Kartago-yaubea, toki goratsu ta deduzko a berari baiño besteri ezegokio-la uste izanik, Florenen ordeztatu zan. «Olabe, parkatu zuk be. Treviñoentzat daukat leku ori. Maisua izanez ganera, beronen eritxiak Viñasek eta nik...».

Ezeutsen besteak amaitzeko astirik emon. Bai Floren ta bai Olabe suak artuta yoan ziran ataritrik kalera, kaletik Atxuriko korta batera ta andik euren zalkurdietan Mungia. Florenek, diñoenez, zazpi bidar gitxienez aitaren belarrietan itz bi onek «*Gora Bekosolo*» sartu eiebazan.

Morroskoren anai ta arreba bat osaba don Anbrus erdian ebela agertu ziranean «Eta Teresa?» itandu eutsen Epikok.

—Buruko arina edo onelango ondoeztxoren bat daukala ta eztaorrela esan dauku.

Bere aizta gaztenari «Epiko Txotxolo ez ikustearren etsean geratu gura dot» esan eutsan Tetek. Aiztatxoa etzan baia au autortzen azartu.

Auzitegia amarrak baino lentxoago zabaldun eben. Orduko, tribunaren bealdeko aulki baten, burua makur makur ebala, Pedranton Latsibi gizagaixoa yesarrita egoan. Bere goiko aldean, mai txiki baten ondoan, eukan Bekosolok bere aulkia ta haria gizonez bete baiño lentxoago an agertu zan paper-pillo andi bat eskuetan ebala. Maipurua magistraduz ta legegizonez bete zanean, erdikoak tilin-tilin yo ta egun atako auzia zetarakoa zan aitatu ta gero, *Tiene la palabra su defensor* esan eban.

2

Bekosolo, lendanik dakigunez, lagun-artean etzan barritsua urretan be. Goiz atan ostera beste bat zirudian. Luzaro ekin eutsan arloari. Bere itzaldi luzea labur, alik laburren, yakin eragingo da emen.

«*Lenengo gaia*. Pedro Viñas y Andres jauna izan zan, ez Pedranton Latsibi, autagiria aizundu ebana. Goizean Larrinagako baitegian Latsibik utsik itxiko daben gela iluna Viñas y Andresek bete bearko dau, eta nok daki besteren batek lagun egin bear izango eztautsan?».

Entzule ziran amar edo amabi ezker-aldekoak isil-arazteko sarri ots eragin bear izan eutsan maipuruko magistraduak eskuetako txilintxoari.

«Ona emen nire eritxi gogor onen argibideak —esan eban Bekosolok—. Aizunketa ori Gernikan, Sodupe jaunaren ostatuan yazo zan».

Eta gero bere agotsa puxka bat gozatuaz eta Badiola aldungaiak alboan eukan lagunari begira-begira egoala, «Sodupe jauna —esan eban—, erdu onantzago, mesedez, tribunalekoak zure itzak obeto entzun dagiezan, eta nik egingo dautsudazan itaune batzuri argi ta garbi erantzun egie-

zu. Baina lenengo ta bein maipuruko jaunari, oi danez, eskari bat egin bear dautsat.

Yauna, onelango auzietan albotiko edo testigutzat agertzen diran guztiak zin bat egiten dabe beste edozer baiño lenago. Zin dagiala Sodupek nire itauneai egi-egiaz erantzungo dautsela».

Maipurukoaren esanez, kurtze andi bati begira Sodupek zin egin ebanean, itaune auxe zuzendu eutsan izlariak: «Lengo eguenean, zure etsean, Pedro Viñas deritxon yaun onek nortzukaz izan eban aparia?».

—Ortxe dagoan gizon orregaz —Pedranton Latsibiren aldera luza-tu eban eskua au esaeran— eta beste aguratxo bategaz.

—Beronen aita zan a. —Begiren ilaunea—. Apaltzen asi ta laster Viñas jauna eskaratzera zeugana yoanda, zer eragin eutsun?

—Maitik ardaodun botella bi berorrek ekarrira, biai kortxoa kendu ta pitxar andi batera botau eban bien barruko guztia jaun orrek berorrek. Alkohol botella bat eskatu eustan gero. Ekarri neutsan eta berorrek, ni arrituta nengoala, ardaodun pitxarrean ustu eban alkohol-bonbiltxoa.

Barriro zarata andiak atara ebezan entzule askok eta maipurukoak txilin-oska luzarotxo yardun eban.

—Zetarako gura eban Viñas jaun orrek pitxarreko ardao alkoholez nastaua?

—Pitxar ondo betea berorrek eroan eban maira ta bein batan ta bein besteari edan eragin eutsen. Ordu erdi igaro zaneke ordi ordirik egozan aita-seme gizagaixoak.

Pedranton negarrez ta inkesaka asi zan, burua len baiño be maku-rrago ebala. Bere erruki ziran auzitegiko geienak. Kartagoar batzuk be bai.

—Latsibi aita-seme dedu-deduzko uritarrak (*los honradísimos ciudadanos* izan zan Bekosoloren esakera suzkoa) Viñas y Andres onek orditu ebazanean, zer eragin eutsen?

—Lenengo, *Peru Duhako* kantau eragin eutsan semeari.

—Ta gero azkenean, zer?

—Kolkotik autagiria atara eragin eutsan. Neugana etorri zan gero berori tinta ta luma billa. Ni orduan zer yazoko etezan ikusguraz, beatzen ganean ibilita, euren ondoko gela baten sartu nintzan ta begiak zabal-zabal nebazala eurai begira nengoan.

—Eta zer ikusi zenduan, Sodupe?

—Or daukagun gizon ori —len baiño be negar geiago ta inkesa andiangoak Pedrantonek— eskuan luma bat ebala, paperean zerbait egiten

asi zan, or dagoan gizon gazte orrek —Epikogaitik ziñoan au eskutik oratuten eutsala.

Gernikako udaletsean ezeben aurreko egunean erakori an yaso zan baiño burundara andiagorik. Maipurukoak txilin-oska luzaro ekin bear izan eban.

—*Bigarren gaia*. Len esan dautsuet, Viñas jaun oni Larrinagara doanean, txarto esan dot, gizonak, Larrinagara daroenean, eztala bakar izango, besteren batek lagun egingo etedautsalakoa uste izan dagike. Orain dirautsuet Viñasen lagun au don Tomas Torrealdea Isasti izango dala.

Ango gizonen deadar, emakumeen txilio ta guztien ostiko-otsak! Morroskok Treviñoren ordez Floren Andraka laguntzat artu baleu, bildur bear. Egin, eztakigu gauza oker andirik egingo eban, baia esan! Ama maittea! Zer ezeban ak agotik, Bekosolori batean eta bestean Begiri begira egokiela, atarako!

Puskatxo bat auzi-ekaitz au baretu zanean Bekosolok, maiganeko paperak eskuan artuta, bete baizen artetsu bere adorea eukala, itz onek ezpanetaratu ebazan: «Nire eritzi gogor onen argibideak ementxe daukadaz, esku onetako paperetan. Orain irakurriko dodan eskutitz au nok egina dan azkenean yakingo dozue. Ona emen asitik amaira, ta letra bakar bat ez geitu ez gitxitu bage, beronen itz guztiak. Entzungo dozuenez gaur zortzi idatzirikoa da:

«Gernikatik 6garren eguna, IVgarren illa, 1890garren urtea.

Pedro Viñas de Andrés jaunari. Adiskide ta erdi anai Periko: Gure azkuzian laster sartzeko agoan orrek pozik uste doat beteko doala etseko guztiok, batez be ire emaztegai Tetek, gura doagun gauzatxo bat. Yoan adi len bai len, arratsalde onetantxe, biarko itzi bagerik, Yatabeko Latsibi deritxon geure etse batera. Aita-semeai esan egioek, semea Yatabeko alkate dana badakik, gure osaba don Ambrosiok aspaldion izan dabela euren gurari andi bat beteteko gogoia. Baiña egun onetako arantz-onantzak eztautse orretarako astirik emon. Gaur ordu batzuk barru Mungiaiko mediku argi don Pedro Viñas de Andresegaz yoan dadizala Gernikara ta angoxe eskribau baten aurrean merke salduko dautsela eurok bizi diran etse ori. Eurok gura badaue, gaur *Latsibi latsibitarrentzat* izango da.

Ire adiskide ta erdi anai ta oso maite auena —urrengo itzetako egi-learen izena irakurri-aurrean, alde batera ta bestera begiratu eban Bekosolok. Geienak burua makurrik eta begiak azalpean ebezala ikusita, bigarrenez tengo itz onek irakurri eutsezan—. Ire adiskide ta erdi-anai ta oso maite auena. Tomas Torrealdea Isasti».

Zurumuru luze baten ostean, onelan zerraion Bekosolok bere arloari: «Eskutitz onen azalak itz onek darakuskuz:

Urgentísimo
Sr. D. Pedro Viñas y Andres, Médico titular
En casa de Doña Abdon
Munguía».

Morroskok urduritasun anditan ezkerreko lagunari besotik oratuta «Zeuk saldu nauzu ni, Treviño» esan eutsan.

—Nik zu saldu?

—Bai, zeuk. Gau atantxe, baserritar biak Yatabera eroatorduan Perikok burua galduta eukala ikusi nebanean, kotxeruari zuretzat eskutitz labur labur bat emon neutsan, Adonaren etsera yoan ta *Urgentísimo-dun* nire eskutitz ori zeuk urratu zegiala esanaz.

—Nik zure eskutitzik ezneban artu.

—Artu ta ganera erantzun be egin zeustan ugerdo orrek.

—Niiiiinik! Ezegidazu, Torrealdea, odola sutu, bestela...

—Eta erantzun be egin zeustan, itz onek zeure eskuz idatzita: *Al Sr. Diputado Torrealdea. La rasgué. O.*

Maipuruko txilinketan asi baiño lentxoago batzarkide askok *Ixxxx* egin eben. Begi, adurra eriola, poz-pozik egoan kartagoar asarratuai begira. Isiltasuna egin zanean, Bekosolok onelantxe yarraitu eutsan bere arloari:

—Jaunak, irakurria baiño mamintsuago da irakurtekoa. Azal onen barruan beste eskutitz labur mamintsu bat bizi da. Esku batek eginak dira lengo ori ta oraingo au. Ondo aztertuezkero, eskutitzizena baiño obeto datorkio lengo eskutitzaren *post data* edo *post scriptum* edo onetxen antzeko izenen bat. Auxe dino beronek: «Beste zerbait, Periko. Bigarren paper-txo au ezegioek baserritar orrei erakutsi. Gernikan Latsibi euron eskuetan itzi dagigunean, eu yoango aiz eurokaz ostatu batera. Alkarregaz irurok, beste maikide bage, apaldueran, euk «Mediku batek onelango gauzak nik baiño obeto dakizak-eta» —urrengo itzok gogor-gogor irakurri ebazan Bekosolok— euk, zelanbait ardaoa gogortu ta indarturik, ordituko dozak gizonok eta Yatabeko auteskunde-agiria aizunduta, geure aldera ekarri dagiela. Autagiria idatzi daben eskuak berak ezarri bear dau 8-ren aurrean 6 eta 84-ren ordez 24. Ik gero juezaren eskuetara eroango dok autagiri aldatua eta *Gora Kartago!*

Beti beti irea ta ire Tete emaztegai maitearen neba Tomas». Nik ezer esan ezpaneusk be, igarriko euan, Periko, eskutitz txiki bigarren au iñori

etxakola erakutsi bear, Treviñori berari be ez, ezta Arangoitiren emazte Andra Isidora Hayedori be.

Morroskok orduan, zurbil-zurbil arpegia eukala, eztakigu zeinek buitz eginda, Epikok ala Treviñok, zutundu ta, gogor-samar Bekosolori «Guzurrezkoak dira paper orrek, guzur guzur-guzurrezkoak —esan eutsan—. Albotiko ekarri dozunen batek eginak edo».

Begi, azken-itzok entzunda, sugelindara bat ormazuloren batetik eguzki-egunetan goratzen dan baizen bizkor zutundu ta Morroskori, beso ta eskuak zabalik eukazala, itz gogor auek zuzendu eutsazan:

—Entzun doguzan gaiztakeri orrek nik asmau dodazala! Laster ikusiko dozue guzurti nor dan, papu nor dan eta baitegira nor eta nortzuk eroanak izan bear daben.

Txalorik gitxi, baiña iraunik, deadarrik eta zaratarik len baiño be luze ta gogoragoak ots egin eben auzitegiaren alde geienetan. Deadartiak nekatu ziranean, Bekosolok beste paper batzuk azal-barrutik atara ta «Maipuruko jauna —esan eban—, onelango zerbait yazo bear ebala aurretiaz igarrita, iru eskola-maisu ekarri dodaz auzi onetara, euron nago-siaren baimenaz. Nik len irakurri dodazan paper biak eta orain irakurteko bi edo irurok *esku batek eginak diran ala ez tiran* —gogortxo ebagi ebazan ezpanetan sei itz onek— iru maisu ikerle azturatsuoek esango dauskue. Eta orduan itsuak eurak guzurti nor dan ta nor eztan ikusi al izango dabe».

Ango zarata gortugarriak! Maipurukoak, beste ezetara isilarazo ezin ebazanean, zutunik egoala «Jaunak —esan eutsen zaratatsuai—, zuok baketuteko arazoa gudamutillen batzuri emongo etedeutset? Eznagizue, arren!, ori egitera beartu».

Bekosolok, bakea zelanbait egin zanean, «Torrealdea Isastik eginak dira esku-artean daukadazan beste eskutitz onek be —esan eban—. Mungia gozogin Simon Olaberi zuzenduak dira irurak. Lenengoak auxe dino: «Bilbotik 1890(garren urteko) V (Maiatzaren) 24 (garren egunean). Adiskide ta gogaide Olabe: Atsekabe andia emon dautse nire osaba maite, Mungia-aldeko ongille andi dozuenari, zuk gure Kartagon, zure denda-ostean esan eidozuzan itz batzuk; eta ez beroni bakarrik, baita *El Rásimo-ko* beste gizon argitsu batzuri be zauskada andia egin dautse. Zeure zalkurdian gu orra ta ona erabilita irabazi dozuzan diruak oraindiño eskuetaratu eztautsuezalako, orain politikan etzarala ezer, kartagoar agirien artean esan eidozu dirua artuta kartagoar izango zauguzala. Orrelango itzik zerbait dan gizonok ezleukez esan bear...». Bekosolok,

papera beraatuta Eta gatz andi bageko beste lerro batzuren bealdean itz onek dakuskuz esan eban : « Zuen aldungai Torrealdea isasti».

Irakiten eukan Morroskok barrua ta urduri ebillen batean Epikori, bestean Treviñori, zerbait esaten.

—Bigarren eskutitz au Olaberi berari aste bete geroago zuzendua da —generatu eban Bekosolok—. «Adiskide ta gogaide Olabe —dirautso bigarren onetan be—. Arrituta gagoz emen zugaz. Dirua, zor geutsun dirua artzeko ain estu zengozan ori etzara arean nasaitu dirua artu ta gero. Ondo izango da len bai len ganezka artu dozun orren agiria *El Rásimora* bialdutea. Onezaz ganera zorionak Larraurain egin dozun diskurtsua dala-ta, neure zorionak erakutsi gura dautsudaz. Zuk zure izeko, arako Urbana entzutetsua aitatu zenduanean, negarrez asita, entzuleai be negar eragin eizeutsen.

*Urte askotan
Zuen aldungai
Torrealdea Isasti».*

Naikoa dala uste dot, jaunak —esan eban Bekosolok, guzurak zeintzuk ezpanetan datzazan yakiteko.

Maipuruko yauna, len aitatu dodazan iru eskola-maisu argiok ikertu dagiezala, arren! lau irakurkizunok eta gero betor Legearen arauzko erabagia. Maisuak maipurura igonda, paperok irakurritakoan, batzar zuzentzaileak «Jaunak esan eban, auzia eten bear dogu, gero epaia emoteko».

Ordu-erdi bat geroago arriturik gelditu ziran goiz atan auzitegian baturiko guztiak, geienak atsakabe andiz, epaiaren barri emon ekioenean: «Pedro Antonio Latsibi Unibaso yara gelditzen da ta bere ordez Pedro Viñas y Andrés eta Tomas Torrealdea Isasti eroanak izango dira Larrinagako baitegira».

3

Bilbon etzan egun aretan mungiarren auzia baiño beste autu yakin-garririk erabilli. *El Rásimoko* bazkide guztiak don Tito Olabarriren langle-lan batu ziran eta beste zerbaiten ganera Sagastari, Sagasta zan orduko ministroen buru-ta, telegrama luze gogor bat bidaltzea erabagi eben.

Bekosolo epai-ondoan kaleratu zanean, Begik besarkada andi bat eta agoan, gure artean ikusten eztana, agoan mosu monda «Zu etzara Jose Andres —esan eutsan—, Juan Krisostomo Bekosolo, urrezko agoduna, zara zu».

Kale atakoxe ostatu baten izan eben Mungiako erromarrok euren bazkaria. Etsera-bidea arratsaldean artu eben, su-ziri batzuk nonbait orduko erosita. Mungiara eldueran, «pli pla» oska erabilezan suziriok, eta ez Begiren ez Bekosoloren etsean gelditu bage, zalkurdian bertan Yataberako bidea artu eben, Pedranton bere yaioturixoan garailari-antzerara artua izan zedin. Eta orduan be ta Mungiako sarreran baiño sarriago plioplakada asko eragin eutsen Bilbotik ekarrezan ziritxoai. Udaletse-ondorra eldueran, euren ezagun ta adiskide andi elizgizon bik bidera urten eutsen, Gatikako don Blas ta Yatabeko don Emeteriok; baiña atsekabez ta irribarrerik egiten ezebela, biak.

Ain illun ikusi ebezanean, zalkurditik yatsi ziraneko, barri txarren bat eteekarren itandu eutsen elizgizonai bideztiak. «Santi Latsibi gizagaixoa arratsaldeon il da».

—Zelan yazo jako ori?

—Atzo, badakizue —esan eutsen Gatikako elizburuak—, ilaren irugarren domeka guztietan lez, Bilbotik arakin askok yo eben Mungiako erriara, idi ta bei ta txal eroatera, ta eurak zabaldu eben azokan Pedranton Latsibi Bilbon baituta egoan barria. An egozan yatabetar batzuk, iluntzean etseetaratu ziranean, batak or, besteak emen, barri txar ori zabaldu-ta, latsibitarren belarrietara eldu zan. Santi gizagaixoa, asko bear ez, ta aldigaizto batek artu eban, biotzera yo eutsan geroago ta gauerdia baiño lentxoago don Emeteriok elizakoak eragin eutsazan.

—Antxe, Latsibin, gau guztia igaro dot —generatu eban Emeterio Barturen jaunak—. Santu bat legetxez arrastiko iru ta erdiaklaurak bitartean il da gizagaixoa.

Au entzun eta bere seme Pedranton matrailletan beera negar-malko andiak eriozala gelditu zan.

Ne recorderis deritxon erresponentsua esan eban orduan parrokuak. «Goazan guztiok Latsibira» Bekosolok esanda, an yoazan oinez, elizgizon biakaz batera, Pedranton, Bekosolo, Begi ta Anton Imaz.

Biamonean amarretan izan ziran elizkariak eta elizkari-ostean gorpu-lorra. Inoiz ezeida Yatabeko elizan orduko beste gizaki batu, ezta misinoetan be. Mungia erdia an zan goiz atan. Kartagoarrak eurak, Treviño ez besteak, araxe yo eben: Arangoiti ta Busturi, Andraka aita-

semeak, Olabe, Arandui, nor ezegoan bertan? Eurak ikusita Begik lagunai
«Santi Latsibik beragaz daroa gaur Kartago beste mundura» esan eutsen.

—Amen Jesus —erantzun eutsan Lejartzegik—. Eta, gizonak,
Erroma be beragaz baleroa, ezer galduko etegeuke mungiarrok?

Inor etzan Lejartzegi zarrari ezer erantzuten azartu.

4

Egun bi geroago izan zan Yataben bigarren auteskundea.
Autarkidun bakar batek ezaban emon egun atan Morrosko ta lagun
alde bere botoa. Ta urrengo lau urtetarako Gernika-Bermeo-Mungiako
alduntzat Antzora, Badiola ta Bekosolo izan ziran autatuak.

LAUS DEO